حکومەتی هەرێمی کوردستان-عیراق
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی سلێمانی
فاکەڵتیی زانستە مرۆڤایەتییەکان
سکوڵی زمان/بەشی کوردی

تێکردە بیرییەکان لە پەیکاڵبوونی(فۆرم) و (واتا)دا

نامەیەکە

شیلان ئەحمەد ئیسماعیل

پێشکەشی فاکەڵتیی زانستە مرۆڤایەتییەکان/سکوڵی زمانی زانکۆی سلێمانی کردووە و بەشێکە لە پێویستییەکانی بەدەستهێنانی پلەی ماستەر لە زمانی کوردیدا.

سەرپەرشت

پ.د.بەکر عومەر عەلی

□□□□ک　　　　□□□□ ز

ئەم نامەیە (تێکردە بیرییەکان لە پەیکاڵبوونی (فۆرم) و (واتا)) بە چاودێری من لە زانکۆی سلێمانی ئامادەکراوە و بەشێکە لە پێویستییەکانی پلەی ماجستێر لە زمانی کوردیدا.

ناو:پ.د.بەکر عمر علی

ڕۆژ: / [illegible]/[illegible]

بە پێی ئەو پێشنیازە،ئەم نامەیە پێشکەش بە لیژنەی هەڵسەنگاندن دەکەم.

ناو: پ.د.بەکر عمر علی

سەرۆکی لیژنەی خوێندنی باڵا

ڕۆژ:

ئێمە ئەندامانی لیژنەی هەڵسەنگاندن ،ئەم نامەیەمان خوێندەوە و لەگەڵ خوێندکارەکەدا گفتوگۆمان دەربارەی ناوەڕك و لایەنەکانی تری کرد و بڕیارماندا ،کە شایەنی ئەوەیە،بە پلەی( )بڕوانامەی ماجستێری لە زمانی کوردیدا پێ بدرێت.

ناو:
ئەندام
ڕۆژ:

ناو:
ئەندام:
ڕۆژ:

ناو:پ.د. بکر عمر علی
ئەندام و سەرپەرشتیار
ڕۆژ:

ناو:
سەرۆکی لیژنە
ڕۆژ:

لەلایەن ئەنجومەنی فاکەڵتی زمانەوە پەسەنکرا.

ناو:د.کاوان عیمان عارف
سەرۆکی سکوڵی زمان
ڕۆژ:

پێشکەشەبە

دەریایی ئارامی و بەخشندەیی(دایك و باوكم).●

مۆمەكانی ژیانم(خوشك و براكانم).●

ئەو كەسەی ڕۆحم لەگەڵیدا ئارامدەبێت،هاوڕێی تەمەنم(پشتیوان).●

ئەو پەلكەزێڕینانەی ژیانیان ڕەنگاوڕەنگ كردم(محەمەد،ئاگا،ئارا).●

سوپاس و پێزانین

سوپاسی هەموو ئەو بەڕێزانەی یارمەتیدەرم بوون لەپێگەیاندنی ئەم لێکۆڵینەوەیە بەتایبەتی:-

●مامۆستای بەڕێز و سەرپەرشتم بەڕێز(پ.د.بەکر عومەر عەلی)،کەبەگیانێکی ئەکادیمی پتەوەوە سەرپەرشتی ئەم نامەیەی گرتە ئەستۆ و هاوکارم بوو بە تێبینییە زانستییەکانی لێکۆڵینەوەکەی دەوڵەمەند کرد.

●مامۆستای بەڕێز(د.شیلان عومەر حسەین)،کە بەڕەخنەو ئامۆژگارییەکانی هاوکاری کردم.

●سوپاسی هەموو ئەو هاوڕێ وکەسە بەڕێزانە دەکەم،کە لە بەئەنجام گەیاندنی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا هاوکارم بوون.

●ئەوانەی کەلە تەنیاییم لەگەڵ ئەم نامەیە پشوودرێژوو ئارام بوون.

شیلان

ناوەڕۆك

بابەت **لاپەڕە**

پێشەكیی .... [illegible]

بەشی یەكەم/ پشكنینی تێكردە بیرییەكان (میكانیزمی دركپێكردن و تێگەیشتن)و یەقینی شیكارییە لۆژیكییەكان لەزماندا .... [illegible]

[illegible]/) زانستی زمان و بوارە زانستییەكانی تر.. [illegible]

[illegible]/) ئەبستمۆلۆجیایی زانستی زمان .... [illegible]

[illegible]/) زمان ومەعریفە... [illegible]

[illegible]/) میكانیزمی دركپێكردنی واتا... [illegible]

[illegible]/) پشكنینی تێكردە بیریبەكان لە میتافیزیك .... [illegible]

[illegible]/) لێكۆڵینەوە ئەنتۆ – عەقڵییەكان (دیالێكتیكی واقیع وعەقڵ)..................... [illegible]

[illegible]/) دنیایی بەرهەست... [illegible]

[illegible]/) چەمكی كۆنكرێتی دنیایی بەرهەست .... [illegible]

[illegible]/) چەمكی ئەبستراكتی دنیایی بەرهەست .... [illegible]

[illegible]/) لێكۆڵینەوە سایكۆ – عەقڵییەكان (دیالێكتیكی واقیع ومرۆڤ و زمان)............... [illegible]

[illegible]/) دنیایی عەقڵی و ڕێژەیی دركپێكردنی هەستی.................................. [illegible]

[illegible]/) زمان لە میتافیزیكدا.. [illegible]

[illegible]/)لۆژیكی فۆرمی ودروستی بیركردنەوە....................................... [illegible]

[illegible]/) بنەمایی یەقینی شیكارە لۆژیكییەكان لە ئەبستمۆلۆجیادا............................ [illegible]

[illegible]/)پشكنینی تێكردە بیرییەكان لەلۆژیكدا .... [illegible]

[illegible]/)لۆژیكی شێوازبەندانە(فۆرمی).. [illegible]

[illegible]/)لۆژیكی دەرەنجامگیریی .... [illegible]

[illegible]/)شیكارییەلۆژیكییەكان لە(زمان)دا.. [illegible]

[illegible]/) سیمانتیكی لۆژیكی... [illegible]

[illegible]/) فۆرمی لۆژیكی و فۆرمی زمانی .... [illegible]

[illegible]/) ڕستە ناوەڕۆك .... [illegible]

[illegible]/)ناوەڕۆكی واتایی و مەودای واتایی.. [illegible]

[illegible]/) پۆلێنكردن.. [illegible]

[illegible]/) چەمك... [illegible]

بەشی دووەم/ بنەما ئەنتۆ،ئەبستمۆ — ئاراستە زمانییەکان، پشکنینی حەقیقەت لەفۆرمە زمانییەکان و تێڕوانینی واقیعی بۆ ئاشکراکردنی (واتا)..............................

/)دیالێکتیکی زمان و عەقڵ لە چوارچێوەی سیمالۆجیا........................

/)دیالێکتیکی زمان و مەعریفە پەیوەست بە زمانپژاندن............................

/)پرنسیپی ئەبستمۆلۆجی وئەنتۆلۆجی ئاراستە زمانییەکان..................

/)پشکنینی حەقیقەت لە فۆرمە زمانییەکاندا....................................

/)پشکنینی حەقیقەت پەیوەست بە دنیابینی زمانی........................

/)پشکنینی حەقیقەت پەیوەست بەڕێژەیی زمان............................

/)پشکنینی حەقیقەت پەیوەست بە نرخی زمانیی..........................

/)پشکنینی حەقیقیەت لەکێڵگە واتاییەکاندا....................................

/) گونگترین لێکدانەوەکان بۆ پەیوەندی (فۆرم) و (واتا)..................

/) دیاریکردنی واتای حەقیقی پەیوەست بەئاماژەبەندییەوە.......................

/) خورافەی دیاریکردنی (واتا)..........................

/) تێڕوانینی ڕەفتاریی (شیکارکردنی واتا)................................

/) تێڕوانینی عەقڵی(لێکدانەوەیی واتایی) ....

/)تێڕوانینی واقیعی بۆ ئاشکراکردنی (واتا)................................

/) واتا لەبەکارهێناندا(دەورووبەر).......................................

/) زمان لەبەکارهێناندا(پراگماتیک)..

بەشی سێیەم/بنەما ئەنتۆلۆجی و ئەبستمۆلۆجیەکانی شیکارکردنی ڕستەو دەربڕاوەکان ،ئاراستەکانی پەیکاڵبوونی فۆرم و واتا(فۆرم واتا)

/)بنەما ئەبستمۆلۆجی و ئەنتۆلۆجیەکان بۆپەیکاڵبوونی فۆرم و واتای ڕستەکان.......

/ /گرنگترین شیکارە زمانیەکان..

/) تێڕوانینی فۆرمی (formal)بۆشیکارکردنی ڕستەکان ....

/) شیکارکردنی دابەشکەرانە ....

/) تێروانینی بەرهەمهێنەری بۆ شیکارکردنی ڕستە...

/) نموونەکانی شیکارکردنی ڕستە..

/) ڕیاڵێتی ئاوەزی ....

/) قۆناغە کانی لێکۆڵینە وە لە فۆرم و واتای رستەکان...............................

/)پەیکاڵبوونی فۆرم و واتا پەیوەست بە بونیادە تە سەورییەکان........................

/) ڕاڤەکردنی واتای حەقیقی و میتافۆری ڕستەکان......................................

/) تێڕوانینێکی ئەرکی بۆ شیکارکردنی ڕستە و دەربڕاوەکان..

/) تێڕوانینێکی ئەرکی بۆ ڕستە ....

[illegible]/[illegible]) شیکارکردنی دەوروبەری و ڕێککەوتنی جێکەوتەیی..
[illegible]/[illegible]) مۆدالێتی(modality) ڕستە..
[illegible]/[illegible]) ڕاڤەکردنی واتایی دەربڕاوەکان پەیوەست بە جۆری قەرینەکان................................
[illegible]/[illegible])ڕاڤەکردنی ڕستە و دەربڕاوەکان پەیوەست بە کردەزمانییەکان.................................
[illegible]/[illegible])پەیکاڵبوونی فۆرم و واتا لە کردەی زمانی ڕاستەوخۆ...
[illegible]/[illegible])ئاراستەکانی پەیکاڵبوون لە دەربڕاوە زمانییەکان...
[illegible]/[illegible])پەیکاڵبوونی فۆرم و واتا لە کردەی زمانی ناڕاستەوخۆ...
ئەنجام و پێشنیاز..
سەرچاوەکان..
پاشکۆ...
الملخص...
Abstract...

ئينطليزى	عةرةبي	كوردى
Actuality	فعلي	کردەیی
Adequacy	كفاية	گونجاندن
Artificial ideal language	اللغة الاصطناعية و المثالية	زمانی نموونەیی و دەستکرد
Axioms	البديهيات	بەڵگەنەویستەکان
Categorical propostion	قضية الحملية	ڕستەناوەڕۆکی کەتیگۆری
categorie	المقولة	کەتیگۆری
Certainty	يقين	یەقین
Collocability	الرصفية	جێکەوتەیی
Competence communication	كفاءة التواصلية	توانستی پەیوەندیکردن
Competence-conceptual	كفاءة تصورية	توانستی تەسەوری
Competence-linguistics	كفاءة اللغوية	توانستی زمانی
Concept formation	تكوين المفاهيم	بەفۆرمکردنی چەمکەکان
Conception	تصور	تەسەور
Contenu propostio	محتوى القضوي	ناوەڕۆکی ڕستەناوەڕۆك
Contradiction semantic	علم الدلالة الشرطية	سیمانتیکی ڕاستیپێك
Corroboration	تعزيز	پێداگیری
Deductive logic	منطق الاستدلالي	لۆژیکی دەرەنجامگیریی
Denotation	دينوتات	دینۆتات
Eduction	الاستنباط	بەرەنجام
Eipsemological principles	مبادئ الابستمولوجية	بنەما ئەبستمۆلۆجیەکان
Event	حدث	ڕووداو
Extention	ماصدق	مەودای واتایی
Factuality	حقيقى	حەقیقی
Falibillism	مذهب التكذيب	ناڕاستگەری
Form	صورة	فۆرم
Formal logic	منطق الصورى	لۆژیکی فۆرمی
Giveenes	معطيات	پێدراوەکان
Idealization	الامثلة	نموونەدانان
Implication conversational	الاستلزام الحوارى	واتا بەخشکەیی گفتوگۆکردنەکان
Impressions	انطباعات	ڕەفتار
Impure	نقي	پەتی

indice	**قرينة**	قەرینە
Induction	**الاستقراء**	دەرەنجام
Inference	**الاستدلال**	دەرەنجامگیری
Innate	**فطري**	زگماکی
Intellectual insertion	**الادراجات الفكرية**	تێکردە بیرییەکان
Intellectualism	**فكري**	بیرگەرایی
Intention	**مفهومية**	ناوەڕۆکی واتایی
Intentional	**مقصدية**	مەبەستدارێتی
Intentional realist	**الواقعية القصدية**	واقعیەتی مەبەستدارێتی
intuition	**حدس**	حەدس
Linguistic categorization cognitive semantic	**علم الدلالة المعرفي/العرفاني**	سیمانتیکی مەعریفی/درکپێکردنی
Linguistic convention	**المواضعة اللسانية**	ڕێککەوتنی زمانی
Logical atomism	**منطق الذري**	لۆژیکی ئەتۆمی
Meaning	**معنى**	واتا
Nominialists	**الاسمانيين**	نۆمالیستەکان
Objectivism	**الموضوعية**	بابەتگەریی
Ontological principles	**مبادئ الانتولوجية**	بنەما ئەنتۆلۆجیەکان
Phenomenologic language	**ظاهراتية اللغوية**	فینۆمینۆلۆجیایی زمانی
Philosophie language ordinaire	**فلسفة اللغة العادية**	ژیربێژی زمانی ئاسایی
Positivism logic	**الوضعية المنطقية**	لۆژیکی پۆزەتیڤگەریی
Posteriori	**بعدي**	پاشوەختی
Predicate	**محمول**	مەحموول
Priori	**قبلي**	پێشوەختی
Proccess	**صيرورة**	پرۆسێس
Propostion	**القضية**	ڕستەناوەڕۆك
Quantifier	**سور**	ڕادە
Realists	**واقعيين**	واقیەکان
reality	**واقعي**	ڕیالیتی/واقیعی
Reference	**الاشارة**	ئاماژەپێکردن
Semantic logical-philosophical	**علم الدلالة المنطقي-الفلسفي**	سیمانتیکی لۆژیکی-ژیربێژی
Sense	**المغزى**	واتاگەل/مەغزا

Terms	**الحد**	تێرم/حەد
True	**الصدق**	ڕاستی
Typification	**نمذجة**	چەشندانان
Univearsal concepts	**تصورات الكلية**	چەمکە یونیڤێرسەڵەکان
Utterances	**القولات،العبارات**	دەربڕدراو
Verification	**تحقيق**	جەختکردنەوە
World view	**لوحة العالم،رؤية اللغوية للعالم**	دنیابینی

← →	**پەیکاڵبوونی یەک ئاڕاستەیی**
↔	**پەیکاڵبوونی دوو ئاڕاستەیی**
~(p)f	**هاوکێشەی کردەیی بەجێهێنان**
)f~(p	**هاوکێشەی کردەی ڕستەناوەڕۆك**
[ ]	**یاساکانی تێکردە لەئاستەکانی زمان**
(-،+)	**سیمایی واتایی**
/	**یان**
~	**نێگەتیڤی**
→	**دەبێت بە**
س،ص،ا،ب	**هێماکان**
O,I,E,A	**ئاماژەی ڕستەناوەڕۆك**
★ **ه٧ن**	**نادروستی فۆرمی ڕستەکان**

ه &ن هCن ن=ه	جۆرەکانی ڕستەناوەڕۆك

پێشەکی

□)ناونیشان و بواری لێکۆڵینەوەکە

ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە (تێکردە بیرییەکان لە پەیکاڵبوونی (فۆرم) و(واتا))یە،کەمەبەستی سەرەکیی ئەم تێزە پشکنینی تێکردەبیرییەکان(میکانیزمی درکپێکردن،تێگەیشتن)ە لە چوارچێوەی بنەما ئەنتۆلۆجی وئەبستمۆلۆجییەکان ،شێوازی بەرجەستە بوونی ئەم بنەمایانە لای قوتابخانە زمانییەکان و کاریگەری ئەم بنەمایانە لەسەر دیاریکردنی ئاڕاستەکانی پەیکڵبوونی(فۆرم)و(واتا) لە زمانی کوردیدا.

□)هۆی هەڵبژاردنی ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە

ئەم چەشنە لێکۆڵینەوەیە بنەمایەکی ژێربێژانە دەچەسپێنێت لەنێو لێکۆڵینەوەکانی تری زمانی کوردی،بەپێی پرسیارەکان دەربارەی پەیوەندی زمان و عەقڵ یان زمان و واقیع لە چوارچێوەی ئەتۆلۆجیاو ئەبستمۆلۆجیا،لیکۆڵینەوەکە وەڵامی ئەو پرسیارە دەداتەوە کە ئەم زانستە پێوەی خەریکە. کام تێکردەی بیری کاریگەری دەبێت لە ڕێکخستنی فۆرم و واتا و دەربڕاوە زمانییەکان؟.بابەتەکە نوێیەو هێشتا لەقۆناغی سەرەتایی گەشەکردنێتی و هەوڵێکە بۆدەرخستنی پەیوەندی (فۆرم)و (واتا)لەچوارچێوەی ڕێبازێکی زانستی وەکو ئەنتۆلۆجیاو ئەبستمۆلۆجیا کە قوتابخانە زمانەوانییەکان پێی کاریگەرن . دۆزینەوەی ئەو بنەما ئەنتۆلۆجی و ئەبستمۆلۆجیانە لە دەربڕین و ئاخاوتنەکانی زمانی کوردی بە شێوەیەکی پراکتیکی چەشنی تێکردە بیرییەکانمان بۆ دیاریدەکات و ڕۆڵی سەرەکی ئەم تێکردە بیریانە لە ڕێکخستنی (فۆرم)و (واتا)ی ئاخاوتنەکانی زمانی کوردی لای ئاخێوەر دەستنیشاندەکات.

□)کەرەستەی لێکۆڵینەوەکە

لەم لێکۆڵینەوەیەدا کەرەستەی زمانی کوردی-دیالێکتیکی کرمانجی ناوەڕاست-شێوەزاری سلێمانی بەکارهێنراوە ،لە شیکاری ڕستە و دەربڕاوەکان سوود لە ئاخاوتنی ڕۆژانە وەرگیراوە.

□)ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە

لەم لیکۆڵینەوەیەدا ڕێبازی (شیکاری پەسەنکەرانە) بەکارهاتووە ،هەروەها سوود لە زانستی لۆژیك و ئەبستمۆلۆجیاو ئەنتۆلۆجیا وەرگیراوە لە شرۆڤەکردن و ڕاڤەکردنێکی زانستی بابەتەکان لە پشکنینی تێکردەبیرییەکان.

□)گریمانەی لێکۆڵینەوەکە

ئەم لێکۆڵینەوەیە بەدوای وەڵامدانەوەی چەند پرسیارێك دەگەڕێت:-

□-کام تێکردە بیری ڕۆڵی هەیە لە ڕێکخستنی فۆرم و واتایی فۆرمەزمانییەکان.

□-ئایە(ئەزموون)،یەکێکە لەو تێکردەبیریانەی کە کاریگەرییەکی زۆری هەیە لەسەر زمان؟

-ڕێبازە ئەزموونگەرییەکان چۆن لێکدانەوە بۆ (زمان و جیهان)و (زمان وبیر)دەکەن؟کاریگەری ئەم لێکدنەوانە لەسەر دیاریکردنی ئاراستەکانی پەیکاڵبوونی (فۆرم) و(واتا)چیە؟

-چ جۆرە ڕێبازێك پەسەند دەکرێت لە شیکارکردنی ڕستە و دەربڕاوەکان،هەروەها بۆ دیاریکردنی ئاراستەکانی پەیکاڵبوونی (فۆرم)و(واتا)؟

)بەشەکانی لێکۆڵینەوە

ئەم لێکۆڵینەوە لە پێشەکی و سێ بەش و ئەنجام و سەرچاوەکان و کورتەی عەرەبی و ئینگلیزی پێکهاتووە.

بەشی یەکەم/ئەم بەشە تەرخانکراوە بۆ پشکنینی تێکردەبیرییەکان (میکانیزمی درکپێکردن و تێگەیشتن)،ڕۆڵی تێکردەی بیری ئەزموونی شیکارە لۆژیکییەکان لەزماندا و پۆلێنکردنی دیاریکردنی چەمکی وشەکان.

بابەتەکان لە دووپاردا پێشکەشکراوە:-

-**پاری یەکەم**/میکانیزمی درکپێکردن و تێگەیشتن لە چوارچێوەی تیۆرە مەعریفییەکان(میتافیزیك)بۆ دەرخستنی پەیوەندی نێوان زمان و واقیع و مرۆڤ کەلە دووقۆناغدا خراوەتە ڕوو:یەکەمیان لێکۆڵینەوە ئەنتۆ-عەقڵییەکان کە بریتییە لە دیالێکتی نێوان عەقڵ و واقیع.دووەمیان لیکۆڵینەوە سایکۆعەقڵییەکانە کە بریتییە لە دیالکتی واقیع و مرۆڤ و زمان.لەئەم دوو قۆناغەدا هەوڵدراوە جۆرەکانی تێکردەبیرییەکان ئاشکرابکرێت و ڕۆڵی لۆژیك لە ڕێکخستنی بیردا خراوەتە ڕوو.

-**پاری دووەم**/پشکنینی تێکردە بیرییەکان لە چوارچێوەی ئەبستمۆلۆجیا کە لەم قۆناغەدا گرنگی دەدرێت بە تێکردەی بیریی ئەزموونی لەدەرەنجامگیرییە لۆژیکییەکان وەکو بنەمایەك بۆ دیاریکردنی ڕاست و هەڵەی ڕستە و دەربڕاوە زمانییەکان ،هەروەها فراوانکردنی بنەما لۆژیکییەکان بۆ مەودایی واتایی و ناوەڕکی واتایی،دەستنیشانکردنی ڕۆڵی ئەم بنەمایە لە دیاریکردنی چەمکی وشەکان و لەم بوارەدا سوود لە ڕێبازێکی ئەزموونگەریی بەتایبەتی سیمانتیکی مەعریفی وەرگیراوە لە پۆلێنکردنی کەتیگۆرییەکان و دیاریکردنی چەمکی وشەکان.

بەشی دووەم/ئەم بەشە تەرخانکراوە بۆ دیالێکتی زمان و عەقڵ لە لێکۆڵینەوە زمانییەکان کە هەوڵێکە بۆ دەرخستنی بنەما بنەمای ئەبستمۆلۆجی و ئەنتۆلۆجی ئاراستەزمانییەکان و بابەتەکانی لە دوو پاردا پێشکەشکراوە:

پاری یەکەم/قوتابخانە زمانییەکان بنەمایی جیاواز پەیڕەودەکەن لە لێکۆڵینەوە لەفۆرمە زمانییەکان بەمەبەستی پشکنینی حەقیقەت لە فۆرمە زمانییەکان لەچوارچێوەی تیۆری دنیابینی زمانی و ڕێژەگەریی زمانی و نرخی زمانی و تیۆری کێڵگەیە واتایی پێشکەشکراوە.

پاری دووەم/گرنگترین تێڕوانین و لێکدانەوەکان بۆ ئاشکراکردنی واتایی حەقیقی دەربڕاوە زمانییەکان خراوەتەڕوو کە بریتییە لە تێڕوانینی فۆرمی و تێڕوانینی ئاوەزی(لێکدانەوەیی)و تێڕوانینی واقیعی-ئەرکی بۆ ئاشکراکردنی واتایی فۆرمەزمانییەکان،هەروەها ڕۆڵی ئەم تێڕوانینە لە شیکارکردنی سیمانتیکی و پراگماتیکی ڕستە و دەربڕاوەکانی ئاخاوتنی کوردی.

بەشی سێیەم/تەرخانکراوە بۆ ئاشکراکردنی بنەما ئەبستمۆلۆجی و ئەنتۆلۆجییەکان لە شیکارکردنی ڕستە و دەربڕاوەکانی زمانی کوردیدا،دەستنیشانکردنی ئاڕاستەکانی پەیکاڵبوونی فۆرم و واتا ،بابەتەکان لە دووپاردا پێشکەشکراوە:

پاری یەکەم/دەستنیشانکردنی ئاڕاستەکانی پەیکاڵبوونی (فۆرم)و (واتا)لە شیکارکردنی ڕستە و دەربڕاوە زمانییەکان لە چوارچێوەی پەیوەندی (سینتاکس و سیمانتیک)،بۆ ئەم مەبەستەش زۆربەی شیکارە زمانییەکان لەچوارچێوەی تێڕوانینی فۆرمی و دابەشکەرانە و بەرهەمهێنەری دەخرێتەڕوو کە لە چوارچێوەی شیکارکردنی بەرهەمهێنەری گەشەکردنی ئەم ڕێبازە گرنگی دەدرێت بە بونیادە تەسەورییەکان بۆ ڕاڤەکردنی واتایی حەقیقی و میتافۆری ڕستەکان،جیاوازی نەکردن لە نیوان میتافۆر و حەقیقەت بنەمایەکە بۆ پەیکاڵبوونی فۆرم و واتا.

پاری دووەم/شیکارکردنی دەربڕاوەکان لە چوارچێوەی پەیوەندی سینتاکس و پراگماتیکدەخرێتەڕوو،ئاڕاستەکانی پەیکاڵبوونی فۆرم و واتا پەیوەست بە کردە زمانییەکان،بۆ ئەم مەبەستەش گرنگی دەدرێت بە ڕاڤەکردنی واتایی ڕستەناوەڕۆکی و واتایی بەخشکەیی دەربڕاوەکان وەکو بنەمایەکی سەرەکی لە پەیکاڵبوونی فۆرم و واتا.

)گرنگی لێکۆڵینەوەکە

ئەم لیکۆڵینەوەیە کارێکی زانستییە مەبەستی سوود گەیاندنە بە زمانی کوردی ،بەلاّم بێکەم و کورتی نییە،بەڵکو هەوڵێکی بچووکە بۆ چەسپاندنی هەندێ لایەنی تیۆری و پراکتیکی لە بواری ئەبستمۆلۆجیا و ئەنتۆلۆجیای زمانەوانی.هیوادارم ڕێنمونیکارێکی سەرەتایی بێت بۆ هێنانە ناوەوەی چەندین بابەتی لێکۆڵینەوەی تر لەبواری تیۆریی و پراکتیکی ئەبستمۆلۆجیای زمانەوانی لە زمانی کوردیدا.

بەشی یەکەم

پشکنینی تێکردە بیرییەکان (میکانیزمی درکپێکردن و تێگەیشتن)، یەقینی/گومانلێنەکراوی شیکارییە لۆژیکییەکان لەزماندا.

□□/ □) زانستی زمان و بواره زانستییەکانی تر

دۆزینەوەی زمانی سانسکریتی (زمانی ئاینی هیندیەکان) لەلایەن ولیام جونز(□□□□-□□□□)هەنگاوێکی گرنگبوو بۆ سەرهەڵدانی زانستی زمانی مێژوویی و زانستی زمانی بەراوردکاری (comparative philology)،کە دواتر بە کاریگەری گریمانەکانی شارلز داروین (Charles Darwin)، گەشەی بەرچاوی بەخۆوە بینی و ئۆگست شلایگر(□□□□-□□□□) زانستی زمانی وەکو زانستی سروشتی ئەژمارکرد.[□]

لە زانستی زمانی مێژوویدا (historical linguistic)،لێکۆڵینەوە لە زمان دەکرا، وەکو گەشەکردنی بایلۆجی بە تایبەتی لە سەدەی(□□)دا[□]،هەروەها گرنگی بە هەردوو ئاستی دەنگسازی و سیمانتیکی دەدرا، بەڵام یەکەمیان زیاتر گەشەی کردوو پەرەیسەند، گرنگترین ئەو لێکۆڵینەوانەی لە بواری گۆڕانی دەنگیدا کراوە بریتین لە(haplology ، assimilaltion) لە چوارچێوەی لێکۆڵینەوە لە پەیوەندی نێوان زمانەکاندا ئاماژە بە ئەنالۆجی (analogy)و خواستن(borrowing)دەکرێ لەبواری واتادا، گەشەکردن و گۆڕانی واتایی لەلایەن (قوتابخانەی مێژویی) لەسەدەی(□□) گرنگی پێدەدرا هەر بۆیە بە زاراوە تەقلیدیەکان/نەریتییەکان وەکو (تەسکبوونەوەی واتایی،فراوانبوونی واتایی،میتۆنۆمی(metonymy)ومیتافۆر(metaphor)) ڕووندەکرایەوە،بەڵام ڕونکردنەوەی تەواو لە دەربارەی گۆڕان و گەشەکردنی سیمانتیکی فەرهەنگی لە قۆناغێکی دواتر دا لەسەر دەستی ستێرن(stern□□□□-□□□□) سەریهەڵدا.[□]

ئیتیمۆلۆجی(etymology)باشترین بوارە لە زمانەوانی مێژوویی بۆ لێکۆڵینەوە لە پەیوەندی فۆرم و واتادا(لاینز) ئاماژە بەوەدەکات کە قوتابخانە گریکییەکان لەسەدەی (□) ی زاینی باس لە پەیوەندی سروشتی

[□] جفری سامسون(□□□□:□)

[□] لێکۆڵینەوە لە مێژووی گەشەکردنی زمان دەکرا بە تایبەت لە سەدەی (□□)دا،کە هەموو ئەم هەوڵانە بە کاریگەری لێکۆڵینەوەکەی(فرۆید) بوو لە کتێبە بەناوبانگەکەی(The origion of species) ،کە باس لە گەشەکردنی بایلۆجی زمان دەکات. بە ناوبانگترین زمانەوانەکان لە زانستی زمانی بەرواردکاریدا لێکۆڵینەوەیان ئەنجام داوە ،بریتیین لە :- □- ولیام هومبلد (wilhelmDehumboldr□□□□-□□□□) کە باس لە پەیوەستکردنەوەی خەسڵەتی عەقل و کۆمەڵگای زمانی دەکات . □- فریدریك شلیگل (Fredivicchlegeh) گرنگی بەزمانی سانسکرستی داوە کە بەپلەی یەکەم لە قەڵەمی دەدات . □- ئۆگست شلاینجر (August schleic -□□□□-□□□□) کە ڕووەکناس بوو چەمکە زانستیەکانی گریمانەکانی داروینی لە بواری بەراوردکاری لە نێوان زمانەکان بەکار دەهێنا . □- فرانتز بوب(Frantz Bopp□□□□-□□□□) گرنگی بە بەروادکاری لەنێوان پەیڕەوی مۆرفۆلۆجی و زمانی سانسکریتی و پەیڕەوی زمانی لاتینی و جیرمانی و فارسی داوە . □- جاکوب گریم (Jakob Grimm□□□□-□□□□) بووە هۆی سەرهەڵدانی زاراوەی هیندۆ جیرمانی . (Indo germanique) هەروەها دواتر گرنگی بە بەراوردکاریی زمانی هیندۆ ئەوروپی داوە .□- راسموس راسك (Rasmus Rask)(□□□□-□□□□) لە ئەنجامی بەراوردکاری لە نێوان زمانەکان پێیوایە کە ڕێزمانی زمانە دێرینەکان ئالۆزن بەگەشەکردنی بۆ چەند لقە زمانێك بەرەو سادەیی ساکاریی دەچێت. هەروەها باس لە دوبروفسکی (Dobrovsky)(□□□□-□□□□) و میکلوزسێش (F. Miklositsh□□□□-□□□□) و ادیلنك(Adelung) و زوس (J.K.Zeuss)و بووت(Pott). . .....هتد دەکریت. بۆ زیاتر بڕوانە :- احمد مۆمن (□□□□:□□-□□)/محمد محمد یونس(□□□□:□□،□□-□□)

[□] سورن(seuren) پێی وایە کە داڕشتنی یاسابەندانەی گۆڕانی واتایی هاوشێوەی یاسا دەنگییەکان بەسەر زمانێکی دیاریکراو یان کۆمەڵە زمانێك کارێکی ئەستەمە، کەچی هێشتا ئەو زاراوە تەقلیدیانە لای زۆربەی زمانەوانەکان بۆ ڕوونکردنەوەی دیاردەی گەشەکردنی واتایی بەکاردێت .بڕوانە:محمد محمد یونس(□□□□:□□)/ .((□□□□:□□) seuren,

له نێوان هێمادانراو(دال)هێمابۆدانراو (مدلول) دەكەن ، كە ڕێبازی ئیتیمۆلۆجی بەبەڵگە دەهێنێتەوە بۆ سەلماندنی ئەم پەیوەندییە.لێكۆڵینەوە نوێكان لە بواری ئیتیمۆلۆجی لەسەدەی(□□) و دواتر، گرنگی بە ڕەچەڵەكی وشە نادەن بەڵكو بەراورد دەكەن لە نێوان ووشەی قۆناغێك لەگەڵ قۆناغی پێشووتر یان لەگەڵ وشەكانی زمانێكی تر بۆ سەلماندنی دروستی فۆرم و واتای زمانی، بۆنموونە ووشەی(ten) لە ئینگلیزی نوێدا دەگەڕێندرێتەوە بۆ(ten)یان tien ی ئینگلیزی كۆن ، كە دەتوانرێت بە گریمانەكاری بگەڕێنرێتەوە بۆ وشەیەكی ڕەچەڵەكی هیندۆ ئەوروپی كە بریتیە لە (dekm)،لەوە زیاتر ناتوانریت ڕەچەڵەكەكەی دیاریبكرێت. (□)

(سۆسێر)جیاكاری كرد لە نیوان گەشەكردنی مێژوویی زمان و گەشەكردنی مۆرفۆلۆجی و سینتاكس ،بە واتە لێكۆڵینەوەیەكی دیاكرۆنی (diachronic) و سیكرۆنی (synchronic) چونكە مێژووی زمان و گەشەكردن و گۆڕانی وشە و پێكهاتە زمانییەكان هیچ پەیوەندی بە پەسەندكردنی زمانەوە لە كاتێكی دیاریكراودا نیە،هەربۆیە لێكۆڵینەوەی زمانی قاڵبێكی زانستی وەرگرت. ئەگەر لێكۆڵینەوەی زمانی گرنگی بە بونیادی زمانی بدات،ئەوە پێی دەوترێت مایكرۆزانستی زمان،بەڵام ئەگەر تێكەڵ بوو لە گەڵ بوارەكانی تردا پێی دەوترێت زانستی زمانی فراوانكراو،كە دەكرێت بە چەند لقێكەوە:-

□-زانستی زمانی كۆمەڵایەتی(social linguistics):لێكۆڵینەوەیە لە پەیوەندی نێوان زمان و كۆمەڵگا ،پشكنین لە واتایی كۆمەڵایەتی دەكات لە پەیڕەوێكی زمانی و بەبەكارهێنانی مەرجی هاوبەشی لە نێوان بۆنیادی زمانی و كۆمەڵایەتی.

□-زانستی زمانی ڕەگەزی (ethno linguistics):پەیوەندی زمان بە كەلتورو ڕۆشنبیری،كە بنەماكانی لێكۆڵینەوەی ڕەگەزی و كۆمەڵایەتی چوون بەیەكدا.

□-زانستی زمانی سایكۆلۆجی(sychological linguistics) :لێكۆڵینەوەیە لە پەیوەندی نێوان زمان و عەقڵ.

□-زانستی ستایل(stylistics):-لێكۆڵینەوە لە دەقی زمانی و لایەنی جوانكاری زمانی...تاد. (□)

زانستی زمانی تیۆریی بریتییە لە (فۆنەتیك ،فۆنۆلۆجی،سینتاكس،سیمانتیك،پراگماتیك)بەڵام زانستی زمانی جێبەجێكەرانە گرنگی بە جێبەجێكردنی دەرەنجامەكانی زانستی زمان دەدات بەسەر ئەرك و كردە پراكتیكییەكان وەكو پلاندانان(language planning) فێربوونی زمان و فێربوونی زمانی كۆمپیوتەریدا(computer –assisted language learning)،پەیوەندی زمان بە پەروەردەو وەرگێڕان و وەگێڕانی ئامێری(machine-sided-translation)زمانەوانی كۆمپیوتەری(computational languistics)ژیری دەستكرد(artificial intelligence) زمانپژاندن....)(□) كە واتا زمانەوانەكان لە بواری جیاجیا لێكۆڵینەوە لە زمان دەكەن ،كە دەتوانین لقەكانی زانستی زمان بەم شێوەیە بخەینە ڕوو:-

لقەكانی زانستی زمان

(□) محمد محمد یونس(□□□□:□□).

(□)(□□□□:□□)Lyons./ محمد محمد یونس(□□□□:□□□□).

(□)محمد محمد یونس(□□□□:□□)

زانستی زمان

- زانستی زمانی گشتی General linguisyic
- زانستی زمانی مێژوویی Historical linguistics
- زانستی زمانی تیۆری
- مایكرۆ micro linguistics

فراوانكراو

- زانستی زمانی پەسەنكەرانە Descriptive linguistics
- زانستی زمانی دیاكرۆنی Diachronic linguistics
- زانستی زمانی سینكرۆنی Synchronic linguistics
- زانستی زمانی جێبەجێكەرانە
- زانستی زمانی

هێڵكاری([illegible]/[illegible])

[illegible]/[illegible]) ئەبستمۆلۆجیایی زانستی زمان

وشەی (ئەبستمۆلۆجیا)لە دووبەش پێكهاتووە، (Epistemo) كە لە وشەی (Episteme)یۆنانیەوە هاتووە بەواتە مەعریفە ،هەروەها (Loge)بەواتای زانست دێت ،هەربۆیە زۆرجار پێی دەوترێت (زانستی مەعریفە) ،بەلاَم جیاكاری دەكرێت لەنێوان تیۆریی مەعریفەو ئەبستمۆلۆجیا چونكە تیۆری مەعریفە بەدوای حەقیقەت دەگەڕێت وەك ئەوەی چۆن قەڵەمێك دەخەیتە ناو پەرداخێك ئاوەوە بەدوو كەرتی دەیبینیت گومان لە بوونی حەقیقەت دەكەیت بەلاَم بەگەشەكردنی زانست و فیزیك ئەمڕۆ لەچوارچێوەی ئەبستمۆلۆجیا بەشێوەیەكی زانستی لە دركپێكردمان بە دیاردەكان گرنگی پێدەدرێت.ئەبستمۆلۆجیا مامەڵە لەگەڵ فۆرم (form) و واتا (meaning) ی مەعریفە دەكات وگرنگی بە مەعریفە دەدات،هەربۆیە مەعریفە هاوشێوەی لۆژیك و ماتماتیك فۆرمێكی پەتی نییە،بەڵكو چەند لایەنێكی تر لەخۆدەگرێت ،هەربۆیە دەبێت لەگەڵ هەموو لایەنە فۆرمی و لایەنە ئیمپیریی(ئەزموونی)مەعریفەی مرۆیی مامەڵە بكەین ([illegible]).

پەیوەندی نێوان زمانەوانی و زیندەزانی و فیزیك ئاڕاستەیەكی ئەنتۆلۆجی و ئەبستمۆلۆجی هەیە،كەدەتوانرێت هەنگاوەكانی ئەبستمۆلوجیا(تیۆری مەعریفە)پەیوەست بەزمان لە گریمانەكاریو دەرەنجامگیریدا باسبكرێت.پاڵماریني(palmarini)دەڵێت: زمان وەكو بابەتێكی سروشتی لێكۆڵینەوەی لێدەكرێت،چونكە هەموو گریمانەكاری و شیكردنەوەو گەشەكردنێكی زانستی زمان هاوشێوەی زانستە سروشتیەكانە.([illegible])

لە سەدەی حەڤدە([illegible]) دا ئەبستمۆلۆجیا بریتی بوو لە تەسەوری سۆسیۆلۆجی و میتافیزیكی و جوانناسی ، بۆنموونە ئەبستمۆلۆجیایی جان كلودشۆڤالی(J.C.chevalier) گرنگی بەسەرەتایی گەشەكردن و سەرهەڵدانی زانستی زمان ودەرەنجامگیریی سینتاكسی دەدات و تەنانەت ئەم بنەما ژێربێژییە گوێزراوەتەوە

[illegible] جان بیاجە([illegible]).

[illegible] M,p,palmarin and Cedric, Boekx([illegible]).

بۆ زانستی زمانی هاوچەرخ ،هەربۆیە لۆژیك وپەیڕەوی (ئەكسیۆمی*)لەزانستی زمانی بەرهەمهێنان و گواستنەوە بەتەنها ڕێگە بەچەمكە دیاریكراوەكان دەدات ،بۆئاشكراكردنی واتا.سەرهەڵدانی ئەبستمۆلوجیایی زمانەوانی پێویستییەكی مەعریفییە پەیوەندی بە هەلومەرجە ئەبستمییەكان دەكات بە مەبەستی گەشەكردنی زانستی لۆژیك وزانستی زمان. لەلۆژیكی پۆزەتیڤگەریی، (بلۆم فیلْد) گریمانە لەوە دەكات،كە لۆژیك لە زمان داكەوتووە ، بەلاّم (چۆمسكی) باسی ئەوە دەكات كە زمان پابەندە بە عەقڵەوە ، عەقڵیش زگماكیە ، لە نێوان ئەو دوو بۆچوونە (عەقڵ زگماكیە) و (لۆژیك داهێنانێكی زمانییە)،دەبێت واز لە ئەنگیزەی سایكۆلۆجی و لۆژیكی بهێنین و ئەبستمۆلۆجیانەپرسەكان چارەسەربكرێن. ، لە ئەبستمۆلۆجیایی (پێوانەگەریی و یاسابەندیی- Reqlus and syllogism) ەوە، دواتر لە زانستی زمانی بەرهەمهێنان و گواستنەوە بۆ ئەبستمۆلۆجیایی پۆزەتیڤگەریی و ئەبستیمۆلۆجیایی دیالێكتیكی لای(دریدا Derrida ، فۆكۆ Foucault ، سولر sollers و بارت) ،بۆ ئەوەی باس لە خودێكی قسەكەر بكرێت لە زمان و ئاخاوتن [illegible] ،بۆ ئەبستمۆلۆجیایی راڤەگەریی وفینۆمینۆلۆجیا وخودێكی بە ئاگا هەنگاودەنرێت وهەموو بوارێكی سایكۆلۆجی ولۆژیكی وپراگماتیكی گێراوەتە بەر بۆ دۆزینەوەی (خودێكی قسەكەر و بە ئاگا)،لە پرۆسەی بەرهەمهێنانی واتا دا.

[illegible]/[illegible]) زمان ومەعریفە

زمان فاكتەرێكی سەرەكییە بۆ گەشە كردن و پەرەسەندنی مەعریفەی مرۆیی ، لێكۆڵینەوە لەپەیوەندی زمان و مەعریفە(حەقیقەت) لە بواری ژیر بێژی , زانستی لۆژیك , زانستی زمان , سایكۆلۆژی , زانستی كۆمەلاّیەتی ...... هتد گرنگی پێدەدرێت.[illegible] لە چێوەی لێكۆڵینەوە ئەبستمۆلۆجی و زمانەوانیەكان بە بەردەوامی پرسیار دەكرێت، ئایا بونیادە لۆژیكییەكان مۆدیلار وپێشوەختین ، یان پەیوەستن بە ئەزموونەوە ؟ ئایا گەشەكردنی پرۆسە لۆژیكیەكان و بونیادە لۆژیكیەكان پێویستن بۆ گەشەكردنی زمان ؟ یان زمان سەرچاوەی گەشەكردنی پرۆسە لۆژیكیەكانە لە مێشكدا ؟.[illegible]

زمانەوانەكان بەتایبەت بیرس(c.s.peirce)ودیل هایمس(del hyms)پێیانوایە،كەموكورتی بونیادگەرییەكان لەوەدایە ،كە بەتەنها گرنكی بەبونیادی زمانی دەدەن. بەبۆچوونی (هایمس) گفتوگۆكردن دەربارەی تواناوتوانست وبونیادی قووڵ ورووكەش لای (چومسكی) چارەسەری كەموكورتییەكان ناكات ، چونكە زمان دابراونییە لە كۆمەڵگاو مەبەستی قسەكەر لەبەكارهێنانی ئاسایی،دەبێت باس لەتوانستی

---

*(ئەكسیوما) كە وشەیەكی یۆنانیە و لە زمانی عەرەبیدا بەرامبەرە بە (بدیهیات) ،حەقیقەتێكی ئاشكرانیە ، فۆرمێكی لۆژیكییە بۆ ئاماژەپێكردنی شتەكانی دنیا ، بەكارهێنانی زمان و دەربڕینەزمانیەكانە پەیوەست بە سەلیقەو ئاوەزداری .ئەبستیمۆلۆجیی زمانەوانی پەیوەستە بەپرۆسەكانی ئەنجامگیری عەقڵی،لەگەڵ سەرهەڵدانی ڕێزمانی بەرهەمهێنان،زانستی زمان پەیوەستكراوە بە لۆژیك و ماتماتیكەوە ، یەكەم كاری تەواوكاریی و هاوبەش لە نێوان هەردوو زانستەكەدا لەلایەن چۆمسكی (Chomsky) و میلەر (miller) ئەنجامدراوە لە كتێبی:Hand book of mathematic calpsychology , Introduction to the formal analysis of natural Languge.

([illegible]) حافڤ أسماعیلی علوی ، امحمد الملاخ ([illegible]،[illegible]) .

([illegible]) ناصیف خرما([illegible]).

([illegible])جان بیاجە([illegible]).

پەیوەندیگرتن(competence communication)بکرێت.(سوفی موراند)(sophi moirand)بەم ئاراستەیەکاریگەربوو،توانستی پەیوەندیگرتنی‌بۆچەند پیکهاتەیەك(composante)،دابەش کرد وەکو(زمانی،ئاماژەپێکردن،دیسکورس،سۆسیو-کەلتووری)،بەلاّم(سیمونديك فيری)توانسی پەیوەندیگرتن بۆ کۆمەڵێك توانستی بچووکتر دابەش دەکاتوەکو(زمانی،لۆژیکی،مەعریفی ،درکپێکردن ،کۆمەلایەتی /سۆسیۆ-دەروونی).

لەڕاستیدا زمان پەتی نیە(impure)،لەپێکهاتەی مێشکدا،توانستی زمانی (Linguistic-competence) لەگەڵ توانستی پراگماتیکی(competence-pragmatic)،توانستی تەسەوری (competence-conceptual) کەهەموو مەعریفەی مرۆیی بە شێوەیەکی فراوان و بیرو باوەڕی تاك دەربارەی گەردوون و دنیا تێدا هەڵگیراوە) پەیڕەوێکی کارلێکەرین .

لە لێکۆڵینەوە تەقلیدییەکان لە بواری سایکۆلۆجی و ژیربێژی (زمانەوانی ئەرستۆیی) گرنگی نەدراوە بە خەیاڵ (imagination)،کەبە بابەتگەریی(objectivism) یەکانیان پێ دەوترێت باس لە بونیادێکی بابەتی دەکەن بۆ حەقیقەت و دنیای دەرەوە کە سەربەخۆیە لە بیروباوەڕی مرۆڤەکان ،واتا دەبێت بیرکردنەوەی بابەتی و لۆژیکی بەکار بهێنریت بۆ پەسەندکردنی ئەم بونیادە ، هەربۆیە چەمکە دوانییەکانی وەکو: عەقڵ و جەستە ، بیرکردنەوەو خەیاڵ ، زانست و هونەر ، درکپێکردن و هەستکردن ،زمان وبیر کەبەشی یەکەمیان بابەتییەو ، دووەمیان خودییە،بەلاّم لەئبستمۆلۆجیا بەوشێوەیە جیانەکراوەتەوە سەرەڕای ئەوەی لە میتافیزیك هەوڵی جیاکردنەوەی (مادده و عەقڵ)دراوە، بەلاّم لە زانستی زمانی.

حافڤ اسماعیلی علوی( ).

پەیوەندی زمان بە توانستگە مەعریفیەکانی ترەوە لە چوارچێوەی (هندسەالژهن)و لێکۆڵینەوە ئەبستیمۆلۆجییەکان (یەکگرتنەوەی زمانەوانی و فیزیك و زیندە) لێکۆڵینەوە ی لێکراوە . توانست و توانستگە بەلای (بریزتن)چەمکێکی ئەبستراکتی هەیەو بەدەرە لە چەمکێکی زگ ماکی،هەربۆیە ڕێگەدەدرێت بەوەی زانستی سایکۆلۆجی زمانەوانەکان بە ژێری دەستکردەوە خەریکبن پێکەوە کاربکەن ،بەلاّم (بیفر)باس لەوە دەکات کە تاقیکردنەوە دەروونییەکان بەتەنها توانای زمانیمان بۆ دیاریدەکەن ،بۆیە گومان دەکرێت کە بە تەواوی زانستی زمان لقێك بێت لە زانستی دەروونی وەك ئەوەی بەرهەمهێنەرەکان پێی کاریگەربوون، چونکە تاقیکردنەوە دەروونیەکان دەریانخستووە بەتەنها توانستێکی (دەرونی) بەس نیە بۆ لێکۆڵینەوە لە زمان ،دەبێت لە دەرەنجامەکانەوە (توانا) بۆ توانست بڕۆین بەلاّم بەپێچەوانەی (بیفر)(سمیپ) باس لەوە دەکات کە،توانستێکی دەروونی سێ ئاستی دەرەنجامگیری هەیە :-

- پرۆسە زمانییەکان (language procing)
- زمانپژاندن (Language acquisition)
- نەخۆشیە زمانییەکان (Language pathology)

m,p,palmarin and cedric Boeckx( ). /حافڤ إسماعیلی علوی، امحمد املاخ ( )

johnR.Tylor(.p).

هەندێك لە توێژەران پێیانوایە یەکەم قوتابخانەی مەعریفی لە مێژوویی بیریی مرۆڤایەتیدا (تالیس –Thales– پ. ز)ئەزمونبەندانە بووە شوێنکەووتوانی ئەم قوتابخانەیە بە بیریارە ماددی یە پێشەنگەکان ناوزەند دەکرێن ، چونکە شتیکی مادی (هەستپێکراو)یان کردە بنەمای دروستبوونی گەردوون ، بەلاّم جیاواز لەم حاڵەتە ئینکسمەندەر (Anaximander) ، بناغەی یەکەم (arche) بە ماددەیەکی دیاری نەکراو (indefinite) و بێ سەرەتاو بێ کۆتایی (infinite) و ئەبستراکت (apeiron) دادەنێت،ئەمەش خاڵی وەچەرخانە،چونکە یەکەم جارە بنەمایی شتێکی (ماددی) کۆنکرێت (peiron – concrete)،شتێکی

مەعریفی/ درکپێکردنی گفتوگۆ لە زمان وعە قڵ دەکرێت وهیچ جیاکارییەك لە نێوان مەعریفەی زمانی و بیرکردنەوە ناکرێت، مەعریفەی زمانی بەشێکە لە درکپێکردنی عەقڵی کە جیاوازی ناکات لە نێوان زانیاری زمانی و نازمانی، چونکە ئەو پرۆسە ئاوەزییانەی تەحەکوم بە بیرکردنەوەی مرۆڤ و پێکهاتەی مەعریفە دەکەن،هەمان ئەوپرۆسانەن تەحەلئوم بە مەعریفەی زمانییەوە دەکەن،بەتەنها یەك ئاستی پرۆسێسکردنمان هەیە بۆ زانیاری زمانی و زانیارییەکانی تر (جووڵەیی و بیستنی و بینینی) بۆ ئەوەی بگەین بە ئاستێك لە زانیاری کە جیاوازی نەکرێت لە نێوان زمانی و نازمانی()،کەپێی دەوترێت ئاستی بونیادی تەسەوری (conceptual structure) ()

خەیاڵ توانستێکی مرۆیی کاریگەرە بۆ بنیادنانەوەی تێگەیشتنی مرۆڤ و بنیادنانی مەعریفەی مرۆیی، بۆ نموونە میتافۆر لە لێکۆڵینەوەی تەقلیدییەکاندا،وەکو لایەنێکی زمانی سەیرکراوە،بۆ جوانکاری بەکارهاتووە ، بەڵام بە تەنها بۆئەو مەبەستە بەکارنەهاتووە، بەڵکو ڕەنگدانەوەی میکانیزمە عەقڵییەکانە کە مرۆڤ بەکاریدەهێنێت بۆ تەسەورکردنی بوارە ئەبستراکت و شاراوەکان لە مەعریفەی مرۆیی وەکو کات وهۆ و شوێن و بیرۆکەکان و هەستکردن....تاد () . بۆنموونە لەم مەبەستانەی خوارەوە میتافۆری تەسەوریمان هەیە:-

-بۆ کات :

ا-یەك سەعاتە خەریکی نان خواردنە .

-کاتی بەدەستەوە نەماوە .

-کاتمان لێبڕا.

-میتافۆری دیالۆك و مشتومڕ کردن :

ا-مەبەستەکەی پێکاوە .

ب-هیچی پێ نیە .

پ-فیشەك دەنێت بەتاریکییەوە.

) میکانیزمی درکپێکردنی واتا

چالاکی عەقڵی ،چالاکییەکی مەعریفییە بە درکپێکردنی هەستی دەسپێدەکات، کە زانیاری پێویست دەربارەی دنیا دەگویزرێتەوە بۆعە قڵ ولە کردەی گۆڕینەوەی درکپێکردنە هەستییەکان بە جفرە (code)، کە دەخرێتە چواچێوەی نامەیەکەوە (پیت و ژمارە و وێنەکان) لە ئەنجامدا جفرە یە کی مەعریفی پێك دێت ،بۆنموونە ئەگەر لە پەنجە رەی کتێبخانەکەتەوە سەیری باخچەیەك بکەیت،کاتێك دادەنیشیت لە سەر کورسیەکەت وتەماشای کتێبەکەت دەکەیت دەتوانیت تەسەوری باخچەکە بکەیت ،یان دوای چاو داخستنت

ئەبستراکت (peiron – abstracte) بێت .بروانە: مصگفی النشار( ) ./ عبدالرحمن البدوی( ) / عبدالکریم عینات( )

() محمد غالیم( ).

() Ray Tackendoff( ).

() Raymond w.gibbs ( )/ بەکر عومەر عەلی( )

وشه و رستەكانی كتێبەكەت بیردێتەوە،ئەم وێنەیە بریتییە لە جفرەی مەعریفیی وخاوەنی زۆربەی تایبەتمەندییەكانی وێنە راستەقینەكەیە .(□)

پرۆسەی دركپێكردن وەرگرتنی واتایەكە دەربارەی شتێك لە نێو هەموو واتاكان لەلایەن كەسی دركپێكەرەوە (مرۆڤ) لەسەر بنەمای تەسەور و تەسدیق (□) ،عەقڵ واتا هەمەكی وهەندەكیەكان پێكەوە دركپێدەكات وفۆرمێكی پێدەبەخشێت و فۆرمی ئاوەزیش ئەو وێنەیەیە كە لە مێشكدا هەڵگیراوە دەبێتە تێكردەی بیریی و زاراوەی جیاوازی بەرانبەر دانراوە ، لە لۆژیكدا بریتییەلە (□):-

□- لە بەرانبەر ئەوەی فۆرمێكی بۆدانراوە ناونراوە (واتا)

□-لەبەرانبەر جێگیربوونی لەدەرەوەدا ناونراوە (حەقیقەت و مەعریفە) .

□-پرسیاركردن لەوەی بریتی یە لە چی ؟ ناونراوە (چییەتی/ ماهیەت) .

□-سەبارەت بە جیاوازی لەگەڵ شتەكانی تردا یان وێنەوبیرۆكەكانی تردا ، ناونراوە ناسنامە (identity)

(واتا) ئەگەر ئایدیالی بێت یان مادی بێت گرنگە ئەوە یە لە بەئاگایی مرۆڤ دا ئامادە بێت ودركپێبكریت.پەیوەست بە تێڕوانینێكی ئەزموونی (experiential view) پەیوەندی نێوان واتا و بیركردنەوە ،واتاو تەسەوری ئاوەزی ،بریتییەلەمیكانیزمی دركپێكردن و تێگەیشتن ،پێكهێنانی تەسەوریكی ئاوەزی لە پەیوەندی چەمكەكان و بەدەستهێنانی مەعریفەو وەرگرتنی هەڵوێست لە بەرانبەر هەموو واتایەكی بینراو، هەستپێكراو وداهێنراو بە مەبەستی شرۆڤەكردنی واقیع. ،. بەڵام پرسیارەكە لێرەدا ئەوەیە ، ئایا پێویستە لە دیاردەی زمان یان لە چۆنێتی دركپێكردنی عەقڵ بۆ دیاردەی زمان لێكۆڵینەوە بكرێت؟ ئایا دیاردەی زمان دەتوانێت خۆی جیابكاتەوە لە میكانیزمی دركپێكردن ؟ئایا سروشتی دركپێكراوە كە، كار دەكاتە سەر میكانیزمی دركپێكردن و وەرگرتنی واتا ؟هەربۆیە كاریگەری میكانیزمی دركپێكردن و تێگەیشتن لە سەر زمان لە دوو قۆناغدا باس دەكەین قۆناغی یەكەم بریتییە لەپشكنینی تێكردە بیرییەكان لە میتافیزیك (میكانیزمی دركپێكردن و تێگەیشتن)،قۆناغی دووەم بریتییە لەپشكنینی تێكردە بیرییەكان لە ئەبستمۆلۆجیا (لێكۆڵینەوە لەبونیادە لۆژیكییەكان لەزماندا).

□□/ـ)پشكنینی تێكردە بیرییەكان(میكانیزمی دركپێكردن وتێگەیشتن) لە میتافیزیك .

لە تیۆری مەعریفەی كارەكی كێشەی دنیایی فیزیكی و میتافیزیكی و ڕەخنەگرتن لە میكانیزمی دركپێكردن و پرۆسەكانی تێگەیشتن و شرۆڤەكردنی جیهان و پشكنینی **تێكردە بیرییەكان** لە دوو قۆناغ دا (پێش سوكرات وسەردەمی سوكرات) باسكراوە.قۆناغی یە كەم بریتییەلە لێلێکۆڵینەوە ئەنتۆ – عەقڵییەكان

(□) امتپال زین الدین (□□□□ ،□□)

(□) **(ئەرستۆ)**فۆرمی ئاوەزی لە لێكولینەوە لۆژیكییەكاندا لە سەربنەمایی تەسەورو تەسددیق چارەسەر دەكات، تەسەور(حاڵەتی پۆزەتیڤی و نێگەتیڤی تێدانیە) دركپێكردنە بەبێ بڕیاردان(ماڵ ، خانوو ، ئاو ...). (تەسدیق) دركپێكردنە لەسەر بنەمای بڕیار (حاڵەتی پۆزەتیڤی و نێگەتیڤی تێدایە) ،بێ لایەن نییە پێویستی بە لایەنی یارمەتیدەر هەیە:- ئاگر گەرمە،خانووەكە گەورەیە بروانە: رجا الصدر (□□□□ ،□□)/محمد الغزالی(□□□ ،□)

(□) صلاح الدین زرال(□□□□ ،□□).

(دیالێکتیکی واقیع وعەقڵ)،قۆناغی دووەم بریتییە لێکۆڵینەوە سایکۆ – عەقڵییەکان (دیالێکتیکی واقیع ومرۆڤ وزمان).

تیۆری مەعریفەی کارەکی(میتافیزیك)

سەردەمی پێش سوکرات

هیراکلیتیس(دنیایی پرۆسێس)

سەردەمی سوکرات

ئەفلاتون و ئەرستۆ

سەدەی () پ .ز

سۆفیستەکان

قوتابخانەی (ئایۆنی و پیتاگوری)

(دنیای فیزیکی)

سەدەی () پ.ز

قوتابخانەی ئەتۆمی و تیۆری عەقڵ

قوتابخانەی ئایلی (دنیایی حەقیقەت)

هێڵکاری(/)

(/) لێکۆڵینەوە ئەنتۆ* – عەقڵییەکان (دیالێکتیکی واقیع وعەقڵ)

لە ڕستە مەرجی وداخوازییەکان وەکو،(خۆزگە بەئینگلیزی قسەم دەکرد)،(ئەگەر لە لەندەن بژیمایە،بەئینگلیزی قسەم دەکرد) گریمانە کردنە لەدنیایەك جیاواز لە دنیایی بەرهەست و فیعلی (Actuality)[] نادەن،بەڵکو باس لەبوونی چەند دنیایەك دەکەن .لۆژیکناسەکان گرنگی بە دنیایی فیعلی،کەپێیانوایە ئەم دنیایانە چەمکێکی خەیاڵی نییە وداهێنراوی خەیاڵێکی زانستی نیین .هەرچەندە جیاواز ترن لە و دنیایی ئیمە تێدا دەژین،بەلاّم ئەم دنیایەی ئێمە یەکێکە لەو دنیا گریمانەکاریانە.لۆژیکناس و زمانەوانەکان گرنگی بەوە دەدەن کە چۆن وشە و ڕستەکان واتایەکی دیاریکراو وەردەگرن،بۆ نموونە کە دەوترێت دانەری (مەم وزین)، دەربڕاوە کە تەم ومژاوییە، لە دنیایی واقیعی ئاماژەیە بۆ (خانی)،بەلاّم

* چەمکی ئەنتولۆژیا لە ژیربێژی بە واتای (زانستی بوون)هاتوە،بەلاّم لە نەوەدەکانی سەدەی بیستەوە بوو بە گرنگترین بواری لێکۆڵینەوەی زانستی بە تایبەتی لە بواری ڕاگەیاندندا،چەمکی بەچەمککردن (conceptualization)ی داهێنا،کە (واتا)بۆ هەموو زاراوە و چەمك و دەربڕاوێك لە بوارێکی دیاریکراو دادەنێت و دواتر چەمکەکان دەخاتە چوارچێوەی مۆدێلێکی نەخشەیی بۆ ئاشکراکردنی زاراوەو پەیوەندی سینتاکسی و سیمانتیکی .ئەنتۆلۆژیا دابەش دەبێت بۆ :-ا-(objectivisim)ب- (subjectivism). (pragmatism.)بڕوانە /.www.wikipedia.org

[] (هیگڵ) زاراوەی (actuality) بەرانبەر بە زاراوەی (reality) بەکارهێناوە کە یەکسانە بە ماهیەتی (ناوەڕۆکی شتەکان)و ڕووکەشی شتەکان،لە میتافیزیك دنیاکان دابەش دەکرێت بۆ :-دنیای دەرەکی (واقیعی)کە بوونێکی ماددی هەیە (تێڕوانینی تیۆری هەستی هاوبەش). -دنیای دەرەکی-ناواقیعی .کەواتە ماهیەتی شتەکان بریتیە لە واقیعیەت ،کە ئەمەش پرۆسەی بە ئەبستڕاکتکردنە،بۆیە ئەگەر پرسیا ر بکرێت چی بە فیعلی هەبوە؟ لە وەلاّمدا دەوترێت (بە تەنها عەقڵ).بڕوانە:هیگل(:)

ڕەنگە لە دنیایی ئەگەری ولەناخی قسەکەرێك ،ئاماژەیەکی تری هەبێت[ ]،یان یەکێك لەوەلاَمدا بلێت (مەحوی)،بەلاَم کە دەوترێت (ئارا کتێبەکەی شێرکۆی خوێندەوە)،کەلەوانەیە (شێرکۆ) لەدنیایی واقیعیدا ئاماژە بێت بۆ دانەری کتێبەکە (شیرکۆ بێکەس)،یان لەدنیایی مەعریفە و بیروباوەڕیی (ئارا) ئاماژە بێت بۆ خاوەنی کتێبیەکە کەناوی (شێرکۆ) یە. کەواتە پرسیار دەکرێت،ئایە دنیای حەقیقی بریتیە لەدنیایی عەقلّی؟یان عەقلّ بە تەنها ئەرکەکانی مێشك جێبەجێدەکات ودنیایی مادی (بەرهەست)دنیای حەقیقییە[ ] ؟

( ) دنیایی بەرهەست

مادەی بەرهەست وفیزیکی لەتیۆریی مەعریفەدا شتێکی تەمومژاوی و لێڵە کە مەعریفەی لە سەر بونیاد دەنرێت، بەیاریدەی فۆرمەکانی پەیبردن (forms of perception)بونیاد وەردەگرێت،فۆرمەکانی دنیایی بەرهەست دەبینرێن،دەبیسترێن وجۆرە فۆرمێك لە تام وبۆن وبەرکەوتنی شتەکاندا دەناسرێنەوە، کە کاریگەری دروستدەکەن و بەرێگەی ئۆرگانە هەستییەکان بۆمێشك دەگوێزدرێنەوە. لەمێشکی پیشەگەریك یا زانایەك فۆرم وەردەگرێت ،لە وەچەیەکەوە بو وەچەیەکی تردەگوێزرێتەوە. کۆمەلگاش کۆمەلێکی بێشومارە لە فۆرم ،بە دابونەریت وشێوازەکانی بەرێوەبردنی ئەو کۆمەلگەیە ناوبردە دەکرێن .[ ]

ئەنجلس دەلێت :(لەسەرەتادا مرۆڤ تەسەورە ئەبستراکتەکان دەربارەی واقیع بە عەقلّ دەخولقێنێت ، دواتر ناتوانێت کردە ئەبستراکتەکان بناسێتەوە ، چونکە خولقاندنێکی ئاوەزین و بەرهەست نین، هەر بۆیە مادە بریتییە لە کۆمەلێك شتی مادی بە ڕێگەی ئەبستراکتکردن دەتوانین تەسەوری بکەین) [ ] ،بۆنموونە (ئاو) لایەنی کۆنکریتی بوئێمە ئاشکرایە،پێکهاتەکەی (H_2O) ئەزمونمان دەربارەی نییە ،پەیوەندی نێوان وشەی ئاوو چەمکی ئاو پەیوەندییەکی ئێجگار دوورە [ ] ،بەهەمان شێوە زاراوەکانی تر وەکو (ئەنفلەوەنزای بالّندە،نەخوشی پشیلە ....تاد)

ێف ،ێر،بالر ( ).

امتپال زێن الدین ( ).

(فۆرم(eidos)لای ئەرستۆ ئاماژەیەبۆ چەمکی ئەبستراکتی ناوەکیی واقیع وەکو پێکهاتەی ئاو (H_2O) مۆرف(morf)یش ئاماژەیەبۆفۆرمکی دەرەکی،مادەی بەرهەست پوختەی گشت جیهانی ئۆبژێکتیفی بەرهەستە (ئاوەکەم خوارد) ، کە بشێت مرۆڤ بیری لێ بکاتەوە،لای کانت چەمکێکی عەقلّانی هەیە ،بڕوانە: سڤێن ئەریك لیدمەن( )( )( )( )).

صادق جلال العظم ( ).

ئینکسمیندەر باوەڕی بە بوونی دوودنیا هەبووە، -دنیایی فیزیکی (پیرۆن):خاوەنی چەند خەسلەتێکی تایبەتە،(کۆنکرێتە) ه. - دنیایی میتافیزیکی (ئەپیرۆن) : دیاری نەکراوەو خەسلەتێکی تایبەتی نییە ، (ئەبستراکت) ه.هەروەها شوپنهاور جیاوازی کردووە لە نێوان - چەمکە ئەبستراکتەکان (abstracta) – ئەو چەمکانەی پەیوەستن نین بە ئەزموونەوە لە ڕێگەی چەمکەکانی وەکو (ڕێژە ، ئاکار ، سەرەتا) پێمان دەگات - چەمکە کۆنکرێتەکان (concreta) ئەو چەمکانەی کە ڕاستەوخۆ پەیوەستن بە ئەزموونەوە (بەرد ، مرۆڤ ، ئەسپ) .. تێبینی نیچە لەسەر ئەپیرۆن (دنیایی ئەبستراکت)بریتی یە لەوەی کە ئەم چەمکە بەرانبەرە یان نزیکە لە چەمکی (خودێتی شتەکان) ناتوانرێت مەعریفەیەکی پێشوەخت (priori) یان پاش وەختی (posteriori) مان دەربارەی هەبێت [ ] ، سەربەخۆن پەیوەست نین بە شیکردنەوەی عەقلّی و گۆران لەڕووکەشی شتەکان (خەسلەتەسەرەکی و لاوەکیەکان) کە لە ڕێگەی ئۆرگانە هەستیەکانەوە بۆمان ئاشکرادەبن ، . کانت لە پرنسیپی جیاکەرەوەیی نێوان بابەتەکان ودیاردەکانی واقیع بەگشتی (فینومیناو نومینا) ، مەعریفەی ئێمە دەربارەی (خودێتی شتەکان) بە مەعریفەیەکی نیگەتیفی لە قەلەم دەدات (ئاو) لایەنی کونکریتی بوئیمە ئاشکرایە ،پیکهاتەکەی (H_2O) ئەزمونمان دەربارەی نییە،هەروەها (ئەنفلەوەنزای بالندە،نەخوشی پشیلە...)پەیوەندی نێوان وشەی ئاو چەمکی ئاو پەیوەندییەکی ئێجگار دوورە.بڕوانە:اندریە لالاند( )/ عمانویل کانگ( )./عبدالکریم عینات( ).

بۆنموونە:-

□-ا-ئاو لە پلەی(□□)دەکولێت.

ب-ئاو لە ئۆکسجین و هایدرۆجین پێکهاتووە.

پ-ئاو بێ ڕەنگ و بێ بۆن و بێ تامە.

سەرەڕایی چەمکە ئەبستراکتییەکان وەکو (خۆشی،جوانی) ، تەنانەت چەمکە گشتییەکانی وەکو خانوو،کتێب ،کورسی (deask-book-house) ش بەتەنها بابەتی بەرهەست نین وچەمکێکی ئەبستراکت وەردەگرن،چونکە چەمکی کورسی یان کتێب لەمێشکی دارتاشێك وسیاسەتمەدارێك و خوێندکارێك مەبەست و فاکتەری جیاواز لە دروستبوونیان رۆل دەگێرن. بۆ نموونە وشەی (کتێب)،چەمکێکی ئەبستراکتی وکۆنکرێتی وەردەگرێت کە لەم نموونانەی خوارەوە ڕوون کراوەتەوە :-

□-ا-کتێبەکەی(ئەورەحمانی حاجی مارف) گە ورەیە.(چەمکێکی کۆنکرێتییە)

ب-کتێبێکەی لە بە رکردووە.(چەمکێکی ئەبستراکتییە)

پ-ئە و کتێبەی کە دەینووسێ زۆر گەورەیە.

ت-بەجوانی کتێبەکەی لە بەرکرد ،بەلأم لە بیری چوو.

ئەم یاریکردنەبە وشەی (کتێب)کۆمەلێکی تەواو (mere logical)نییە ،بەلکوپۆلێکی ناوازەیەلە شتێکی بەرهەستی پەرتەوازە. [□] وشەی(خانوو) ئاماژەپێکردنە بە شتە بە رهەستەکان،کە بە کاریگەری بەرژەوەندی وئامانجە مرۆییەکان دەتوانرێت لە ناو ببرێت ،بۆنموونە(شاری هەڵەبجە) بەتەواویی لەناوببرێت ونەمێنێت (کیمیابارانکردنی هەڵەبجە)،لە دوایی هەزار ساڵ وەکو چەمك لەلامان دەمێنێتەوە ،ئەگەر مرۆڤ بە مەبەستەوە واقیعی(Intentional realist)بێت بە هەمان شێوەیە کە واقعییەکی مادی بێت. [□]

□/□□□)چەمکی کۆنکرێتی دنیایی بەرهەست

درکپێکردن بە شتەکان لە ڕێگەی ئۆرگانە هەستییەکان بریتییە لە ناسینەوەو خەسڵەت و سیفاتی مادی (کۆنکریتی)شتەکانە لە دنیادا [□]. هەموو شتێك خەسڵەتی تایبەت بە خۆی هەیە ڕەنگی (سەوز) خەسڵەتێکی گشتی نیە ،بۆنموونە (گەڵای دارەکە سەوزە) ، ناتوانین بڵێین (بەری دارەکە سەوزە) ،

[□] نعوم تشومسکی(□□□□□□□□)

[□] نعوم تشومسکی (□□□□□□□□)

[□] قوتابخانەی پیتاگۆرییەکان لە نێوان ساڵانی □□□ –□□□ پ.ز بیرکردنەوەیەکی نیمچە ماددیان هەبوو . شێوەی ئەندازەیی وبیچمیی شتەکان (eidos)بە خەسڵەتی سەرەکی و خەسڵەتی چۆنێتی (تام ، چێژ ، ڕەنگ) بەخەسڵەتەکی لاوەکی دادەنێن ، ڕێگەی مەعریفەت (حەقیقەت) بەلایانەوە یەکگرتنەوەی دنیایی هەستپێکراوەکان و دنیایی شێوەو وێنە وبیچمی شتەکانە (eidos)،هیگڵ ڕەخنە لەپیتاگۆرییەکان دەگرێت بەوەی هەڵهێنجانی بیرکردنەوە لەشێوەو خەسڵەتی ژمارەیی شتەکان پابەندە بە گۆرانی دنیایی فیزیکی وجێگیر نییە ، بۆیە دەبێت (بیرکردنەوە) لە بیردا بۆی بگەڕێین نەك لە وێنەو شێوەکانی دنیایی بەرهەست بۆنموونە (سێ پا) بۆچێشت لێنان بە کاردێت،مەرج نییە سێ قاچی هەبێت،یان (سێ پێی)مە بەست لە سەما کردنە، خەسڵەتی مادی شتەکان گۆرانی بە سەردا دێت .درکپێکردنی وێنەیی شتەکان جیاوازە لە ئاماژە و ناوی شتەکان .بروانە :- ولتر ستیس(□□□□□) ./ کولینجود(□□□ □□).

خەسڵەتی (سەوز بوون) تایبەتە بە گەڵای دار ، تایبەت نییە بە بەری دارەکە ، تەنانەت هەندێ شت سیفاتی (ڕەنگ ، بۆن ، تام)ی تێدا بەدی ناکرێت وەکو (ئاو) بێ ڕەنگە ، بێ تامە ، بێ بۆنە . بەشێکی زۆری وشەکانمان پەیوەستن بە خەسڵەتی مادی شتەکان بۆنموونە (سەرسپی ،چاوشین ،چاورەش) .هەموو شت و دیاردەیەك لە سروشتدا لە چەند نیشانەیەك ، زیاتر دەگرێتە خۆی ، بەڵام لە پرۆسەی درکپێکردن ، تەنیا یەکێکیان کە لە بەرچاو بێت ، هەڵدەبژێرێت ،بۆناولێنان وئاماژە پێکردن، مەرجیش نیە کە بە تەواوەتی گرنگترین و کرۆکیتریان بێت کە دواتر جێی هەموویان بگرێتەوە. [ ] تێڕوانین ودرکپێکردن بەو نیشانانە لە میللەتێکەوە بۆ میللەتێکی تر جیاوازە ، یان هاوبەشە . بۆنموونە:-

ا- سەوزەی کرِ- کوردی (نیشانەی مادی سەوز)

ب-اشتری ابی خچرۆات– عەرەبی(نیشانەی مادی سەوز)

دنیایی بەرهەست دنیایی ڕووداو (event) وئەزموون وگۆڕان و فرەیی وپرۆسێسە، هیراکلیتس [*] دەڵێت (ناوی شتەکان بەکار دەهێنین (دار , گوڵ , چاو) , وەك ئەوەی چەسپاو بێت و گۆڕانی کات و سەردەم هیچ کاریگەری نەبێت لەسەری ، بەڵام ئەو ئاوەی ئەمڕۆ قاچی تێدەخەین ، سبەی وەك خۆی نیە , چونکە لە ڕۆشتەنی دایە) . لەسەر بنەمای گۆڕان و پرۆسێس (process) [ ] باوەڕی بە خۆگۆرینی دنیایی و پرۆسێس هەیە.

[ ] فاروق عومەر سدیق (:).

[*] هیراکلیتس (– پ . ز) (Heraclits) گرنگی بە زمان داوە ،خاوەنی تیۆری سروشتیی ڕەچەڵەکی زمانە ، کورتبڕی کردووە لە ئاخاوتن و نووسین (ئیکۆنۆمی)، باسی لەپەیوەندی (بیرو زمان) کردووە ، پێی وایە وشەکان پەیکاڵن لەگەڵ ناوەڕۆکی بابەتی بیر و واتایی بابەتەکان ، چونکە وشەکان کۆمەڵە هێمایەك نیە کە لەسەری ڕێکەوتبێتین ، بەڵکو وشەکان و شتەکان (ئاماژە پێ کراوەکان) پێکەوە لەدایك دەبن . دەیەوێت بیسەلمێنێت کە وشەکانی زمان بەکاردێت بۆ ئاشکرا کردنی دیاردەکانی واقیع لە ڕێگەی ئاماژە پێکردنەوە ' زاراوەی (Logos) بە واتای بیر ، بەواتای وشە بەکارهێناوە 'لۆگۆس ئەو مەعریفەو حەقیقەتەیە کە هەمووان تێدا هاوبەش و بەشدارن . هیراکلیس جگەلە بەڵگە دارایی و دەرەنجامگیریی بۆ پشکنینی تێکردە بیرییەکان ،بۆ ڕوانینە بابەتێکی ئاوەزی و تەسەورێکی عەقڵی ، پەنا دەباتە بەر مەعریفەی حەدسی ، چونکە بە تەنها شیکردنەوەیەکی عەقڵی و لوژیکی بۆ درکپێکردنی لۆگۆس (Logos) بەس نیە ، بەڵکو پلەیەکی باڵاترمان لە مەعریفە هەیە، ئەویش مەعریفەی حەدسی (intuition) و ئیلهامی تەسەوفییە ، وە مەعریفەی مرۆڤەکان دەربارەی شتەکان ب ەم شێوەیە : - پێشبینیکردن لە پێشبینی لێکراو : مەعریفەی عەقڵی بەرِێگەی دەرەنجامگیری (داشکاندنەوە) زانیارییەکان ڕاڤەدەکرێن . -پێشبینیکردن لە پێشبینی لێ نەکراو : مەعریفەی حەدسی ، (چونکە سروشت حەز بە نەمان دەکات) . کەواتە هەنگاوەکانی پشکنینی تێکردەی بیری لای ئەو،بریتییە لە : -کۆکردنەوەی زانیارییەکان (مەعریفەی هەستی) لە ڕێگەی ئۆرگانە هەستیەکانەوە . -شی کردنەوەی زانیارییەکان بە ڕێگەی عەقڵی و لۆژیکی و (تێگەیشتن) . -خاڵی هاوبەش لە نێوان درکپێکردنمان بۆ حەقیقەت و ڕاستی (مەعریفەی ح ەدسی)،بڕوانە:عبدالکریم عینات(:) /محمد فتحی شنیگی(:) ./مصگفی النشار(: -).

[ ] هیراکلیتس بیرۆکەی جیاکەرەوەیی لە نێوان دنیایی فیزیکی و دنیایی میتا فیزیکی واز لێ دەهێنێت . باس لە (پرۆسێس) دەکات کەپرۆسەی بە کۆنکرێتکردنە، یەکگرتنەوەی کۆنکرێتی (پرۆسیس) ، لەسەر بنەمای ماددەیە،چونکە مادده بوونێکی فیزیکی هەیە ناتوانرێت لەناو ببرێت ، بۆیە پرۆسێس بریتییە لە گۆڕان وپەیوەندییەکان ئەمەش جیاوازە لە یەکگرتنەوەی ئەبستراکتی (تەسەور) ، چونکە تەسەور بریتی یە لە خەسڵەتی هاوبەش لە نێوان بۆ لە ڕەگەزێك ؛ واتە س ، س ، س ، س خاوەنی خەسڵەتی (س) ە.بەڵام لە (پرۆسێس) س دەبێت بە (ص)، بەڵام (س) نابێت بە (س) لە عەرەبیدا زاراوەی (صیرورە) بەرانبەری بەکارهاتووە ، بەڵام لە (E) دا هەردوو زاراوەی (process) ، (becoming) بۆی بەکارهاتووە . ، گۆرانە لە حاڵەتێکەوە بۆحاڵەتێکی تر، ئەگەر بڵێین :(گەڵای دارەکە زەردبووە)لێرەدا پرۆسێس لە دنیایی فیزیکی بەرانبەر بە

/ چەمکی ئەبستراکتی دنیایی بەرهەست

پارمیندز (Parmenides).لە وتە بەناوبانگەکەیەوە کە دەڵێت (ڕاستەوخۆ بەعەقڵ سەیری شتەکان بکە) دەردەکەوێت کە لای ئەو تەسەوری عەقڵی بیرکردنەوەی ڕاست و دروستە و گویمانەکانی لەسەر بنەمای (لۆژیکی عەقڵی) ین .دنیایی عەقڵی (حەقیقەت) لە دنیایی بەرهەست و فرەیەتی و پرۆسێسەوە ، بۆ دنیایی جێگیرێتی و تاکێتیمان دەبات، دنیایی عەقڵیی دنیایی نموویی و جێگیریتییە[] ئەو مەعریفەی لە ڕێگەی ئۆرگانە هەستیەکانی پێمان دەگات ، زانیاریەکی گومانلێکراوە ، حەقیقەت نیە،بیروبۆچوونی خەڵکی جێگای گومانە،چونکە لە قسەکردندا پشت بە شارەزایی ئۆرگانە هەستییەکان دەبەستن[] .دەربڕاوەکانی وەکو (بەخوا،باوەڕبکە،دڵنیابە،گومانی تێدا نییە،بەچاوی خۆم بینیم ،کتومت،وەك خۆیەتی........تاد)، بۆ ڕەوینەوەی ئەوگومانەیە کە لەدرکپێکردنی هەستی بەدەستدەهێنرێت،ئەو زانیاریانەی لەم ئاخاوتنە تۆمارکراوە درکپێکردنێکی هەستییە :-

ا-بەخوا لە دوێنێوە هیچی نەخواردووە.

ب-ڕەنگە ئەو پیاوە بلوکی بێت .

پ-بەڵێن بێت دوو مانگیتر کێشەی کارەبا چارەسەر بێت.

لە ئاخاوتندا تازیاتر لە پێوانەیەکی عەقڵی و لۆژیکی دووربکەوینەوە فۆرم و واتا زیاتر لەیەك دەترازێن وحەقیقەت ئاشکرانابێت. لای (پارمنیدز) حەقیقەت، ئاڕاستەکردنی ئاوەزی (زەینی) مرۆڤە بۆ شتێکی هەستپێکراوی ماددی ، پرۆسەی بیرکردنەوەش پرۆسەیەکی عەقڵی و لۆژیکییە .[]

/)لێکۆڵینەوە سایکۆ – عەقڵییەکان (دیالێکتیکی واقیع ومرۆڤ وزمان):

(becoming) بەکارهاتووە ، ڕەنگی سەوز بووە بە زەرد ، واتە گۆڕینەوەی بوون (being) بە عەدەم (Nothing)، یان بە پێچەوانەوە .هەروەها بەرانبەرە بە(دیمومە)(duree)، بوون (being): خەسڵەتێکی تایبەتی نیە ، بۆشاییەکی کامڵ و تەواوە ، هاو واتایی (عەدەم) ە ، عەدەم (Nothing) : خاوەنی هیچ خەسڵەتێك نیە ، بۆشاییەکی ڕەهایە ، هەبوون existence : هاو واتا نیە لەگەڵ (بوون) ، چونکە هەبوویەکە بە کردەیی لە گەردووندا بوونی هەیەو ، بەشێکە لێی .بڕوانە هیگل ( ).

[] حسین حرب ( )

[] ئەکسینوفانیس(xenopanes)،مامۆستای پارمنیدز بووە ،بە دامەزرێنەری قوتابخانەی (ئایلی) دادەنرێت،لە بواری تیولوژی(لاهوت)کاری کردووە،خوی و هاوڕێکانی،لە بواری ئەنتۆلۆژی و میتافیزیك شارەزابوون ،دوورکەوتنەوە ی لە مەعریفەی هەستی (بۆن ، تام ، چێژ ، .... هتد) بووە هۆی سەرهەڵدانی زانستی ئەنتۆلۆژی و لۆژیکی عەقڵی،پارمیندز (Parmenides) بەدامەزرێنەری زانستی بوون (ئەنتۆلۆژیا) لەقەڵەم دەدرێت بیرۆکەی ئاوێتە بوون و کامڵ بوونی هەردونیایی (بوون و نەبوون) لە سەربنەمایی تەسەور(چەمکی ئەبستراکتی)پەسەندنەکرد ،چونکە دنیایی نەبوویی (لاوجود) دنیایی ناڕاستەقینەیە . ئەنتۆلۆژیا لێکۆڵینەوە یەلە بوون،واتەلێکۆڵینەوەیە لە واتا هەمەکێکان (درپێکردنی عەقڵی) واز هێنانە لە واتا هەندەکێکان (درپێکردنی هەستی) ،لای وایە (بیرو بوون) یەك شتن و ئەم دەستەواژانە دوو دووپێکەوە گرێدەدات درکپێکراوو درکپێکەر ،عەقل پەی پێ براو (معقول)و عەقل پەی پێ بەر (عاقل) ،بیر لێ کراو و بیر لێ کەرەوە.بۆ زیاتر بڕوانە/ (–) Frederick copleston S.J /مصگفی النشار (، – /إمام عبدالفتاح إمام ( ) .

[] برتراند راسل ( ).

(/...) دنیایی عەقڵ (١) (ڕێژەیی درکپێکردنی هەستی *)

ئینکسا گوراس(٢) لە تیۆرە بەناوبانگەکەی (تیۆری عەقل) ، عەقل بەهێزی بزوێنەری هەموو جیهان دادەنێت و ئەو توخمانەی کەلە ناخی تاك دا بوونی هەیە ، دەتوانرێت بە خەسڵەتە دژەکانیان لە دنیادا بناسرێتەوە . بۆنموونە (ساردی وگەرمی ،خۆشی وناخۆشی.....)

---

(١) هیگڵ دەڵێت : ئەو عەقڵەی دەسەڵاتی بەسەر میتافیزیك دا هەیە (عەقڵی بەئاگایی) یە بەئاگایەوە درك بە شتەکان دەکات ، بەڵام ئەو عەقڵەی کەدرك بە جووڵەی خۆرو مانگ و زەوی دەکات (عەقلی ماتبووە — کامن)،(بە ئاگایی)تێدا نیە ، عەقڵ هێزی درکپێکردنە لە مرۆڤدا بۆ درکپێکردنی شتەکان و ڕووداوەکان و دیاردەکان (درکپێکردنی باش و خراپ ، جوان و ناشرین ، تاڵ و شیرین .....) دوو جۆر عەقڵمان هەیە :- عەقڵی کارەکی : هێزی درکپێکردنی مرۆڤە بۆ ئەو شتانەی ژێر دەسەڵات و توانایەتی (هەڵسوکەوت و ئاخاوتن و بیرکردنەوەی خودی) - عەقڵی تیۆری : هێزی درکپێکردنی مرۆڤە بۆ ئەو شتانەی لە دەرەوەی ناخی مرۆڤن (دنیای دەرەکی) و گەردوون ، هێزی درکپێکردنی واتا هەمەکێکانە هەمبەر بە واتا هەندێکیان . بۆ زیاتر بڕوانە : - رچا الصدر(...) /هیکل (ج.ف.ق) (...)

* **هەستکردن** : کردەیەکی دەروونییە بۆ گوێزانەوەی زانیاری ، ئاوەز (زەین) یش هێزێکی دەروونی ئامادەیە بۆ وەرگرتنی زانیاری و هەڵگرتنی ، ئامرازی پەیوەندییە لە نێوان مرۆڤ و دەرەوەی (دنیاو جەستە)،هەستکردن دووجۆرە :- ئاشکراودەرەکی لەلایەن یەك لە ئۆرگانە هەستیەکانەوە دەبێت کە فۆرمی درکپێکراوەکە دروست دەبێت (درکپێکردنی وێنەیی)و کردەیەکی هومۆگینیە (homogeneiry)، وشەکانی زمان و بیرو واقیع وەکیەکن ، بەڵام لەبەر ئەوەی درکپێکردنی لەلایەن ئۆرگانە هەستیەکانەوە بووە، تێگەیشتنێکی ڕێژەیی وجیاواز پەیدا دەبێت ،لەکەسێکەوە بۆکەسێکی تر جیاوازە، بۆنموونە :- (کتە) سلێمانی (دوورخستنەوەی پشیلە)(پش) گەرمیان (بانگکردن و دوورخستنەوەی بەڵام ئاوازەکەی دەگۆڕێت) بۆ نموونە (حەپە) سەگی کوردی ،(باوی) سەگی یابانی هەردووکیان لاسایی یەك دەنگی سروشتین . بڕوانە :- محمد معروف فتاح(...) درکپێکردنی ئاشکرا هاوبەش (بنتاسیا) کە لە لایەن بەشێك یان هەموو ئۆرگانە هەستیەکانەوە ئەنجام دەدرێت ، بۆ دروستکردنی پەیوەندییەکی وێنەیی وتەسەوری ئەو بۆنە <u>خۆشە</u> هی <u>گوڵە باخە</u> .ئەو <u>ئاوازە</u> خۆشە هی <u>بولبولە</u> .ئەو هەوا ساردە هی ئەو بەفرەیە باریوە . **هەستی هاوبەش (پەنتاسیا)** :- وشەیەکی گریکی یە ، هەردوو دنیای بوون و عەدەم یەکدەخات ،تەسەوری شتەکانە بۆ نموونە :- چێشتەکەم خوارد (چێشتەکە ،خەسڵەتی :+ ڕەنگ + گەرمی + ساردی + شلی + وشکی + خواردن ...... هتد)ی تێدایە،کۆکردنەوەی ئەم خەسڵەتانە کە لە بووندا (هەبوویەکە(existence) بەکردەیی لە گەردوندا بوونی هەیە) هەن بە ڕێگەی درکپێکردنی هەستی دەبێت .(پەنتاسیا) شوێنەکەی لە مێشکدایە دوای تێپەڕبوونی وێنەی شتەکان بە پەنتاسیا دەگوێزرێنەوە بۆ خەیالگە (Imaginati)، ئەگەر توانای خەیاڵکردن نەبوایە لە مرۆڤدا ئەوە وێنەکان لە ئاوەزدا لە ناو دەچوون ، خەیاڵ بوونێکی ماددی نییە ، بەڵام لە خەیالگە چەندەها وێنە هەڵگیراون ، هەر چرکەیەك دەگاتە (..) وێنە و هەر دەقیقەیەك دەگاتە (..) وێنە ...... هتد /.واهیمە : پلەیەك بەرزترە لە پنتاسیا بە بێ بەکارهێنانی هیچ ئامرازێك (ئۆرگانە هەستییەکان) درکپێکردن ئەنجام دەدرێت ،کە حەدس (intuition) لە ڕێگەی واهیمەوە بە دەستمان دەگات./الحافظە (mnemonics) : ئەو وێنانەی لە واهیمە بە دەست دەهێنردرێت و لێرەدا هەڵدەگیرێن ./یادگە : هێزی هێنانەوەو وەبیرهاتنەوەی ئەو زانیاری و وێنانەیە کە هەڵگیراون . بڕوانە:-مجدی کامل(...) /رچا الصدر(...) /هیکل(...)/مصگفی النشار(...) .

(٢) ئینکساگوراس (Anaxgoras) نزیکەی ... پ. ز . لەدایك بووە ، خاوەنی (تیۆرێکی مەعریفی) بەناوبانگە (پشت بەستن بە زانیاریی ئۆرگانە هەستیەکان)، جیاوازی لە نێوان تێکردە بیریەکان لە مرۆڤ و گیانلەبەران کردووە ،مەعریفەی هەستی لای گیانلەبەران لە مرۆڤ بە هێزترە (وەك هەستکردن بە بوومەلەرزە لای گیانلەبەران بەهێزترە)، بەڵام مەعریفە و تێکردەی بیری لای گیانلەبەران بە مەعریفەیەکی سەرەتایی ناودەبات(لاوازیدرکپێکردن وبێ توانایی لە بڕیاردان) کەلە قۆناغێکی دواتر لای مرۆڤ ئەزموون و شارەزایی پرۆسەی بیرکەوتنەوە و دانایی بەسەردا جێبەجێدەبێت(شیکردنەوەو ڕوونکردنەوەی دیاردەکان

پشت بەتاکە ئۆرگانێك نابەستین لە درکپێکردن بەڵکو تێکڕای ئۆرگانەکان لە پرۆسەی درکپێکردن ڕۆڵ دەگێڕن [] بۆنموونە:-

-ا- ئەم جانتایەت پێ چۆنە ؟

و / ا-جانتایەکی زۆر جوانە.

ب-جانتایەکی نوێیە.

پ-زۆرنایابە لە پەڕۆیەکی نەرم دروستکراوە.

ت-ڕەنگەکەی شینە لە جلەکانم دەوەشێتەوە.

درکپێکردن بە شتە کان پەیوەندی بە توانای بیریی هەیە لە بەراورد کردنی درکپێکردنە هەستییەکان وخەسڵەتە مادییەکان(بینین و بیستن وتام کردن ودەست لێدان و بە رکەوتن. [1] لای دیمۆکریتس ناسینەوەی خەسڵەتی ماددی شتەکان (تام ، بۆن ، ڕەنگ ، قەبارە ، شێوە ، جوڵە)، مەعریفەییەکی ڕێژەییە ومرۆڤ بەڕێگەی ئۆرگانە هەستییەکان دەیبەخشێت بە شتەکان []،بۆنموونە(چاکە شیرینە دەنگی تەلەفزیونەکە بەرزە،تامی چێشتەکە ناخۆشە .سەرینەکە نەرمە)-:

-ا-ق-دەنگی تەلەفیزۆنەکەت پێچۆنە؟

ب-گ-هیچ تێناگەم چونکە دەنگەکەی زۆربەرزە.

وئەوزانیاریانەی کە لە ڕێگەی ئۆرگانە هەستیەکانەوە پێمان دەگات). بڕوانە :- یوسف کرم( ) ./ مصگفی النشار (—) .

[] ئیمپیدۆکلیس (Empedocles)(پ . ز .) ،مەعریفەی هەستی بە مەعریفەیەکی گومان لێکراوی دادەنێت،چۆنێتی کارکردنی ئۆرگانە هەستییەکان ڕونکردۆتەوەدابەشی کردووە بۆ (بینین ، بیستن ، بۆنکردن ، بەرکەوتن)،هەروەها هەردوو هەستی چێژ (pleasure) و ئازار (pain) دەخاتە نێو ئۆرگانە هەستیەکان ، سەرچاوەی تیۆری مەعریفە لای ئینکساگۆراس (مێشك) ە،چونکە سەنتەری بیرکردنەوەیە ، بەڵام ئیمپیدۆکلیس (دڵ) دەخاتە پلە و پایەی (عەقڵ –Thought)،هەربۆیە ڕوودەکاتە مەعریفەی ئیلهامی عەقڵ یەکسان دەکات بە هەستکردن،لە هاوین دا وشەکانی (ساردی ، ئاوی سارد ، سەهۆڵ ، دۆندرمە ، هەوایەکی فێنك) هتد خۆشیمان پێدەبەخشن و لە زستاندا وشەکانی (گەرمی ، ئاوێکی گەرم ، شلەیەکی گەرم ، سۆپا ، هتد) هەستی خۆشیمان پێ دەبەخشن . بەلام پێچەوانەکردنی وشەکان لە (هاوین) و (زستان) هەستێکی ناخۆشمان پێدەبەخشن بڕوانە :-مصگفی النشار( ) / یوسف کرم( ).

[] ديموكريتس خاوەنی تیۆری مادی (دەرون) ە ، دوو جۆر خەسڵەت ونیشانەدەستنیشاندەکات:- خەسڵەتی ڕاستەقینەیی (بابەتی) : ئەو خەسڵە تانەن کە خۆیان بە سەربەخۆیی لە مادە کان وسروشت و واقیع دا بونیان هە یە . چەندێتی شتەکانە (شێوە ،قەبارە) . - خەسڵەتی ناڕاستەقینەیی :-ئە وخەسڵەتانەن کە لە ڕێگەی ئۆرگانە هەستیەکانەوە،زانیاری دەربارەی کۆدەکەینەوە یان خۆمان دەیبەخشین بە شتەکان.چۆنێتی شتەکانە(تام ،بۆن،دەنگ) بۆنمونە: شێوەیی تۆپ چۆنە ؟ یەك وەڵامت دەست دەکەوێت :-تۆپەکە خڕە (خەسڵەتی تایبەت بە شتەکان) . درپێکردنی شتە بەرهەستەکان خەسڵەتی ماددی شتەکانە (تۆپەکە خڕە)حەقیقەتی بابەتی و ماددی نەگۆڕە یان ئەو خەسڵەتانەن کە لە ئەنجامی ڕفتاری ئۆرگانەهەستیەکان دەبەخشرێن بەشتەکان و ڕێژەییە ،بۆنموونە- (چاکە تاڵە ، چاکە باشە ، چاکە شیرینە ، چاکە تاڵ نیە ، چاکە نەتاڵە نەشیرین ، کەمێك تاڵە ، کەمێك شیرینە ، ناخۆشە ، خۆشە .... هتد) ،کە دەتوانرێت لە نێو ئەندامانی خێزانێك تاقی بکرێتەوە .دەتوانین سەرووی بەرهەستەکان لە ڕێگەی مەعریفەی ڕێگە پێدراووعەقڵی دەتوانین میکرۆ ب و ڤایرۆس ...... درکپێبکەین،چونکە (عەقڵ) ئەمانگەیەنێت بە حەقیقەت لە بەرانبەر بەڵگەی ئۆرگانە هەستیەکان .بۆنموونە:دەستت بشۆ میکرۆبی پێوەیە.مەعریفە لە تیۆری مەعریفەی دیمۆکریتس بریتییەلە :-مەعریفەی ڕێگە پێدراوو ڕەوا (عەقڵی) - مەعریفەی ڕێگە پێ نەدراوە ناڕەوا (هەستی). بڕوانە:-یوسف کرم( ) .

گ-بەلای منەوە دەنگەکەی ئاساییە.

ب-چێشتەکە تاقیبکەرەوە بزانە تامی چۆنە؟

گ-پێموایە،خوێی کەمە.

گ-زۆر خۆشە تامی چێشتەکە.

لای سۆفیستەکان مەعریفە بریتیە لە بیروباوەڕو بۆچوونی خودیی و تاکەکەسی ،لە هەوڵی ئەوەدابوون حەقیقەتی بابەتی و ڕەفتارو هەڵسوکەوتی خودی مرۆڤ لەیەکجیابکەنەوە ، پێیانوایە مەعریفە بوونی نیە ، ئەگەر هەبێت ناتوانین بیزانین و ڕێژەییە .[] ،بۆنموونە (زەوی خڕە) بەپێی خەسڵەتی سەرەکی مادده (چەندێتی) ئەمە حەقیقەتە ، بەڵام بەبەڵگەی عەقڵی ، مەعریفەی ئێمە دەربارەی (خڕی زەوی) [] ڕێژەییە لەئاخاوتندا فۆرمەکانی (ڕادە)،مەعریفەیەکی ڕێژەیی ئاشکرا دەکەن بۆنموونە:-

ا-ئەم زەوییەی لە سەری دەژین زۆر خڕ نییە .

ب-ژنەکە کەمێك ناساغە.

پ-کراسەکەت جوانە،زۆر ڕەش نییە

پرۆتاگۆراس [] باس لەوە دەکات کە مەعریفەی هەستی ناتوانرێت بگوێزدرێتەوە بۆ نموونە (سووربوونەوەی دەم و چاو) ناتوانرێت بگوێزدرێتەوە بۆ کەسێکی تر هەروەها لەلایەن کەسێك کە نەخۆشی (ڕەنگ کوێری) هەبێت درکپێناکرێت []،دەتوانین تایبەتمەندییەکانی درکپێکردنی هەستی* لەم خاڵانەدا دەستنیشان بکەین:-

---

[] محمد زکریا توفیق (العلد ... / ...) .

[] هیچ شتێك خاوەنی خەسڵەتێکی تایبەتی نیە لەم دنیایەدا ، چونکە ئەو شتەی ئەمڕۆ (گەورە) ، سبەی ڕەنگە قەبارەکەی بچووك ببێتەوە و گۆڕانی بەسەردا بێت .بڕوانە:- محاوره پیاتیوس لافلاگون(...) .

[]سۆفیستەکان کە پلەی ئێستای مامۆستای زانکۆیان هەبووە ،گرنگییان بە مرۆڤ و شارستانیەت دەداو ڕێبازی لێکۆڵینەوەکەیان (واقیعی و ئەزمونگەرانە) بوو،بە خاڵی وەچەرخان دادەنرێن لەبیری مرۆڤایەتی ، هاوچ ەرخی سوکرات بوون (... پ، ز) نکۆڵی لەشتە هەستپێکراوەکان و بەڵگە نەویستەکان (بدیهیات) دەکەن ، یاری بەدەربڕینە زمانیەکان دەکەن لە پێناو ڕازیکردن و ستایشی بەرانبەر مرۆڤی سوفیستی نرخێك دادەنێت و بیرکردنەوەو بڕیارەکانی بەعەقڵ و هەستی خۆی بەتوانایی و بێ توانایی خۆی نەخشە دەکێشێت هەرچەندە ڕەوتی کارکردنیان لەگەڵ سوکرات جیاواز بوو بەڵام هەمان ئامانجیان هەبوو (مرۆڤ پێوانەی هەموو شتێکە) , ئەم جۆرە لێکۆڵینەوانە سەری هەڵداو , وانەکانیان تەرخانکردبوو بە بابەتە زمانییەکان (ڕێزمان)وکوتار, بەناوبانگترین بڕیارێك لەم کۆمەڵەیە بروتا گوراس (...) پ بوو, کەبیری لە یاساو بیرۆکەی (ڕێژەیی) کردۆتەوە , بەسەر حەقیقەت و مەعریفە و زمان دا جێبەجێکردووە , کە دواتر بۆتە جێگای ئیلهامی نیوتن , سوفیستیی شەپۆلی فیکری یۆنانیە (ژیربێژی + تەسەوف)، بڕوانە :- محمد زکریا توفیق (العلد ... / ...) / حسن حماد(... : ...).

[] زۆر جار لە بیابانێك ئاوێك دەبینیت (سراب) ،وێنەکی هەڵخەڵتێنەرە ودیاردەیەکی سروشتییە ،یان قەڵەمێك دەخەیتە ناو پەرداخێکەوە دەبێتە بەدوو کەرتەوە ، ئەمانە حەقیقەتی واقیعی و بابەتی نین بەڵام بە نسبەت ئێمەوە وەکو حەقیقەتی واقیع و بابەتی دەردەکەون ،بڕوانە:- ولتر ستیس(...).حلمی ملیجی(...).

* لێکۆڵینەوە لە هەستکردن و دەروون بە تێڕوانینێکی ژیربێژی جیاوازە لە بوارە زانستییەکان،درکپێکردنی هەستی ،کردەیەکی ئاڵۆزە،پرۆسەکانی بیرهاتنەوەو خەیاڵکردن و نواندن وهاوشیوەیی تێدا بەشدارن،ئامر ازی پەیوەنیکردنە بە دنیایی دەرەوە،هەنگاوی یەکەمە لە وەرگرتنی مەعریفە ،دواترپەیوەست بە شارەزایی کەسەکان و چالاکییە عەقڵییەکان درکپێدەکرێت

-ئەگەر مەعریفە یەکسان بێت بە مەعریفەی هەستی، درکپێکردن لای منداڵ و گەورە وەکیەکە و جیاوازی نیە لە نێوان مەعریفەی منداڵ و مامۆستا و زانایەك .

-ئەگەر مەعریفەی هەستی پێوانەی ڕاستی و مەعریفە بێت ، ئەوە مرۆڤ پێوانەی هەموو شتەکانە لە جیهاندا ، بەڵام هەندێك حەقیقەت هەن لە توانای مرۆڤ باڵاترن ،هەربۆیە هەندێك مەعریفە دەچێتە چوارچێوەی بیروباوەڕەوە،بۆنموونە:-

ا-پێموایە( )کۆتایی دنیایە.

ب-زۆرینەی دۆزەخ بریتییە لە ژنان.

-حەقیقەتی هەستی لەتوانایدایە ، حەقیقەتی بابەتی و واقیعی پووچەڵ بکاتەوە و هیچ جیاوازیەك لە نێوان بەهای درۆینەو ڕاستەقینە نەکرێت ،بۆنموونە:-

ا-خۆرەکە هەڵهات.

ب-نوشتەکە نەخۆشیەکەی چارەسەرکرد.

-هەموو توخم و ئیلمێنتەکانی واقیع ناتوانن لە ڕێگەی درکپێکردنی هەستی (ئۆرگانە هەستیەکان) ڕاستەوخۆ ببن بە تێکردەی بیریی . پۆلێنکردنی شتەکان و بەراوردکردنی درکپێکردنە هەستییەکان کاری عەقڵە ،وەکو ڕەنگی سپی دەتوانێن بە بەراوردکردنی لەگەڵ ڕەنگەکانی تر یان لەسەر شتە مادییەکانی واقیع درکپێبکەین، ڕاستەوخۆ ناتوانین پەی پێ ببەین بۆنموونە:-

-ئەم پارچە پەڕەیە چ ڕەنگە؟

ا-ئەمە پارچەیەك پەڕەیە.

ب-ئەم پارچە پەڕەیە نەسورە نەسەوز.

پ- ئەم پارچە پەڕەیە سپییە.

-کۆکی و ناکۆکی وپەیکاڵبوون ،کاری بیرە ، کاری ئۆرگانە هەستییەکان نیە ، بۆنموونە دەتوانین زیاتر لە درکپێکردنێکی هەستی لە شتێك کۆ بکەینەوە ،بۆنموونە:-

-مندڵەکە خڕوخەپانە.

و دەبێتە تێکردەیەکی بیریی که زانیارییەکان یان زانیاری پەتی وسەرەتایی (Informationbrute)ن یان بریتین لە واتای درکپیکراوەکەو شیکارکردنی نواندنەکە (Representation analeesy) پەیرەوی نواندنی (Representation systems)بەواتە نواندنی زانیاریەکانە بە بەکارهێنانی ئۆرگانە هەستی یەکان لە دنیای دەرەوە لە ڕێگەی خەزنکردن و دووبارە بەدەستهێنانەوەی . بڕوانە :-خزام نجیب عیسان صالح( ).دوو جۆر درکپێکردنمان هەیە :- - درکپێکردنی هەستی (perception)پێش درکپێکردنی تێگەیشتنییە، پابەندە بەکاریگەری ئەندامە هەستییەکان .پرۆسەی ئاگادارکردنەوەیە (warness) ،واتە چڕکردنەوەی هەست و بە ئاگایی مرۆڤ بەرانبەر شتێك - درکپێکردنی تێگەیشتنی /مەعریفی cognition درککردن و پێزانین و مەعریفەیەکە دەربارەی شتێك ، بە ڕوونکردنەوەو ڕاڤەکردن و ئەو هەستانەی پێمان گەیشتووە .ئاماژەیەکە بۆ پرۆسە دەروونیەکان وعەقڵییەکان (پرۆسێسکردنی زانیارییەکان) کە لە ڕێگەیەوە تێئاخنینەهەستیەکان (sensory input) گەشە دەکات و خەزندەکرێت پرۆسەکان بریتین لە (درکپێکردن و بیرهاتنەوە و خەیاڵکردن و ئاڵوگۆڕکردن و بیرکردنەوە) . پرۆسێسکردنی زانیاریەکان لەمێشك دا بەم شێوە دەبێت : - پرۆسێسکردنی وروژێنەرێکی هەستی / تێکردە (ئاگادارکردنەوە، یادگە،بیرکردنەوە) - دەرکردە (درکپێکردن ، جفرەکردن، خەیاڵکردن) . بڕوانە:- امتپال زین الدین( )/محمد علی الفرماوی( ) .

ا-منداڵەكە قەڵەوە.

ب-منداڵەكە گۆشتنە.

پ-منداڵەكە نەرمونۆڵە.

- بەلای ئەرستۆوە زانیارییەكان بە ڕێگەی ئۆرگانە هەستیەكانەوە پێمان دەگات ، بەڵام دركپێكردن لای سوكرات وئەفلاتون دركپێكردنی ڕاستەوخۆی بەڵگەنەویستەكانە/ئەكسیۆمییەكان (بەدیهیاتە).

/) زمان لە (میتافیزیك)دا

، سۆفیستەكان ، سەرەڕایی ئەوەی باسیان لە بێتوانایی زمان لە گەیاندنی مەعریفە دەكرد،بەڵام گرنگیان بە زمان دەداو بە پرۆسەیەكی دیالێكتیكی وەسفیان دەكرد و هەوڵیاندەدا كەمترین وردەكاریی لە دەربڕینە زمانییەكاندا بكەن ، فۆرمە دەنگیەكان (وشەو دەربڕاوەكان) جیاوازن لەو شتانەی كە بە چاو دەبینرێن،چونكە مرۆڤ هێماكان دەردەبڕێت وێنەی شتەكان ناكێشێت، لەبەر ئەوەی مەعریفەمان هەبێت دەربارەی شتەكان، دەبێت پەیوەندیەكی پێویستی هەبێت لە نێوان شتەكان و نێوان تەسەوری ئێمە بۆ شتەكان ، واتە بیر پەیكاڵبێت لەگەڵ بوون * بوونیش بەو شێوەیە بێت كە ئێمە بیری لێدەكەینەوە و تەسەوری دەكەین ،ئەمەش مەرجی ڕاستەقینەی بیركردنەوەیە .سۆفیستەكان پێیانوایە مرۆڤ بێ توانایە لە درككردنی مەعریفە و زمانیش بێتوانایە لەگەیاندنی، بۆیە لای سوفیستەكان دەسەڵاتی عەقڵ لاواز بوو، بە ئاگایی بۆ قۆناغێكی ترهەنگاو دەنێت ،كە بەردەوام گفتوگۆو لێكۆڵینەوە لەوە دەكرا ،كە ئایە زمان بەرهەمی سروشتە یان بەرهەمی ڕێساو پەیوەندییە كۆمەڵایەتییەكان (یاساو نەریت)(nomos)؟.

سوكرات پێیوایە (دنیایی زمانی) زۆرتر و زیاتر لە ئەزمونێكی ڕاستەوخۆ , واقیعی لە خۆیدا خەزنكردووە , هەركەسێك دەیەوێت زانیاری دەربارەی سروشت و ڕاستی شتەكان كۆبكاتەوە , ئەوە پشكنین لە ووشەكان بكات خێراترە لەوەی كەلە ئەزموونێكی بە ر هەست پشكنین بكات. لای سوكرات مرۆڤ دەبێت بە سوپەرمان (superman) و عەقڵێكی پەتی كە هیچ خاڵێكی لاوازی و غەریزەیی تێدا بەدیناكرێت .

،بەپێچەوانەی سۆفیستەكانەوە مەعریفە دەخاتە چوارچێوەی چەمكەكان و عەقڵیش بە ئەپاراتی/ئامێری

---

* بوون : بوون بە واتایەكی ئەنتۆلۆژی بەتەنها بریتی یە لە شتێكی بابەتە بەردەست (ملموس)، لە لێكۆڵینەوە نوێكان دا بوون لە ڕێگەی شارەزایی و ئەزموونەوە پێوانە دەكرێت و سەرجەم ئەو كاریگەریانە دەگرێتەوە كەبوون دروستی دەكات و لە فۆرمێكی بابەتە بەردەست و بەرجەستەدا دەتوانرێت دركپێبكرێت .بڕوانە: هانز جورج غادامیر( ) .

ولترستیس( ).

سولئوات پرسیار لەوە دەكات ئەگەر مێشك بەتەنها سەنتەری دركپێكرنە هەستییەكان بێت، ئەوە یادگە چۆن پرۆسەی (بیرهاتنەوە) تێدا گەشەی كردووە ، دواتر چون بیرو بۆچوون و بیركردنەوە دروستبوون ، ئەگەر مەعریفە وە بیرهاتنەوە بێت هەروەك سوكرات لێیدەدوێت،ئەوە بیركردنەوەكانمان بریتییە لە تەسەورێكی ماتماتیكی ولۆژیكی ،بەڵام تەسەوری ماتماتیكی بۆ مەسەلەی یەكسانبوون(equality – to isn) ناتوانین ڕاستەوخۆ لە ئەزموونەدا بەدەستی بهێنین، (لایبینز خوێندكارەكانی بانكهێشت دەكات بۆئەوەی دوو گەڵای داری تەواو پەیكاڵ و یەكسان بەیە   ك لە دنیایی فیزیكی بدۆزنەوە   )،یەكسانبوونی ماتماتیكی جیاوازە لە یەكسانبوونی فیزیكی چونكە لە حاڵەتی فیزیكی ڕێژەییە   : - ئاگا لە مامی دەچێت ، هەروەها ئەو لێكچواندن و تەسەورانەی لەئەدەبی كلاسیكی بۆ وەسفكردنی ئافرەت بەكارهاتووە،   (بەژن وبالاْكەی وێنەی هەیك   ەلی یۆنانییە).جیاوازە لە یەكسانبوونی (= ، =)، (سێگۆشە = سێگۆشە).بڕوانە:- هانز جورج غادامیر( ).

حسن حماد( ).

بەدەستهێنانی مەعریفە لەقەڵەمدەدات ، مەعریفەی مرۆڤیش مەعریفەیەکی هەمەکییە بە یەکگرتنەوەی لەگەڵ چەمکەکان (پێناسەی شتەکان) بەرهەم دێت . کە بیرۆکەکان بە تەنها لەگەڵ خودی خۆیان لە پەیوەندیدانین، بەڵکو لەگەڵ بیروبیرۆکەکانی تریش لە پەیوەندیدان ،گەرمی لەگەڵ گەرمی لە پەیوەندیدایە ، هەروەها گەرمی لەگەڵ (ئاگرو ، چێشت لێنان و چا لێنان ، سوتان ، ڕووناکی .... هتد) لە پەیوەندیدایە ، پەیوەندی بیرکردنەوەکان لەگەڵ یەکتری لەدوو پەیوەندیدا ئاشکرا دەبێت (پەیوەندی وشەیەك لەگەڵ وشەیەکی تر)(پەیوەندی چەمکێك لەگەڵ چەمکێکی تر)، [illegible] بۆنموونە:-

[illegible]-ا-هاوینی پار زۆر گەرم بوو.

ب-چێشتەکە بەگەرمی مرخۆ.

پ-ئاگرەکە،گەرمی کردینەوە.

ئەفلاتون ،باس لە جاککردنەوەی دنیایی پەیوەندییە واتاییەکان (چەمکەکان)و(دنیایی عەقڵ) دەکات لەسەر بنەمای وە بیرهاتنەوە کە دەتوانرێت وەکو مەسەلە ماتماتیکی ولۆژیکییە کان درکپێبکرێت.پێیوایە(دنیایی عەقڵ) ی دنیایی ئایدیا(نموونەیی)ە،کە بریتیین لە واتا سەربەخۆو هەمەکیەکان ،کە پشت بە دۆزینەوە و بیرهاتنەوە تێفکرین دەبەستێت ، چییەتی و حەقیقەتی شتەکانە [illegible] ،کە خۆی لە زماندا ئاشکرا دەکات، زمانیش بە وشەو دەربڕاوەکانی توانای گەیاندنی چییەتی و حەقیقەت و مەعریفەی هەیە [illegible]

ئەرستۆ بیرۆکەی جیاکردنەوەی دنیایی ئەزموونیی ونموونەیی ڕەتدەکاتەوە،چونکەپێیوایە شێوە بالأکان لەمەعریفەیی مرۆیی لەشێوە وبیچمی شتەکانی دنیا گەشە دەکات.دەبێت لەئەنجامدا دەتوانین بڵێین لە پشکنینی تێکردەبیرییەکان ناکرێت گرنگی بەیەك لایەن بدرێت،چونکە پەیوەندییەکی پتەو(دنیای بەرهەست ،یادگە،ئەزموون ،هێزیی خەیاڵکردن وبیر) بەیەکدەگەیەنێت و ئەو ڕەگەزانە بەیەکەوە لەپەیوەندیدان [illegible]

.وەکو پوختەی کارەکەمان ڕێبازەکانی پشکنینی تێکردە بیرییەکان وپرۆسەی درکپێکردن لەم خشتەدەخەینە ڕوو:-

قوتابخانەی مەعریفی ([illegible] پ.ز)	سەرچاوەی مەعریفەو تێکردە بیریەکان	ئەنجام
قوتابخانەی هیولی (ڕێبازێکی ماددییە) .	مەعریفەی هەستی لە ڕێگەی ئۆرگانە هەستییەکانەوە	مەعریفەی حەقیقی = مەعریفەی هەستی (ئۆرگانە هەستییەکان) .
قوتابخانەی ئایلی (ڕێبازێکی ئایدیالی) کاریگەری هەبوولەسەر:- (ئەرستۆ، ئەفلاتۆن،کانت،هیگڵ ،فینۆمینۆلوجیای هەسرەل ، ئەنتۆلۆژیای هایدگر).	[illegible]-لای پارمنیدز:-مەعریفەی عەقلی (ڕاستەقینەییە)، مەعریفەی هەستی (نا ڕاستەقینەییە) [illegible]- لای زینۆ ن(zeno) : (دیالێکتی عەقڵ)ییە [illegible]-لای ملیساس melissus:مەعریفەی عەقلی ، مەعریفەی گومانلێکراو (هەستی) ییە	[illegible]-ئەو شتەی بیری لێ دەکەیتەوە بیرلێکراو (ماددە) ، لەگەڵ بیرو هۆش و بیرکردنەوە یەك شتە . [illegible]- پەیوەندی کەتیگۆرییە جێگیرەکان لە دنیایی عەقل (مەعریفەی عەقلی) لەگەڵ شتە هەستپێکراوەکان. [illegible]-گومان لە مەعریفەی هەستی.

[illegible] هانز جورج غادامیر([illegible]).

[illegible] ئەفلاتۆن دنیاکان دابەش دەکات بۆ [illegible]- دنیایی بەرهەست   وبینراو[illegible]- دنیایی مەعقوڵ (عەقڵ پەی براو).پێیوایە ژیان بەشێوەیەکی هەمەکی لە ناخی مرۆڤدا ئامادەیە و پشت بە ئۆرگانە هەستییەکان نابەستێت   .بڕوانە: سمیر احمد معلوف([illegible]).

[illegible] هانز جورج غادامیر([illegible]).

[illegible] ارنست کاسیرر([illegible]).

قوتابخانەی پیتاگۆری بزوتنەوەیەکی بیرییە، ڕێبازێکی نیمچە (ئایدیالی) یە کاریگەری لەسەر(دیکارت،ئەسپینۆزا،لیبنز،کانت) دروستکردوو	پشت بەستن بە مەعریفەی هەستی (بەتەنها خەسڵەتی وێنەیی ، چونکە ترش و شیرین ..... هتد خەسڵەتی ڕاستەقینەی شتەکان نین)	مەعریفەی هەستی لە ڕێگەی مەعریفەی عەقلی درکپێدەکەین (خەسڵەتی وێنەیی شتەکان) (بیرکردنەوە = کۆمەڵێك ژمارەی دیاریکراو
ئینکسا گوراس ڕێبازێکی زانستی (تێڕوانینێکی واقعی) هەبووە ، بە دامەزرێنەری تیۆری ئەزموونگەری دادەنرێت ،	مەعریفەیەکی ڕێژەیی و لە ڕێگای ئۆرگانە هەستیەکانەوە .	شیکردنەوەی ئەو زانیاریانەی کە لە مەعریفەی هەستی کۆی دەکەینەوە بە ڕێگەی عەقڵ .
ئیمپیدو کلیس ڕێبازێکی زانستی و ئەزمونگەری	-مەعریفەی هەستی -مەعریفەی عەقڵی -مەعریفەی ئیلهامی (هەستکردن دەخاتە عەقڵەوە)	مەعریفەی عەقڵی یەکسانە بە مەعریفەی دەرونی لە ڕێگەی ئیلهامەوە ، چونکە مەعریفەی هەستی و عەقڵی ڕێژەییە (ڕێژەیەك دیاریکراو لەبوون درکپێدەکەین)
دیموکریس و لیوکیبوس ڕێبازێکی زانستی و ئەزمونگەری، شارەزایی لە بواری عەقڵ و لۆژیك و ئۆرگانە هەستییەکان.	-مەعریفەی هەستی (سەرەکی وناسەرەکی) -مەعریفەی عەقڵی :پشت بەستن بە بەڵگەی هەستی.	مەعریفەی عەقڵی ڕێگە پێدراو مەعریفەی عەقڵی ڕێگە پێنەدراو .
سۆفیستەکان	مەعریفەی بابەتی(واقیعی) دەبێت پەیکاڵ بێت لەگەڵ مەعریفەی خودیی	مەعریفە بوونی نیە ، ئەگەر هەبێت ناتوانین بیزانین و ڕێژەییە،زمانیش ناکام و بێ توانایە لە گەیاندنی ئەو مەعریفەیە چونکە ناگوێزرێتەوە . زمان و بوون لە دوو بازنەی جیاکارن
سوکرات	گومان لەمەعریفەی هەستی دەکات،چونکە ڕەنگەتاکە ئەندامێکی هەستی لەپرۆسەکە ئامادەبێت	بیری مرۆڤ پەیڕەوێکی فراوانە لە زانیاری کۆکراوەو پارێزراو کە لە زمان دائاشکرا دەبن .
ئەفلاتون	مەعریفەیەکی پێشوەختی(وەبیرهاتنەوە) ڕەنگدانەوەی بیر لە واقیع	
ئەرستۆ	مەعریفەیەکی پاشوەختی (ئیمپیری / ئەزموونی) ڕەنگدانەوەی واقیع لە بیر .	

خشتەی(/)

/) لۆژیکی فۆرمی دروستی بیرکردنەوە

ئیکۆنۆمی لە ئاخاوتن لە پێناو پەیکاڵکردنی زمانە لەگەڵ بیرێکی دروستدا،لە لۆژیك گرنگی دەدرێت بە گەیاندنی بیرێکی دروست لە فۆرمێکی زمانی کورتدا،بۆنموونە:-

ا-ئاگا هەموو دەفتەرەکانی بۆ حەمە هێناوە.

ب-ئارا هەموو قەڵەمەکانی بۆ حەمە هێناوە.

پ-هەموو دەفتەرو قەڵەمەکان هێنراون.

ڕستەی(-پ)کورتبڕترەلەڕستەی(-او -ب).دروستی بیرکردنەوە لەلۆژیکی ئەرستۆ(فۆرمی)پەیوەستە بە ڕاستیی ودروستیی وشە ودەربڕاوەکان وگریمانە کردنە لەبوونی شتەلێن (تەسدیق)،یان مەعریفەوپێزانینە

بەئاماژەی ناوی شتەکان (تەسەور)،هەربۆیە ئەرستۆ دەڵێت :(بیرکردنەوە بێ زمان ئامادەنیە) [1].بەلآم مەعریفەمان بەشتەکان،جیاوازە لە ئاماژەی ناوی شتەکان،هەندێ شت دەزانین ئاماژە بە چی دەکەن ،بەلآم نازانین هەبووە یان نە؟کەچی هەبووەکان ئاماژەپێدانیان دیار و ئاشکرایە .[2]

لۆژیکی فۆرمی لەسەر بنەمای تەسەورە یونیڤێرسەڵەکان (universal concepts) بنیاد نراوە ، کە بریتین لە پەیڕەوێك لە یاسا (system of rules) بۆ ئەنجامدانی دەرەنجامگیرییەکان ، زانستی دەرەنجامگیرییە (deductive science) [3].یاسا لۆژیکیەکانی ئەرستۆ،سایکۆلۆجی و ئەنتۆلۆجین گرنگی بە ناجێگیرە لۆژیکیەکان (پۆزەتیف و نەگەتیف ،هەمەکی وکەمەکی) دەدات و بریتییە لە:-

یاسای ناسنامە (Law of identity) : (أ بریتیە لە أ) بۆ نموونە:-

ا- خوێندکارەکە زیرەکە .

ب-کچەکە جوانە.

نەبوونی ناکۆکی (Law of non – contradtion): بۆ نموونە:-

ا- خوێندکارەکە زیرەکە ، تەمەڵ نیە .

ب-کچەکە جوانە ناشیرین نیە.

چونکە أ ناتوانێت لە یەك کاتدا خاوەنی سیفەتێك (بێت و نەبێت) أ ناتوانێت (أ ، - أ) بێت .

یاسایی گریمانەکاری (سێیەمی بەرزکراوە)(Law of the Exctudedmiddeterm)بۆنموونە:-

ا-خوێندکارەکە زیرەکە.

ب-خوێندکارەکە تەمەڵە.

ناکرێت ئەو دوو ڕستەیە لەیەك کاتدا ڕاست بن ، بەلآم (لیبینز) لەلۆژیکی هێمایی، (یاسایی هۆ هێنانەوە) دەخاتە پاڵ ئەم یاسایانە ، دەبێت هۆ هێنانەوەکان لۆژیکی بن ،بۆنموونە:-

- ئاسن بە گەرمی دەکوترێت چونکە بە ساردی ناکوترێت .

لۆژیکی ئەرستۆ پێوەرگەرییە (syllogism) [4] کەهەرسێ بنەمای (تەسەور ، تەسدیق/ڕاستاندن ،ئەنجامگیری)لەخۆی دەگرێت،واتای دەربڕاوەکان (وشەکان)،بەرێگەی کەتیگۆریەکانەوە [5] لێکدەدرێتەوە .تەسەور ، بیرۆکەیەکە کە دەخرێتە چوار چێوەی دەربڕاوێکەوە (زمان) . چەمکی تەسەور پەیوەستە بە ڕۆشنبیری و مەعریفەی میللەتان ، هەرچەندە گەشەکردنی مەعریفی سنورە دیاریکراوەکانی تەسەورەکان ناسڕێتەوە ، بەلآم گۆڕانی بەسەردا دەهێنێت. بۆ نموونە چەمکی (ئیسفەنجی) ڕووەکێکی دەریایی بوو ، بەلآم ئێستا باس لە خەسڵەتی گیانلەبەری دەکرێت ، هەر بۆیە تەسەورەکانمان دەربارەی (ئیسفەنـج)

---

[1] حامد الگاهر (www.hamed taher.com)

[2] ابن رشد ( )

[3] ماهر عبدالقادر ( ).

[4] علی وردی ( ).

[5] categorie :- وشەی کەتیگۆری وشەیەکی یۆنانیە بە واتای یەکێتییەك لە نێوان ڕێکخستن و پۆلێنکردنی (شتەکان ، چەمکەکان ، مرۆڤەکان) دێت لای کانت وەکو چەمکەکانی تێگەیشتن بەکارهێنراوە ، کە هەندێ بۆ چوون پێیانوایە ئەم کاتیگۆریانە وێنە دانەوەی واقیعی بابەتیانەن : بڕوانە :- ئیمانوێل کانت ( ) .

دەگۆڕێت [illegible] . تەسەور بە تیۆری سنوردانان دەستپێدەکات و سنووری سەربەخۆی شتەکان دەکێشێت هاوشێوەی تیۆری بوونە (چۆنێتی ،چەندێتی ،برێتی) : مێز ، پیاو ،کەئەمەش بڕیاردانی بێ لایەنانەیە (neuter) ، بەڵام دواتر لە تیۆری حوکمدان بەستنەوەی وشەو چەمکەکان پێویستی بە کردارێکی یاریدەدەر (copula)/کرداربەندیی هەیە. [illegible]

مرۆڤ ⟵ سنوردانان (وشە)

مرۆڤ دەمرێت ⟵ حوکمدان

ئەمەش بەرانبەرە بە تیۆری ماهیەت/چییەتی(قۆناغی تێگەییشتنی عەقڵی) [illegible] ،بەڵام هێشتا ئەو مەعریفەی لێرەدا دەستماندەکەوێت ڕێژەییە [illegible] . ئەگەر ڕاستەوخۆ بەئاگابین لە بوونی شتێکی هەندەکی (مرۆڤ ، دار ، ماڵ) ، ئەمە درکپێکردنی هەستەکییە ، بەڵام دواتر وێنەیەکی ئاوەزی لە مێشکمان دروست دەبێت ، بیرکردنەوەیەکی گشتیمان (هەمەکی) دەربارەی شتەکان لا دروست دەبێت کە بریتیە لە چەمکی شتەکان، لە میتافیزیك هەوڵیان دەدا فۆرم پەیکاڵ بکەن لەگەڵ شت (object)،(واتا)ش پەیکاڵ بکەن بە چەمك وبیرۆکەی شتەکان(ئەبستراکتکردن) .کەلەم هێڵکارییە روونکراوەتەوە:-

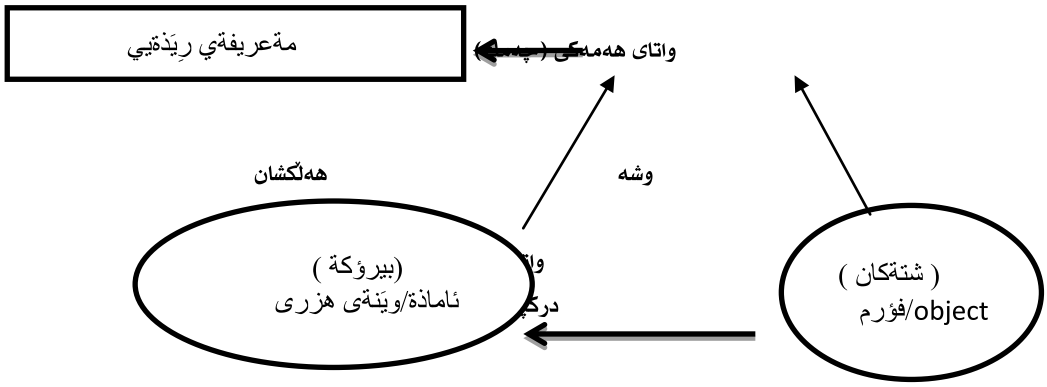

(بیرکردنەوەی ئەبستراکتی)

هێڵکاری([illegible] / [illegible])

[illegible] بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی (تەسەور) بڕوانە :- علی سامی النشار ([illegible])./ علی عبدالمعگی محمد ، ماهر عبدالقادر محمد ([illegible]).

[illegible] ئەوەی جێی گرنگی پێدانە بەکارهێنانی بێ لایەن (neuter) و کرداربەندیی (copul) هێشتا لە لۆژیکی تەسەوری کاریگەری نەبوو بەڵکو هاوشێوەی ئەنجامگیری لوژیکییە لە تیۆری مەعریفەی میتافیزیکی ،ئەوانەی لەم بوارەدا نزیکبوونەتەوە (لێکۆڵینەوەکانی برونوسنیل ، کارل پوپر ، رایتهارت) ، کەتەسەور پێشوەخت خۆی ئاشکرا دەکات ، هاوبەشە لە نێوان شتەکان ، کە بریتی یە لە فەزایەکی گشتی (دازاین) کە هەموو شتەکان تێیدا ئامادەن و دازاین (Dasein) بە واتای (sein بوون) و (Da لە وێدا) ، کە (هایدگر) بەرانبەر بە دوو واتا بەکارهێناوە ([illegible]) هەبوویەکی بینراو (مرۆڤ هەستی پێ دەکات (بابە بەردەستە) ، ([illegible]) بەکارهێنانی کرداربەندیی (copula) :- هاوشێوەی مۆرفۆلۆجی سینتاکس ، بریتیە لە گرێدانی و شەو چەمکەکان و بونیادنانی ڕستە . بڕوانە : صفاو عبدالسلام علی جعفر([illegible]) ./هانز جورج غادامیر([illegible])./ هیکل([illegible])./محەمەد مەحوی([illegible]).

[illegible] ماهیەت ، یان (چییەتی) ، زاراوەیەکە لە بیرۆکەی پرسیارکردن (ئەو شتە چی یە) هاتووە بەوەڵامدانەوەی ، تەسەوری ئێمە دەربارەی شتەکان ، ئاشکرا دەبێت ، بڕوانە :- معن زیادە([illegible]).

[illegible] هیکل([illegible]).

بنەمای بیرکردنەوەی ئەبستراکتی* درکپێکردنی واتای(هەمەکی و هەندەکی) یە لە یەك کاتدا ،ئەم جۆرە لە بیرکردنەوە یە لەسەر بنەمای (چەمکەکان) دارشتنی بۆکراوە،چەمك پێناسەی جیاوازی بۆ دەکرێت وەکو(وێنەی ئاوەزی و بیرۆکەی شتەکان)کە پەیوەستە بە دوولایەن:[illegible]-دەرەنجامگیریی [illegible]-پێکەوە بوونی بیرۆکەکان یان پێکەوە هاتنی دوو ڕووداو(association).[illegible]

پەیوەندی نێوان لۆژیك و زمان سەرەتا لای ئەرستۆ ئاشکرا بوو ، بەلاّم ڕەواقیەکان گرنگیان بە دیالێکتیکی زمان دەدا و لە پەیوەندی نێوان لۆژیك و (سینتاکس) لێکۆڵینەوەیان دەکرد، زینون (zenon) ی ڕەواقی باسی ئەوە دەکات کە مەعریفەیەك بە ڕێگەی بابەتێکی دەرەکی و هەندەکی لە شێوەی وێنەی هزری (image) درکپێبکرێت و لە (وتە –Lecto) یەك دەربڕێت ، پەیوەستە بە جێگیرە لۆژیکییەکان (یان ، ئەگەر ، و) کە لەلۆژیکی نوێ (لۆژیکی ڕستە ناوەڕۆك) [illegible] گرنگی پێدراوە.ڕەواقیەکان دژ بە هاوبەشی و پێکەوەهاتنی بیرۆکەکانن(participation of Ideas) ،بۆنموونە:-

[illegible]-ا-کچەکە جوان و نەخۆشە.

ب-سوکرات پێکەنینی جوان پێدەکەوێت.

پ-کچەکە نەخۆشیەکی کوشندەی هەیە.

کاتێك دەوترێت (کچەکە جوان و نەخۆشە)،هەمووجوانییەکان تایبەت نین بە کچەکە ، وەك چۆن هەموو نەخۆشیەکانیش تایبەت نین بە کچەکە . بەکارهێنانی کردار (verb) بەلای ڕەواقییەکان چارەسەری کێشەکە دەکات وەکو (سوکرات پێکەنینێکی جوان پێدەکەنێت) .کردار (verb) بریتیە لە ئەزموون و وازهێنانە لە ئاماژە پێکردن(زستان ساردە،کچەکە جوانە)،کەواتە ڕەواقیەکان یەکەم کەس بوون لە تەسەورە هەمەکیەکان دوورکەوتنەوە ولە وتەوحوکمدان وڕستەناوەڕۆکەکان(propostion)بەڕێبازێکی ئەزموونگەریی پەیوەست بە دنیایی دەرەکی نزیکبونەتەوە، [illegible] ڕەواقییەکان پێیانوایە کە ڕستە ناوەڕۆك پەیوەندیەکە لەنێوان ئاماژەپێکراوەکان(ڕووداو- event) و(ڕوودانەکان)،نەك پەیوەندی نێوان بیرو تەسەورەکان،کە واتا(واتا) لە گەڵ ئاماژەپێکراوەکان لەپەیوەندیدایە[illegible]وەك لەم هێڵکارییەدا ڕوونکراوەتەوە *:-

---

* پرۆسەی ئەبستراکتکردنی بیرکردنەوە، لە زماندا باشتر بەرجەستە دەبێت وەلە هۆکارێکی تر ، چونکە زمان باشترین هۆکارە بۆ گۆڕینەوەی بیرکردنەوەی هەستەکی بۆ بیرکردنەوەیەکی ئەبستراکتی بەسوود ،چەمکەکانی وەکو (جوانی , گەورە .... هتد) ئەمانە فۆرم (بیچم وشێوە- eidos) ی شتەکانن , هیچ جیاکردنەوەیەکی ئەنتۆلۆژی لە نێوان (وێنە و شت.ەکە) نیە ، بەڵکو (جوان) بوونێکی ئەبستراکتی یە , بە ئامادەبونی (شتەکە) بەرجەستە دەبێت وئاشکراکردنی لە فۆرمێکی زمانیدا (گوڵێکی جوان , ژنێکی جوان , منداڵێکی جوان , خانوویەکی جوان ،چاوجوان ، چاوکاڵ) خێراکردنی تێگەیشتنە ،بروانە:- هانز جورج غادامیر([illegible] : ص[illegible])./عبدالله عبدالرحمن البریدی (www.scoutsarena.com).

[illegible] امتپال زین الدین([illegible]).

[illegible] لە زانستی دەروونی پەیپێبردن (cognitive) زاراوەی (concept formation) جێگای زاراوەی دەرەنجامگیری گرتۆتەوە (inference)،کەبۆ بونیادنانەوەی چەمکی نوێ بەکاردێت،بەلاّم هەرچەندە پرۆسەکە زیاتر نزیکە لە ئەنجامگیری کەبەسەر ڕستە ناوەڕۆکە (propostion) جێ بەجێدەکرێت . لە ئەنجامی ئەمەدا دەتوانین بگەین بە پەیوەندی بیر لەگەڵ بیردا بۆ زیاتر بڕوانە :- هدسون ([illegible]).

[illegible] عیمان أمین ([illegible]) .

[illegible] هدسون ([illegible]).

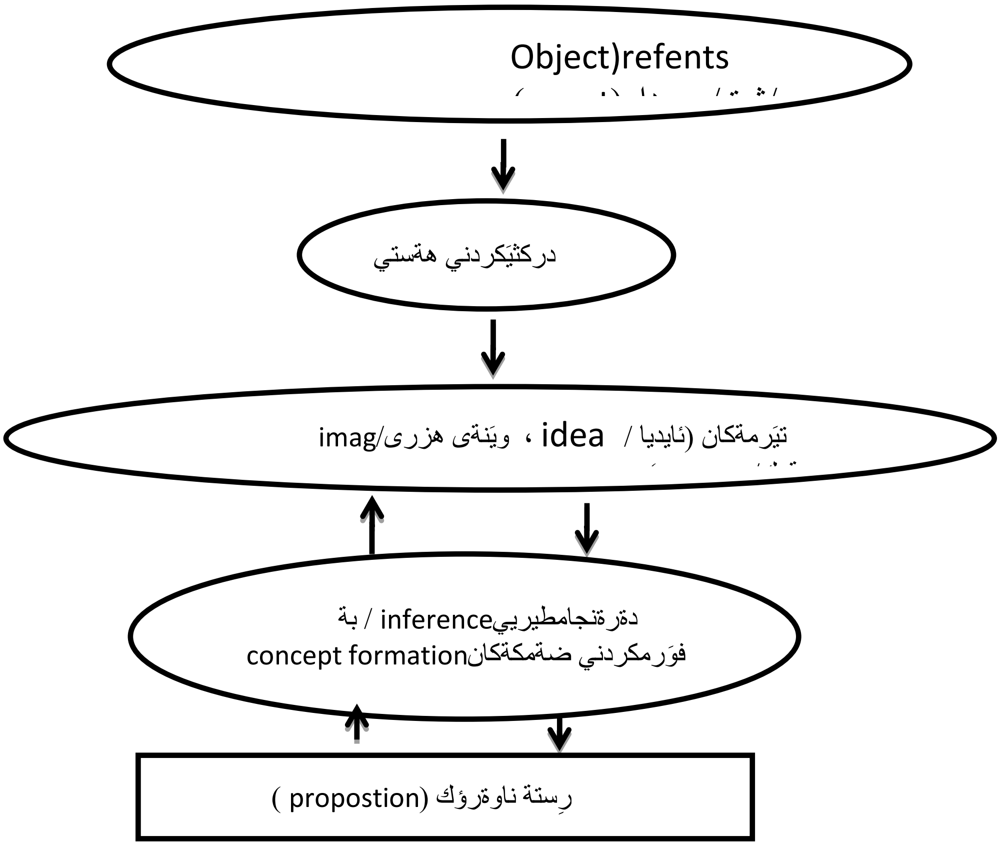

هێلكاری(/)

لەتیۆری چەمكدا، چەمك بریتییە لە (كۆكردنەوەی بیرۆكەكان كە ئەندامانی پۆلە ڕەگەزێك تێدا هاوبەشن، ڕیزكردنی خەسڵەتە گشتیەكانە بۆ پۆلێكی دیاریكراو ، فەرامۆشكردنی خاڵی جیاوازییە،وەك لە ئەنجامگیری لۆژیك دا ئاشكرایە،چەمكەكان مەرج نییە بەتەواوەتی پەیكاڵبن لە گەڵ چەمكی پێناسەكراوەكاندا، پێناسە)ش دەربڕینی چەمكەكانە بە وشەكان ،جێگیركردنی پێناسەكانیش لە فۆرمە زمانییەكان، پێوانەیەكی بابەتی و حەقیقییە). [1] پێناسەكردن بە شێوەی جیاجیا دەكرێت (ئاماژەپێكردن ، هاوواتایی ، نموونە هێنانەوە ، سیفاتە خودیەكان (سیما تایبەتییەكان ونیشانە واتاییەكان، سیفاتە

---

[*] ئەركی مەعریفە پێ زانینە بەو زانیاریانەی كە لە دەرەوە دەستدەكەوێت و هەمووئەو بیرۆكانەش كە لە ناخ دا هەڵگیراون ئەمەش لە پرۆسەكانی : - ئاگاداركردنەوە (warness) ، دركپێكردن(perception)، بیركردنەوە (Thinking) ، بیر هاتنەوە ، خەیاڵكردن(imaging) ، دەرەنجامگیری(deduction) ، حوكم دان) دا بەرجەستە دەبێت ، هەربۆیە پرۆسە ئاوەزی و عەقڵییەكان بە پرۆسە مەعریفیەكانی پێدەوترێت كە نوێنەرایەتی عەقڵ و ئاوەز دەكەن . (یادگە) نوێنەرایەتی مێشك دەكات و بنیادی مەعریفی مێشكە،كە بریتییە لە چفرەكردن و خەزنكردنی زانیارییەكان ، بنەمای پرۆسەی وە بیرهاتنەوەیە و چەند جۆرێك یادگەمان هەیە .كاری یادگە لەپشت بیركردنەوەیە .(بیركردنەوە)چالاكی ئاوەزی و مەعریفییە ،دواتر ئاڕاستەكردنی ئەو چالاكییانەیە بۆ بابەتێكی دی اریكراو . چەند جۆرێك بیركردنەوەمان هەیە (دەرەنجامگیری) ،كاری بیركردنەوە دوای یادگەیە . بەرهەمی بارودۆخ و ژینگەی تاكە پەیوەست بە كۆزانیاری پێشینەكان لە بونیادێكی مەعریفی (یادگە) دەنوێنرێن . بڕوانە:- امتپال زین الدین (:)./ نبیل عبدالهادی وأخرون (:).

[1] ولتر ستیس (:).

ڕووکارییەکان) ، بونموونە،کاتێك پرسیار دەکرێت کەمەبەست لە (داستان)چییە، لە بەرانبەردا دەوترێت وەکو شیرین و فەرهاد ، مەم و زین ....تاد.لەتیۆری پێناسەکردن (Definition)ئەو پۆلە ڕەگەزانەی سەربەیەك پۆلن لەسەر بنەمایی سنوور دانان (دیاریکردن) و جیاکاری ،پۆلێن دەکرێن،بۆنموونە:-

[illegible]- (سوکرات گیانلەبەرێکی نوتقکەرە).

ا-سوکرات نزیکە لە (گیانلەبەر) – (دیاریکردن) .

ب- سوکرات نوتقکەرە – (جیاکاری) .

هەندێك پێدراوی ئەزموونی ناتوانرێت پێناسە بکرێت وەکو (هەستکردن (چێژ – ئاراز) ، هەستی دایکایەتی ، باوکایەتی ..... تاد .[illegible]

لەسەردەمی (سوکرات ،ئەفلاتون وئەرستۆ) دا پەیوەندی لە نێوان وشە و شتەکان بریتی بووە لەناولێنان(naming thing)،وشە بە بچووکترین یەکەی واتایی دادەنرێت و کە دابەش دەکرێت بۆ فۆرم(form)و واتا(meaning)،لەسەدەکانی ناوەراست دا ئاماژەیان بە وە کرد کە فۆرمی وشەکان ئاماژە بە شتەکانی دنیا دەکەن بەرێگەی ئەو چەمکانەی لە ئاوەزی قسەکەردا چەسپاوە ،کە لە پشکنینی ئەم پەیوەندییە (واتا)ی وشەکان ئاشکرا دەبێت،هەموو ئەم هەولأنە دەچێتە چوارچێوەی سیمانتیکی تەقلیدی (باوو رۆیشتوو) (traditional semantics) و لێکۆلێنەوە لە ئاماژەپێکردن (reference) [illegible]

گرنگیدان بە واتا مەسەلەیەکی دیالێکتیکیە لە نێوان (چەمك و شتەکان) بۆ نموونە پرسیاردەکەین, واتای (مانگا) چی یە؟ دلنیاین لەوەی کە مەبەستمان لە مانگایەکی دیاری کراو نییە , بەلأم ئایا هەموو ئەو ئاژەلأنە دەگرێتەوە کە هەلگری ئەو ناوەن؟نۆمینالیستەکان (Nominialists) [illegible] بۆچوونییانوایە ،کەتەنها ناوەکە هاوبەشە لە نێوانیان و کۆیان دەکاتەوە ،بەلأم لە خەسلەتدا جیاوازن [illegible] ، بەلأم واقیعیەکان (realists) لەسەرپەیوەندی چەمك و شتەکان، پێیانوایە ناوی (مانگا)خەسلەتی هاوبەشە لە نێوان شتەکان ، هەر بۆیە (شارلس سندرس پیرس) دەلێت واقعییەکان پێیان وایە کەحەقیقەت ئەوشتەیە کە لە مەعریفەی حەقیقی ئیمە ئامادە یە ،بەلأم نۆمالیستەکان باوەڕیان وایە کە ئامرازیکی دەرەکی (درکپێکردنی هەستی) تاکە حەقیقەتە،کەواتە ئەزمونگەرییەکان نۆمالیستین.[illegible]

[illegible] ماهر عبد القادر([illegible]) .

[illegible] لە سیمانتیکی ئاماژەبەندی زاراوەی ئاماژەبەندی پەیوەستە بە دنیای دەرەوە ،ئامرازو ئامێری ئاماژەبەندی وەك ناوی تایبەتی ،مۆرفێمی نەناسیاریی،نادیاری،وشەکانی ژمارە .....تاد،کە ئاماژە بۆ چشت و بابەت و چەمکەکان دەکەن .بڕوانە:(جون لاینز([illegible])./ محمەمەد مەح وی([illegible]).

[illegible] تیۆری ناولێنان لەواتادا (meaning of naming theory) کە فنگشتاین بەناوی (ئۆکسێن و هۆبز)ەوە گرێی دەدات ، بەلأم باس لەوە دەکرێت کەئەفلاتۆن لە دیالۆگی (کراتلس)گریمانەکەی داناوە،یەکەمجار شتەکان دەناسینەوە (دار،کورسی) دوای درکپێدەلەکەین وناوی لێدەنێین و بەرێگەی دووبارەبوونەوە،ناوی شتەکان دەچەسپێت.هێمادانراو(signifier)بریتییە لەوشە و (signified) بریتیە لەهێمابۆدانراو،هەربۆیە ناوی شتەکان (name)هێمایی شتەکانن، ئاماژە پێکراوەکانیش (reference) بریتین لە کەسەکان و شتەکان .بەلأم پۆلێك لە شت و کەس بریتیە لە دینۆتات (Denotation). بڕوانە:اف،ار،بالمر([illegible]).محمود فهمی زیدان([illegible]).

[illegible] جون لاینز([illegible]).

[illegible] جیرار دولودال و جودیل ریگوری([illegible]).

شیکردنەوەی واقیع لەسەر بنەمای (تەسەور) و(چەمك) دابڕاندنی واقیعە لە دنیای کۆمەڵگاو دنیای یاساو دنیای زانست .....هتد ، کە بەرێگەی یاساو نەریتەکان بە شێوەیەکی یاسابەندانە ڕێکدەخرێن . زمان پرۆسەیەکی فیزیکی و کۆمەلأیەتی سایکۆلۆجی ئالۆزە و [illegible] پرسیارکردن لە چۆنیتی درکپێکردنی واتا پەیوەستە بەزمانەوەو وەلأمدانەوەی ئاسان نییە ،تەنانەت هەندێك لە لۆژیکناس و سایکۆلوجییەکان وکۆمەڵناسەکان (چەمك) وعەقڵ ڕەتدەکەنەوە ،بۆیەبە بەردەوامی پرسیار دەکرێت، ئایە واتای شتەکان (چەمك و بیرۆکەی)شتەکانە لە عەقڵی مرۆڤدا ؟ یان (چەمك)ی شتە کانە بەتەنها , یان (بیرۆکە)ی شتەکانە بە تەنها؟ ئایەشتێك ناوی واتای حەقیقی و ڕاستەقینەیی وشە و ڕستەکان بێت لە ئارادایە؟ مەعریفەی ئێمە دەربارەی ئەو واتایە چەندە ؟

[illegible]/[illegible]) بنەمایی یەقینی(certainty) شیکارە لۆژیکییەکان لە(ئەبستیمۆلۆجیا*)دا

[illegible] ژیربێژەکان گرنگیان بە واتا داوە , چونکە واتا پەیوەستە بە مەسەلەی ژیربێژی ،لە سروشتی حەقیقەت و چەمکە گشتیەکان (universal cocepts) و مەسەلەی مەعریفە و شیکردنەوەی چەمکی حەقیقەت گفتوگۆ دەکەن، بڕوانە:جون لاینز([illegible]).

* لەگەڵ سەرهەڵدانی بنەما زانستییەکانی تر وەکو ماتماتیك و زیندەزانی و فیزیك و زانستی کۆمەڵایەتی و سایکۆلۆجی ، تیۆری مەعریفەی نوێ (ئەبستمۆلۆجیا) لێکۆڵینەوە لە درکپێکردن و پەیوەندی مرۆڤ بە واقیع و بوونی ئەنتۆلۆژی مرۆڤ لە چێوەی سنورێکی زانستیدا پێشکەشدەکرد ، گرنگترین ئەو تیۆرە ئەبستمۆلۆجیانەی سەدەی ([illegible]) و ([illegible]) : [illegible]- فینۆمینۆلوجیاو ئەنتۆلۆژیا .[illegible]- پراگماتیکی - جۆن دیوی – (بیرۆکەکان تەنها لە جێبەجێکردن دا ئاشکرا دەبن (کارەکی)) . [illegible]- بونیادگەری (هەڵوەشاندنەوە) – راسل و فینگشتاین ،[illegible]-پۆزەتیڤگەریی (پشت بەستن بە ئەزموون) .- کە دابەش دەبێت

هەرچەندە لۆژیکناسە عەقلگەرییەکان شیکارە لۆژیکییەکان بەپێشوەختی و پێش ئەزموونی و یەقینی لەقەڵەم دەدەن ،بەڵام (ئەزموون) لەم قۆناغەدا بۆ ڕاڤەکردنی بونیادە لۆژیکییەکان لەزماندا تێکردەیەکی بیریی سەرەکییە.ئەزموونگەرییەکان ئەزموون بەیاسایی گریمانەکاری و بونیادە پێشوەختییەکان بەمەرجی ڕاستەقینەیی دادەنێن،ڕەنگە پرسیار لە وە بکرێت کەئەمانە پەیوەندی چییە بەزمانە وە ؟ لەوەڵامدا دەبێت بوترێت ،لە چوارچێوەی ئەبستمولۆجیا ،هەولێکی زۆر دراوە بۆ ئاشکرا کردنی شیکارە لۆژیکییەکان لە زماندا بەو مەبەستەی زمان بەتەواوەتی پەیکاڵ بێت لە گەڵ یەقینی بونیادە لۆژیکییەکان یان لەگەڵ حەقیقەتی واقیعی وئەزموونی،کە هەمووئەم هەولآنە لە ژێرناونیشانی تیۆریی ڕێککەوتنی زمانی(Linguistic convention)کۆدەکرێتەوە. [illegible]

(تومائەکوینی) دەڵێت (حەقیقەت یەکسانکردنەوەی عەقڵە بە شتەکانی واقیع کە بە عەقڵ لەسەر بوونی و نەبوونی شتەکان بڕیار بدرێت)کە واتەحەقیقەت پەیکاڵبوونی شتە ئاشکراکانە (دەرکەوتووەکان) لەگەڵ ئاوەزدا[illegible] . گەڕان بەدوای حەقیقەت گەڕانە بەدوای واتا هەر بۆیە لەم ڕستانەدا واتاکان دەبەسترێنەوە بە حەقیقەتەوە ،بۆنموونە:-

[illegible]ا-باراك ئۆبامام بینی.

ب-دوێنێ تەڕەزانم بینی.

بۆپۆزەتیڤگەریی لۆژیکی و پۆزەتیڤگەر انەی کۆمەڵایەتی .(ئیمیل دۆرکایم ، لیفی بریل ، ئۆگەست کونت)، سێ بیرمەندی پۆزەتیڤگەریی کۆمەڵایەتی بوون ، دژ بە مەعریفەی پێشوەختین و سەر بە ڕێبازێکی دەرەنجامگیری ئەزموونی باس لەوە دەکەن کە یاسا لۆژیکییەکان یاسایی زگماکی نین ، بەڵکو دەستکردی کۆمەڵگاو ی اسا کۆمەڵایەتیەکانن ، ، هەروەك جیاوازی لە نێوان بیرکردنەوەی سادە لە کۆمەڵگایەکی سەرەتایی و بیرکردنەوەی تەواوکار لە کۆمەڵگای پێشکەوتوو دەکەن ، بەڵام ئەنسرۆپۆلۆجییەکان ڕەخنەییان گرت کە مرۆڤ بە تەنها بە ڕێگەی لە پەیوەندیکردندا بێت ، بەڵکو بە ڕێگە ی بیریش پەیوەندی دەکات و بیرکردنەوەش خودییە پێش ئەوەی شێوازێکی کۆمەڵایەتی وەربگرێت ، ئەگەر بیرکردنەوە خودی نەبوایە ،کۆمەڵگا زانست و داهێنانی زاناکانی هەست پێ نەدەکرد پەیوەندی لۆژیك و کۆمەڵگا لە پەیوەندی لۆژیك و زمان ئاشکرا دەبێت چونکە زمان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە .بڕوانە: محمد عزیز نقمی([illegible]).

([illegible]) محمود فهمی زیدان([illegible]).

[illegible] تیۆرە مەعریفییەکان لە سەدەکانی ناوەڕاست ([illegible] ز)بریتی بوو لە لاهوت (تیۆلۆژی) کە لەلایەن ئۆگستین ڕابەرایەتی دەکرا ، لە سەدەکانی ([illegible] ز)بزوتنەوەیەکی بیری بە ناوی (سکولا ستیك) سەری هەڵداو شاکارەکانی ئەرستۆیان وەرگێڕایە سەر زمانی لاتینی (زمانی کلێسا) ، کارەکانی (تۆما ئەکوینی) کۆکراوەی ڕێبازی ئەرستۆ و بیری لاهوتیە /تیۆلۆژی ، هەربۆیە لەم سەردەمانەدا گرنگی بە لۆژیکی فۆرمی دراوە ، هەروەك تریکۆت دەڵێت : (سەدەکانی ناوەڕاست بە قۆناغی گەشەکردنی لۆژیکی ئەرستۆ بەوپەڕی ڕەهەندێکی واتایی و تەسەوری دادەنرێت) لۆژیکی ئەرستۆ بە تەنها گرنگی بە تەسەورە هەمەکییەکان دەدات ، گرنگی بە پێدراوە ئەزموونییەکان نادات ، کە جیاوازی لە نێوان دوو جۆر لۆژیك کردووە ئەنالۆتیکی دووەم (لۆژیکی مادی) ، ئەنا لۆتیکی یەکەم (لۆژیکی تەسەوری) کە بریتی یە لە بابەت و مەحموول) و پیتەکانی (أ ، ب ، ج) بەکارهێناوە ، بەڵام ئاماژەی بە (جێگیرە لۆژیکییەکان) نەکردووە وەکو (ئەگەر ، ئیتر ، هەموو ، هەندێ .....هتد) ،بەڵام لە ئەبستمۆلۆجیا لۆژیکی ئەرستۆ لە سەر دەستی فرانسیس بیکۆن و دیکارت وکانت بەکارهێنانی لاوازبوو . بڕوانە :- محمد عزیز نقمی([illegible])./ سۆران عومەر حەمە([illegible])./مراد وهبە([illegible])./ سڤێن ئەریك لیدمەن([illegible]) .

ئاراستەیەکی سایکۆلۆجی * لە دیکارتەوە دەست پێدەکات ، کەباس لە تێکردەی بیری زگماگی دەکات و گومان لە پێدراوە ئەزموونییەکان وپێکهاتە خەیاڵیەکان دەکات ،کە لە تێکردە ئەزموونییەکانەوە بیرۆکەمان دەربارەی شتەکان پێدەبەخشن، (□)

ئەزموونگەرییەکان لەسەر بنەمای پێکەوە بوونی بیرۆکەکان (Association of Ideas) درکپێکردنی هەستی دەکەنە بنەمایی بیرکردنەوە ومەعریفە،(جون لوك)یەكێكە لە بیرمەندانی ئەم ئاراستەیە مەعریفەو بیرکردنەوەی زگماکی ڕەتدەکاتەوە ،پێیوایە منداڵ کە لە دایك دەبێت ، مێشکی پەڕەیەکی سپیە ، چونکە کوێرێك ناتوانێت تەسەوری ڕەنگەکان بکات ، هەروەها ئەوانەی توانای بیستنیان نییە ناتوانن بیرۆکەیان دەربارەی دەنگەکان هەبێت،پێیانوایە تێکردە بیرییەکان لەڕەنگدانەوەی درکپێکردنی هەستی وبیرۆکەی ئەزموونە کانە وە پەیدا دەبێت .بیرۆکەکان لە ئەزمونەوە وەردەگرێت و بونیادە لۆژیکیەکان هیچ نرخێکی نییە ،تێکردەی ئەزموونیش بریتییە لە هەستپێکردن (ئۆرگانە هەستییەکان) وتێفکرین (تأمل).(□) هیوم لە سەدەی (□□) دا بە لوتکەی ئەزموونگەری دادەنرێت ، دوو بنەما دیاری دەکات مەسەلەی واقع (matters of fact) و پەیوەندی نێوان بیرۆکەکان (relations between ideas)

---

* ئاراستەیەکی لۆژیکگەریی (Logicism) لای سایکۆلۆجییەکان بەدی دەکرێت ، هەروەك ولیم جیمس دامەزرێنەری زانستی دەرونی ئەمریکی ڕەخنە لەم ئاراستەیە دەگرێت و هنری برگسون Henri Bergson ، لۆژیکگەراییی بە ئاراستەیەکی (بیرگەرایی) Intellectualisme ناودەبات کە ڕێگرە لەبەردەم گەشەکردنی زانستی دەرونی و بوەتە هۆی ئاشکرانەکردنی حەقیقەتەکانی بە ئاگایی دەروونی (نابیر گەرایی Antiellectualistes) ،لۆژیکناسەکان ئەنگیزەی سایکۆلۆجییان هەیە ،کە ئاراستەیەکی (سایکۆلۆژیکی) (psychoLogism) لەلای لوك وهیوم و میل و ولیم جیمس هەست پێدەکرێت ، هەروەك هەسرەڵ هەموو ئەم هەوڵانە بە گرنگی پێ نەدان بە لایەنی لۆژیکی ئەبستیمۆلۆجی پێناسەدەکات بەتایبەتی وەك هیومانگەریی (Humauism) شیللر (schillar) ، پراگماتیگەری (Pragmatism) ی ولیم جیمس (James) هەموو ئەمانەش لە سایکۆلۆجیزمی پروتاگوراس نزیکە . سایکۆلۆجیزم (psychologism) تێڕوانینێکە سەبارەت بە بیرکردنەوەی عەقڵانی کە لە دەیەکانی دوای مەرگی هیگڵەوە گەشەی بەرچاوی کردبوو . کە لە ناوخودی پرۆسە سایکۆلۆجیەکاندا بە دوای جەوهەری بیرکردنەوەی عەقڵانیدا دەگەڕان .(ولیم ج یمس) بە پێویستی دەزانێت یاسا لۆژیکیەکان و سایکۆلۆجیەکان پێکەوە پەیوەست بکرێن بۆ ئەوەی پرۆسە لۆژیکیەکان دانەبڕێت لە ژیان ،بەڵام (لابینر) دەڵێت یاسا لۆژیکیەکان جێگیرن و دەمێننەوە تەنانەت دنیا یان عەقڵی مرۆڤ بوونی نەبێت ، چونکە لە هەموو دنیاکان دا لۆژیك بوونی هەیە ، بەڵام یاسا سایکۆلۆجیەکان پێویستی بەزەمینەیەکی دنیایی و خودی و عەقڵی مرۆڤ هەیە ، هەر بۆیە لۆجیستیکیا (لۆژیکی نوێ) گریمانە لە بوونی مەعریفەیەکی سایکۆلۆجی و ئەگەری بوونی عەقڵ و مرۆڤ ناکات و نەیارانی سایکۆلۆجیزم دەریانخست کە ڕاستی ودروستی گوزارەکانی بیرکاری هیچ پێوەندی بە ڕۆحی مرۆڤەوە نییە . (فرێگەو هەسرەڵ)لەم بوارەدا سەرکەوتوو بوون و لەوانەیە گرنگترین باڵی نەیاری ژیربێژی زمان بن، هەسرەڵ یاسا لۆژیکیەکان بە یاسای گشتی و یاسا سایکۆلۆجیەکان بەیاسا ئەزموونی پێناسە دەکات . کۆمەڵێك زاراوەمان هەیە لە نێوان سایکۆلۆجییەت و لۆژیك دا هاوبەشە وەکو : عەقڵ پەیپێبردن (دەرەنجامگیری) (Reasoning)، درکپێکردن(Perception) ، تەسەور (conception-concept)، حوکمدان (Judgement)، زمان و سیمانتیك و واتا ،یەقین (certainty) ، جیاکاری لە نێوان ڕاستی و ناڕاستی ،حەدس (intuition)./ محمد پابت فندی(□□□□ : □□)./سفێن ئەریك لیدمەن(□□□□ : □□□ – □□) ./محمد پابت فندی(□□□□ : □□).

(□)بیرکردنەوەی زگماکی،ئە وجۆرە تێکردە بیرییە، کە مرۆڤ لەگەڵ لەدایك بوونی پێی دەبەخشرێت وهەمووان تێدا هاوبەشن ،ئەوانە ی گرنکیان پێداوە (ڕەواقییەکان)لەمیتافیزیك ودیکارت لە ئەبستمۆلۆجیا .بڕوانە :-عبد الرحمن البدوی(□□□□ : □□□).

(□) أحمد مبارك(□□□ : □□) ./ عبدالرحمن البدوی (□□□□ : □□□).

که دووەمیان پێشوەختیە بنەمای ڕاست وهەڵەیی تێدا پەیوەستە بە واتای دەربراوەکان بەپێچەوانەی یەکەمەوەپێویستی بە ئەزموون نییە [1]

حەدسگەرییەکان(Intuitionism) گرنگی بەمەعریفەی حەدسی دەدەن ،(کانت) [2] باس لە مادەی مەعریفەو فۆرمی مەعریفە دەکات ، فۆرمی مەعریفە پێشوەختیە ، چونکە تێگەیشتن لە پێدراوەکان بەهۆی گوتەزاکانەوە دەبێت و شیکاری لۆژیکیی و پێش ئەزموونین ،کە لە لۆژیکی پۆزەتیفگەریی گرنگی پێدەدرێت ، مادەی مەعریفەش پاشوەختی ولێکدراوە، چونکە دوای پەیوەندی کردن بە دنیایی دەرەوە دەبێتە پێدراوی ئەزموونی وتێگەیشتن ڕوودەدات ، پشکنین لە یەقین لە بنیادە لۆژیکیەکان بە شێوەیەکی سەرەکی لای (کانت) دەست پێدەکات و جیاوازی دەکات لە نێوان مەعریفەی پێشوەختی و پاش وەخت یان مەعریفەی شیکاریانە (analytic) وداڕێژەرانە(پێکەوە سازان) (synthetic)،یەکەمیان دابڕاوە لە شارەزایی ئەزموونی و دووەمیان ئەزموونیە ، کە ئەم دوانە دوو خەسڵەتن دەدرێنە پاڵ ڕستە ناوەڕۆك و تەسەورەکان جیاکردنەوەیەکی ئەبستمۆلۆجیە پەیوەستە بە مەعریفەی کەسەکان، [3] بۆنموونە:-

ا-مرۆڤەکان دووقاجیان هەیە.(پێش ئەزموونی)

ب-ژیار یەك قاچی هەیە(ئەزموونی-خاوەن پێداویستی تایبەت).

پ-گەردیلە بچوکترین یەکەی مادەیە.

ت-پرۆتۆن و ئایۆن و نیترۆن بچوکترین یەکەی مادەن.

لەم قۆناغەدا لێکۆڵینەوە لە زمان پشکنین کردنە لە مەرجی راستەقینەی دەرەنجامگیرییە لۆژیکییەکان . درکپێکردنی (واتا) ش درکپێکردنی حەقیقەتە ،کە بنەماو پرەنسیپی تیۆری جەختکردنەوە (verification) ، ناڕاستەقینەیی (falsification) و پێ داگیری (corroboration)[4] پێویستن بۆ گەیشتن بە واتایەکی واقیعی (reality)ڕاستی پێك true ، حەقیقی(factuality) و کردەکاری /فیعلی (actuality)و تەواوپێك(inexact). کەسەرجەم ئەو هەنگاوانە لە دوو خاڵ کۆدەکرێتەوە :-

-گریمانەکاری بەڕێگەی حەدس (intuition) ، بۆ واقعییەتی واتاکان .

---

[1] محمود فهمی زیدان().

[2] حەدسگەریی (Intuitionism) یان حەدسگەریی نوێ (New   Intuitionism)،لایەنگرانی ئەم ڕێبازە بوریل(Borel)و بوانکاریە (poicare)و لۆبیچ (Lebesgue)و بیر (Baire)لە فەرەنسا هەروەها برووێر (Brouwer) ،وایل(weyl) و هیتنگ(Heyting) لە ئەڵمانیا ، کە گرنگی بە واتایی (کانت)ی دەدەن کە پێو یستمان بە ئەزموون هەیە بۆ ئاشکرا کردنی ، ئەمانەش خاوەنی ئەنگیزەیەکی سایکۆلۆجیستکن   (sychLogistic)،گرنگی بەبەداهەی /بەڵگەنەویستی دیکارتی نادەن . بڕوانە:محمد ثابت فندی( ).

[3] محمود فهمی زیدان( ).

[4] (گادامیر) ئەم پێداگیریە بە دۆگماتیز می (کارل پۆپەر) ناودەبات کە هەوڵێکی بەردەوامە بۆ دورخستنەوەی دیاردەکە بە ڕێگەی تاقیکردنەوە ، لای کارل پۆپەر بە تیۆری نزیکبوونەوە لە ڕاستی ناودەبرێت ، یان ڕاستی رووکەشی verisimilitude ، چونکە ڕە خنە لەوە دەگرێت کە بە ڕێبازێکی ناڕاستگەراییی (falibillism) بتوانرێت ناڕاستەقینەیی دیاردەو واتاکان ئاشکرا بکرێت، بۆیە خەمڵا ندن و گریمانەکاری   (حەدس) باشترە لە تاقیکردنەوەی بێ ئەنجام   .بڕوانە:هانز جورج غادامیر(:).کارل بوبر( ).

-جەختکردنەوە/پێداگیری لەسەر واقیع (reality) وحەقیقەتی (factuality) [١] واتاکان و ڕاستەقینەیی ڕووکەشی(verisimilitude).فرانسیس بیکون لەسەر بنەمای دووپاتکردنەوە(verified) [٢] بۆ گەیشتن بە دەرەنجامگیری ڕاستی پێك و لۆژیکی.بۆنموونە:-

-هەموو قازەکان سپین.

لەڕستەیەکی وەکو(هەموو قازەکان سپین)،(فرانسیس بیکۆن)باس لەوە دەکات،کە خاڵێکی لۆژیکی لێرە نادیارە (ڕەنگە قازێکی ڕەش هەبێت) ،لەگەڵ پەیدابوونی قازێکی ڕەش هەموو یاسا هەمەکییەکان پووچەڵ دەبنەوە . بۆ نموونە لە قوتابخانەیەك * مامۆستا پرسیارێك بۆ خوێندکارەکانی دەهێنێتەوە :-

-اـپ / دار خورما گوێز دەگرێت . ×

ب-وەڵامی خوێندکار : هەڵەیە ،بەڵام ئەگەری هەیە ڕاست بێت چونکە ڕەنگە موتوربەکرابێت .

لابینز (Libinz) ،کە دامەزرێنەری(لوجستیك)ی هاوچەرخە گریمانەکاری لە شیکارکردنی لۆژیك و زمان و ئاماژەی لۆژیکی و نرخی ڕاستی و سیمانتیك کردووە [٣] کە دەتوانرێت بەم شێوە بخرێتە ڕوو :-

-ئاستی فۆرم (هێماو سینتاکس و مۆرفۆلۆژی) .

-ئاستی واتا (بیرۆکەی فۆرمەکان) .

-ئاستی سیمانتیك (لایەنی مادی(بابەتی) دەربڕاوە زمانییەکان) . کەواتە بۆ ئەوەی ڕاستی و دروستی فۆرمە زمانیەکان لە ڕووی واتاوە تاقیبکرێتەوە پێویستمان بە مەعریفەیەکی ئەزموونی هەیە . بنەمایی ڕاستی لەدرکپێکردنی (واتا) بەپێی تیۆرە مەعریفیەکان لەم خشتەیەدا ڕوون دەکەینەوە:-

بیرمەندان	تێکردەی بیرییەکان	بنەمایی ڕاستی لە درکپێکردنی واتا
ولیام جیمس	نکۆڵی لە بوونی یەك حەقیقەت دەکات و چونکە حەقیقەت پابەندە بە ڕووداو و پەیوەندییەکان ، بە بەردەوامی دەگۆڕێت.	واتایی ڕووداویی وپراکتیکی، حەقیقەتێکە لەڕێگەی کارکردنەوە ئاشکرا دەبێت .
توما ئەکوینی	پەیکاڵبوونی شتە ئاشکراکان (دەرکەوتووەکان)ی دنیا لەگەڵ ئاوەزدا.	واتایی فۆرمی
دیکارت ز	-بیرکردنەوەی هەستی (بە ڕێگەی ئۆرگانە هەستیەکان) . -بیرکردنەوەی لێکدراو : توانایی خەیاڵکردن پێکهێنانەوەی پێ دراوە هەستیەکان (مەعریفەی گومانلێکراو) . -بیرکردنەوەی زگماکی : تەواوکارو پێگەیشتو ، پەیوەست نیە بەو دوانەی سەرەوە . [٤] لەگەڵ لەدایك بوونی هەڵگری ئەم بیرۆکانەیە.	واتایی بەدیهی ولۆژیکی .

---

[١] زاراوەی واقیع و واقعیەت (reality) هەندی جار بەرانبەر بە (factuality) بەکاردێت ، مارکیوز جیاوازی دەکات لە نێوان ئەم دووانە ، یەکەمیان (reality) ئاماژە چەمکێکی پۆزەتیڤانەی هەیە ، دەربڕی واقیعی ژیانە بە پەیکاڵ بوونی لەگەڵ پێوانە عەقڵییەکان،بەڵام دووەمیان (factuality) حەقیقەتێکی دنیایی و ڕووداوییە (events) ئاماژەوچەمکێکی نێگەتیڤانەی هەیە . بڕوانە :هربرت مارکیوز( ).

[٢] کارل بوبر( ) .

*لەیەکێك لە لادێکانی کوردستان (قۆناغی سەرەتایی) ،خوێندنی گەورە.

[٣] محمد عزیز نظمی(–).

[٤] أحمد مبارك( ).

سپینۆزا ز	-مەعریفەی هەستی : بەرێگەی ئۆرگانە هەستیەکان . -مەعریفەی عەقڵی : هاوبەشە لە نێوان مرۆڤەکان . -مەعریفەی حەدسی	واتایی حەدسی.
نۆمالیستەکان	شتەکانی واقیع درکپێدەکەین وناوی پێ دەبەخشین.	واتا پەیوەستە بە دەربراوە زمانیەکان ، کە بۆ ناولێنانی ناولێنراوەکان بەکاردێن.
جون لوك	مەعریفە بریتیە لە ئەزموون.	واتای وشەکان لەئاوەزدا بریتییە لە بیرۆکەی شتەکان ،کە دوو جۆرە: -واتایی سادە (ئەزموونی)، -واتایی لێکدراو (عەقڵی).
لیبنتز( )	-مەعریفە و حەقیقەتی عەقڵی (Truth of Reason)/پێشوەختی . -مەعریفە و حەقیقەتی و اقیعی(Truth of fact) / پاشوەختی.	-ئاستی واتا (بیرۆکەی فۆرمەکان) . -ئاستی سیمانتیك (لایەنی مادی).
دیڤید هیوم	درکپێکردنی عەقڵی بریتیە لە ڕەفتار/انگباعات(Impresssions) و بیرۆکەکان Ideas .	بریتییە لە واتایی وشە ودەربراوەکان و پەیوەندی نێوانیان ،کە پەیوەست نییە بەئەزموونەوە.
کانت ز	-مەعریفەی پێشوەختی شیکاری Analytical priori : بریتییە لە پێناسەی شتەکان . -مەعریفەی سازانی و پاشوەختی synthetic pasteriori :- داتاکان input لە دەرەوە (جیهان) بە ڕێگەی فێربوون و ئەزموون بەدەستبهێنرێت. -مەعریفەی حەدسی (pure iutuition) جێگیرە.	واتایی ئاوەزیی(حەدسی)،بەریگەی شیکار کردن.
ئۆگست کۆنت دامەزێنەری	بیری مرۆڤ دەتوانێت لە واقیعەوە بەتەنها دیاردە ئاشکراکانی بۆ ئۆرگانە	واتایی کۆمەڵایەتی .

سپینۆزا بیرۆکەکانی دیکارتی پەرەپێداو باسی لە مەعریفە ی ڕاستەخۆ کرد (هەستکردن) وەکو درککردنمان بە دایك وباوك،هەروەها مەعریفەی شارەزایی وعەقڵی وەکو خەڵکی دەمرن ،کەواتە من دەمرم ،هەروەهامەعریفەی هۆیی وحەدسی ،وەکو: بۆچی بەفر بە گەرمی دەتوێتەوە.بڕوانە :-فؤاد زکریا ( ).

عبدالرحمن بدوی ( ).

مراد وهبە( ).

ڕەفتارەکان(انگباعات) سەرەکییە کەبریتیین لە(هەستکردن وهەڵچوون ودرکپێکردنی هەستی)،بەڵام بیرۆکەکان لەبەرگیراوی ئەم ڕەفتارانەن.هیوم گومان لە مەعریفەیە ك دەکات لە سەربنەمایی هەسپێکردن بێت یان پێویستی بە بەڵگە بێت،گومانی هەیە لەمەسەلەی مەعریفە ،ڕستە ناوەرۆکی پێشوەخت بە سەرەکی دادەنێت،کە هەمیشە بنەمایی ڕاستی تێدا بە دی دەکرێت.بڕوانە:-فؤاد زکریا( ) ./ محمود فهمی زیدان( ).

. بڕوانە : محمد وقیدی( ).

هۆکارێك هەیە لە دروستبوونی و ئاشکراکردنی) ، وەکو داهێنانی زاناکان ، لەسەر بنەمای بیرکردنەوەی زنجیرەیی و یاساو ڕێسا دانان بۆ گەیشتن بە ڕاستی (ماتماتیك ، فیزیا ، کیمیا .... هتد)،کە جێگیر نیە چونکە بۆیەکەم جار گەردیلە بە بچوکترین یەکەی مادە دانرا ، بەڵام ئێستا (پرۆتۆن ، ئایۆن و نیترۆن) بە بچوکترین یەکە دادەنرێت ، هەروەهاهەندی شت پێزانینمان دەربارەی نەزانراوە، کە (حەقیقەتی حەدسی) ین ،بە ئە زموون ناتوانین درووستی بسەلمێنیین وەکو (دوای مردن چی ڕوودەدات) . بەلام کانت ،ئاراستەیەکی ڕەخنەیی هەیە بە دەسپێکی سەرهەڵدانی ئە بستمۆلۆجیا دادەنرێت .باس لەوە دەکات تێکردە بیرییەکان دەربارەی (سێو،درەخت)ئەزموونیین،بەڵام تەسەورە پێشوەختییەکان پێویستی بە سەلماندن نییە،هەمیشە بنەمایی ڕاستیان تێدا بەدی دەکر ێت ،کە بنەمایەکی شیکاریان هەیە ،کە لەلۆزیکی پۆزەتی ڤگەریی گرنگی پێدەدرێت.بڕوانە:محمد فهمی زیدان(./ مراد وهبە( ).

أحمد مبارك( ).

پۆزەتیڤگەری	هەستیەکان درکپێکات[□] .	
هیگل□□□□-□□□ (ئایدیالی)	(بیرۆکە) کەکان بریتیین لە بەرجەستەکردنی تەسەورەکان ،(بوون بریتیە لە خودێکی هەمەکی کە هەموو ژیانی تێدا ئامادەیە (تەسەوری شتەکان)) . [□]	واتایی فیعلی
جورج بارکلی□□□□-□□□ ز	، مەعریفە بریتی نییە لە بابەتە ماددییەکان ، بەڵکو درکپێکردنی هەستی(بۆن ، تام ،بیستن) ئێمەیە بۆ ئەو بابەتانە (بوون بریتیە لە پەیپێبردنی هەستی (esseestpercipi) .	.

خشتەی(□/□)

□/□)پشکنینی تێکردە بیرییەکان لە(لۆژیك)دا

تۆما ئەکوینی دەڵێت : (لۆژیك هونەر و تەکنیکێکە کە ڕێگە بە کردە عەقڵییە دەرەنجامگیریەکان دەدات کە کارێکی ڕێك و پێك و بێ هەڵە ئەنجام بدەن) هەروەها (جیفونز) لۆژیك بە (یاسایی بیر) پێناسە دەکات ، بەڵام لای کانت زانستێکی یاسا بەندانەو پێویستە بۆ عەقڵ و ئاوەز ، بە شێوەیەکی گشتی) *[□] لۆژیك لە (بیر) پشکنین دەکات ، هەر بۆیە دەبێت بواری کارکردنی لەو قاڵبە ی کە بیری تێدا دەڕژێ کە بریتییە لە(زمان) جێ بەجێ بکات .سینتاکس لۆژیکێکی زمانیە ، بەڵام لۆژیك (سینتاکسێکی عەقڵییە).لۆژیك بەپێی پێناسەی (لالاند) [□]:- ڕێککەوتنی بیرە لەگەڵ خۆیدا (لۆژیکی فۆرمی) (formal Logic) یان (ڕێکەوتنی بیرە لەگەڵ واقیع (لۆژیکی مادی) (Logiqueformelle) ، بەڵام بەگشتی دوو جۆر لۆژیکمان هەیە :-

□- لۆژیکی فۆرمی (formal logic) .

□- لۆژیکی بەرەنجامی (inductive logic) .

□/□-□)لۆژیکی شێوازبەندانە(فۆرمی) *

لۆژیکی فۆرمی (تەسەوری) لەسەر بنەمای تەسەوراتە (coucepts) گرنگی بە فۆرمی بیر دەدات کە تەسەورات کیانێکی عەقڵییە و بەرانبەرە بە هەستپێکردن و درکپێکردن و ئەزموون و شارەزایی لە ژیاندا ،کە

[□] (یوستوس) هیگڵی وەك واتاناسێکی داهێنەر ناساندووە لای هیگڵ عەقڵ و بیرکردنەوە پێش زمانن ،پێوەندی نێوان زمان و بیر لە ڕوانگەی هیگڵەوە پێوەندیەکی لە نێوان فۆرم و ناوەڕۆك .(هیگڵ) بەپێچەوانەی ئەرستۆ درێژە بەم لێکدانەوەیە دەدات ، یەکێتی فۆرم و مادە ناوەڕۆك پێکدێنێت.بڕوانە:سفێن ئەریك لیدمەن(□□□□:□) .

*[□] لۆژیك شتێکی ئەبستراکت و فۆرمییە (formal) ، بەڵام زانستی دەروونی باس لە شتێکی ماددی کۆنکرێتی دەکات ، ئەمەش لە (کانت) ەوە وەرگیراوە بەڵام (اندریە لالاند) دەڵێت(لۆژیك بریتیە لە ئەنجامی (Resultals) بیرکردنەوە ، بەڵام سایکۆلۆجیەت بیرکردنەوەی ئەرکی و جێبەجێکارانەیە کە لێکۆڵینەوە لە بیرکردنەوەی دروست و نادروست (بەئاگایی و بێ ئاگایی) دەکات،بەڵام لۆژیك بەدەستیدەهێنێت زانستێکی پۆزەتیڤیە بەڵام سایکۆلۆجیەت زانستێکی پێوانەییە).بڕوانە: محمد عزیز نظمی(□□□□:□)./ محمد پابت فندی(□□□ :□) .

[□] محمد عزیز نظمی(□□□ :□□).

* شۆڕش لە دژی لۆژیکی ئەرستۆ (تەسەورە هەمەکێکان) بە دوو ئاراستە دیاریدەکرێت :□- ئاراستەیەکی بەدیهی/ بەڵگەنەویستی - دیکارت)□-ئاراستەیەکی ئەزموونی و سایکۆلۆجی (فرانسیس بیکۆن – کانت) و هەنگاوێك بوو بۆ سەرهەڵدانی (لۆژیکی هێمایی)،کە لای دیکارت بە لۆژیکی ڕەوانبێژی ناوبردە دەکرێت، چونکە پەیوەستە بە زمان و دەربڕاوە زمانیەکان ، هەروەها میتا لۆژیك (metalogice) ، لۆژیکی ماتماتیکی (rnathematis) ، لۆژیکی ئەکسیومی (بەڵگە نەویستەکان) (Aximomatic) ،لۆژیکی سینتاکسی (syntax) ، لۆژیکی سیمانتیکی (semantics) پێ دەوترێت. بڕوانە: محمد پابت فندی(□□□:□).

بیرۆکەیەکە دەخرێتە چوار چێوەی دەربڕاوێکەوە . زمان باشترین ڕێگایە لە دەربڕینی تەسەورەکان هەر بۆیە لۆژیك دەبێت پشکنین لە زمان بکات بۆ لێکۆڵینەوە لە تەسەورەکان ، ئەمەش بواری لێکۆڵینەوەیەکی سینتاکسی و لۆژیکیە . لە مێشکدا دوو جۆر ڕەگەزمان هەیە بیرۆکەکان (Ideas) و تەسەورەکان (concepts) پەیوەندی نێوان ئەو ڕەگەزانە لە شێوەی ڕستە ناوەڕۆك و دەرەنجامگیری ئاشکرا دەبێت ،کە بیرۆکەکان (Idea) و (تەسەورەکان (concepts) لە زانستی زمان پێی دەوترێت دەربڕاو یان تێرمەکان (Terms) گرێدانی گوتەزاکان (کەتیگۆریەکان) ی تەسەور لە لۆژیکی تەسەوری بە بەرەنجامگیری ڕاستەوخۆ (Immediate Inference) (ناکۆکی هاوشێوەیی و پێچەوانەیی و ئیزافەکردن .... هتد) دەکرێت ،بۆنموونە:-

ا-هەندێك نەخۆشی کوشندەیە (ڕاستە) (هەڵەیە)

ب-هەندێ نەخۆشی کوشندە نییە (نادیارە) (راستە)

پ-هەموو نەخۆشیەکان کوشندە نین (ڕاستە) (هەڵەیە)

ت-هەموو نەخۆشیەکان کوشندەن (نادیارە) (ڕاستە)

/ -)لۆژیکی دەرەنجامگیریی (deductive logic)

لۆژیکی دەرەنجامی گرنگی بە مادە (matter) و ناوەڕۆکی بیر دەدات ،پرۆسەکانی دەرەنجامگیری ، چالاکیەکی ئاوەزییە بۆ گەیشتن بە حەقیقەتێکی نەزانراو بە یارمەتی زانیارییە زانراوەکان کە پەیوەستە بە ئاستی ژیری لە مرۆڤدا [1] . کورزبسکی (korzybsky) شێوازی بیرکردنەوە بە مەرجی دیاریکردنی شێوازی ڕستە زمانییەکان دادەنێت ، بۆ نموونە شێوازی بیرکردنەوە لای فەرەنسیەکان دەرەنجامییە (deductive) چونکە ئاوەڵناو دوای ناودێت ، بەڵام لای ئینگلیزەکان بیرکردنەوە بەرەنجامییە (inductive) [2]، هەربۆیە ئاوەڵناو پێش ناو دەکەوێت .لە زمانی کوردیدا هەردوو حاڵەتەکەمان هەیە . جوانترین کچ deductive ،کچە جوانەکە inductive،کە لەئاستەکانی زمان بەدی دەکرێ ، ئەم جۆرە پەیوەندیە لە لۆژیکی فۆرمی گرنگی پێنەداوە ، بەڵام زیاتر لە لۆژیکی هێمایی هەست پێدەکرێت [3]،بۆنموونە:-

ا- منداڵەکە (أ) لەرز دەیگرێ (بەرەنجام) .

---

[1] غسان منصور (:).

[2] جمعه سید یوسف (:).

[3] (بتراندراسل)باس لەوەدەکات کە جیاکردنەوەی ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە لە مێشکدا مەحاڵە چونکە مرۆڤ لە پرۆسەی بیرکردنەوە هەردووکیان بەکاردەهێنێت .دووجۆر ئەنجامگیریی (Deduction-Inference)هەیە -بەرەنجام (induction): ئەنجامگیرییەکی تیۆری یە بۆ دروستکردنی چەمکەکان (لە هەندە کییەوە بەرەو هەمەکی هەڵدەکێشێت ، لە بەشەوە بۆ گشت).مەعریفەیەکی تیۆرییە،سوکرات دەبێت فانی بێت ، چونکە چەمك و واتای مرۆڤی هەیە، چونکە پرسیارکردنە لە چەمکی سوکرات ،ئایە چەمکی مرۆڤ لە خۆ دەگرێت بۆ نموونە:- مرۆڤەکان فانین ،سوکرات فانییە -دەرەنجام (eduction) : ئەنجامگیریەکی جێبەجێکەرانەیە ، جێبەجێکردنی چەمکەکان و ئەنجامە گشتییەکان بەسەر حاڵەتە تایبەتەکان(لە هەمەکیەوە بەرەو کەمەکی هەڵدەکشێت ، لە گشتەوە بۆ بەش) . مەعریفەیەکی کارەکی (جێبەجێکەرانەیە) .سوکرات فانییە سوکرات بە کردەیی مرۆڤە ، لە ئەنجامی بەراورد ئاشکرا دەبێت .مرۆڤەکان فانین ،سوکرات مرۆڤە، سوکرات فانییە. زاراوەی بەرەنجام بەرامبەر (induction) لەلایەن عبدالواحید موشیر دزەیی بەکارهاتووە ، هەروەها (ئەنجامگیری) لەبەرانبەر (deduction) بەکارهاتووە لە کتێبی (ڕەخنەی عەقڵی پەتی)، بۆ زیاتر بڕوانە :- عبدالواحید موشیر دزەیی(:)./ ئیمانویل کانت(:)./ ولتر ستیس(:).

ب-منداڵەکە (أ) تایەتی (دەرەنجام) .

پ-کە واتە منداڵەکە لەرزو تایەتی .

ئەم تەسەورانە یان ئەم حوکمانە (Terms) (ژن و مێرد ، مردن و ژیان ، مان و نەمان) پێچەوانەن پێکەوە گرێدراون ،بۆ نموونە لە مردن و ژیان ، لە دەرەنجامەکان (deductive) بەرەو بەرەنجامەکان دەڕۆین ،بەڵام ئەگەر ووتمان (دایك و کچ ، کوڕو باوك) لە شێوەی دانەپاڵ/ ئیزافەکردندا تەسەوری لێکدراو دروستدەکەن کە تەسەورەکان نیسبەت بە باوکەوە (باوکێتی) یە ، بەڵام نیسبەت بە کوڕ (کوڕێتی) یە).گرێدانی ئەم گەتیگۆریانە پەیوەستە بە دەرەنجامگیریەکان بۆ نموونە (کوڕو باوك) پەیوەندیەکی دوولایەنە (کوڕو باوك ، باوك و کوڕ) جیاوازی نیە ، لە دەرەنجامگیری پێوانەگەری (کەتیگۆری پێوانگەریی) (Categoricalsyllogism) [□]،حوکمدان و حەدەکان پەیوەستن بە پێشەکییە لۆژیکییەکان ،کە لە دوو پێشەکی و دەرەنجامێك پێك هاتوون .

□□-ا-هەموو شێردەرەکان شیر دەدەن . _______ (□)

ب-نەهەنگ شیر دەرە . _____________ (□)

پ-نەهەنگ شیر دەدات . ___________ ئەنجام.

□□/□)شیکارییەلۆژیکییەکان* لە(زمان) دا

ژیربێژی شیکاری لە دەیەیی دووەمی سەدەی بیستدا لە نەمسا [□] لە سەر دەستی گەورە ژیر بێژی ئەڵمانی(فریگە) سەری هەڵداوە Cottlobfrege(□□□□–□□□□)لە کتێبەکەی بنەمایی زانستی ماتماتیك (Les fondemeutsdearitbmetiqe)، گرنکترین شیکارە لۆژیکییەکان، کە بەسەر دەربڕاوە زمانییەکان و ڕستە ناوەڕۆکەکان جێبەجێکردوە جیاکردنەوەی ناوی تایبەتی و ناوی مەحمولە ،فریگە باس لەوە دەکات

[□] ماهر عبدالقادر(□□□□□ : □□ –□□).

* شیکارە لۆژیکییەکان بۆ هەندێ دربڕاوی زمانی بۆ مەبەستی دروستکردنی زمانێکی دەستکرد و نموونەییە (artificial – ideal) ، یەکەم جار لەلایەن لابینز Leibniz (□□□□–□□□□) لە سەدەی□□ دا هەوڵی بۆ دراوە، کە هەموو ئەم کارانە دەچێتە چوارچێوەی ژیربێژی زمان، کە (راسل) بە گراماتیکی ژیربیژی (PhilosophicaLGrammar) و (کارناب) بە لۆژیکی سینتاکسی (LogicaL syntax) ناوی دەبات، لەژیربێژی زمانی مشتومڕ لە پەیوەندی زمان و واقیع دەکرێت و ئاڕاستەیەکی تەقلیدی باس لەوە دەکات کە زمانی دەستکرد دەربڕی واقیع و گەیەنەری هەست و نەست و زانیاری مرۆڤەو زمانی ئاسایی و رۆژانەی خەڵك، تەمو مژاویی و لێڵە، چونکە سنوری واتایی وشەکان ناتوانرێت بە ئاسانی دیاریبکرێت، هەر بۆیە (راسل و فنگشتاین) لە تیۆری (لۆژیکی ئەتۆمی LogicaL Atomism)، کە تیۆرییەکی میتافیزیکی ئەزموونییە، باس لە درکپێکردنی ڕاستەخۆی مەعریفە (by acquaintance Knowledge) دەکەن،چونکە ناتوانرێت هیچ دەربڕاوێکی زمانی ڕاستی و دروستی بسەلمێنرێت ئەگەر ئیشارەت بەپێدراوی ئەزموونی نە کرێت ،کەواتە زمانی نموونەیی کتومت دەربڕی واقیعەو هەموو وشەیەك خاوەن واتایەکی دیاریکراوەو، هەموو ئاماژەیەك، ئاماژە پێکراوێکی هەیە .بڕوانە:محمود فهمی زیدان(□□□□ ،□□□ ،□□□□ – □□).

[□]زۆربەی لێکۆڵەڕەکان پێیانوایە کە ژیربێژی شیکاری لەگەڵ قوتابخانەی ن وێی ئینگلیزی سەریهەڵداوە،نموونەی (جورج مور، برتراند راسل، فنگشتاین، کارناب . . .) لە ناوەڕاستی سەدەی بیستدا،بەڵام وەکو لایەنی پراکتیکی و کردەیی لەسەردەمی ئەفلاتوونەوە تێبینیکراوە .بڕوانە:حافظ اسماعیلی علوی(□□□□ :□) .

که مەحموول () ئەرکی (تەسەور) جێ بەجێ دەکات، کە بریتییە لە تەسەورێکی هەمەکی و واتایەکی گشتی، بەڵام ناوی تایبەتی ئاماژە بەشتێك دەکات و واتایەکی هەندەکیی و سەربەخۆیە، ()، کە پێویستی بەناوێك هەیە بۆ ئەوەی واتای پێ ببەخشێت ،بۆنموونە:-

ا-ئارا ژیرە.

ب-پەریا جوانە.

-هەموو فەرمانبەرەکان لە گردبوونەوەکە ئامادەبوون.

ئەو وشانەی کە ئاماژە بەڕادە دەکەن (Quantitatificatenres) **، (هەموو، یەکێك، دووان، هەندێك . . . .. هتد) () کە دەخرێتە پاڵ ناوی تایبەتی (هەموو ئارا) واتا نابەخشێت، بەڵام کەوترا (هەموو فەرمانبەران، هەموو خەڵکی) واتا دەبەخشێت. هەربۆیە(راسل) پێیوایە ناو بریتییە لە ناولێنانی شتەکان و ئاماژە پێکردن (ئاگا، ئارا، ئاڤا) بەڵام (مەحموول) بریتییە لە ئاماژە پێکردن و تەسەوری شتەکان، واتە بریتییە لە ئەو (واتا) یەی کە دەدرێتە پاڵ ناوەکان بۆ ئەوەی ڕستە ناوەڕۆکێکمان دەستبکەوێت. ()**

ئەوانەی بە فریگە کاریگەر بوون ، هەسرەڵ (Husserl) **، کارناب** (Carnap) **وفنگشتاین، ئۆستین** (Austin) **و سێرل(** Searle) **. . . . تاد، هەموویان لە و خاڵەدا هاوبەشن،کە تێگەیشتنی مرۆڤ لە ناخی خۆیی و دنیایی دەوروبەری بە (زمان) ەوە پەیوەستە ،چونکە بەرێگەی زمان ئەو تێگەیشتنە دەردەبڕێت () .**

() **ئەرستۆ لە لۆژیکی فۆرمی ئەم جیا کارییە لە نێوان ناوی خودی مەحموول بە جوانی نەکردووە،چونکە پێیوایە سوکرات مرۆڤە، هەموو مرۆڤەکان فانیین دوو نموونەی پێویستی یەك ڕستە ناوەڕۆکی حەملیین، بەڵام لە لۆژیکی نوێدا (هێمایی) ڕستە ناوەڕۆکی دووەم بە (حەملی) لە قەڵەم نادرێت،بەڵکو بریتییە لە ڕستە ناوەرۆکی مەرجی (ئەگەر (س) مرۆڤ بێت، ئەوە(س) فانییە) هەر بۆیە جیاکاری لە نێوان رستە ناوەرۆکی حەملی و مەرجی لە دوایی لۆژیکی هێماییەوە کارپێکراوە،چونکە ڕستە ناوەرۆکی حەملی لە دووبەش پێك دێت :- ناوی تایبەتی و مەحموول (دانەپاڵ). بەڵام رستە ناوەر ۆکی پەیوەندیدار، لە کۆمەڵێك پەیوەندی پێك دێت ئەگەر ئاماژە بە پەیوەندییەکی یەکلایی بکەن** (monadie relation) **ئەوە بەم تێرمانە دەوترێت ڕستە ناوەرۆکی مەحموولی بەڵام ئەگەر ئاماژە بە پەیوەندییەکی دوانی و سیانی بکەن، پێی دەوترێت رستە ناوەڕۆکی پەیوەندیدار، وەکو :- - ئاگا لە ئارا گەورەترە. (دوولایەنی –dyadic)- ئاگا نامەکانی نارد بۆ هاوڕێکەی.(سێ لایەنی triadic)- ئاگا نامەکانی بەرێگەی پۆستە نارد بۆ هاوڕێکانی.(پەیوەندی چوار لایەنی –tetradic).بڕوانە:-(** B.Russell, ( )

() **فریگە باوەڕی بەبوونی سێ دنیا هەیە:-**

ا) دنیایی سروشتی: کە بوونێکی واقعییە، پەیوەست نیە بەدرکپێکردنی مرۆڤەکان.

ب) دنیای خودیی : هەر کەسەو خاوەن دنیایی تایبەتی بە خۆیەتی کە کە لە بیرو بیرکردنەوەو حەزو ئارەزوو، یادەورەکانی مرۆڤ پێکهاتووە.

پ) دنیایی واتایی: دنیایەکی سەربەخۆیە، ئێمە دروستی ناکەین، بەڵکو واتایی ڕستەو ناوەرۆکەکان کە پێویستە بیدۆزینەوەو گریمانە لەوە دەکات واتای هەموو وشەو دەربڕاوەکان جێگیرو دیاریکراون کە پێویستە درکپێبکەین .،(پاشای ئێستای فەرەنسا) بنەمای ڕاستی لەم ڕستەیە بەدی ناکرێت، چونکە سیستەمی حوکمڕانی لە فەرەنسا پاشایەتی نیە .بڕوانە:- محمود فهمی زیدان( ).

() **حافف اسماعیلی علوی( ).**

() B.Russell, ( ).

() **حافف اسماعیلی علوی( ).**

فریگه کاریگەری لەسەر فنگشتاین (winttgwenstein) بەجێهێشت ، فنگشتاین رەخنەی لە پرنسیپەکانی لوژیکی پۆزە تیڤگەریی دەگرت و ئاراستەیەکی نوێی دروستکرد کە بریتییە لە (ژیربێژی زمانی ئاسایی)، کە مەبەستی گەڕان بوو بەدوای (واتا) و بە ناجێگیر و دیار نەکراو لەقەڵەمی دەدا، چونکە پێیوابوو سروشتی (واتا) و (زمان) لە ئاخاوتنی مرۆڤێکی ئاسایی ئاشکرا دەبێت نەك لە واتایەکی لوژیکی کە لە میتافیزیك گرنگی پێدەدرا.[1] لە لایەکی دیکەوە فنگشتاین (ژیربێژی شیکاری زمان) ی کردە ئامانجی سەرەکی لە تێگەیشتنی پەیوەندیمان بەدنیا، بەو مانایەی کە هەموو شتە بابەتییەکان و پەیوەندییە خودییەکانمان لەگەڵ تاکە کەس و کۆمەڵگاو مێژووی ڕەگەزی مرۆیی لەسەر زمان ڕاوەستاوە ، چونکە زمان پەیوەستە بە تێگەیشتنەوە، ئەو واتایەی دەیەوێت بیگەیەنێت بەم ڕێگەیە بەرجەستەو بەوشێوەش واتادار دەبێت،ئەو (بوون) ەش کە بۆ ئێمە جێگای تێگەیشتنەو ئاشکراو زانراوە بریتییە لە زمان، هەربۆیە چەمکی ژیربێژی شیکاری بریتیە لە[2] :-

1-وازهێنان لە لێکۆڵینەوە ژیربێژییە تەقلیدییەکان بەتایبەتی لایەنی میتافیزیکی.

2-گۆڕینی گرنگی بابەتە ژیربێژییەکان لە تیۆریی مەعریفەوە بۆ بابەتی (شیکاری زمانی).

3-نوێکردنەوە و قووڵبوونەوە لە هەندێ لایەنی لێکۆڵینەوە زمانییەکان، بەتایبەتی سیمانتیك و دیاردە زمانییەکانی تر وەکو پراگماتیك،هەر بۆیە ژیربێژی شیکاری پەیوەست بەم بوارانە، دابەش دەبێت بۆ سێ ئاراستە وەك لەم هێڵکاریەدا ڕوونکراوەتەوە.[3]

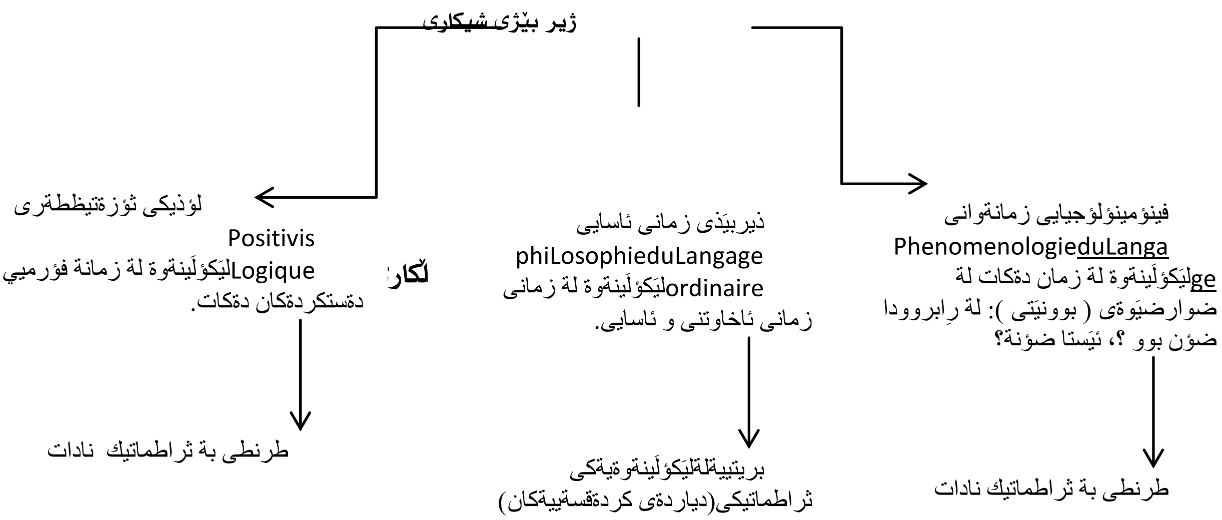

[1] رودیجر بوبنر (،).

[2] مسعود الصحراوی ( )

[3] ئەم سێ ئاراستەیە، بەیەکەوە خاوەنی ڕێبازێکی ئەرکی پراکماتیکی نین لە لێکۆڵینەوە لە زمان، بەڵکو ئاراستەی یەکەم و دووەم سەر بە پراکماتیك نین، چونکە گرنگی بەزمانی فۆرمی دەستکرد دەدەن گرنگی بە زمانی سروشتی نادەن پەیوەستە بەزمانی زانستی کە پەیوەندی زمان و واقع ڕێکدەخات،بەڵام زمانی ئاسایی کە ئاراستەی سێیەمە بەلای ئەم دوانەوە ئامانجێکی گونجاوی نییە،چونکە ڕێکخستنەکە تێکدەدات و ماربراوی میتافیزیکی بەرهەم دەهێنێت کە پەیوەندییەکە دەشێوێنێت . بڕوانە :محمد غالیم (،)./صلاح الدین زرال (،).

فینۆمینۆلۆجیای زمانی(phenomenoLogieduLangage)زیاتر لێکۆڵینەوەیەکی بیرییە وەك لەوەی ئاڕاستەیەکی زمانی هەبێت . چەمکێکی ئەبستراکتییە،کە گرنگی بەبەکارهێنانی زمانی نادات و بنەمایەکی پراگماتیکی نییە ، کە مەبەستداریێتی(Intentionalite) گرنگترین داهێنانە لەفینۆمینۆلۆجیا *،کە لەم بوارانەدا بەکارهاتووە (ئۆستین لە کردە قسەیەکان ، [1]دواتر لای(سێرل) لە واتا و واتا لێکدانەوەی لای (گادامیر وئیمپرئیکۆ ....تاد)،دەتوانرێت کاریگەری ژیربێژی شیکاری بەشێوەیەکی گشتی لەلیکۆڵینەوە زمانییەکان دیاری بکرێت. (هەسرەڵ) بە تەنها لە پەیوەندی چەمك و واتا ناکۆلێتەوە،بەڵکو لە پەیوەندی ئاخاوتن و گوتاریش دەکۆڵێتەوە، کەهێما بە تەنها دیاردەیەکی دەنگی نیە بەڵکو گەلێك واتا پەسەند دەکات تەنانەت بابەتە مادی و خەیاڵیەکانی(واتا)لە سەربنەمای بە ئاگایی دەتوانێت ئامادە دەبێت،وەك لەم وێنەدا دەخرێتە ڕوو:-

زمان

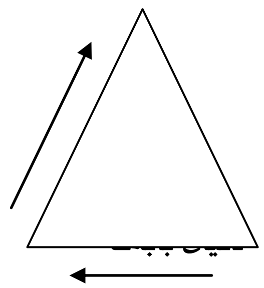

درکپێکردن /بەئاگایی

وێنە(/)

هەسرەڵ سەرکەوتوو نەبوو لەم بوارەدا ،چونکە بە ئاگایی(واتا)یی بەتەنهاوبەتەواوەتی پەیکاڵ نییە لە گەڵ زمان،بەڵام مۆرێس میرلۆپۆنتی زمان دەخاتە ژێر ناونیشانی دەربڕین ،هەربۆیە (واتا)ی ووشە بریتیە

---

* فینومینولوجیا لە دووبەش پێك دێت(phenomena)بە واتای دیاردە ،(Logy) بە واتای زانست ، هەموو زانستێك لە دیاردە دەکۆڵێتەوە،لە فینومینولوجیا مەبەست لە (دیاردە) دیاردەکانی دنیای ڕاستەقینە نیە (دیاردەفیزیکیەکان) ، سەرەڕای ئەوەی لای زانای پراگماتیکی (شارلزبیرس و أرنست ماخ بەو واتایە بەکارهاتووە ، لە فینۆمۆلۆجیا (بەئاگایی = مەعریفە) چونکە مەعریفە بەتەنها بریتی نییە لە بابەت بەڵکو خودی مەعریفەزان بە ئاگا پەیوەندیەکی ئاڵوگۆڕ لە نێوان خودو بابەت دروستدەکات ، کە بریتیە لە زانست ی بە ئاگایی. بەئاگایی بریتیە لە درکپێکردن و ئامادەبوونی دیاردەکان و پێدراوەکان (givennes– معگیات) لە ئەزموونی تاکە کەسی ، بەڵام لێکۆڵینەوە لە درکپێکردنی شتەکان کاری زانستی زمانی مەعریفییە هەر بۆیە پرسیاردەکرێت: ئایا فینومنولوجیا لێکۆڵینەوەیەکی سایکۆلۆجی و بە ئاگاییە ؟ نەخێر / چونکەزانستی دەروونی مەعریفیی ، گرنگی بەحاڵەتە مەعریفیەکان و چالاکی ئاوەزیەکان چالاکی نیرۆلۆژی و هەڵسوکەوتی مێشك دەدات ، بەڵام فینومنیولوجیا گرنگی بەکاری ئەندام زانی مێشك نادات ، ئەتوانین فینومینولۆجیا لە پێناسەکەی کانت بۆ مەعریفە بدۆزینەوە کە مەعریفە دیاردەی ئامادەبووی نێو ئاگامەندی مرۆڤەکانە .هەسرەڵ وازی لە لایەنی سایکۆلۆجی هێنا،چونکە هەموو دیاردەکان ڕفتاری و سایکۆلۆجی نین ،بۆ نموونە ژمارە بە مەعریفەیەکی پێشوەختی وەسف دەکات و ئەزموونی نییە ، هەروەها یاسا لۆژیکییەکان باس لە ڕاستی و دروستی ناوەڕۆکی تەسەورەکان و حوکمدان و ئاماژەکردن و چەمك و واتاکان دەکەن ، بەدوای ئەو پرسیارانە دەگەڕێن کە بیرکردنەوە چۆن لۆژیکیانەدەبێت،کەئەمانەڕێگرن لەبەردەم فینومینولۆ جیایی ئەزموونی .بۆ زیاتر بڕوانە:بن سباع محمد(-).

[1] حافف اسماعیلی علوی(:).

له واتای واتا که ئەم پرۆ سەیە بریتیە لە سیمانتیکی شاعیرانەو داهێنان کردنە لە واتا، کە دواتر لە شیکاری دەق و گوتار بە تایبەت لای (سارتەر وگادامیر)(گریمانەی تێگەیشتنی تێگەیشتن /هێرۆمەنتیق) ،ئەمپیر ئیکۆ ....هەندێکی تر هەستپێدەکرێت.

له لۆژیکی پۆزەتیڤگەریی گرنگیان بە زمانی دەستکرد دەداو،ئەم هەوڵ لەلایەن (لیبینز) لە سەدەی ([illegible]) دا بەدیدەکرێت،بەلام ئاراستەیەکیتر دروستبوو،کەگرنگیدەدا بەزمانی ئاسایی خەڵك،لەبەرانبەر ئەمەداپێش (فنگنشتاین) (همبولدت)باسی لەوە کردووە ،کە زمان بەتەنها ئامرازی گەیاندنی زانیارییەکان نییە لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر بەڵکو دەتوانین بە ڕێگەی زمان واقع درکپێبکەین و مەعریفەمان پێدەبەخشێت و تەسەوراتی عەقڵ دیاری دەکات . گرنگی بەپەیوەندی بیروزمان داوەو بونیادی عەقڵیی نەتەوە وبونیادی زمانی ڕۆڵی سەرەکی هەیە لە تیۆرییە زمانییەکەی ،کە دیدگەی دنیا(worlde view) ی پێ دەوترێت [illegible].کە دواتر فنگنشتاین* زمان و بیر پێکەوە پەیوەست کردو ئەرکی زمان لای ئەم بریتییە لە ئاشکراکردنی واقیع و بنەمای ڕاستیش لە دەربڕینە زمانییەکان وردەکاری کردنە لە بەکارهێنانیان [illegible].تیۆریی کردە قسەیەکان هەنگاوێکی گرنگ وپێویستە بۆ لێکۆڵینە وەی پراگماتیکی ، کە پێشنیازە لۆژیکییەکان لە پێوانەیەکی سادە (سوکرات مرۆڤە ،کە واتە فانییە) دەست پێدەکات بۆ سینتاکسی لۆژیکی ئاڵۆز هەنگاودەنێت وئاستی سیمانتیك تێدەپەڕێنێت [illegible]،بەزانستی بەکارهێنانی زمان (پراگماتیك)کۆتایی دیت ،کە گرنگترین ێە وگریمانەکاریانە بریتییە لە (گریمانەی پێشەکی،بە خشکەیی دەربرین،تیۆری گونجاندن ....تاد). لەئەنجامدا گرنگترین لێکۆلینەوەکانی زیربیزی شیکاری دەخەینەروو:-

	میکانیزمی درکپێکردن	لایەنی زمانی
فریگە	درککردن ودۆزینە وەی دنیایی واتایی(هەموو وشەو دەربواوێك واتایەکی دیاریکراوی هەیە	واتا بریتییە لە مەغزا(sense)

[illegible] ملکا افتش([illegible]).

* (فینگشتاین) بە قۆناغی گوێزانەوەی واتا لە واتایەکی ئاوەزیی (کانت) بۆ واتایەکی پراگماتیکی و کۆمەلایەتی دادەنرێت ، بیر لای (فینگشتاین) بریتییە لە وێنەکێشانی لۆژیکییانەی واقیع و ڕستە ناوەڕۆکێکی خاوەن واتا، ئامانجی کێشانی سنوورێك کەبۆ بیرکردنەوەمان ، زمان بریتیە لە کۆمەڵێك ڕستە ناوەڕۆك ، ڕستە ناوەڕۆکەکانیش بریتین لە بیرۆکەکان ، بیرۆکەو بیریش خاوەن واتایە . لۆژیك لای ئەم بیرمەندە بنەمای مەعریفی مرۆییەو ڕەهەندێکی دیاریکراوی نییە بەڵکو ماتماتیکی و لۆژیکی و ژیربێژییە،بەرانبەر بە بیروبۆچوونی مامۆستاکەی (راسل) کە بیرۆکەکانی ئەفلاتۆن پەسەند دەکات بەوەی لۆژیك هەموو بونیادی دنیا ئاشکرادەکات،دەوەستێتەوە،چونکە لۆژیك لای وینگشتاین ، بەدوای وێنەی بیردا دەگەڕێت نەك سیستەمێکی هێمایی کە مەبەست لە شتەکان واقیع بێت وەکو خۆی ، چونکە لۆژیك پەیکاڵبوونی بیرە لەگەڵ (بیرکردنەوە) و (واقیع) پێکەوە، بۆیە دەبێت پەیوەندییەك لە نێوان لۆژیك و واقیع و زماندا دروستبکرێت ، چونکە بەڕێگەی لۆژیك دەتوانین پشکنین لە فۆرمە زمانییەکان بکەین ، هەروەها دەتوانین بەڕێگەی لۆژیك فۆرمە زمانییەکان کۆبکەینەوە بۆ بەرهەمهێنانی واتا، چونکە لۆژیك لەگەڵ دنیای دەرەوەدا لە پەیوەندییدا ، هەروها لۆژیك و ماتماتیك یەکسان دەکات بۆنموونە کاتێك دەوترێت (أ = ب) ، ئەمانەش وەکو یاسا لۆژیکییەکان لە زماندا (ژوور = ژوور) ڕێژەیین ، چونکە ئێمە نازانین (أ ، ب) چییە، ئەمانە هێمای شتەکان و شێوەی شتەکانن، شتەکان خۆیان ئامادەنین ، بۆیە وەکو یاسا لۆژیکیەکان پشکنین لە ڕاستی و ناڕاستیان دەکرێت بروانە :- بنزینب شریف(www.anfasse.org).

[illegible] محمود فهمی زیدان([illegible]) .

[illegible] اف ،ار ،بالمر([illegible]).

راسل [*](□□□□ – □□□□)	مەعریفە بریتیە لە درکپێکردنی حەقیقەتی (واقع - fact) دنیایی ، کە پەیوەندی لە نێوان شتەکانی دنیا دروست دەکات و ڕەنگدانەوەی دەبێت لە زمان .	گرنگی بە زمانی دەستکرد دەدا کە دەربڕاوە زمانییەکان خاوەن واتایەکی دیاریکراون و دەبێت بۆ هەموو ئاماژەیەك ئاماژەپێکراویەك هەبێت
جورج مور G.fewoore □□□□ – □□□□ - کواین	درکپێکردنی واتا ، بریتیە نیە لە شتێکی مادی (قەڵەم ، دەفتەر ، دەرگا) بەڵکو بریتیە لە پێدراوێکی هەستی (sense datum) و یان کۆمەڵێك پێدراوی هەستی کە بیرۆکەیەك دەربارەی شتێکی مادی پێکدەهێنن .	گرنگی بە زمانی ئاسایی داوە زمان بریتیە لە بیرو باوەڕێکی چەسپاو لەلای کەسێکی ئاسایی (commonsene) .(واتە)بریتییە لە تەسەور، بە ڕێگەی هاوواتایی جێبەجێ دەبێت
لۆزیکی پۆزەتیڤگەریی(شلیك،کارناب، نبراس،فیگڵ،فایزمان.........هتد	تێگەیشتنی لۆزیکی ،کەلەشیکارکردنی دەربراوە زمانییەکان بەدەستدەهێنریت	راست و هەڵەی دەربراوە زمانییەکان ،واتا ئاشکرا دەکات
فنگشتاین	ئەرکی زمان بە تەنها دەربڕینی شتە خودیەکان و گەیاندنی زانیاری نیە بە کەسانی تر ، بەڵکو درکپێکردنی واقیع و ڕەنگدانەوەیەکی لە زمان ، زمان ئەو قاڵبەیە کە درکپێکردنە کانمان تێدا دەرژێ	لەسەرەتادا گرنگی بە زمانی دەستکرد داوە ، دوای ئاراستەکەی گۆڕی بۆ زمانی ئاسایی ، زمان بریتیە لە گەمەیەك (game) بە واتا بۆ هەموو وشەو ڕستەیەك واتایەکی دیاری کراومان نیە ، کە پەیکاڵ بێت لەگەڵ دەرەنجامگیرییە لۆژیکییەکان ، بەڵکو لە بەکارهێناندا واتای زیاتر وەردەگرن

خشتەی(□/□)

□/□-□-□) سیمانتیکی لۆژیکی

سیمانتیك وسینتاکس زیاتر پەیوەستە بەلۆژیك وەك لە بوارە مەعریفییەکانی تر.ناتوانین بڵێین کەی سیمانتیك دەست پێدەکات کەی لۆژیك کۆتایی دێت؟کامیان لە چوار چێوەی ئەویتردا کاردەکات، بۆیە(Leech) مەسەلەکە بەم شێوەیە پوخت دەکاتەوە (سیمانتیك خاڵی بەیەکگەیشتنی هەمووجۆرە بیرکردنەوەو ڕێبازە جیاجیاکانی وەکو ژیربێژی و زانستی دەرونزانی و زانستی زمانە).[□] سیمانتیکی لۆژییکی-ژیربێژی (semantique logico-philosophque)،بۆ یەکەم جار لە لایەن بیرمەند (ئادەم شاف-schaf)لە کتێبە بە ناوبانگەکەی (سەرەتایەك بۆ سیمانتیك) دارشتنی بۆ کراوە.ئەم جۆرە سیمانتیکە

---

[*]خاوەنی دوو گریمانەی بەناوبانگە (Theory of descriptions) و چەشنە لۆژیکیەکان Theory of Logical (types)، لە زماندا ڕەخنە لە دابەشکردنی بە شەکانی ئاخاوتن بۆ ناو ، ئاوەڵناو کردار دەگرێت، چونکە (دەڕوات) ، (بۆ چوون) هەردووکیان لەیەك پۆلە ڕەگەزن ، بەلاّ م (ڕۆیشتن) جوڵەیەکی مادیەو درکپێکردنێکی جەستەییە ، (بۆ چوون) جوڵەیەکی ماددی نیە ، بەڵکو حاڵەتێکی ئاوەزیە لە شێوەی ڕفتارێك ئاشکرا دەبێت ، یان نابێت . بۆ نموونە (ئارا خەلاّتەکە وەردەگرێت) ئەگەر پەیکاڵ بێت لەگەڵ واقیع ئەوە ڕاستە . بەڵام کە دەوترێت (بە بۆچوونی من ئارا خەلاّتەکە وەردەگرێت) لێرەدا(بۆچوون) پەیوەست نییە بە حەدەس و حەقیقەتەوە و بیرو بۆچوونی خودیین ، کەواتە حەقیقەت و واقع (faet) بریتیە لە ڕستە ناوەڕۆکێکی ڕاستی پێك کە ئاماژە بە واقع دەکات ، وە گرنگترین شتێك لە چە شنە لۆژیکەکان باس کرابێت . جیاکردنەوەی ناوەکانە بۆ ناوی تایبەتی و ناوی پۆلی وەکو : ئارا خەلات وەردەگرێت ، مرۆڤ خەلات وەردەگرێت .بروانە: محمود فهمی زیدان،فی فلسفه اللغه،مصدر السابق ، ص□□

[□] احمد مختار عمر(□□□□:□).

لە ئۆپەراسیۆنە یاسابەندەکانە (regulation)،لێکۆڵینەوە دەکات بەمەبەستی ڕاڤە کردنی ناوەڕۆکی زمانە فۆرمییەکان ،تەسەور (واتایی چەمکی)ی ئێمە دەربارەی پێدراوە ئەزموونییەکان و بنەمای ڕاستی و حەقیقەت لە دەربراوەکان ، وەکو هاوواتای وپەیوەندییە واتاییەکان لەنێوان دەربراوەکان)،کە واتە سیمانتیکی لۆژیکی پارادیگمایی(paradigm) فۆرمییە بۆ بوارێکی سیمانتیکی دیاریکراو،وەکو(زمانی ڕاگەیاندن،زمانی ئیشارەت (هاتووچۆ) ،زمانی سروشتی)[□].

لە سیمانتیکی پێکهێنان(compononential semantic) یان سیمانتیکی نیشانە(feature semantic) واتا بۆ ئاستی ووشە پێشکەشدەکرێت،کاتێك دەوترێت(ا)لە(ا) دەچێت،دەتوانین وەك هەمەکیی لێیبگەین،چونکە لە ئاخاوتنی ڕۆژانەدا کە دەوترێت خوشکەکەم لە خوشکەکەت دەچێت مەبەست لە(دەمی لە دەمی دەچێت،چاوی لە چاوی دەچێت.....تاد)،کە دەتوانرێت ئەم جۆرە سیمانتیکە بگێڕدرێتەوە بۆ تیۆریەکانی وشە یان(وشە وەك چەمك) وەك ئەوەی لە یۆنانی کۆن باسدەکرێت، هەربۆیە ناوی سیمانتیکی ئەرستۆتالیسی لێدەنرێت،بەڵام تۆزێك ڕێبازی کارکردنەکەی وردی و چڕیی دروستەکارییە،وەکو سوکرات :+مرۆڤ +گیاندار.[□] شیکارە لۆژیکییەکان لە سیمانتیکی لۆژیکی گرنگی بە دروستی فۆرمەزمانییەکان وفۆرمی لۆژیکی دەدەن،هەربۆیە یەك لە و هەوڵانە سیمانتیکی فۆرمی یان سیمانتیکی مەرجی ڕاستی – پێك(contradtion semantic)ی پێدەوتریت،مەرجی ڕاستی-پێك و ڕاست و هەڵەی ڕستەکان بواری لێکۆڵینەوەیەکی سیمانتیکییە،هەربۆیە (تارسکی) باس لەوە دەکات کە (بەفر سپییە) مەرجی ڕاستی ئەم ڕستەیە(سپێتی بەفرە). بۆیە پێویست بە سەڵماندن ناکات.[□]

□/□-□) فۆرمی لۆژیکی و فۆرمی زمانی

لۆژیکناسەکان پەیوەندی نێوان (ڕستە ناوەڕۆکەکان)،وەکو پەیوەندی ماتماتیکی بەم شێوە دەخەنە ڕوو :-

□-ئاڵوگۆڕکردن commutation،بۆنموونە:-

□-ا-ا-ئاگاو ئارا هاتن (□ لێکدان(□ × ب = ب × □)□)

-ئاراو ئاگا هاتن □

ب- ئاگا یان ئارا هات □ (+) کۆکردنەوە (□ + ب = ب + □)

ئارا یان ئاگا هات □

(□) :- Association □ -بەشداریکردن (هاوبەشی) (

□□-ا- (ئاگا و ئارای) براتم بینی . (□ + ب) + س = □ + (ب + س) .

ب-ئاگاو (ئارای براتم) بینی . هاوبەشی لە لێکدان و کۆکردنەوە

پ- (ئاگا یان ئارای) براتم بینی .

ت- ئاگا یان (ئارای براتم) بینی

[□] هربیرت بیرکلی(□□□□□□).

[□] محەمەد مەحوی(□□□□□□□).

[□] عەبدولواحید موشیر دزەیی(□□□□□□).

-دابەشکردن (Distribution) :- (ئاگا یان ئارا) (براتە یان بینی)

ا-ئاگا براتە یان

ب-ئاگام بینی ، یان (+ ب) (س + د) = س + د + ب س + ب د

پ-ئارا براتە ، یان

ت-ئارام بینی

لۆژیکناسەکان بەپێویستی دەزانن کە جیاوازی بکرێت لە نێوان فۆرمی لۆژیکی و فۆرمی زمانی ڕستەکان ، بۆنموونە:-

ا-ئاگرێك لە جانتاکەم بەربووە ، جانتاکە لە سەیارەکەیە . کەواتە (ئاگر لە سەیارەکە بەربووە)

ب-ئازارێك لەپێم دایە ، پێم لە پیلاوەکەدایە . کەواتە (ئازارێك لە پێلاوەکەدایە)

ئەم دوو ڕستەیە لە ڕوی فۆرمی زمانیەوە دروستن بەلام لە ڕوی فۆرمی لۆژیکییەوە نادروستن ، چونکە هەست کردن بەئازار خەسلەتی بە ئاگاییە کە لە مرۆڤدا ئامادەیە ، نەك (پێلاو) .زۆرجار ڕستەکان لە ڕوی فۆرمی زمانی جیاوازن بەلام لە فۆرمی لۆژیکیدا لەیەك دەچن بۆ نموونە:-

ا-قاچم ئازاری هەیە .

ب-ئازارێك لەقاچمدا یە.

فۆرمی لۆژیکی ڕستەکان ، پەیوەندی نێوان واتای وشە و دەربڕاوەکان دیاری دەکات ، فۆرمێکی دیاری کراو واتادارە کە بە هۆیەوە دەتوانین دەرەنجامی دروست نرخی ڕاستی وناڕاستی دەربڕاوەکان بەدەست بهێنین .[1]

بۆ نموونە:-

ا- ئارا زیرەکترە لە حەمە .

ب-حەمە زیرەکترە لە ئاگا .

پ- کەواتە (ئارا) لە (حەمە) و (ئاگا) زیرەکترە .

ا-ئارا (أ) هاوڕێیەتی حەمە (ب) دەکات . __________ ( )

ب-حەمە (ب) هاوڕێیەتی ئاگا (پ) دەکات ___________ ( )

پ-مەرج نیە (ئارا) و (حەمە) هاوڕێ بن ، (أ هاوڕێی پ) نیە .

/) ڕستەناوەڕۆك

ڕستە ناوەڕۆك لای راسل بەسەرەتایی (primitive propositions) ناو دەبرێت ، کە بەرانبەری (postulates) و (Axiomes) بەکارهاتووە .فنگشتاین (Wittgenstein) ، ڕستە ناوەڕۆکەکان بە شیکاری (Analytic) وەسف دەکات ، هیچ پەیوەندی نیە بە پێکە وە سازان ، هەر وەك کانتیەکان

---

[1] محمود فهمی زیدان( ).

باسیلێدەکەن ، بەواتە هەمیشە بنەمای ڕاستیان تێدا بەدی دەکرێت چونکە هیچ پەیوەست نین بە دنیایی واقیعی ، بەڵکو تەسەورین[1]

ڕستە ناوەڕۆك لە (بابەت subject،مەحموول predicate،کاری یاریدەر copula ، ڕادە Quautifier) پێکهاتووە . دوو جۆر ڕستە ناوەڕۆکمان هەیە ،یەکەمیان ڕستە ناوەڕۆکی کەتیگۆری (categorical propostion) ، کە ڕستە ناوەڕۆکی حەملی (subject – predicate – propostion) ی پێدەوترێت.[2] دووەمیان ڕستە ناوەڕۆکی مەرجی (contradication – propostion) یە.ڕستە ناوەڕۆکی کەتیگۆری بەرێگەی دیاریکارەکان (ڕادەکان - ناجێگیرە لۆژیکیەکان) ئاماژەپێکردنی هەمەکی و هەندەکی و پۆزەتیفی و نەگەتیفیان هەیە .

ا-هەموو خوێندکارەکان زیرەکن A هەمەکی و پۆزەتیف

ب-هیچ خوێندکارێك زیرەك نیە E هەمەکی و نەگەتیف

پ-هەندێ خوێندکار زیرەکن I هەندەکی و پۆزەتیف

ت-هەندێ خوێندکارەکان زیرەك نین O هەندەکی و نەگەتیف

بابەتەکان بریتییە لە(خوێندکارەکان - Subject)، مەحموولیش بریتییە لە (زیرەکی) ، کاری یاریدەدەر (verbtobe) بریتییە لە (ە)، ڕادەکانیش بریتیین لە (هەندێ ، هەموو ..... تاد)

ڕستە ناوەڕۆکی مەرجی لە پێشەکییەك (antecedent) و ئەنجامێك(contecedent)کە دوای ئامرازی مەرجی دێت پێکهاتووە، کە بە هۆی جیگیرە لۆژیکییەکان(ئەگەر ،یان ،و) سێ جۆر لێکدانە وەی بۆ دەکرێت:-

-ڕستە ناوەڕۆکە پەیوەستەکان : بەشێکی مەرجە بۆ ڕوودانی بەشەکەی تر .

ا-ئەگەر هەوڵبدەیت ، بە ئامانج دەگەیت .

ب-ئەگەر خۆر ئاوابێت ، دنیا تاریك دەبێت .

-ڕستە ناوەڕۆکی جیاکار : لە دوو ڕستە ناوەڕۆکی جیاکار پێك دێت .

ا- ئەم پیاوە،یان نەخوێندەوارە یان خوێندەوار .

ب-ئەم جانتایەیان سپییە ، یان ڕەش .

راسل جۆرەکانی ڕستە ناوەڕۆکەکان بەم شێوە دیاریدەکات :-

-ڕستە ناوەڕکی نەگەتیفی (Negation) :بە(N)ئاماژەی بۆ دەکرێت.

ا-جانتاکە سپییە ، ڕەش نیە

ب-هەموو سمێڵ سوورێك ، هەمزە ئاغانییە .

-ڕستە ناوەڕۆکی جیاکار (Disjunctive) :ئاماژەکەی (ن V هـ)ە هاوشێوەی کردەی کۆکردنەوەیە (LogicaLAdditon) .

ا-ڕەنگی چاوی یان قاوەیی یان ڕەش .

---

[1] محمد پابت فندی( ). / محمد عزیز نقمی( ).

[2] ماهر عبد القادر( ).

ب-ڕەنگی چاوی منداڵەکە ڕەشە یان قاوەیی .

-ڕستەناوەڕۆکی دانەپاڵ(conjunction propostion) :-ئاماژەکەی (ن & ھ)،ھاوشێوەی لێکدانە لە ماتماتیك(Logiculmultiplication)

-شێرکۆبێکەس نووسەرو شاعیرە .

-ڕستەناوەڕۆکی گرتنەوە(Implicatiopropostion) :- ئاماژەکەی (ن c ھ) ە ،ڕاستی و دروستی ڕستە ناوەڕۆکەکان پابەندن بەیەکەوە.

- ئەگەر بەختیار عەلی ڕوومانووس بێت ، کە واتە نووسەرە .

-ڕستەناوەڕۆکی یەکسانی (Faquality) :-ئاماژەکەی(ن = ھ)ە دوو ڕستە ناوەڕۆك یەکسانن بەیەك نەك لە ڕوی ناوەڕۆك و واتاوە ، بەڵکو لە (نرخی ڕاستی) دا ھاوبەشن .[1]

ا-ئاگر گەرمە.

ب-شێرکۆ بێکەس شاعیرە.

)ناوەڕۆکی واتایی (Intension) و مەودایی واتایی((extention)

پێویستمان بە فراوانکردنی چواچێوەی لۆژیکی ھەیە ،تا بونیادە لۆژیکییەکان لەزماندا زیاتر پەیکاڵبن لەگەڵ واقیع ،کە پێوانەکان بریتین لە ناوەڕۆکی واتایی و مەودای واتایی ، ئەم بنەما بەھێزە کە پەیوەندی چەمکی واتایی و مەودای واتایی دیاریدەکات ، پەیوەندیەکی ئاڵوگۆڕییە چەمك دەتوانێت مەودای واتایی بێت ، مەودای واتایی دەتوانین چەمك بێت ، واتە پەیوەندیەکی ڕێککەوتن ھەیە لە نێوانیان . چەمکگەراکان پێوانەیەکی (مەودایی واتایی) ڕەتدەکەنەوە ،لە لۆژیکی ھێمایی ئەم بۆچوونە کۆتایی پێ ھات و دوو ئاراستەی تری وەرگرت بەوەی کە پەیوەندییە لۆژیکییەکان (Theory of Logical Relations) پەیوەستە بە ناوەرۆکی واتایی و تیۆری پۆلەکان (classes) کەلەسەر مەودای واتایی بونیادنراوە.

(شونبھاور) یەکەم کەسە پەیوەندی مەودایی واتایی و تەسەورەکان بۆ دەربڕینێکی ھێمایی لە شێوەی وێنەیەکی بازنەیی خستۆتە ڕوو.(کارناب) لەساڵی ( )ئاماژەی بە وە کرد کە ئە م دوو دەربڕاوە(feather less biped) گیانلەبەر ی دوو پێ و بێ تووك)و(rational animal –گیانلەبەرێکی بیرکەرە وە) یە ك مەودایی واتاییان ھەیە ،کە ئەویش (مرۆڤ)ە،بەڵام دووناوەرۆکی واتایی جیاوازیان ھەیە [2].

(جون ستیورات مل) پەیوەندی نێوان ناوەڕۆکە واتایی و مەودای واتای لەسەر بنەمای بەکارھێنان دابەش دەکات بۆ ئەو ناوانەی ناوەڕۆکی واتییان ھەیە وەکو (مرۆڤ ، ڕووەك ، خانوو، خوێندنگە)ئەو ناوانەی کە ناوەڕۆکی واتاییان نییە وەکو(ناوی مرۆڤەکان)مەرج نیە ھەرکەس ناوی شاخەوان بێت (بە شاخدا سەرکەوتبێت)، بەڵام (کینز) باس لەوە دەکات کە ھیچ تێرمێك (حد) بێ چەمك نیە ، ھەر بۆیە ھیچ ناوێك بێ چەمك نیە [3] ، بۆ نموونە ناوی (شاخەوان) دەزانین ئەمە ڕەگەزی نێرە ، ناوی پیاوێکە ، تایبەتە بە کۆمەڵگایەك ،بۆنموونە:-

---

[1] محمد پابت فندی(–).

[2] اف ،ار،،بالمر( ).،/محمد عزیز نقمی( ).

[3] محمد عزیز نقمی( ) . /ماھر عبدالقادر( ).

ا-شاخەوان لەچکی کرد . ×

ب-جوان لەچکی کرد √

(فریگە) لە بیروبۆچوونەکانیدا پاپەندە بە شیکارکردنی لۆژیکیانە لە ئاخاوتنی ڕۆژانە ، کە بەم شێوەیە پۆلێنی دەکات ناوی خاوەن واتایە مەرج نیە خاوەن ئاماژە پێکراو بێت ،دەربڕاوەکان خاوەن واتان ، مەرج نیە خاوەن ئاماژە پێکردن بن ،ڕستە ناوەڕۆکەکان خاوەنی واتان ، مەرج نیە خاوەن ئاماژە پێکردن بن .هەر بۆیە دەبێت ئاماژە پێکردنەکان لە نێو ڕستە ناوەڕۆکەکان بۆی بگەڕێین ، جیاکاری بکرێت لە نێو بیرۆکەی شتەکان و خودی شتەکان ،هەربۆیە (فریگە)باسی لە ئاماژە پێکردن (referenc) و واتا گەل(مەغزا-sense) دەکات،کە واتا گەل پەیوەندییەکە لە نێوان ئیلیمێنتە زمانیەکان(بەتایبەتی وشەکان) هەروەها ئیلیمێنتە ئاوەزییەکان بە یەکدەگەیەنێت ،بەڵام ئاماژەپێکردن لەگەڵ دنیایی شارەزایی و ئەزموون لەپەیوەندیدایە[] هەربۆیە (فریگە) نموونە دەهێنێتەوە بەوەی (ئەستێرەی ڤینۆس)و(ئەستێرەی ئێوارە) بە هەمان شێوە (کرێکاری شارەوانی) و(ژینگە پارێز) ئاماژەن بۆ یەك شت،بەڵام دوو واتای جیاوازیان هەیە[] ئەگەر دوو ئیلیمێنتی زمانی لە دەقێکدا لەبری یەکتری بەکاربهێنرێن و هەمان واتایان هەبوو ئەمە پەیوەندیەکی مەغزاییە (sense) دەبنەهاوواتای یەکتری، بەڵام هەندێ جار ئەم دووە لە ئاماژەپێکرندا هاوواتا نین، بەڵام ئەگەر لە ئاماژە پێکردن هاوواتا بوون ئەو پەیوەندییەکی ئاماژەییە (reference) ، کە هەندێك جار (دینوتات) ی پێ دەوترێت، [] بۆنموونە:-

ا-ئەمە ڕووباری سیروانە.

ب-ڕووباری سیروان گەورەترین ڕووباری دونیایە.

لە دەربڕاوێکی وەکو (ئەمە ڕووباری سیروانە) .(أ) بریتییە لە(أ) (تەسەورە) پێویستمان بە مەعریفەیەکی ئەزموونی نییە،بەڵام(ڕووباری سیروان گەورەترین ڕووباری دونیایە). (أ)بریتیە لە ب (ئەزموونییە) ،کەپێویستمان بە مەعریفەیەکی ئەزموونی هەیە لە ڕستەی یەکەمدا (سیروان) خاوەن واتا و ئاماژە پێکردنە . بەڵام لە ڕستەی دووەمدا بەتەنها خاوەنی واتایە وئاماژە پێکراوەکەی نادیارە ،هاوشێوەی ئەم دەربڕاوانە(پەری دەریا،تەرەزان،سیمورخ،دراگۆن ، دیناسوور، .... تاد)،کەلە واتاکانیان تێدەگەین بەڵام ئاماژەیەکی خەیاڵیان هەیە، [] بەڵام (گریان ،خۆشی)هەبوو نین وئاماژەیی خەیاڵیشیان نیە،کەچی دەتوانین ئاماژەی پێبکەین. هێمای زمانی دەستور بەدەرو لە خۆوەن ، هێما نازمانییەکان سروشتین،بۆنموونە هەورە بروسکە لە پێشدا ڕۆشناییەکی ئاماژەییە بۆ ڕوودانی ئەو دیاردە فیزیکیە ، بەڵام زەنگی قوتابخانە ئاماژەیەکە لەسەر ڕێککەوتوین بۆ (پشوو) ، دەربڕینکردنە لە کارێك کە لەسەری ڕێککەوتوین .

[] جون لاینز( ).

[] عەبدولواحید موشیر دزەیی( ).

[] جون لاینز (-).

[] دابەشکردنی ناوەکان بۆ ناوی واتایی و ناوی خودیی بریتیەلە دابەشکردنی ناوەکان بۆ واتایی چەمکی (ناوەڕۆکە واتایی - Intension) و واتایی ئاماژەیی (ماصدق) (extention)،کە واتایی چەمکی (Intension) بریتییە لە کردەی پێناسەکردن و تەسەور کردن،واتایی ناوەکانە لە سەر بنەمای تێگەیشتن بەرهەمدێت ،بەڵام واتایی ئاماژەیی (extention)ئەو سیفەتانەیە کە دەدرێنە پاڵ شتەکان: مرۆڤ ژیرە ، قسەکەرە .... پەسەندکردنی واتای ناوەکان لەسەر بنەمای ڕاستاندن (تەسدیق) . مرۆڤ = ئاگا ، ئارا ، نازدار ..... .بڕوانە: صابر الحباشە( ).(محمد عزیز نقمی( ).

وەڵامدانەوە (وروژاندنی) بۆ هێمایەکی نازمانی جیاوازە لە هێمایەکی زمانی ، بۆ نموونە کاتێك ڕاستەوخۆ شێرێك دەبینین (تۆقاندن) ، جیاوازە لە بیستنی ئەم ڕستە.

□□- شێرەکە لە باخچەی ئاژەڵان بەرەڵابووە .

چونکە لەم ڕستەیە وەڵامدانەوەی مرۆڤ بەش بەش دەبێت(شێر ، ئاژەڵان ، بەرەڵلا) دواتر دەخرێتە پاڵ یەك و تێگەیشتن ڕوودەدات ، هێمایەکی سروشتی پەیوەستە بە شتەکان (ئاماژە پێکراوەکان) بەڵام هێما زمانییەکان ئاماژە پێکراوەکانی بە پێی بارودۆخەکان دەگۆڕێت وەك لە بوارەکانی (میتا فۆر، درکە ، ...... تاد) هەستپێدەکرێت.هێما نازمانییەکان ئاماژە بەشتێکی دیاریکراو دەکەن، بەڵام هێما زمانییەکان لەیەك کاتدا دەتوانێت دەربڕین لەدیاردەیەك زیاتر بکات،بۆنموونە:-

□□- لانە دڵی کەوتە ترپە ترپ .

حەقیقەتی زانستییە لە ئەنجامی نەخۆشییە ك دروست دەبێت ،بەڵام لایەنی(سایکۆلۆجی ، خۆزگە ، ئاوات ، سۆزداری ...... تاد) تێکەڵ دەبێت ، کە (ترپە ترپی دڵ ، دوودڵی ، ترس ، خۆشی ...... تاد) لەخۆ دەگرێت ، بۆیە دەتوانین باس لەو لایەنانە بکەین کە تێکەڵ بە زمان دەبن [□] :-

□-لایەنی کەسێتی (خودێتی) :- دەربڕاوە زمانییەکان زانیاریەکان دەگوێزنەوە لە قسەکەرەوە بۆ گوێگر ، کە زانیاریەکان یان دەربارەی قسەکەر دەبێت یان دەربارەی شتەکان . لایەنە خودیەکان (هەست و نەست و مەوقیفی قسەکەر) لە ڕستەیەکی پرسیاری و فەرمانکردندا بە شێوەیەکی دینامیکی (جوڵەیی) ئاشکرا دەبێت ،بۆنموونە:-

□□-ا- کاری ئەمڕۆ دوامەخە .

ب-بۆچی وا دەکەیت ؟ .

پ- ئاسن بەبە گەرمی دەکوترێت.

بەتەنها تۆمارکردنی حەقیقەتێکی زانستییە ،لایەنی خودێتی تێدا بەدیناکرێت.

□-بێ لایەنێتی زمان و لایەنداریێتی :- زمان توانایەکی گەورەی هەیە لە ئاماژەپێکردن ، هەر بۆیە دەتوانرێت بە زمان دەربڕین لە هەست و هەڵچوون بکرێت و کاریگەری لای گوێگرو خوێنەر دروست بکات،بۆنموونە:-

□□-ا-ئازاد باڵای بەرزە . (بێ لایەنی)

ب-ئازاد درێژە . (لایەنێتی)

پ-پەڕو باڵم دەرکرد .(تورە بوون و بێتاقەتی)

□□- ئەگەر لە فەرمانبەرێك پرسیار بکرێت (چ کارێك دەکەیت) ،لە وەڵامدا دەوترێت:-

ا-فەرمانبەری حکومەتم . (بێ لایەنی)

ب-بیرو کراسی . (هەڵچوون)

پ-کەرتی گشتی و ڕاژەی شارستانیەتی .(پیاهەڵدان و ستایش) .کە ئەم سێ ڕستەیە هاو واتان .

[□] محمد عزیز نقمی(□□□□ :□□).

لەم بوارەدا بۆچوونی جیاواز هەیە دەربارەی ناوەڕۆکی واتایی و مەودایی واتایی.یوس( ) باس لەوە دەکات کە خەڵکی ئەسکیمۆ چوار ناویان هەیە بۆ (بەفر)،هەروەها ورف( ) باس لەوە دەکات کە خەڵکی(hopi) بە تەنها یەك وشەیان هەیە بۆ ناولێنانی (باڵندە، فرۆکە،فرۆکەوان ،مێش) ،کەدواتر بلۆمفیلد( ) باس لە وەدەکات کە لە بری ناوی خوێ هێمای(Nacl) بەکاربهێنیریت زانستیترە،بەڵام زمانی ئاسایی خەڵك لە زمانی زانستی جیاوازە ،دونیلان( ) لەم بوارەدا جیاکاری دەکات لە نێوان بەکارهێنانی ئاماژەیی و بەکارهێنانی پەسەنکەرانەی دەربڕاوە زمانیەکان،بۆ نموونە:-

-بکوژەکەی سمس شێتە.

لە دەربڕاوێکی وەکو:(بکوژەکەی سمس شێتە) لە بەکارهێنانی ئاماژەیی دەوترێت (کەسێکی دیاریکراو هەیە)بۆ نموونە (جۆنز) بکوژی (سمس)ە، بەڵام لە بەکارهێنانی پەسەنکەرانە دەوترێت(بکوژەکەی سمس شێتە).[1] کوین( )باس لەوە دەکات کەلە دەربڕاوێکی وەکو:

-مامۆستا گرین سەرۆکی بەشە.

ئەگەر بڵێین (مامۆستا گرین زیرەکە) ڕاستە چونکە سەرۆکی بەش و مامۆستا (گرین) هاوواتان دەتوانین لە بری یەکتری بەکاربهێنرێن.[2]

پەیوەندی نێوان ناوی تایبەتی و ناوی واتایی*ئاڵۆزە ،پەیوەستە بە پەیوەندی نێوان ناوەڕۆکی واتایی و مەودایی واتایی.بۆ نموونە لە هەموو زمانەکان ناوی تایبەتی ناوێکی واتایی پێوە گرێدراوە (پیاو - پیاوەتی ،ژن – ژنانە ،منداڵ – منداڵانە)،یان ناوێکی تایبەتی دەتوانێت لیستێك لە ناوی واتاییان هەبێت (ئازا-قارەمانێتی ،ئازایەتی ،بوێری)یان دەتوانین بڵێین ناوی واتایی (ئازایەتی) دەبێت بە ناوێکی تایبەت و خەسڵەتی و سیفەتی قارەمانێتی ، بوێری لە خۆ دەگرێت،ئازایەتی (بوێری ،قارەمانێتی)لەخۆدەگرێت،کەئازایەتی قارەمانێتییە و قارەمانێتی ئازایەتییە ، لێرەدا ناتوانرێت سنووری نێوان ناوی واتایی و تایبەتی بەجوانی دیاریبکرێت هەر بۆیە لە پۆلێن کردنی ناوی واتایی و تایبەتی بە کردەی ئەبستراکتکردن وپابەندین .

لە ناوی نەگەتیڤی و پۆزەتیڤی واتای وشەکان زیاتر دووردەکەونەوە(خوێندەواری - نەخوێندەواری) ،ئەگەرخوێندەواری = أ ، ئەوە نەخوێندەواری = (N أ) ،واتەئەگەر وشەی (خوێندەواری) خاوەن ناوەڕۆکێك بێت ، ئەوە نەخوێندەواری خاوەنی ئەو ناوەڕۆکە نییە . بەڵام هەندێ جار واتاکە بەتەنها دوورکەوتنەوەیە لە واتایی ناوەڕۆکی (أ) ، بۆ نموونە مرۆیی = (أ) ، خەسڵەت و نیشانەواتاییەکانی (ئاگا ، ئارا ، ئەوین ، ..... هتد) لە خۆی دەگرێت ، بەڵام (نامرۆیی) دوورکەوتنەوەیەلە ناوەڕکی واتایی (مرۆیی) ، مەودایەکی واتایی (دڕندەیی ، خەسڵەتی گیانلەبەری) تێدا بەدی دەکری،کە هەموو ئەم کارانە پەیوەستن بەچەمکی شتەکان و بنەمایەکن بۆ دیاریکردنی چەمکی شتەکان.

---

[1] اف،ار،بالمر( )

[2] جون لاینز( ).

*جون لوك ناوی واتایی (پیاوەتی) بە هەمەکی دادەنێت،چونکە بەلایەوە بریتییە لە کردەی ئەبستراکتکردن ، بەڵام جیفونز (ناوی واتایی بە هەندەکی دادەنێت ، چونکە بەتەنها بریتیە لە سیفەتێك .بروانە:ماهر عبد القادر( ).

□/□□□□)پۆلێنكردن(categorization)

پۆلێنكردن ڕۆڵی گرنگی هەیە لە پرۆسەی دركپێكردن وتێگەیشتنی ئاماژە و واتای وشەكان، كە لە سەردەمی یۆنانی كۆنەوە گرنگی بە میكانیزمی پۆلێنكردن دراوە،كە پێكەوە گرێدانی كەتیگۆریەكان بنەما بووە بۆ دروستی بیركردنەوە. سەرەڕای بیروڕا جیاوازەكان لە زانستی زمانی مەعریفی(دركپێكردنی)، بەگشتی جیاكاری ناكرێت لە نێوان مەعریفەی زمانی و بیركردنەوە[□] .

سەرەڕای جۆراوجۆریی و فرەجۆری شت و ڕووداوەكان لە ژیانی ڕۆژانە ژمارەیەكی زۆریان لێ پۆلێندەكەین،كە ئەمەش سروشتی دركپێكردن و كارلێككردنی ئێمەیە بە شتەكان.پۆلێنكردن وبەتایبەتی زمانەوانی پۆلێنكردن (linguistic categorization) ڕۆڵێكی گرنگ دەگێرێت لەئاشكراكردنی پرۆسەكانی مەعریفەو بیركردنەوەوزمان .لە زمانەوانی تەقلیدی (ئەرستو) سەیری پۆلەكان دەكرا وەكو دەفرێكی ئەبستراكتی(abstract containers) ،كە شتەكان یان دەخرایە ناوەوەی یان دەرەوەی.[□] الینور روش(Eleanor rosch) لێكۆڵینەوەی لە بونیادی ناوەكی كەتیگۆریەكان دەكرد و دەرەنجامەكانی ئەو تاقیكردنەوانەی كە ڕوش ئەنجامی داوە پەیوەستە بە كەتیگۆرییە تەسەوریەكان(مەعریفە) و پێشنیازی لێكۆڵینەوەیەكی ئەنسرۆپۆلۆجییە بۆ برنت بیرلین(brent berhin) و پۆل كی(pul kay) بە تایبەتی لە گرنگی دان بە دەربڕاوە ڕەنگییەكان،بەوەی ڕەنگە سەرەكییەكان لە یەك مۆرفێم پێك دێت و لە لایەن زۆربەی قسەپێكەرانی زمانەكە دەزانرێت،[□]ئەم هەولانە پێشووتر لای فینگشتاین(□□□□) بە تایبەتی لە ئاماژەپێكردنی وشەكان بەدی دەكرێت، فنگشتاین باس لە كەموكورتی یاساكانی ئەرستۆ دەكات لە پرۆسەكانی پۆلێنكردن ، پرسیار لەوە دەكات لەنێوان (تۆپی پێ،شەترەنج،یاری ئۆلۆمپیاد....تاد) چی هاوبەشە، كە بەوردی سەیربكرێت هیچ هاوبەش نییە لە نێوانیان،كە ئاماژە پێكردنیكی هاوشێوەیی خێزانییە(family resemblance) بەم شێوەیە،دیاریدەكرێت :

(اب ب پ پ ج ج چ چ)[□]

لە گریمانەكانی روش،كە بە ناوی هیدر (heider) لە پێش ساڵی□□□□ بلاٌوكراوەتەوە ڕەنگە سەرەكییەكان وە بیرهاتنەوەیان زووترە وەك لە ڕەنگەكانی تر،هەربۆیە دیاریكردنی كەتیگۆرییەكان پەیوەست دەكرێتەوە بە مەرجە سایكۆلۆجییەكان. ئەو كەتیگۆریانەی پەیوەستن بە دركپێكردنی هەستی سنوورێكی دیاریكراوی نییە بەلاٌم لە هەمانكاتدا سنووری دیاریكردنیان تەمومژاوی نییە ، هەربۆ یە تێبینی یەكان، بەرەو تیۆری چەشنە نموونەییەكان بۆ كەتیگۆرییە زمانییەكان بران و بە تایبەتی ئەو وشانەی بۆ ناولێنانی شتە سروشتییەكان بەكاردێت.بۆ نموونە كەلووپەلی ناوماڵ(كورسی) یە بە پلەی یەك دێت بەلاٌم

[□] Johni.saeed(,□□□□).□□□
[□] George lako ff(□□□:□).
[□] صابر الحباشة(□□□:□□).
[□] Eleanor rosh,(□□□:□,□□)

دۆلاب و شتەکانی تر بە پلەی ناوەند و تەلەفۆن بە پلەی نزم.[ ] سیمانتیکی مەعریفی(درکپێکردنی) لە بواری ووشە ولێکۆڵینەوە لە (واتا)ی وشەکان، هەندێ هەوڵی زانستی بەسوودی پێشکەش کردووە[ ]:-

-چەشنە نموونەییەکان بۆ لێکۆڵینەوە بونیادی کەتیگۆرییەکان

-تیۆری بونیادی تەسەوری بۆ لێکۆلینە وە لە میتافۆر و میتۆنۆمی

-تیۆری چێوە(الاگار)و هەوڵەکانی ئەم سیمانتیکەلە بواری واتاگۆڕکێ.سەرجەم لێکۆڵینەوەکانی سیمانتیکی مەعریفی (درکپیٚکردنی)دەتوانین لەم هێڵکارییەدا بخەینەڕوو:-[ ]

cognative semantic / سیمانتیکی مەعریفی (درکپێکردنی)

سیمانتیکی مەعریفی/ هیولی	فوتابخانەی ئەڵمانی	پراگماتیك	کۆمبیوتەریی	فەرهەنگی بەرهەمهێنەری
جیراتز	برویس		نانبرگ	گازدار
کروز				
لایکوف	لانگ			کیلگاریف
بلوتەر				
روهل				

هێلکاری(/)

(concept) چەمك (- - /)

یەکە زمانییەکان(item)کە لە یادگەدا خەزنکراون دەتوانین لە شێوەی چەمك تەسەوری واتاکانیان بکەین،بەلاٚم ئەو پێکهاتانەی بە لێکدانی ئەم یەکانە دروست دەبن ،دەتوانرێت (ڕستەناوەڕۆك)ی پێبوترێت ،کە بەرێگەی دەرەنجامگیری واتاکانیان بە دەستدەهێنرێن .هەرچەندە چەمکەکان پێشتر بەرێگەی دەرەنجامگیری واتاکانیان بەدەستهێنراوە،بەلاٚم لە کاتی قسەکردن ئەم چەمکانە بەکار دەهێنرینەوە لەپرۆسەی دەرەنجامگیری کە بەسەر ڕستە ناوەڕۆکەکان جێبەجێدەکرێت. بواری (چەمك) لێکۆڵینەوەی زۆری لێوە کراوە،لە تیۆری نیشانە جیاکارییەکان کۆمەڵێك نیشانەی شتەکان یەکسانە بە چەمکی شتەکان وەکوبالٚندە(دووباڵی هەیە،دەنووکی هەیە،هێلکەدەکات،زیندەوەرە،پەڕی هەیە....تاد)،[ ] هەروەهاسیمانتیکی بونیادگەری،پۆ لێك پێکهاتووی گریمانەکاری (theortical construction) هێنایە ئاراوە بۆ پەسەنکردنی

[ ] صابر حباشە(:).

[ ] صابر الحباشە (:).

[ ] صابر الحباشە(: -).

[ ] هدسون(: -).

دەربڕینە زمانیەکان،کە ڕاستەوخۆئەدگارە فیزیکیەکانی دنیای ڕاستەقینەن نین،بەڵکو وێنەی مەرجە سایکۆلۆجییەکان دەدەنەوە، بۆنموونە:-

ا-پیاوە بالاّ بەرزەکەم بینی .

ب-پیاوە درێژەکە م بینی.

/درێژ/و /بالاّبەرز/ ناولێنانە بۆ هەمان شت ،بەلاّم لادانی سیمانتیکی تێدایە ،پەیوەست بە مەودایی واتایی و ناوەڕۆکی واتایی،ئەو هەولاّنە لە سیمانتیکی مەعریفی (درکپێکردنی)بەرەو سیمانتیکی چەشنە نمونەییەکان(proto type semantic) بران و فراوانکران[1]،ئەگەر باس لەچەمکی وشە بکەین ،دەبێت باس لەدوو شت بکەین :

-فەرهەنگی ئاوەزی .

-پەیرەوی چەمکی(نقام المفاهیمی) کە بریتیە لە مەعریفەی دنیایی .

بلوتر (Bluter) دووهۆ کار بۆ بەیەکداچوونی فەرهەنگی ئاوەزی وپەیرەوی چەمکی دەست نیشان دەکات ،جێبەجیکردنی ئەم یاسایانە پەیوەستە بە واتایی فە رهەنگی (وشەکان) ،هەروەهائەم یاسایانە دەستور بەدەر نین بەلّکو لەسەر بنەمای پەیڕەوێکی گشتی مەعریفەی تاکەکەسی یان مەعریفەی دنیایی دادەڕێژرێن . پەیوەندی نێوان فەرهەنگی ئاوەزی و پەیڕە وی تێگەیشتنی بەم شێوە دەخاتە ڕوو (فۆرمی وشەکان پەیوەستە بەفەرهەنگی ئاوەزی کەلەگەڵ کۆمەڵێك ناونیشان(پەیکاڵ لەگەڵ خوێندنەوە(reading) و ڕاڤەکردنی وشەکان) لەپەیوەندییدایە ،پێکەوە بە شەکانی پەیرەوی چەمکی دیاریدەکەن، دە توانین بڵێین ناونیشانەکان بریتیین لە (چەمکی)وشەکان ،بەلاّم مەودایی واتایی (ماصدق)ی وشەکان ناتوانرێت ڕاستەوخۆ دیاریبکرێت ،بەڵکو بەڕێگەی پەیرەوی تێگەیشتنی دیاریدەکرێت ،کە لەم وێنەیەدا خراوەتە روو [2]:-

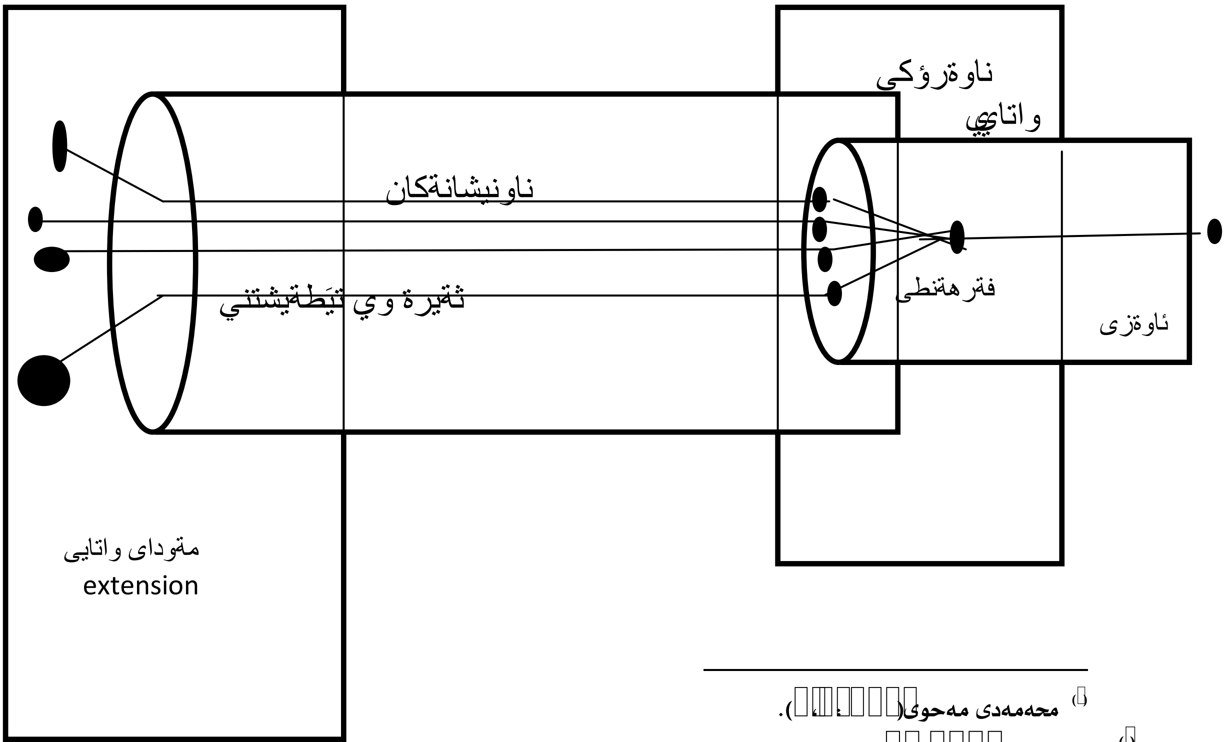

---

[1] محەمەدی مەحوی( ).

[2] صابر الحباشە (:) .

وێنە(/)

وشەی (سەگ) بە خەسڵەتی مادییەوە لە فەرهەنگی ئاوەزی ئامادەیە و کۆمەلیك ناونیشانی بۆ دیاریدەکرێت ،بۆنموونە:-

ا-گۆشتی سەگ ناخورێت .

ب -سەگ ئاژەڵە .

پ -سەگ لە گورگ دەچێت.،

ئە و ناونیشانانە پەیوەستن بەچەمکێکی دیاریکراو(یان چەند چەمکێك)لە ئاوەزی هەریەکێ لە ئێمەدا. بەرێگەی چەمکەکان دەتوانرێت زانیاری دنیایی واقیع وتێگەیشتنە خودییەکان دەربارەی (سەگ) دیاریبکرێت ،کە لەم حاڵەتەدا وشەکان پەیوەستن بە نواندنێکی ئاوەزی ، بەڵام هەندێ پێوەر نواندنەکان پەیوەست دەکەنەوە بە نرخی دەوروبەری،چونکە میکانیزمی بەرهەمهێنانی ناونیشانی زیاتر ناتوانێت بەتەواوی ناونیشانەکان دیاری بکات ،بەڵکوکارلێککردنی نواندنی ئاوەزی و دەوروبەری ناونیشانەکان دیاریدەکات .

بۆپێکهێنانی چەمکێکی گشتی پێویستمان بە کردەی ئەبستراکترکن(Absracting)و کردەی بەگشتوەگیرکردن (Generalation)هەیە،کەواتە چەمك(Concept) بریتییە لە پەیپێبردنی هەمەکی(مدرك الكلى). هەردوو ناوەڕۆکی واتایی و مەودایی لەخۆدەگرێت،ئەگەر وەکو مەودایی واتایی سەیری بکەین ئەوە کۆمەڵێك ڕەگەز دەگرێتەوە وەکو(ئارا،ئاگا،ئاڤا)،ئەگەر وەکو ناوەڕۆکی واتایی سەیری بکەین ئەوە ئاماژەیە بۆ تەسەور یان تەسەوری ئاوەزی کە بریتییە لەکردە ئاوەزییەکان بەمەبەستی درکپێکردن و پێکهێنانی واتا.

صابر الحباشة(: -).

سمير احمد معلوف(:).

بەشی دووەم

بنەمای ئەنتۆ،ئەبستمۆ –ئاڕاستە زمانییەکان،پشکنینی حەقیقەت لە فۆرمە زمانییەکان و تێڕوانینی واقیعی بۆ ئاشکراکردنی (واتا)

(/) دیالێکتیکی زمان و عەقڵ لە چوارچێوەی سیمالۆجیا

سەرەتای سەدەی بیست گرنگی دەدرا بە پەیوەندی زمان و واتاو دەلالەت لە ئاڕاستەیەکی ژیربێژی و لۆژیکی و زمانەوانی ،ئیتر زمان وەکۆ دەفرێکی بیر تەماشا نەدەکرا،کە(فریگە و هەسرەڵ) لەم بوارەدا باڵا دەست بوون،(فریگە) بەلێکۆڵینەوەکانی بووە هۆی سەرهەڵدانی ژیربێژی شیکاری (Analytic Philosophy)، بەڵام دواتر(هەسرەڵ) بە دامەزراندنی قوتابخانەی فینۆمینۆلۆجیا(Phenomenology) تێڕوانینەکانی پەرە پێداو بووە هۆی سەرهەڵدانی قوتابخانەی ڕاڤەکاری (هێرۆمەنتیک – Hermeneutics)ی لای (هانس جورج گادامیر-Hans–Georg Gadamer)وقوتابخانەی هەڵوەشاندنەوە (Construction)ی لای جاك دریدا(Jacques Derrida).[1] ئەنتولۆجیا و فینومنیولۆجیا گرنگی بە دەرکەوتنی بە ئاگایی دەدەن، بەڵام بونیاد گەری بەتایبەتی بونیادگەری ئەنسرۆبۆلۆجی لەم هاوکێشەیەوە {بونیاد = بێ ئاگایی = هێما = نموونە= زمان} گەشەی کردووە [2]،ئەگەر بونیادگەریی سیمالۆجی و هە لۆەشاندنەوە،ئە و سێ ڕێبازە سە رەکییە بێت،کەبە هەوڵی لێکدانەوە زمانییەکان هاتبێتنە ئاراوە،ئەوە دەبێت ئەم هەوڵانە نەخشە بکێشرێت و دیاری بکرێت .[3] وەك لەم هێڵکارییەدا ڕوونکراوەتەوە:-

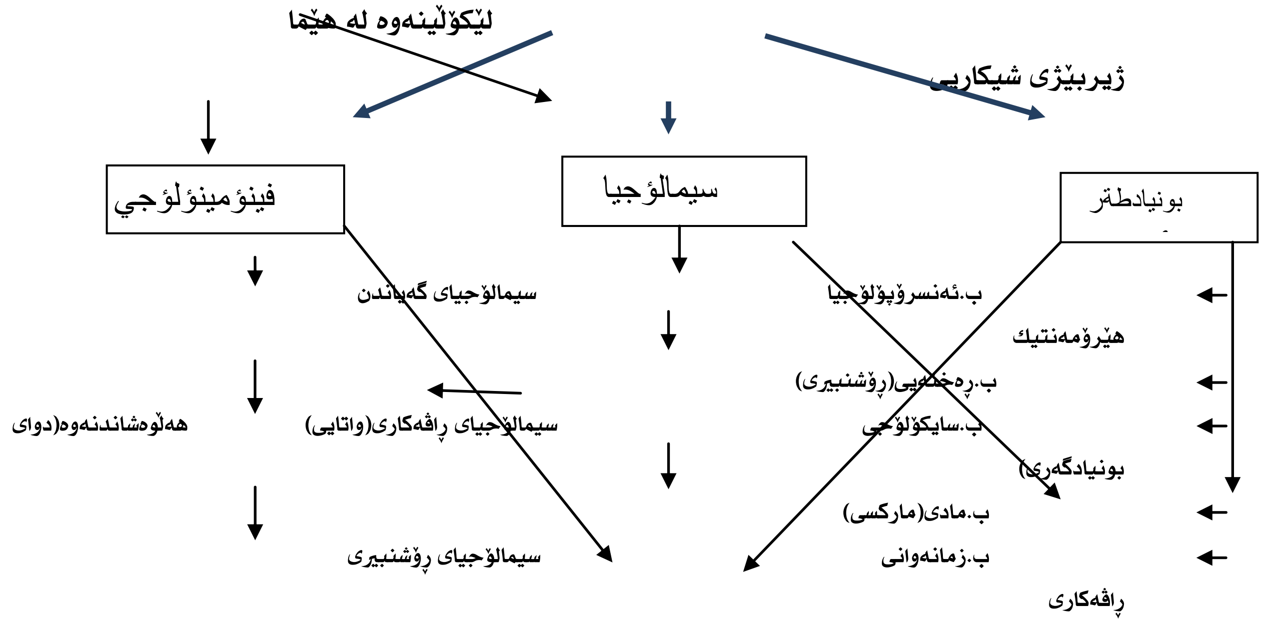

---

[1] نادر البزری:(http: / daharchives – al-Hayat. Com)

[2] زکریا ابراهیم(:).

[3] عبداللە ابراهیم سعیدالغانمی،عواد علی(:).

لێکۆڵینەوە لە دەق

هێڵکاری(/)

(کلۆد لیڤی شتراوس-)بە دامەزرێنەری بونیادگەری فەرەنسی و بونیادگەری ئەنسرۆپۆلۆجی دادەنرێت ،جیاکاری دەکات لەنێوان فۆرم و ناوەرۆك و پەیوەندی نێوانیان ئاشکرا دەکات،هەربۆیە بونیادگەری بە تیۆرێکی مەعریفی دادەنرێت ،بونیادگەری لای (شتراوس) کە لە ئەفلاتۆن و کانت نزیك دەبێتەوە بریتییە لە(ئەبستمۆلۆجیا).[ ] (شتراوس) گریمانەی بونیادگەری فراوان کرد بۆ ئەوەی وەکو ڕێبازێکی زانستی مامەڵەی لەگەڵ بکرێت لە زانستە مرۆییەکان و زانستی دەروونی و زانستی کۆمەڵایەتی و زمانەوانی بە کاربهێنرێت، بەڕای ئەو هەموو دیاردە کولتۆرییەلێن داهێنانی زمانە ،کۆمەڵگا لە کۆمەڵێك هێماو دەربڕاوی زمانی پێکهاتووە کە لە چێوەی شێوەی گشتی کۆمەڵگا نەبێت ناتوانرێت هەموو لایەنەکانی ئاشکرا بێت [ ]،هەروەها باس لەوەدەکات بونیادی عەقڵی بێئاگایی(لاشعور) [ ] هەموو ڕۆشنبیری و کەلتوری میللەتێ تێدا هەڵگیراوەو هەموو تێیدا هاوبەشین،هەربۆیە باشترین ڕێگا بۆ لێکۆڵینەوە لە بونیادە مەعریفییەکان بریتییە لە زمان.[ ]

فۆکۆ (بونیادگەریی ڕەخنەیی Michael Foucault (-) بونیاد بە کۆمەڵێك پەیوەندی جێگیر لە نێو ئیلیمێنتە ناجێگیرەکان وەسف دەکات . بیرۆکەی سەربەخۆیی وداخراوەیی گوتارو دیاریکردنی گوتار بە ئاستێکی ئەبستمۆلۆجی و ڕۆشنبیری مەوداتەسك ڕەتدەکاتەوە،واتە گوتار بونیادێکی نیمچە

[ ] زکریا ابراهیم(انقر المقدمه).

[ ] إدیپ کریزویل (:).

- کود لیفی-ستروس (: -).

[ ] عەقیدە و بیروباوەڕ عەقڵی بێئاگاییە (لاشعوری) جۆرێکە لە سڕبوونی خودی (تنويم الزاتی–Antohyprostism) ،بەلام سڕبوونی موگناتیزی عەقڵی ناوەکی و بێ ئاگایی ئاشکرا دەکات و کە بە عەقڵی ڕاستەقینەیی و بیروباوەڕی ناو دەبرێت . بەلام لێکۆڵینەوە نوێکان ئەم عەقڵی بێ ئاگاییە بە عەقڵێکی سوپەرمانی وەسف دەکەن . مرۆڤ جگە لە هەستی شەشەم (نتوو صنوبری فی اسفل دماغ) کە بریتی لە حەدس (intuiton) خاوەنی توانستگەیەکی دەروونی ڕادەبەدەرییە ، گرنگترینیان :- گوێزانەوەی بیرۆکەکان (Telepathy)،توانای ڕادەبەدەری بینین (cLairvoyance)،پێشبینیکردن و هێزی کۆزانیاری (foreknowledge) بۆ زیاتر بڕوانە :- علی الوردی (: ، ،).

[ ] بوونیادگەریی لە فەرەنسا لە پەنجاکانی سەدەی بیستدا لەسەر دەستی زانای ئەنسرۆپۆلۆجی (کلۆد لیفی شتراوس) سەری هەڵداوە ، ئەوانەی کاریگەربوون بەم ڕێبازە ،(میشیل فوکو بونیادگەری هۆشەکی) ، (ئەلتوسێر بونیادگەری مارکسی ڕەخنەیی)، جان بیاجە (سایکۆلۆجی) لاکان (سایکۆلۆجی) ، داروین (گەشەکردنی شیکاری دەروونی) ، ڕۆلان بارت (ڕەخنەی ئەدەبی) . کەمەبەستی سەرەکیان لێکۆڵینەوە لە (دەق) بوو لە چێوەی شیکارکردنی زمانی و لەبەر ڕۆشنایی تیۆرەکانی فردینان دی سۆسێر ، بەلام دریدا ۆ پۆل ڕی کۆر سەر بەبوارێکی مەعریفی دیاریکراو نین ، گرنگییان بە (دەق) دەدا لەچوارچێوەی تێڕوانینێکی ئەدەبی و ژیربێژی،جاك درێدا بەزۆری کاریگەربوو بە خوێندنەوەی فینومینولوجیای هەسرەڵ، بەلام پۆل ڕیکۆر زۆربەی ئاڕاستەکان لە لێکۆڵینەۆەکانی بەدی دەکرێت ۆەکۆ(بۆنیادگەری ،ڕاڤەکاری،گریمانەی ڕۆشنبیری،هەڵوەشاندنەوە ،شیکاری زمانی و تیۆرە زمانییەکان،کە بە باشترین هەوڵ دادەنرێت لە سەدەی بیستەم دا،وشەی دیسکۆرس (discorus) بەرانبەر ئاخاوتن (parol) لای (سۆسێر)بەکار هێناوە.بڕوانە :- أحمد عبدالحلیم عگبە (: ، ،).

درکپێکراوەیی و بێئاگاییە،کە خەسڵەتێکی بیری پەتی هەیەو بە گوێرەی پەیڕەوێکی ناوەکی و تایبەت وردەوردە گەشەدەکات، و ئامانجێکە بۆ هێز پێدان (بیرو باوەڕ، ئایدۆلۆجیا).(میشال فۆکۆ) بە پێچەوانەی (رومان یاکسبون ولیڤی شتراوس)(جاك دریدا و جان لاکان) جەخت لەسەر فرەیەتی بونیاد دەکەنەوە،چونکە بونیاد هەمەلایەنەو پەیوەست نییە بە گوتارێکی مێژوویی بەڵکو لە پەیوەندیکردن بەردەوامە بۆ ئەوەی مەعریفەیەکی دنیایی بگرێتەوە،بەڵام ئەم بونیادە درکپێکراوە لە ناو مێژوودا جێینابێتەوە بەڵکو پچڕپچڕەو لە حاڵەتی نەبزواندنە (سکوت دائم) چونکە هەموو سەردەم و کاتێك خاوەن مەعریفەیەکی تایبەتە ، کەواتە گوتار بریتیە لە گوتارێکی مەعریفی کە هەموو هەڵچوون و ڕووداوەکانی ناو کۆمەڵگا بۆ سەردەمێکی دیاریکراو تێدا ئاشکرا دەبێت. ( )

بونیادگەری سایکۆلۆجی لە سەر دەستی لاکان سەری هەڵدا کە گرنگی دەدا بە شیکاری دەروونی،هەربۆیە (بێ ئاگایی فرۆیدی)بە زمانێکی خاوەن بۆنیاد لە قەڵەمدەدا،کە مرۆڤ بە ئاخاوتن بونیادی بێ ئاگایی دەکاتە بونیادی بەئاگایی،کەگرنگترین تایبەتمەندی(زمانی بێ ئاگایی)بریتییە لە (میتافۆر و میتۆنۆمی).( )

(ڕۆلأن بارت) بەقۆناغی گوێزانەوە لە بونیادگەری بۆ سیمالۆجیا دادەنرێت،کە بە قۆناغی سیمالۆجیای ڕاڤەکاری (واتایی)ناودەبرێت،لای(یاکبسۆن،سۆلر،جۆلیاکریستیڤیا،پۆل ڕیکۆر،درێدا)هەستپێدەکرێت.لای ئەوهێما دانان سێ لایەن لەخۆدەگرێت(هێمادانراو(دال)-هێمابۆدانراو(مدلول)-هێما(کارێکی ئەدەبی یان ئەفسانە)هەروەها لەسیمالۆجیایی ڕۆشنبیری لای (بۆرلۆتمان،ڤیاتشلاف،ئیڤانۆف،بۆریس ئۆسینسکی..)هێما بریتیەلەسێ بونیاد وەکو لەم وێنەدا هاتووە:-( )

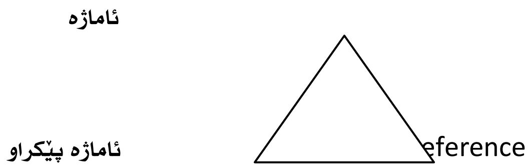

وێنە(/)

بونیادگەریی زمانەوانی بەتەنها گرنگی بە سیمالۆجیا* (زانستی ئاماژە (science des signifiants) نادات بەڵکو گرنگی بە سیمانتیك (زانستی ئاماژە پێ کراوەکان (Science des signifies) دەدات ( )،(سۆسێر) ئاڕاستەی بونیادگەریی لە زمانەوانییدا دروستکرد .( ) بۆچوونەکانی دەربارەی زمان

( )ادیب کریزویل(: –).

( ) زکریا ابراهیم(انقر المقدمه:).

( ) عبدالله ابراهیم الغانمی،عواد علی(: -).

* سیمالۆجیا ڕێبازێکی تیۆری مەعریفیە کە دەتۆانرێت بە تیۆری مەعریفە ناوببرێت،لە سەردەمی ڕەواقیەکان گرنگی بە تیۆری هێمادانان دراوە،ڕەواقیەکان جیاکاری کردوە لە نێوان بابەت(reference) ڕەمزی مادی(ئاماژە) هەروەها ئاماژە پێکردن کە کردەیەکی ئەبستراکتی ئاوەزیە.بڕوانە:هربرت برکلی(: -).

( ) هربرت برکلی(: – –).

( )لێکۆڵەرانی بواری مێژووی زمانەوانی باس لە زمانەوان (بۆلۆنی بادویم دی کورتینیە (Boadauimdecortenay -) دەکەن کە پێش (سۆسێر) باس لە هەندێ زاراوەی گرنگ کردەوە وەکو فۆنێم (Phoneme) بۆ زیاتر بڕوانە :- سمیر شریف استیتیە(:).

ئاراستەیەکی پۆزەتیڤگەریی *ئەزموونگەری و تێڕوانینێکی کۆمەلایەتی (دۆرکایمیی*)یە.(بونیاد) فاکتەرێکی هاوبەشە لە نێوان چەمکەکانی وەکو (بێ ئاگایی) و (زمان) و (ڕۆشنبیری) ،هەربۆیە بونیادگەریی بریتیە لە زانستی گەیاندن، (رۆمان یاکبسون) لەو بوارەدا سێ ئاست دیاریدەکات [] :-

-ئاستی زمانەوانی (لێکۆلینەوە لە کردەی گەیاندن لە چێوەی نامەی زمانی (دەنگی) .

-ئاستی سیموتیکی (سیمالۆجیا) :- کردەی گەیاندن لە هەموو جۆرە نامەیەك .

-ئاستی ئەنسرۆپۆلۆجی و ئابوری و کۆمەلایەتی : کردەیی گەیاندن بە شێوەیەکی گشتی .

. بونیادگەری کۆمەلێك زانستە کە گرنگی بە لێکۆلینەوە لە هێماکان (signes) و پەیڕەوی هێمایی دەدات ،(بونیاد)لە فیسیۆلۆجیا و زانستی دەروونی بە هاوواتای وشەی (فۆرم) یان گشتالت بە بەکارهاتووە، لەگەلٚ جەختکردنەوە لە سەر گرنگی پەیوەندی نیوان ڕەگەزەکان کەرێگە دەدات بە دەرکەوتنی واتایی نوێ و دەلالەی زیاتر.تیۆری (هێمایی زمانی)ڕەگەزی بنەڕەتی و هاوبەشە لە نێوان بونیادگەرییەکان ،ئەم تیۆرییە گرنگی دەدات بە زانیین و دۆزینەوەی ڕێگایەك بۆ ناسینەوەی هێما و ڕەمزە زمانییەکان[]،کەواتە تیۆری (هێما) بریتییە لە زانستێك کە لێکۆلێنەوە لە هێماکان دەکات لە چوارچێوەی کۆمەلگا و بەشێکە لە زانستی دەروونی-کۆمەلأیەتی،کەبەبۆچوونی (سۆسێر) زانستی زمان بەشێکە لەم زانستە.[]

لای بوونیادگەرەکان (بنیادی زمانی) پێش عەقلی مرۆڤ دەکەویت مرۆڤ بەڕێگەی زمانی چیرۆك و داستانەکان ئاخاوتن دەکات،بەلأم(دریدا)لە بونیادگەرییەکان یاخی بوو،هەروەها دژبەبیرو بۆچوونی(خودێتی)ی بوونگەرایی،(بابەتێتی)پۆزەتیڤگەرایی لۆژیکیبوو،لێکۆلینەوەکانی (دریدا*)میتافیزیکین،باس لە هەستی هاوبەش(commonseuse) ی دەکەن،بەلأم لێکۆلینەوە پراگماتییەکانی (سیرل)* پێچەوانەی لێکۆلینەوەکانی دریدان پشت بە عەقلی هاوبەش دەبەستێت (

---

* پۆزەتیڤگەریی ڕێبازێکی ژیربێژیە ،لەسەر دەستی ئوگست کۆنت (-) سەری هەلداوە ،پێوانە بۆ گەیشتن بۆ مەعریفەو حەقیقەت و جەختکردنەوەی بەئەنجام دانی ئەزموونە لەسەر دیاردەکان . بڕوانە :- جمیل صلیبا(:).

* ئەمیل دۆرکیم (Emile Durkheim)،هاوڕێی سۆسێر بووە ، کاریگەری لەسەر هەبوو،بۆیە هەمیشە سۆسێر دەلێت زمان دیاردەیەکی کۆمەلأیەتییە. بڕوانە :- محمود السعران (ب-ت :) .

[] زکریا ابراهیم(: -).

[] زکریا ابراهیم(: -).

[] فردینان دی سوسیر(:).

* کارەکانی دریدا ، هەولێکە بۆ ڕووخاندنی ئەنتۆلۆجیای ڕۆژئاوایی کە لەسەر بنەمای چەمکە دوانەییەکانی (فۆرم و ناوەڕۆك ، مرۆڤ و سروشت ، ڕەهاو ڕێژەیی ، جێگیرو ناجێگیر ، کە بنەمای جێگیرو ناجێگیر ئاماژە پێ کراوەکانە و واتاکانیش بریتین لە پرۆسێسی بەردەوام .بڕوانە :-احمد عبدالحليم عگيه(: -).

* سیرل( )،زانایەکی ئەمریکیە خاوەنی تیۆری (کردە قسەیەکان -) و(مەبەستدارێتی -)یە، ڕەخنە لە ڕەخنەکانی دریدا دەگرێت، کە ئاراستەی تیۆرەکانی زانای بریتانی (ئۆستن)(-) کردووە ، بەلأم دریدا ڕەخنە لە هەردووکیان دەگرێت بەوەی کە بیرۆکەیان دەربارەی واتا بریتیە لە پێشکەشکردنی ڕاپۆرتێك بۆ ئەوەی واتاکان بەدەستبهێنین ، کەهەموو ئەمانەش بە بۆچوونی دریدا لە بیرکردنەوەی هیرۆمەنتیکی ئەوروپی داکەوتوون ، کاریگەربوون بە لێ کۆلینەوە زمانییەکانی

common mental) و باس لەدەربڕاوە هەواڵیەکان (constative)،کە ڕاستی و هەڵەی تێدا بەدی دەکریت و دەربڕاوی بەجێهێنان (perfomative)،کە کردەیەك جێ بەجێ دەکات،بۆنموونە:-

-بەڵێن بێت کێشەی کارەبا چارەسەر بێت.

(ئوستن) واتای نوتقکراو (utterances) لەسەر بنەمای کردە قسەییەکان (locutionary acts) دەستنیشان دەکات ، هەروەها جیاوازی دەکات لە نێوان کردە قسەییەکان و کردەی ئینشائی (illocutionary acts) بۆ نموونە:-

- کورسیەکە شکاوە.

(کورسییەکە شکاوە)،کردەی قسەییە– نوتقکردنی ڕستە ،بەلاّم ئاگادارکردنەوەی لەوەی (دامەنیشە) بریتییە لە کردەی ئینشائی،هەروەها جۆرێك لە کردەی پێش قسەییمان/کاریگەری هەیە(prelocutionary) ،وەکو(ڕازیکردن،ئامۆژگاری...)لەئاخاوتنەکان ،هەموو ئەمانە دەچێتە چوارچێوەی سیمالۆجیای گەیاندن.

(ئەمبرتۆئیکۆ)بە گوێرەی پەیوەندی ئاماژە و ئاماژەپێکراو(واتا) لێکدەداتەوە،کەناتوانرێت سنووری(واتا) دیارییبکرێت چونکە بریتییە لە ڕاڤەکردنی واتا ، کە بە کۆتاییەکی کراوەیی(open-end) وەسف دەکرێت،هەموو ئەم لێکدانەوانە بەرەو چەمکە بنەڕەتیەکانی زانستی هێما(semiotics) و وردەکاری زانستیانەی ئاشکراکردنی (واتا)دەمانبات .

(لایدی ویلْبی) لەسنووری تیۆریی هێمادا سێ جۆر (واتا) دەستنیشاندەکات:- -واتاگەل/مەغزا- هێمادانراو-هێمابۆدانراو.

لەم قۆناغەدا گرنگی بە بە لێکۆڵینەوەی واتایی نادرێت بەڵکو لە چێوەی پەیوەندی سیمۆلۆلۆجی(پەیوەندی سێ لایەنی)گرنگی بە بەکارهێنانی واتایی دەدرێت،مۆرێس لە زانستی هێمادا(سیمۆتیك) ئاستەکانی زمان بەم شێوە دابەش دەکات:-

-ئاستی سینتاکس:پەیوەندی نێوان هێماکان

-ئاستی سیمانتیك :پەیوەندی هێما بەشتەکان

-ئاستی پراگماتیك: پەیوەندی هێماکان بە ڕاڤەکەرانەوە.

(هایدگرو گادامیر و بول ریکور)،هەر بۆیە بەلای دریدا (ئوستن و سیرل) خاوەنی میتافیزیکی نادیارو شاراوەن .بڕوانە:- احمد عبدالحلیم عگیە(: –) .

حافظ اسماعیلی العلوی(:).

لە بیرۆکەی هیرۆمەنتیکی پشت بە بەدەلالەی زیاتر دەدرێت،باس لە (open-end) دەکرێت کە هێما ئاماژە بە واتایی زیاتر دەکات هەروەك لێرەدا ڕوونکراو ەتەوە:بۆنموونە ئافرەت لە بۆڵەبۆڵ (ڕەفتار)هاوشێوەیە لە گەڵ وو ڕچ کە ئەمەش هاوشێوەی ڕەفتاریی یە کە هێمایەکی نوێ دەبەخشێت (ئافرەتەکە بۆڵە بۆڵ دەکات)،بەلاّم بە گشتی ڕاڤەکردن بە واتای دوو شت هاتووە(ڕاڤەکردنی زۆرتر- هەڵوەشاندنەوە،سیمۆریسی ڕاڤەکردن (هێرۆمەنتیك). بڕوانە:ئەمبرتۆ ئیکۆ(: –)./ احمد عبدالحلیم عگیە(:).

جیرار دولودال،جودیل ریگوری(:).

مۆید ال صوینت،خالد خلیل هویدی(:).

بەلاّم دامەزرێنەری سیموتیكی ئەمریكی(شارل سندرس پێرس) به سود وەرگرتن لە لایدی و ویلبی له سێگۆشەی هێمادا پەیوەندییەكە بەم شێوە دەخاتە ڕوو:-

بابەت(سیمانتیك)(OBJECT)

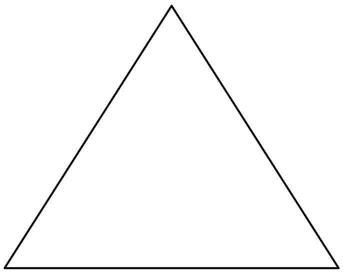

نوێنەر / سینتاكس (representant)

ڕاڤەكەر/پراگماتیك (interpretant)

سێگۆشەی هێما

وێنەی(/)

سیمۆتیكی(پیرس)گرنكی بەواتا واتالێكدانەوەكانی دەرەوەی دەركەوتەكان نادات،بەڵكو گرنگی بە دەركەوتەكان دەدات،ئەو زاراوانەی كە بە كاریهێناون بەتایبەتی(ئاماژەی بەڵگەیی/indices، وێنەیی/iconic)لەلایەن (رولاّن پارت وروماں یاكبسون) لە لێكۆڵینەوە لە هێما بەكارهاتووە.سیمۆتیكی (پێرس) لای (درێدا و بۆل ریكور) هەستپێدەكرێت،بەلاّم سیموتیكی گریماس گرنگی دەدات بە لۆژیكی ئەرستۆ و جیاوازترە لە سیموتیكی (پێرس)،هەروەها (پیرس) تیۆرەكەی پێچەوانەی سیمالۆجیای سۆسێرە،كە بنەمایەكی سایكۆلۆجی و سۆسیۆلۆجی هەیە،چونكە سیمۆتیكی(پیرس)بنەمایەكی لۆژیكی-ماتماتیكی هەیە،كەواتە فینۆمینۆلۆجیای (پیرس) نزیكە لە داهێنەری فینۆمینۆلۆجیا(لامبیرت-lambert)كە پێشنیازی ئەوە دەكات تیۆری شتەكان بچوكبكرێتەوە بۆ تیۆری (هێما).

دیالێكتیكی زمان و مەعریفە پەیوەست بە زمانپژاندن (/)

لێكۆڵینەوە لە زمانی منداڵ لەڕووی تایبەتمەندی و وەرگرتنی زمان و زمانپژاندن لایەنێكی هاوبەشە لە نێوان زانستی زمان و زانستی دەروونی و زانستی پەروەردەیی.قوتابخانەی پۆلینكارانە (توزیعی) لە لێكۆڵینەوە

فینۆمینۆلۆجیای پێرس جیاوازە لە فینۆمینۆلۆجیای كانت و هەسرەل،هەربۆیە ناوێكی نوێی پێدەبەخشێت كە فانیروسكۆب(phanero scopie) ی پێ دەوترێت،كە بە ئاگایی دابەش دەكات بۆ سێ جۆر: -بیرۆكەی لۆژیكی -بیرۆكەی ڕێژەیی -بیرۆكەی سادە،كەواتە پێرس ئاڕاستەیەكی سایكۆلۆجی نیە،بەڵكو ئاڕاستەیەكی سۆسیۆلۆجی هەیە كە پەیوەستە بە(سیموتیك):بڕوانە:جیرار دولودال ،جودیل ریگۆ( ).

جیرار دولودال،جودیل ریگۆری( ).

له دیاردەی زمان خاوەنی تێڕوانینێکی ڕەفتارین[*]،لایەنی ئاوەزیی ڕەتدەکەنەوە،پێیانوایە جەختکردنەوە (Renforcement) لەلایەن دەوروبەروو(دایك و باوك) فاکتەرێکی سەرەکی و گرنگە لە گەشەکردنی زمانی منداڵ لە قۆناغە سەرەتاییەکانی ژیانییدا،کە منداڵ وەڵامدانەوەکان پەیوەستدەکاتەوە بە وروژێنەرێکی پێشووتر.[ ]

ئاوەزی منداڵ هەر وەك ڕەفتاریەکان لێیدەدوێن پەڕەیەکی سپی نییە و منداڵ کە لەدایك دەبێت خاوەنی ئامێری زمانپژاندنە (LanguageAcquistionDevice / LAD) کە دواتر بەدەربڕاوە زمانییەکان لەو ژینگەی کە تێدا دەژی پڕی دەکاتەوە. [ ]) لەبەر ڕۆشنایی پەرەسەندنی فیزیك و لێکۆلینەوەکان لە گەشەکردنی ئاوەزو پرۆسەکانی درکپێکردن لای منداڵ،(چۆمسکی)باس لە پێویستی ڕاستکردنەوەی ئەم بیرو بۆچوونەی پێشتردەکات،چونکە هەرچەندە هۆشیارکردنەوەی ئەزموونیمان پێویست بێت،ئاشکرا یەکەبەشێك لە بیرکردنەوەکانمان پێشوەختین،گرنگی دانی چۆمسکی بە(حەدس) بچڕانێکی تەواوە لە نێوان چۆمسکی و ڕەفتارییەکان چونکە منداڵ بە تەنها بەڕێگەی لاسایی کردنەوەو دووبارە کردنەوە فێری زمان نابێت،هەربۆیە بەلای لایەنگرانی ڕێزمانی بەرهەمهێنان و گواستنەوە (حەدس)بریتییە لە توانستی قسەکەر لە بڕیاردان و حوکم دان لە دروستی ڕستەکان لەڕووی ڕیزمانییەوە (grammatically)، کە حەدسی زمانی بەشێکە لە توانستی زمانی مرۆڤ، بەواتە بەشێکە لە مەعریفەی مرۆڤ دەربارەی یاساکانی زمانەکەی ، کە بە تەنها بریتی نییە لەبەرهەمهێنانی ڕستەی زمانی و تێگەیشتن لێی، بەڵکو توانایی بڕیاردانە لەسەر دروستی ڕستەکان. [ ]

چۆمسکی لە بری گرنگیدان بە هەڵسوکەوت و ڕەفتاری قسەکەر گرنگی بە پێکهاتە ناوەکییەکانی ئاوەزی

---

* تێڕوانینی ڕەفتاری سەر بە زانستی دەروونی ئەزموونیە کە دەتوانین گرنگترین قۆناغەکانی گەشەکردنی زانستی دەروونی|ئەزموونی دەستنیشان بکەین:-

ئێ-ویلیام ڤۆنت دامەزرێنەری قوتابخانەی بونیاد گەری یان (پێکەوەبوون)لە سەدەی( )دا،ڤۆنت پێی وابوو کە بەئاگایی (وعی) یان عەقڵیەتی مرۆڤ پێکهاتوە لە کۆمەڵێك توخم ی ڕێکخراوە،کە دەتوانرێت وەکو بابەتێکی زانستی (فیزیا،کیمیا)شیکار بکرێت،ڤۆنت و هاوڕێکانی خاوەنی گریمانەی بونیادگەریین(prespective structuraliste)

بێ-هرمان ئیبنجهۆس(herman ebbinghaus):-ئەم بیرمەندە ئەڵمانیە بە باوکی زانستی دەروونی ئەزموونی دادەنرێت،ئە گرنگی دەدا بە (بیرهاتنەوە).

پێ-ولیام جیمس و ئەدوارد سۆرندیك (w.james.E.thordike).ولیام جیمس لە ساڵی( ) ڕۆڵی گەورەی هەبوو لە سەرهەڵدانی پراگماتیك لە زانستی دەروونی و خاوەنی ئاڕاستەیەکی ئەرکگەرییە(functionalism).

تێ-شۆڕشی ڕەفتاری (revolution behaviorist):شۆڕشی ڕەفتاری بە کاریگەری ژیربێژی پراگماتیکی (ولیام جیمس) دروستبوو کە لەنێوان ساڵانی(-)دا پەیڕەو کراوە کە گرنگی دەدرێت بە لێکۆڵینەوە لە ڕەفتار و هیچ گرنگی نادرێت بە خەیاڵ و زمان و توانستە ناوەکییە ئاوەزییەکان،کە ئەدوارد تۆڵمان (Edward tolmann) ڕەخنە لەم ئاڕاستەیە دەگرێت بەوەی کە مرۆڤەکان فێری واتاکان دەبن نەك جوڵە و ڕەفتار هەروەها فێری دەلالەت و هێماکان دەبن کە خاوەن واتایەکی دیاری کراون.گرنگترین لێکۆڵینەوانەکان لەم بوارەدا لە لایەن (باڤلۆڤ،بلۆم فیلد،سکینر،ستات،ئۆسگۆد، فیرس)ەوەکراون. بڕوانە:امتپال زین الدین(: -).|حلمی الملیجی(:).

( ) سکینر تێڕوانینی جیاوازتری هەبوو،زمانی مرۆڤ لای سکینر بریتییە لە توانایی لێهاتوویی بەڕێگەی هەوڵدان و هەڵەکردن گەشەدەکات. بڕوانە:جمعە سید یوسف(: -) /میشال زکریا(:).

( ) خلیل عمایرە(:).

( ) ابتهال محمد البار(:)./ رونالد إیلور(: ، -)./ میشال زکریا(: ، -).

قسەکەر دەدا، بەرانبەرکردنی (ئاوەزیی) بە (ڕەفتاریی) بنەمایی سەرهەڵدانی ڕێبازێکی عەقڵگەرایيە [illegible] (چۆمسکی) لە تیۆری بەرهەمهێنان بە پێچەوانەی تیۆرییە بونیادگەرەکانی تر گرنگی بەژیریی خوێنەر دەدات لە بەدەستهێنانی مەعریفەیەکی تەواو دەربارەی زمانەکەی و گرنگی بە توانای داهێنان (creative) دەدات لە زماندا [illegible] . ئەو توانایەی کە مرۆڤ بەهۆیەوە دەتوانێت ژمارەیەکی زۆر لە ڕستە بەرهەم بهێنێت و لێیتێبگات بێ ئەوەی پێشتر گوێی لێ بوو بێت ،هەربۆیە تیۆرییەکانی چومسکی وەڵامی دوو پرسیار دەدەنەوە مەبەست لە مەعریفەی زمانی چییە؟ چۆن مرۆڤ زمانەکەی خۆی دەزانێت؟

(جان بیاجە) بە خاڵی بەیەکگەیشتنی لێکۆڵینەوە زمانی و سایکۆلوجیەکان دادەنرێت، بە پێچەوانەوەی ئەوانەی کە زمان بە دەرئەنجام و بەرهەمی کاریگەریی ڕاستەوخۆی نێوەندێکی پەروەردەیی دادەنێن، لای بیاجە بووچونێکی نوێ بۆ گەشەکردنی زمان لای منداڵ دەخریتەڕوو،کە بریتیە لە گەشەکردنی ئاوەزەیی و مەعریفی پێکەوە،زمان لای منداڵ هاوشێوەی زمانی ئێمە (گەورەکان) توانایی گەیاندنی بیرۆکەکانی هەیە. [illegible]

مەعریفە بریتییە لە ڕوونکردنەوەی پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان و حاڵەتە سایکۆلۆجییەکانی بیرکردنەوە ، کەسەرەتا لە شێوەی هەستی هاوبەش (co – monsense)دایە، دواتر بەرز دەبێتەوە بۆ پرۆسە مەعریفیە باڵاکان هەر بۆیە مەعریفە حاڵەتێکی ستاتیکی (نەبزواندن) نییە بەڵکو حاڵەتێکی کردەیی پرۆسێس (کات و شوێن)ی هەیە.بونیادە مەعریفیەکان لای جان بیاجە جیاوازە لەوەی لای(لامارك و گستاڵت) باسکراوە بەتەنها گەشەکردنێکی بایلۆجی نییە،بەڵکو چەمکێکی گشتیتر وەردەگرێت،کە بریتییە لە گەشەکردنی بایلۆجی توانستە عەقڵیەکان و کاریگەری ژینگە لەسەر تاك ، هەر بۆیە وەرگرتنی مەعریفە دابەش دەکات [illegible] بۆ :-

[illegible]-قۆناغی هەڵسو کەوتی هەستەکی . (جووڵەیی)

[illegible]-قۆناغی پێش درکپێکردنی چەمکەکان (بیرکردنەوە)

[illegible]-قۆناغی گەشەکردنی حەدسی (بیرکردنەوەی حەدسی)

[illegible]-قۆناغی هەڵسوکەوتی هەستەکی (ڕاستەوخۆ) .درکپێکردنی دنیا پەیوەست بە چەمکێکی دیاریکراو و واتای عەقڵی هەروەها تێگەیشتن لە پەیوەندیە شوێنی و کاتییەکان.

[illegible] میشال زکریا ([illegible]).

[illegible] أحمد محمد قدور ([illegible]) .

[illegible] قدادرە عبد السلام ([illegible]). پەیوەندی جەستەو ژینگە بەڕێگەی پەیوەندی وەرگرتن (assimilation)دەکرێت ،کە بونیادێك دروستدەکات بەلاّم دیاریکردنی ئەم بونیادە بە گوێرەی پێدراوە ژینگەیەکان بریتییە لە پەیوەندی گونجاندن هەڵکردن (accommodation).عەقڵ لای (جان بیاجە) بریتیە لە بونیادێکی ڕێکخراو و ئاڵۆز و تەواوکار،ساناترین ئاستی ئەم بونیادە بریتییە لە سکێچێك (scheme) (تەسەورێکی عەقڵی ڕێکخراوە بۆ هەر شتێك بێت ڕووداو یان شتەکان) کە دەتوانین لە ڕێگەی ئەم تەسەورەوە بگەیت بە دەرەنجامگیری پێویست بۆکارکردن لەسەر سکێچەکان ، چونکە سکیچەکان نواندنی ئاوەزیین (representation mentale)بۆ هەندێ کردەی جەستەیی و عەقڵی کە دەمانگەیەنێت بە شتێك یان بابەتێك.بڕوانە: میشال زکریا([illegible]).| إمتپال زین الدین([illegible])

[illegible]لامارك و ڕەفتاریەکان گرنگی بە بیرۆکەی پێکهاتن دەدەن،ه هروەها قوتابخانەی گستاڵت بەتەنها گرنگی بە (بونیاد)دەدەن کە سەربەخۆیە لە قۆناغەکانی گەشەکردن.بڕوانە:جان بیاجە([illegible]).

-قۆناغی پرۆسە تەسەوریەکان (دەرەنجامگیری) کە دواتر دەبێتە هۆی گەشەکردنی چەمکەکان(ماتماتیکی و لۆژیکی) لەگەڵ کات و شوێن و پێکهاتنی چەمکەکان .

بەگشتی پشکنینی بونیادە مەعریفییە ئەبستراکتەکان لەزانستی مەعریفی /درککردن* بە رێگەی شیکارکردنی مەعریفی بۆ زمان ئەنجام دەدرێت .پەیڕەوی نواندنی (Representation systems)نواندنی زانیاریەکانە بە بەکارهێنانی ئۆرگانە هەستیەکان لە دنیای دەرەوە لە ڕێگەی خەزنکردن و دووبارە بەدەستهێنانەوەی [١].پرۆسێس کردنێکی مەعریفی زانیاریەکان بۆ ڕەتکردنەوەی تێڕوانینی سایکۆلۆجی ڕەفتاری (وروژێنەرو وەڵامدانەوە) یە،مەبەستی سەرەکی ئەم لێکۆڵینەوە(پرۆسێسکردنی/مەعریفی) گرنگی دانە بە مرۆڤ و سەیرکردنێتی وەکو زیندەوەرێکی ژیر (عاقڵ) و بیرکەرەوەو توانای داهێنانکردنی هەبێت لەو زانیاریانەی کەوەریدەگرێت لە ڕێگەی پرۆسێسکردن و بەدەستهێنانی مەعریفە،کەواتە پرۆسێسکردن (processing) بریتیە لە پرۆسە عەقڵیە مەعریفیەکان و قۆناغەکانی وەرگرتنی زانیاری لە دەوروبەرو خەزنکردن و بە جفرەکردن و پرۆسێسکردنی ، کە گۆڕانکارییە سایکۆلۆجی و ژینگەییەکان لە خۆ دەگرێت ، لە هەوڵی گۆڕینی بیروباوەڕە کۆن و جێگیرەکانە کەلە عەقڵی بێئاگایی مرۆڤدا هەیە،هەرلە بەر ئەوەشە ناونراوە پرۆسێسکردنی مەعریفیی زانیاریەکان[٢] گرنگترین تیۆریەکانی پشکنین لە بونیادە مەعریفیەکان لەزماندا بریتیە لە :-

---

* کۆمەڵێك زانست پێکەوە بوونە هۆی سەرهەڵدانی زانستی دەروونی مەعریفی،درککردنی:-

ئێ-زانستی زمان:چۆمسکی پێیوایە کەزمان لقێکە لە زانستی دەروونی مەعریفی |درککردنی،هەروەها زانستی دەروونی زمان یان زانستی زمانی دەروونی لێکدانەوە بۆ پەیوەندی نێوان زمان و عەقڵ و زمان و بیرکردنەوە دەکات.

بێ-زانستی دەروونی گستاڵت :ئەم قوتابخانەیە پێیوایە کە بونیادی دەرەکی (ژینگە) بابەتییە و بەت اللّٰه لە واتا،بە ڕێگەی درکپێکردنی مرۆڤ بۆ ئەو ژینگەیە دەبێتە خاوەن واتا،هەربۆیە مرۆڤەکان تێڕوانینی جیاوازیان هەیە دەربارەی یەك بابەت .ئەم قوتابخانەیە دژایەتی تێڕوانینێکی ڕەفتاری دەکەن کە گستاڵتیەکان پێیان وایە فۆرمێکی گشتی و هەمەکی دەتوانێت (واتا)ئاشکرا بکات نەك بەش بەش کردنی وەك ئەوەی لای ڕەفتارییەکان دەکرا.

پێ-زانستی زانیاریەکان یان تیۆری پرۆسێسکردنی زانیاریەکان :بیرۆکەی ئەم زانستە لە (کۆمپیتەر)ەوە وەرگیراوە ،وەك لەم وێنەیەدا پەیوەندی نێوان پرۆسێسکردنی زانیاری لای مرۆڤ و پرۆسێسکردنی کۆمپیوتەری لێکدراوەتەوە.

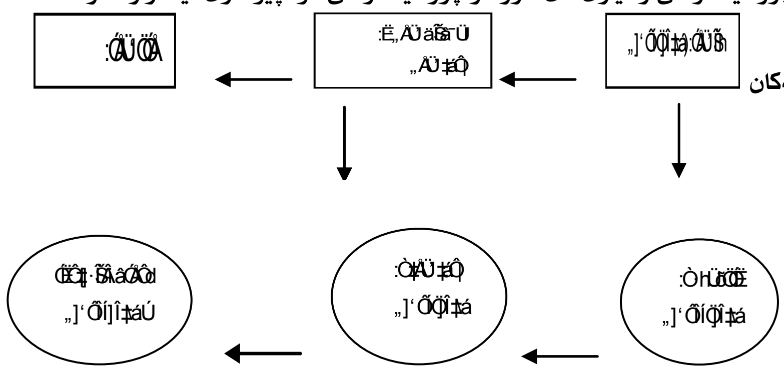

پرۆسە کۆمپیوتەرییەکان

پرۆسە مرۆییەکان

تێ-زانستی گەیاندن و لێکگەیشتن :-لە ساڵی لە ئەمریکا (کلۆد شانۆن-claud Shannon)ئەم ڕەگەزانە بۆ پرۆسەی گەیاندن دیاریدەکات وەکو (نێرەر-وەرگر-نامە-کۆد\جفرە-کەناڵی گەیاندن).بڕوانە:جمعه سید یوسف( ).| امتپال زین الدين( ).

[١]. بڕوانە :- سونایت( ).

[٢] بڕوانە :- خزام نجيب عيسا( ) .

- تیۆری(بارتلیت Bartlet) بارتلیت لە تافیکردنەوەکانیدا،چیرۆکی دوورو درێژی بۆ ئەوانەی تافیکردنەوەی لەسەر دەکردن پێشکەش دەکرد،دوای ماوەیەکی دیاریکراو لەکاتی گێڕانەوەی بۆیەکتری، کردەی وەبیرهاتنەوە ی زانیارییەکان بەم شێوەیە بوون :-

-زانیارییە لابراوەکان (زانیاریە نالۆژیکیەکان) وەبیرهاتنەوە ی ئاسان نەبوو.

- هەندێ بیرۆکە جێگیر و چەسپاو .

-گۆرینەوەی زانیارییەکان (وشە نادیارو نائاشکراکان دەگۆڕدرێن بە وشەی ئاشکراو دیار).

- زیادکردنی هەندێ زانیاری تر .

-بەدواییەکهاتنی زانیارییەکان ،هەندی زانیاری پێشدەکەوێت.

-ئاراستەی کەسی پشکنراو بەرانبەر بە بابەتی چیرۆکەکە لە کاتی گێڕانەوەی چیرۆکەکە.

-تیۆری (برانسفورد فرانکس)، یادگەی مرۆڤ لەوەرگرتنی ڕستەکان کت و مت وەکو خۆی وشەکان کۆپی ناکات ، بەڵکو لە ئەنجامی شارەزایی بە ڕستەکان و بەراوردکردنی ڕستە کۆن و تازەکان دەبێت .

-گریمانەکاری سورندیك : شیکارکردنی چیرۆکەکان بۆ پێکهاتەی بونیادەکان ، دیاریکردنی توخمە سەرەکی و ناسەرەکییەکان هەروەك چۆن ڕستەکان شی دەکەینەوە ، ئەم گریمانەکاریانە باس لە گرنگی بە پرۆسە دابردنی بونیادی ڕستەو چیرۆکەکان دەکەن لە تێگەیشتنی زمان،هەر بۆیە دەتوانین تێگەیشتن پەیوەست بە مەعریفە لە دووخاڵدا ئاشکرا بکەین:

-پرۆسە ئاوەزییەکان کە بە ڕێگەیەوە گوێگر زنجیرە دەنگیەکانی قسەکەر بەو شێوە ڕاڤە دەکات کە زانیاریەکانی قسەکەر بگوێزێتەوە بۆی .

-داڕشتنی واتاکان لە دەنگەکان کە ئەمەش پەیوەستە بە مەعریفەیەکی پێشوتر ، هەرچەندە زانیاری کۆکراوە لای تاك زۆرتر بێت تێگەیشتنی [1] باشترە. مۆدیلی کنتش بۆ تێگەیشتن باشترین مۆدێلە ، ئەم مۆدیلە باس لەوە دەکات کە خوێنەرەکان بابەتی دەقەکان بە ڕێگەی ڕستە ناوەڕۆك و سکێچی ئامانجەکان(مخگگات الهدف) تێدەگەن ، هەروەك لەم چیرۆکەدا دیارە بۆنموونە:-

-هۆزی سوازای،لەگەڵ هۆزێکی دراوسێیان ،بەهۆی ناکۆکیان لەسەر مەڕومالآت لەجەنگدا بوون.

دەتوانین چیرۆکەکە دابەش بکەین بۆ چواربەش (هۆزی سوازی ، هۆزێکی دراوسێ ، ناکۆکی لەسەر مەڕو مالآت ، لە جەنگدا بوون) ، تێگەیشتنی ئەم چیرۆکە بە پێی ئەم مۆدیلە پەیوەستە بە بەشی سەرەکی (لە جەنگ دابوون) ، هەموو ڕوداوەکانی تر پێوەی پەیوەستن .[1]

هەندێك لەو لێکۆڵینەوانە پەیوەست بەزمانپێژاندن* لەم خشتەیەدا دەخەینە ڕوو:-

	بواری لێکۆڵینەوە	زمانپێژاندن و وەرگرتنی مەعریفە

[1]سولو روبرت (: -). /امتپال زین الدین(:).

*زمانپێژاندن لە چوارچێوەی سێ پۆلە تیۆریی کۆدەکرێتەوە (تیۆرییەکانی فێربوون و مەرجدارێتی (واتسۆن و سکینر)،تیۆریە عەقڵیەکان(زگماکی) (لینبرگ و چۆمسکی)،تیۆرە مەعریفیەکان(جان بیاجە).بڕوانە:جمعە سید یوسف(:).

لینبرگ Eric – Lenueberg	بایلۆجی و زمانەوانی (تیۆریە عەقڵیەکان)	سەرەتای قسەکردن لای منداڵ لە نێوان[illegible] مانگیدا .منداڵ بەشێوەیەکی سروشتی فێری زمان دەبێت بە بێ هیچ کردەیەکی پەروەردەیی (دیداکتیکی) . چالاکیە ئاوەزیەکان / مێشك ، لەگەڵ کردە زمانیەکان ، چوون بەیەکداو سەربەخۆنین .گەشەکردنی زمان پەیوەستە بە گەشەکردنی ئاوەزی لە تاکدا ، دەوروبەر ڕۆڵێکی ڕێژەیی هەیە .
چۆمسکی	زانستی زمانی مەعریفی|درکپێکرد (تیۆرییە عەقڵیەکان)	فێربوونی زمانی بەهۆی حەزێکی خودییە ، (توانستگەی زمانی) (Language faculty) توانستێکی ئاوەزی و زگماکییە ئەزمون دەکات بە پەیڕەوێکی مەعریفی .
جان بیاجە	ئەبستمولوجیایی پێکهاتەیی\ تیۆر مەعریفی\ گەشەکردنی ژیری \ ئاخاوتنی خودی .	گەشەکردنی مەعریفی پێش گەشەکردنی زمانە ، زمانیژاندنی منداڵ بریتییە لە توانایی منداڵ لە هێمادانان (symbolization) بۆ پرۆسە مەعریفیەکان
سکینرو واتسون (Watson)[illegible]	تیۆری مەرجدارێتی و فێربوون	ڕفتارێکی ئاخاوتنی پەیوەستە بە یاسای مەرجدارێتی (condition) بە ڕێگەی ئاگادارکردنەوەو وەڵامدانەوە س p \ w ،هەروەها جەختکردنەوە(renforcement) فاکتەرێکی سەرەکییە بۆ وەرگرتنی زمان
ولیام شترن	سایکۆلۆجی\ تیۆرییە عەقڵییەکان	مەبەستدارێتی (intentionality) ئاراستەکردنی بەئاگایی بۆ ناوەڕۆك و واتایەکی دیاریکراو ، کردەی مەبەستدارێتی کردەی بیرکردنەوە یە، سەرهەڵدانی لە تاکدا ئاماژەیە بۆ عەقڵ پەی بێ بردن (intellectulization) ، بابەتی بوونی ئاخاوتن(objectification) [illegible]
ڤیچۆتسکی(Levy vygotsky) روسی	کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری	وەرگرتنی زمان لە ڕێگەی فێربوونەوە دەبێت ،هەروەها عەقڵی منداڵ کۆمەڵایەتیە چونکە ئاخاوتنی خودیی کە لای بیاجە باس کراوە کە بریتیە لە ئاخاوتنێك بە دەنگی بەرز،بەڵام لای ڤیجۆتسکی ئەم ئاخاوتنە کۆمەڵایەتیە ، چونکە منداڵ یەکەم جار ڕفتارە کۆمەڵایەتیەکان وەردەگرێت دواتر دەگۆڕێت بۆ ڕەفتاری خودی[illegible] .
زانستی زمانی مەعریفی/درککردنی	سایکۆلۆجی و بایلۆجی و فیزیکی	وەرگرتنی مەعریفە پەیوەستە بە پرۆسێس کردنی زانیاریەکان (information processing) پەیوەست بە پابەندبوون یان پابەندنەبوون بە بواری درکپێکردن و پەیپێبردن (پەیڕەوی نواندن –Representation systems ،کەبریتییە لە(بینینی ، بیستەنی ، هەستی)

خشتەی([illegible] /)

([illegible] / [illegible]) بنەمای (principle) ئەبستمۆلۆجی وئەنتۆلۆجی ئاڕاستە زمانییەکان

ئاڕاستە زمانیەکان(الاتجاهات اللغویە) وەکو(ئەزموونگەریی،پۆزەتیڤگەریی،عەقلگەرایی)بنەمایەکی ژیربێژییان هەیە بەتایبەتی (بنەما ئەنتۆلۆجییەکان-ontological principles) و (بنەما ئەبستمۆلۆجییەکان-eipstemological principles)،ئەم بنەما ژیربێژیانە جڵەوی ئاڕاستە زمانیەکانی

[illegible] جمعە سید یوسف([illegible]) .

[illegible] جیاوازی لە نێوان فیچۆتسکی و جان بیاجە لەوەدایە کە جان بیاجە گرنگی بە گەشەکردنی دەمارزانی دەدات لە منداڵ،ڤیچۆتسکی گرنگی بەلایەنی کۆمەڵایەتی دەدات،کە منداڵ ئاخاوتنە خودییەکان بەڕێگەی دەوروبەرەوە فێر دەبن.بڕوانە:فیجوتسکی([illegible])

گرتووە،چونکە جۆراو جۆری ڕێبازی لێکۆڵینەوەی زمانەوانەکان دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی هەڵوێستیان جیاوازە بەرانبەر ئەو بنەمایانە،کەدەتوانین لە چەند خاڵێك دا باسی بکەین:- ( )

-چەمکی زانستی (زانستی زمان)

(ئۆتۆ جێس پیرسن-otto jes person) دەڵێت (خەسڵەتی دەرکەوتنی زانستی زمان(science of language) بریتییە لە خەسڵەتی مێژوویی( ) هەربۆیە بیروبۆچوونەکان لە سەدەی( )دا باس لەوە دەکەن کە ئاراستەکردنی لێکۆڵینەوە زانستییەکان بەرەو ڕەهەندێکی مێژوویی ،لێکۆڵینەوەکان دەخاتە قاڵبێکی زانستییەوە،بەلاّم ئەو سێ فاکتەرە سەرەکییە، کە چەمکی زانستیی زانستی زمان دیاریدەکەن بریتین لە ئاڕاستەی (ئەزموونگەریی(empiricism)پۆزەتیڤگەریی(positivism) وعەقڵگەریی(rationalism) .قوتابخانەی پەسەنکەرانەی ئەمریکی بەڕابەرایەتی بلۆم فێڵد (bloom field) ،کەکاریگەربووە بە واتس(Watson) دامەزرێنەری قوتابخانەی ڕەفتاری(Behaviorism) خاوەنی ئاڕاستەیەکی ئەزموونگەریین،کە باس لە مەعریفەی ئەزموونی(experience) درکپێکردنی هەستی(perception) یان واتایەکی هەستی(sense –data) دەکەن، بلۆم فیڵد گرنگی بە شیکارکردنی زمان دەدات لە دەرەوە هاوشێوەی زانستە سروشتیەکان ،هەروەها گرنگی بە لێکۆڵینەوە لە هەردوو دیاردەی ئاخاوتن و نووسین دەدات( ) بەلاّم عەقڵگەرییەکان لەبەرانبەر ئەمەدا باس لە دیارینەکراوی(infinity) ژمارەی ڕستەکان دەکەن ئەمەش وایلێکردن کە گرنگی بە (حەدس-intuition) وهەڵێنجان-introspection) بدەن.(چۆمسکی) پرسیار لە سەلیقەو ئاوەزداری قسەکەر دەکات،کەپێیوایە زمان کلیلی تێگەیشتنی هەندەکی عەقڵ و مێشکی مرۆڤە،هەربۆیە وەکو لقێك لە زانستی دەروونی درکپێکردنی(cognative psychology) باس لەزمان دەکات( ) .

- گونجاندن(adequacy) لە لێکۆڵینەوەی زانستی

قۆتابخانەی ئەزموونگەری و پۆزەتیڤگەری هەرچەندە لە ڕووی ژیربێژی و مێژووییەوە جیاوازن،بەلاّم ئاوێتەبوونێك هەیە لە نێوانیان.قۆتابخانەی ڕەفتاری پابەندە بە هەردوو ئاڕاستەی ئەزموونگەری و پۆزەتیڤگەریی،کە پۆزەتیڤگەریی ئاڕاستەیەکی سیکۆلارییە دژ بە میتافیزیکە باس لە ئەزموونی فیزیکی دەکات کە پەیوەستە بە هەردوو بنەمای (جەختکردنەوە-verification) و (کەمکردنەوە-reductionism).جەختکردنەوە باس لەوە دەکات کە بیرۆکەکان بە تێبینی کردن و ڕێبازی زانستی دەبێت بسەلمێنرێت،بەلاّم کەمکردنەوە باس لەوە دەکات کە زانستێك بنەڕەتیترە لە زانستێکی تر بۆ نموونە کیمیا بنەڕەتیترە لە زیندەزانی.بنەمای جەختکردنەوە هێشتا لە گریمانەی واتا ڕاستیپێك و مەرجەکانی ڕاستیپێکان (truth-conditional –theory of meaning) کاری پێدەکرێت،بەلاّم بنەمایی کەمکردنەوە لای بلۆم فیڵد بەکارهاتوە.زانستی زمان لە سەدەی بیست دا هاوشێوەی زانستی کۆمەلاّیەتی و دەروونی بنەمایەکی

( ) محمد محمد یونس( ).

( ) O.jesperson ( ).

( ) John lyons ( ).

( ) محمد محمد یونس( ).

ژیربێژی پۆزەتیڤگەریی-ئەزموونگەری لە خۆدەگرێت ،کە لەسەر بنەمای تێبینیکردن و جەختکردنەوەیە .[illegible]

زمانەوانان باس لە سێ جۆر توانست دەکەن:-(توانستی تێبینیکەرانەobservational adequancy)، (توانستی پەسەنکەرانە-adequacy descriptive)،(توانست دەربڕاوانە-explanatory adequacy)، زۆربەی زمانەوانەکان داکۆکی لەوە دەکەن کە یەکەمیان بنەڕەتی و سەرەکییە لە لێکۆڵینەوەی زمانی،بەڵام (چۆمسکی) گرنگی بە توانستی دەربڕاوانە دەدات،چونکە دەربڕاوەکان و ڕستەکان لە زماندا بە ڕێگەی حەدسی زمانی بەدەستدەهێنرێن نەك بەڕێگەی تێبینی کردنەوە.کەچی بونیادگەریی (ڕەفتاریەکان) گرنگی بە توانستی پەسەنکەرانە دەدەن.[illegible]

[illegible]-تایبەتمەندێتی زمانی و جیاکاری لە نیوان زمان و ئاخاوتن

تایبەتمەندییەکان بە پێی قوتابخانە زمانییەکان گۆڕانی بەسەردا هاتووە، لای سۆسیر زمان پەیڕەوێکی هێماییەلە کۆمەڵێك دەنگ پێك دێت ، کە تایبەتمەندی فیزیکیان هەیە دەتوانرێت نوتقبکرێن و ببیسترێن ، بەڵام دواتر گۆڕانی بەسەردا هات و تایبەتمەندنی بەبەرهەمی (Producitivity) لە زانستی زماندا یەکێکە لە نیشانە تایبەتیەکانی زمان، کە (چۆمسکی) لەسەر بنەمایی (دیاریکراوی ، دیاری نەکراوی) باس لە توانای قسەکەر دەکات لەبەرهەمهێنانی ڕستە کە پێشتر نەبیسترابێت . کە هەموو ئەم تایبەتمەندیانە ڕەهەندێکی ئەبستمۆلۆجی هەیە.[illegible]

لای سۆسێر،ئەگەر باس لەجیاکاریی لەنێوان زمان و ئاخاوتن بکرێت ،ئەوە بەرانبەرە بە زمان ۆ گوتار (discourse) لای گوستاف گیۆم(gstave guillaume) یان پەیرە و ودەق(text)لای هیمسلایف یان جفرە ونامە (message)لای یاکبسون و مارتینی [illegible]،زمان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی ماتەبووە لە ئاوەزی تاکەکانی کۆمەڵ ،بەڵام ئاخاوتن دەرکەوتەی چالاکی تاکە،هەرچەندە سۆسێر جیاکاری نەکردوە لە نێوان (واتا) و (مەبەست) بەڵام جیاکاری لە نێوان ئەم دوانە(زمان و ئاخاوتن)،بریتیە لە جیاکاری کردن لە نێوان واتاو مەبەست کە لە پراگماتیك دا گرنگی پێدەدرێت چونکە لە ئاخاوتندا کردەی گوێزانەوەی زمان بە ئاخاوتن بریتیە لە گوێزانەوەی ڕستە بۆ نوتقکراو،واتا بۆ مەبەست، دەلالەت بۆ ئیشارەت پێکردن کە دەتوانرێت لەم خشتەیەدا بخرێتە ڕوو:-

زمان	ئاخاوتن
ڕستە(sentence)	گوتە\دەربڕدراو(urtterrance)
واتا	مەبەست

[illegible] محمد محمد یونس([illegible]).

[illegible] Dieter wunderlich([illegible]).[illegible]

[illegible] Chomsky.[illegible].p[illegible]

[illegible] محمد محمد یونس([illegible]).

مەغزا (الاحالات،دەلالەت)	ئاماژەبەندی (ئیشارەت-reference)

خشتەی(□/□)

(سۆسێر) لە بری پەیرەوێکی دەلالەتی، بە پەیڕەوێکی هێمایی(system of sign)ناوی زمان دەبات ،بەلاّم لای چۆمسکی توانست دەسەلاّت شکاندنەوەی تاکە بە سەر ئەو زمانەی لە ئاوەزداری و سەلیقەی قسەپێکەرانی زماندا خەزنکراوە دەرەنجامی کارلێکەری نێوان :-

□-ڕێزمانی گشتی (universal grammer) کە لە ئاوەزی مرۆڤەکان دایە (توانستگەی زمانی)و بە شێوەیەکی بۆ ماوەیی لە مرۆڤێکەوە بۆ مرۆڤێکی تر دەگوێزرێتەوە.

□-کۆمەلێك گوتەی مودیلار، کە دەتوانرێت بە هاوکاری مەعریفەی زگماکی مندالّ بە پارامیتەری ڕێزمانیە گشتیەکان شیکاربکرێت.(توانا) لای چۆمسکی بریتییە لە بەکارهێنانی پەیڕەوی زمانی (system language) بەلاّم لای (سۆسێر) ئاخاوتن بریتیە لە بەرهەمی(product)ی بەکارهێنانی پەیڕەوەکە،(جۆن لاینز) پێوایە کە بەتەنها جیاکاری دوولایەنی نەکرێت لە نێوان بەرهەم(product) و پەیڕەو(system)،بەلّکو جیاکاریەکی سێ لایەنی بێت کەپرۆسێس،(توانا،ڕەفتار،بەکارهێنان...هتد)بۆ زیاد بکرێت،ئەم جیاکاریە لە نێوان (پەیڕەو،پرۆسێس،بەرهەم) ڕۆلّی گرنگی هەیە لە زانستی پراگماتیك و سیمانتیك. پرۆسێس (process) و بەرهەم (product) لای (چۆمسکی) چەمکێکی ئەبستراکتی هەیە وەك لای (سۆسێر) وئەوانیتر،چونکە پەیوەست نیە بە بەکارهێنان و دەوروبەری کردەیی (فیعلی) ئاخاوتن[□] بەلاّم لە پراگماتیك گرنگی بە بەکارهێنان دەدرێت،کە زۆرجار بە زانستی بەکارهێنان یان لێکگەیشتن(communication) ناو دەبرێت کە گرنگی بە بنەماکانی گەیاندن و لێکگەیشتن دەدات بۆ ئەوەی بگەین بە مەبەستی(intention) قسەکەر لە بری ئەوەی بە تەنها گرنگی بە بونیادی زمانی بدرێت[□]کە لێرەدا زاراوەی مەبەست بەرانبەر (واتا) بەکارهاتووە هەروەها گرنگی بە شیکارکردنی گفتۆگۆکردن (conversation) بدرێت لە بری ڕستەکان.

□-کردەی ئەبستراکتکردن گرنگی دان بە هەمەکی و هەندەکییەکان

پەسەنکردنی ئاستی ڕووکەش بەتەنها بەس نییە بۆ لێکۆلّینەوە لە زمان،هەربۆیە قوتابخانەی بەرهەمهێنان زیاتر ڕەهەندێکی ئەبستراکتی وەردەگرێت وەك لە قوتابخانەکانی تر چونکە گرنگی بە توانستی دەربڕین دەدات و پابەندنییە بە ڕووکەشی دەربڕاوەکان لە لێکدانەوە واتاییەکان،بەلّکوو باس لە ئاستی قوولّ دەکات،ئەمەش بە تەنها ڕەهەندێکی ئەبستمۆلۆجی وەرناگرێت بەلّکو دیاریکردنی پێشوەختی(هەمەکی و هەندەکی)،بواری لێکۆلّینەوەیەکی ئەنتۆلۆجییە. ئاڕاستە زمانییەکان لە دیاریکردنی هەلّوێستە ئەنتۆلۆجیەکان بە تایبەتی حوکمدان لە دیاریکردنی پێشوەختی(هەمەکییەکان و هەندەکییەکان)جیاوازن باشترین نموونە کە باس دەکرێت ئەوەیە کە زمانەوان (کاتز-katz)بە خالّی وەرچەرخان دادەنرێت لە گواستنەوە لە چەمکگەریی چۆمسکییەوە(chomskys conceptusim) بۆ واقعیەت (realism)[□]

[□] Lyons (□□□□).□□

[□] محمد محمد یونس(□□□□:□).

[□] بۆ بیرو بۆچوونی ئەنتتۆلۆژی (کاتز) بڕوانە:محمد محمد یونس(□□□□:□).| Jerrold katz (□□□□)

،هەربۆیە(کاتز)گرنگی بە ڕستە دەدات و بە هەمەکی(پێشوەختی)و گوتەکان(دەربڕدراوەکان)بە هەندەکی ناو دەبات.دابڕاندنی دەربڕدراوە زمانییەکان(قولات اللغویە)لە دەوروبەر کردەیەکی ئەبستراکتییە لە پێناونموونەدانان (Idealization)ە،کەچۆمسکی پێیوایە تیۆریی زمانی پێویستی بە جۆرێك لە نموونە دانان هەیە.پراگماتیکیەکان ئەم ئاڕاستەیەیان گۆڕی چونکە گرنگی دەدەن بە لێکۆڵینەوە لە دەق بە شێوەیەکی واقیعی و ئەزموونی،کە لە داڕشتنی زانستدا گرنگی بە دەوروبەر دەدەن بەبێ پشتگوێخستنی گرنگی چەشن دانان (typification) .نموونە دانان بەرزترین ئاستی ئەبستراکتکردنە،چونکە کردەیەکی پێشوەختییە گرنگی بە خەسڵەتی حەقیقی شتەکان نادات،بەڵام چەشندانان (typification) ئاستێکی نزمترە لە ئەبستراکتکردن،هەموو ئەو شتانەی لە خەسڵەتدا هاوبەشن لە ژێر یەك جۆردا دادەنرێن،هەروەك (وندرلیچ) دەڵێت بە شێوەیەکی ڕێژەیی ڕێککەوتن هەیە لەنێوان حەقیقەت و نموونەدا ([illegible]) ، بەڵام گرنگی دان بە لایەنی ئەبستراکتی کە جیاکارە لە حەقیقەتی شتەکان لە ئەنجامدا بوەهۆی ئەوەی کە گرایس(grice)وهاوڕێکانی بیرۆکەی قسەکەری نموونەیی لای چۆمسکی ڕەتبکەنەوە و گرنگی بدەن بە بنەما پراگماتیکییەکان لە شیکارکردنی ئاخاوتنەکان هەروەها ئەوانەش گرنگیان بە شیکارکردنی دەقەکان دەدا پابەندبوون بە شیکارکردنی بەڵگە حەقیقیەکان کە لەئاخاوتنی فیعلیەوە وەردەگیرا.هەموو ئەو چەمکانەی لە سەردەمی (ئە رستۆ) چەسپاوبوون لە لێکۆڵینەوە زمانیەکان و بەتایبەتی میتافۆر گۆڕانی بەسەرداهات ،هەربۆیە گومان لە جیاکردنەوەی حەقیقەت و میتافۆر دەکرا بە تایبەتی لای ئەوانەی کە گرنگیان بە ژیربێژی زمان و پراگماتیك دەدا،ئەوانەش پشکنین لە ژیری دەستکرد دەکەن،لەوانە سپیربر(sperber) و ویلسون(Wilson)کە بنەمایەکی بە هێزیان ئاشکراکرد بۆ ڕەتکردنەوەی بیرۆکەی واتایی میتافۆری([illegible])،قوتابخانە زمانیەکان بەشێوەیەکی جیاکار گرنگی بەلایەنە زمانییەکان دەدەن، قوتابخانەی مێژوویی گرنگی بە مێژوو زمان ، قوتابخانەی بو نیاد گەریی گرنگی بە بونیادی زمان ،قوتابخانەی ئەرکی گرنگی بە ئەرکی زمان ، قوتابخانەی بەرهەمهێنان گرنگی بە بەرهەمهێنانی ژمارەیەکی دیارینەکراو(بێ کۆتایی) ڕستەی زمانی و قوتابخانەی گفتوگۆ لەیەکگەیشتن گرنگی بە دەوروبەری زمانی دەدەن. ([illegible])لەئەنجامدا وەکو لێکۆڵەر پێمانوایە کە قوتابخانە زمانییەکان بەپێی بنەما ئەنتۆلۆجی و ئەبستمۆلجیەکان پێوانەی جیاواز بەکاردەهێنن بۆ پشکنینی حەقیقەت لە فۆرمە زمانییەکان.

([illegible])پشکنینی حەقیقەت لە فۆرمە زمانییەکاندا

سۆفیستەکان زمانیان وەکو ئامانجێك بۆشاردنەوەی حەقیقەت بەکاردەهێنا ، هاوشێوەی سیاسەتمەدارەکان کە هەمیشەلایەنی خودیی لە ئاخاوتنەکانیان ئامادە نییە،ئەوانەی باس لەئە رکی زمان دەکەن لە شاردنەوەی تێکردە بیرییەکان مەبەستیان پێوانەیەکی لۆژیکی و واقیعیە لە دەربڕینی حەقیقەت بەوەی بەتەنها ژیربێژەکان دەتوانن ئەم ئەرکە بەجێبهێنن و ئەم جۆرە واتایە بریتیە لە واتای راستیپێك و تەواوپێك ،بەڵام باشتر وایە لەبری شاردنەوەو ئاشکراکردنی زانیارییەکان بوترێت،ئەرکی زمان بریتیە لەدەربرینی مەبەستی

([illegible]) Wunderlich ([illegible]).

([illegible]) محمد محمد یونس([illegible]).

([illegible]) Chomsky ([illegible]). /محمد محمد یونس([illegible]).

قسەکەر بەرانبەر بەتوانای فراوان کردن (داهێنان) و گۆڕان() لەدەربرینە زمانییەکان،هەربۆیە کەسانی سیاسی بە ویستی خۆیان زمانی ناتەواو پێك و تەمومژاویی هەڵدەبژێرین ،کە دەتوانریت گفت و پەیمان بدرێت واتاکان بچەسپێنرێت.()

ئیمبرتۆ ئیکۆ پێی وایە ئەگەر شتێك بە کاربهێنرێت بۆ درۆکردن بە هەمان شێوە دە توانرێت بۆ ڕاست بە کاربهێنرێت، بۆنموونە:- شەمشەمەکوێرەکە بەسەر کلاَوەکەم نیشتەوە.

لەڕستەیەکی وەکو(شەمشەمەکوێرەکە بەسەر کلاَوەکەم نیشتەوە) ناتوانرێت بوترێت زنجیرەیەك ئاماژەیە،چونکە ڕەنگە قسەکەر بە (درۆ) ئەو هەواڵەی دەربرێت و() لەواقیعدا هیچ ئاماژەبەندێك (reference)بەرانبەری نەبێت،هەرچەندە لە لێکۆڵینەوە پراگماتیکیەکان گرنگی بە (reference) دراوە،وەکو بنەمایەك بۆڕاستی هەڵەی فۆرمەزمانییەکان،بەلاَم واقیع بەتەنها بریتی نییە لە ئاماژەبەندەکان(referent).

هەندێك پێیان وایە (واقیع) دەتوانرێت لە ڕێگەی درکپێکردنی هەستی ڕاستەوخۆ بناسرێتەوە ، بەلاَم بەهۆی گەشەکردنی لێکۆڵینەوە لە بواری زانستی مەعریفی /درکپێکردنی بەتایبەتی لێکۆڵینەوەکانی بواری زانستی زمانی مەعریفیی باس لە بنیادنانەوەو پێکهاتنەوەی شتەکان دەکرێت بە ڕێگەی پرۆسەکانی درکپێکردن و ناسینەوە ، کە ئەمەش بریتیە لە بنیادنانەوەیەکی کۆمەلاَیەتی (Social construct) ().

وەرگرتنی مەعریفەو هەلگرتن و خەزنکردن و بە پرۆسێسکردنی لە ئاوەزدا جێبەجێدەبێت،مەعریفەی ئێمە دەربارەی شتەکان کۆپییەکی کوت و متی واقیع نیە ، چونکە ڕێگایەکی دوورودرێژ دەگرێتەبەر (ئۆرگانە هەستیەکان و خۆ گۆڕین و گۆڕانکاریەکان بەهۆی پرۆسە ئاوەزییەکان) تا لە شێوەی درکپێکراوێك (percept)تۆمار دەبێت لە ئاوەزدا.() درکپێکراوەکان لە شێوەی چەمك بچوکدەکرێنەوە،کەمکردنەوەی ئەو درکپێکراوانەی کە لە خەسڵەتدا هاوبەشن بۆ بنیادنانی چەمکێکە (concept) ، ئەگەر ئەم توانایەی مرۆڤ نەبوایە ، مامەڵەکردن لەگەڵ ڕووداو (events) و پرۆسێس (process) ی شتە دنیاییەکان ئالۆزبوو .وشە لە ئاخاوتنی قسەکەرێك و لە قەڵەمی نووسەرێکەوە تەواوپێك مەبەست لەو شتەیە کە باسدەکرێت . بەلاَم لە زماندا مەبەست لەو شتەنییە کە لە تەسەوری قسەکەردا یان لە واقیعدا چەسپاوە ، بۆ نموونە (ژوور) هەمان ئەو ژوورە نییە بەو درێژی و پانتایی و خەسڵەتانە ئامادەنیە لە مێشکی قسەکەردایە()، چونکە کەلتوورو ڕۆشنبیری ڕۆڵ دەگێڕن لە پۆلێنکردنی شتەکانی دەوروبەر (مادەو ڕووکاری مادە) .مەعریفەی مرۆیی یەکەم قۆناغ بە درکپێکردنی هەستەکی دەستپێدەکات، دواتر قۆناغی دروستبوونی()

() لەفراوان کردن دا قسەکەر کەدەتوانێت باس لەشتێك بکات پێشتر نەبووبێت،لەگۆڕان دا وشەکان گۆڕانیان بەسەردابێت ،کە ئامازە بە ئامازە پێکراوێکی تر بکەن ،کە ئەمەش بە میتافۆر دەناسرێت.بڕوانە: محمد محمد یونس([illegible]).

() محەمەد مەحوی([illegible]).

() احمد عبدالحليم عگیه([illegible]).

() سعدالعبدالله الصويان ([illegible]).

() ,James p. Spradley([illegible]) .

() محمد المبارك([illegible]).

() Spradley ([illegible]). | Tylor Stephen([illegible])

چەمکەکان ، دواڤۆناغیش گۆڕینەوەی چەمکەکان و داڕشتنەوەی لە شێوەی جفرە (code) و زمانە ، ئەرکی زمان جگە لە گفتوگۆ لێکگەیشتن ، بەرجەستەکردنی ئەو تەسەورە ئاوەزییەکانە کە لە درکپێکردنە ئاوەزییەکان بنیادنراوە [ ] . ئەو فۆرمەی کە بەرانبەر بەوێنەیەکی ئاوەزی دادەنرێت بە گۆڕانی وێنەی ئاوەزی دەگۆڕێت، بۆ نموونە ئەگەر کەسێك درەختێکی بینی لە دوورەوە، بەڵام وای بۆ چوو کە مرۆڤێکە، ئەوە بەرانبەر بەو وێنە ئاوەزییە فۆرمی (مرۆڤ) دادەنێت، بەڵام دوایی ئەگەر بۆی دەرکەوت کە درەختێکە، فۆرمی (درەخت) لە بەرانبەری دادەنێت، کە واتا (فۆرم) لە بەرانبەر واتایەك دادەنرێت بەبێ گرنگی دان بەوەی کە واتای دەرەوە یان ناوەوە بێت، [ ] هەربۆیە دەبێت بۆتریت فۆرم هەمیشە لە گەڵ (واتا) یەك پەیکاڵە ،چ واتایی حەقیقی بێت یان میتافۆری.لێرەدا گرنگترین تیۆریەکان بۆ پشکنینی حەقیقەت لە فۆرمەزمانییەکان دەخەینەڕوو:

[ ]/[ ]) پشکنینی حەقیقەت پەیوەست بە دنیابینی زمانی *

زۆربەی قسە کەرانی زمانێك پەیوەندییەکی پتەویان لەگەڵ سروشت دا نییە، بۆ نموونە شارەزاییمان دەربارەی ناوی گوڵ لە پەنجەی دەست تێ پەڕناکات، تێڕوانینی هامبۆڵدت دەربارەی دنیابینی یەکەمجار بە ڕێگەی ئەو زمانەی کە ئاخاوتنی پێدەکرێت دیاریدەکرێت و دواتر زمان بە واقیع دەبەسترێتەوە،ئەم بیرۆکەیە لە تێڕوانینی کاریگەری\سیحری وشەوە هەڵدەقوڵێت بە تایبەتی لای یۆنانیەکان کە گرنگیان بە سەفسەتەی زمانی دەدا،کەچی (ئەرستۆ)ئەم بنەمایەی ڕەتدەکردەوە و بانگەشەی بۆ دیاریکردنی چەمکی وشەکان دەکرد.[ ] تیۆریی دنیابینی زمانی بۆ یەکەم جار لەژێربێژی زمان ئاماژەی پێکراوە لەلایەن دامەزرێنەری زانستی زمانی نوێ هامبولدت داڕشتنی بۆکراوە، کە پێی وایە مرۆڤ بە ڕێگەی زمانەوە دەبێت بە مرۆڤ، چونکە تێڕوانییی مرۆڤ بۆ دنیا بە ڕێگەی زمان دروست دەبێت و کە مەبەست لێی زمان بەگشتی نیە بەڵکو زمانی میللەتێکی دیاریکراوە،هەروەك جیاوازی لە نێوان زمانەکان ، جیاوازییە لە تێڕوانینمان بۆ دنیا،بۆنموونە:-

[ ]-تەلەفزیۆنەکەم بە کۆنترۆڵەکە گۆڕی.

لەزمانی عەرەبیدا بەرانبەر وشەی کۆنترۆڵ(ریموت)بەکاردەهێنرێت،بەڵام خۆی لەبنچینەدا (ریموت کۆنترۆڵە)لە زمانی ئینگلیزیدا.زاراوەی (تابلۆی زمانی)لە ناوەڕاستی سەدەی بیستدا لە لایەن زمانەوانی ئەڵمانی (ل. فایسجیربر) بە زمانی ئەڵمانی بەناوی (Das Sprachlichewltbild) بەکارهاتووە،هەروەك(فایسجیربر) بە هاوبەشی لەگەڵ (سابیرو ورف) بەدانەری تیۆری ڕێژەیی زمان دادەنرێت.[ ] دنیا بینی ڕۆڵێکی سەرەکی هەیە لە زانستی زمان بەتایبەتی لای سۆسێر، چونکە ڕاستەوخۆ

[ ] سعدالعبدالله الصویان ([ ]) .

[ ] صلاح الدین زرال([ ]).

* ئەم تیۆرە بەسێ جۆر ناوی هاتووە (دنیا بینی زمانی ، تابلۆی زمانی بۆ دنیا، نموونەی زمانی بۆ دنیا بە عەرەبی بەم شێوەیە (رؤیە اللغویە للعالم ، نموزج اللغوی لعالم، اللوحە اللغویە للعالم).

[ ] صلاح الدین زرال([ ]).

[ ] بیرۆکەی دنیا بینی زمانی لەسەدەی[ ] لەلایەن ژێربێژە ئەڵمانیەکانەوە خراوەتە ڕوو کە باوەڕییان وابوو کەلۆژیکی ئەرستۆ بەشێوەیەکی جیاوازتر دەبوو ئەگەر ئەرستۆ مەکسیکی بووایە، بەڵام وەکو زاراوە بۆ یەکەمجار لە کۆتایی سەدەی ([ ]) لەلایەن

دەڕژێتە ناو زانستی زمان،کەباس لەوە دەکرێت زمان ئامرازێکە بۆ پێکهێنانی بیرکردنەوەو دەربڕین لە گیانی نەتەوەیی، دیاردەی جۆراوجۆری زمانەکان بەلگەیە لەسەر جۆراوجۆری عەقلییەتەکان.[illegible] زانا ڕووسییەکان زیاتر زاراوەی تابلۆی دنیا بەکاردەهێنن و لێکۆڵەر (کوبریا کوفا)پێیوایە کە دەبێت جیاکاری بکرێت لە نێوان تابلۆی چەمکی بۆ دنیا (ConceptuaL world view)و تابلۆی زمانی بۆ دنیا، چونکە تابلۆی چەمکی پەیڕەوێکی چەمکی دیاریکراوە (کۆمەڵێك مەعریفە و تەسەوری دنیایی) ، کەبریتیە لە چەمك و تەسەور و چالاکی و ڕەفتار .هەرلەم بوارەدا زانا(ئۆفیمتۆفا)جیاکاری دەکات لە نێۆان تابلۆی دنیایی و نەخشەیی دنیایی(mapping)،کە پێیوایە تابلۆی دنیایی جۆرێکە لە ڕاڤەکردنن و هەریەك لە ئێمە لە بۆچوونی خۆیەوە سەیری شتەکان دەکات و هەست بە دیاردەکان دەکات، بۆ نموونە دۆزەخ لە ئاینی ئیسلام ئاگرێکی گەرمە بەڵام لە (میسولۆجیایی ئەسکندنافیە) بەفرێکی ساردە.هەروەها تێڕوانینی کوردێك و رۆژئاواییەك لە بەخێوکردنی سەگ جیاوازە،بەڵام نەخشەی دنیا نەخشەیەکە و لە هەمانکات دا کۆپیەکی وردەکاریانەیە و ڕێگە بە ڕاڤەکردنە خۆدییەکان نادات،هەربۆیە لە ناوەڕۆکی یەکە زمانییەکان بە شێوەیەکی یەکسان خەسڵەتی ڕەنگدانەوەی واقیعی(بابەت)و شتەکان(دینۆنات)جێگیر دەبێت و وشە ڕێگایەکە بۆ نەخشەکێشانی دنیا، لەم حاڵەتەدا وشە بریتیە لە(هێما)یەك یان ئاماژەیەك (ئیشارەت).[illegible]

ڕاستی و ڕاستەقینە (حەقیقەت) ، بەو شێوەی دێنە بەرچاوی مرۆڤ، لەگەڵ زمانی دایکدا ڕێژەییە. هیچ کەس گومانی لەوە نەبووە، کە وشەکانی زمانی دایکان بە واتاکانیانەوە، لەو ڕێیەوە کە هەندێك وشەمان دەدەنێ ، دەتوانن کاربکەنە سەر درکپێکردنمان و بەمەیش جڵەوی پەیپێبردنمان دەگرن و هەندێك زانیاریی پەیپێبراو دەچەسپێنێت. [illegible]لێکۆڵەری ئەمریکی لە بواری سیمانتیك (هایاکاوا) لە کتێبەکەی(زمانەکەمان دنیایی ئێمەیە) ئاماژە بەوە دەکات زۆربەی ئەو شتانەی لەبەئاگایی و ئاوەزی ئێمەدایە بەرێگەی (وشە) پێمان دەگات، چ بەریگەی خێزان بێت یان هەر رێگایەکی تر وەکو هاوڕێیەتی یان قوتابخانە یان رۆژنامە و کتێب یان گفتوگۆکردن و وانە وتنەوەو بەرنامەی ڕادیۆ.[illegible] مارکو فکین پێیوایە کە تابلۆی زمانی بۆ دونیا بریتیە لە مەعریفەی دنیایی کە بە ڕێگەی زمانی دایك وەریدەگرین، بەڵام لە ڕووی چۆنێتی و چەندێتییەوە دەیان ئەوەندەی ئەو مەعریفەیە کە لە سەرچاوەکانی ترەوە وەردەگرین (وەکو مەعریفەی زگماکی و مەعریفەی زانستی بەرێگەی دەق و چالاکی بیریی). بۆیە دەبێت جیاکاری بکرێت لە نێوانی تابلۆی زمانی بۆ دنیایی زانستی [illegible] و دنیایی سادەوساکار،تابلۆی زانستی بریتیە لە تابلۆی بایلۆجی و فیزیك . . . تاد، کە چەند

زانای فیزیا (هیرتز) بە ناوی تابلۆی زمانی بۆ دنیا بەکارهاتووە، هەروەها ماکسیلانك تابلۆی دنیا دابەش دەکات بۆ تابلۆی زانستی (دنیای حەقیقی) و پراکتیکی (دنیایی دەوروبەر و بیرکردنەوەی مرۆیی)،کە ئەم دابەشکردنە زیاتر پەسەندە هەروەها ئەم بیرۆکەیە لەلایەن ئەنشتاین پەرەی پێدراوە و بەکارهاتووە.مۆید ئ‌ل صوینت، خالد خلیل هویدی([illegible]).

[illegible] محمد حسن عبدالعزیز([illegible]).

[illegible] مۆید ئ‌ل صوینت ، خالد خلیل هویدی ([illegible]).

[illegible] محەمەدی مەحوی([illegible]).

[illegible] مۆید ئ‌ل صوینت، خالد خلیل هویدی ([illegible]).

[illegible] ناولێنانی زمانی جیاوازە لە زاراوەی زانستی، چونکە ناولێنانی زمانی پەیوەستە بە فراوانکردنی فۆرمی واتایی — مەودایی واتایی extentional – meauing ، هەروەك پەیوەندی ناوەڕۆکی واتایی intentionaL – meaning پەیوەندیەکی پێچەوانەیە لەگەڵ فۆرم دا، ئەگەر ناوەڕۆکی و اتایی زەنگین بوو (واتایی ناوەکان) ئەوە فۆرم هەژارە، بەڵام ئەگەر

هەنگاوێك دوو دەكەوێتە لە واقیع،هەر بۆیە سەرەڕایی دۆزینەوە زانستییەكان و گەشەكردنی تەكنەلۆجیا و سەردەمی كۆمپیتەر و ئەنتەرنێت، بەڵام تاوەكو ئێستا لە فۆرمە زمانییەكان چەمكی سادەوساكار بەكار دەهێنین بۆ نموونە:-

[illegible]-ا-كچم من بەدڵ تۆم خۆشدەوێت.

ب-ڕەنگی چاكەتەكەم ڕەشە.

پ-خۆرەكە ئاوابوو.

ت-ڤانشەكە پەڵەی سەر كراسەكەی پاككردەوە.

دەربڕاوی (بەدڵ خۆشم دەوێیت) بەكاردێت لەئاخاوتنی ڕۆژانە، بەمەرجێك لەڕووی زانستییەوە كە دڵ پەیوەندی نییە بە هەستكردنەوە، هەروەها ڕەنگە زانایەكی فیزیك بڵێت چاكەتەكەم ڕەنگی ڕەشە، بەمەرجێك دەزانێت كە ڕەنگی ڕەش بە واتایی (بێ ڕەنگی) دێت، هەروەها تەنانەت لە ئاخاوتنی ڕۆژانەدا دەڵێین (خۆرهەڵاتن و خۆرئاوابوون) بەمەرجێك دەزانین كە خۆر جێگیرەو زەوی بەدەوری خۆردا دەسوڕێتەوە. هەر بۆیە تابلۆی چەمكی و تابلۆی زمانی بۆ دنیا ناتوانن پەیكاڵ بن لەگەڵ یەكتری و [illegible] بە بۆچوونی فریگە دوو بونیادی زمانیمان هەیە یەكەمیان ناو دەنێت زمانی زانستی كە گرنگی بە جێبە جێكردنی دیایكردنی حەقیقەت دەدات،بەڵام دووەمیان گرنگی بە زمانی ئاسایی دەدات كە پێویستی بە پارێزگاریكردن هەیە لە واتا،[illegible] بۆ نموونە تێڕوانینی ئێمە بۆ بۆدرەی جلشتن بە هەموو جۆرەكانیەوە(تایت) بوو،بەڵام ئێستا دنیابینی میللەتی كورد گۆڕانی بەسەردا هاتوە كە (تایت) جۆرێكە وەكو (كۆمفۆرت،ڤانیش،...تاد).

واتا دیاری نەكراوە (بێ كۆتاییە)، ئەركی زمان پارمەتیدانی ئاوەزە لە قەیدكردنی واتاو ڕوونكردنەوەو ئاشكراكردنی،زمان وێنەیەكی پەیكاڵ نییە لەگەڵ واقیع، هەر بۆیە هەر میللەتەو تێڕوانینی تایبەت بەخۆی هەیە كە لە زمان دا ئاشكرا دەبێت، وێنەی ناوەكی زمان ئاماژەیە بۆ كەسایەتی گەلێك .[illegible] كەواتە ئەم بیرو بووچوونانە بنەمایی ئاراستەكەی سۆسێرە بۆ بوونیادگەریی و دەسەڵاتی دەق، كە پشت بەستن بە تێڕوانینی هومبولدت، (دەق) هۆهاندەرو بزوێنەری هەموو بیركردنەوە تیۆرییەكانە، كە بەهۆیەوە مرۆڤ دەتوانین سەیری دنیا بكات و مامەڵەی لەگەڵدا بكات.[illegible]

[illegible])پشكنینی حەقیقەت پەیوەست بەرێژەیی زمان

شتەكان(دینۆنات)كەمتر بوو ئەوە پێچەوانەكەی ڕاستە (فۆرم زەنگینە)،هەربۆیە كە زاراوە زانستیەكان (ناوەرۆكی واتاییان هەژارە).بڕوانە: مۆید ئەل صوینت/ خالد خلیل هویدی([illegible]).

[illegible] مۆید ئەل صوینت/ خالد خلیل هویدی([illegible]).

[illegible] مۆید ئەل صوینت و خالد خلیل هویدی([illegible]).

[illegible] صلاح الدین زرال([illegible]).

[illegible] منژر عیاشی([illegible]).

(سابیر) * باس له پەیوەندی له نێوان بونیادی زمانی و شێوازی ژیانی مرۆیی دەکات به هەموو لایەنەکانییەوە وەکو (سایکۆلۆجی و کۆمەڵایەتی)،لای ئەو زمان بەشێکه له کەلتورو رۆشنبیری مرۆیی ،که پێیوایه زۆربەی وشەکان کاریگەریەکی هەستی له خۆی دەگرێت، به گۆڕانی ئەزموونی تاك گۆڕانی بەسەردا دێت ([illegible])،پەیوەندی زمان به لایەنه سایکۆلۆجی و کۆمەڵایەتیەکان فۆرم و واتا دەگۆڕن ([illegible]) .بۆیه دەڵێت (مرۆڤەکان به تەنها له دنیای بابەتی ناژین هەروەها له دنیای پەیوەندییەکان ناژین ، بەڵکو دەکەونه ژێرکاریگەری زمانێکی دیاریکراو، که ئامانجێکه بۆ دەربڕین و لێکگەیشتن له کۆمەڵگا) ([illegible]) .

ئەنسرۆپۆلۆجییەکان باس له زمان و ڕۆشنبیری و کۆمەڵگا دەکەن بەشێوەی جیاجیا. بەڵام بەزۆری گفتوگۆ دەربارەی ئەرکی زمانه بەوەی که ڕێگایەکه بۆ پێناسەکردنی ئەزموونەکان ([illegible]) دوای جەختکردنەوەی چۆمسکی لەسەر بیرۆکەی یۆنڤەرسەلی لەزمان دا، گریمانەیەکی تر باس له ڕێژەیی زمان دەکات، که جەخت دەخاته سەر کاریگەریی زمان لەسەر بیرکردنەوەو درککردن و تێگەیشتنی حەقیقەت، (ورف) باس لەوە دەکات که زمان کاریگەریی لەسەر بیرکردنەوە دروست دەکات و ناتوانرێت بەڕوونی وەرگێڕان له زمانێك بۆ زمانێکی تر ئەنجام بدرێت. ([illegible]) گریمانەکانی(ورف) له زانستی کۆمەلایەتی ، دوو لایەن له خۆ دەگرێت :-

[illegible]-ڕێژەیی زمان:(ئەوانەی به زمانی جیا قسەدەکەن،تەسەوری جیاوازیان هەیه بۆ دنیا) (Linguistic – relativity)

[illegible]-یەکگەرایی زمان(حتمی): بونیادی زمانی ڕێگره لەبەردەم نواندنه ئاوازی و زمانییەکان(Linguisti – determinism) .جیاوازی زمانی نەتەوەیەك له نەتەوەیەکی تر کاریگەری دەبێت لەسەر بیرکردنەوە،کەئەم سەرەتایه دەگەڕێتەوە بۆ لێکۆڵینەوە بەراییەکانی ژیربێژی.(ورف) لێکۆڵینەوەی له جیاوازی ناولێنانی ڕەنگەکان کردووە،بۆنموونه له زمانی عەرەبیدا ئەگەر پرسیار بکرێت(پەلکه

---

* بوونیادگەریی ئەمریکی له سەر دەستی فرانز بواز   (Franz Boas) ([illegible]) سەریهەڵدا، لێکۆڵینەوەیا ن له زمانی هیندییەسورەکان دەکرد بەتایبەتی لەکتێبی (دلیل اللغات الهندیه الامریکیه [illegible]) که دۆاتر کاریگەری بەسەر خوێندکارەکانی بەجێ هێشت بەتایبەتی ساپیرو بلۆم فیلد ،بڕوانە:قدادره عبدالسلام([illegible]).

() إدوارد سابیر([illegible]).

() أدوارد سابیر ([illegible]).

() جمعه سید یوسف ([illegible]) .

() زمانەوانی ئەنسرۆپۆلۆجی AnthroPOLogicaL Linguistics :- زانایانی زمان له تێڕوانینی ئەنسروپۆلۆجییەوە له بڵاوکراوەکانیان له زانکۆی ئەندیانا له بلومنگتن لێکۆڵینەوە له شێوازی قسەکردن،   زارو زارۆچکەکان ، شیکارکردنی گفتوگۆ، سیمانتیکی ئەنسرۆپۆلوجی ، ئەتنۆ گرافیای ئاخاوتن، زمان و ڕۆشنبیری . . .) دەکەن، لەم بوارەدا مالنوسکی Malinowski و ساپیر sapir و بواز Boas کاریانکردووە.بڕوانە:-إیدجرس بولوم(www.mohamedrabeea.com).

() پەیوەندی زمان و بیرکردنەوە یان زمان و کەلتور پەیوەندیەکی دینامی کارلێکەرییە،ناتوانرێت کاریگەری یەك جەمسەر له سەر ئەویتر دیاریبکرێت،چونکه هەردووکیان   کاریگەرن بەیەك ،بەڵام ئاڕاستەکان لێکدانەوەی جیاوازی بۆدەکەن   :[illegible]-لای ڕەفتارییەکان(زمان و بیرکردنەوە) یەك شتە[illegible]-جان بیاجه و فیجۆتسکی پێیان وایه که زمان و بیر جیاکاره [illegible]-سۆسێر زمان به (کۆمەڵێك هێمایه که بیرۆکەکان دەردەبڕێت   ) پێناسه دەکات،که بریتیه له پێکەوە بوونی کۆمەڵێك بیرۆکه له پێناو دروستکردنی وێنەی ئاوەزی یان بیرۆکەیەکی ئەبستراکتی،که دەتوانرێت سێ ئاڕاستەی تر لەم ئاڕاستەیە دیاریبکرێت:[illegible]- برونو و کۆزیسکی که پێیان وایه بیرکردنەوە پێش زمانه،   [illegible]-زمان پێش بیرکردنەوەیەو کاریگەری دروست دەکات   (ڕێژەیی زمان)[illegible]- پەیوەندی دینامی له نیوانیان هەیه.بڕوانە:جمعه سید یوسف([illegible])./ ێمتپال زین الدین([illegible]).

زێڕینه)،چەند ڕەنگە لەوەڵامدا دەوترێت(سوور،پرتەقاڵی،زەرد،سەوز،شین،مۆر)،ئەمە بەنیسبەت زمانی عەرەبی ڕاستە،بەڵام بۆ زمانی ڕووسی ڕاست نییە چونکە ڕەنگی شین دەکرێت بە دوو جۆرەوە(شینی کاڵ ،شینی تۆخ).[□]ورف گرنگی بە زمان و کەلتوورو ڕۆشنبیری دەدات،پێیوایە هەر زمانە بە شێوەیەکی جیاواز دنیایی دەوروبەری پێوانەدەکات ، بۆ نموونە،لە هەندێ زمان کاتی(ڕابردوو- ڕانەبردوو- داهاتوو) هەیە، بەڵام لە هەندێك زمانی تر ئەم دابەش کردنە نابینرێت،بەڵام لێکۆڵینەوە ئەزموونگەرییەکان کە لە سەر ئەم تێڕوانینانەی (ورف) کرا ئەنجامێکی نێگەتیڤی هەبوو. هەروەك (ئۆسگۆد) و هاوڕێکانی گەیشتن بەوەی کە زۆربەی میللەتان لە واتای وشەکان هاوبەشن. کارلێکردنی نێوان ڕۆشنبیری و وشەکان ڕەنگە لە ڕێکخستنی وشەکان دا دەرنەکەوێت،بۆنموونە هەموو زمانەکان سێ پێکهاتەی سەرەکییان هەیە (بکەر ، بەرکار، کردار)ە،کە (ئەندرسون)ساڵی(□□□□) باس لەوە دەکات کە بکەر لە زۆربەی حاڵەتەکان□□٪ پێش بەرکار دەکەوێت هەربۆیە باس لە بیرۆکەی یۆنفەرسەڵی دەکرێت. [□]

سەرەڕای ئەوەی (ساپیرو ورف) خاوەنی ئاڕاستەیەکی ئاوەزین(عەقڵی) ،کەچی لایەنی کۆمەڵایەتیان لە بەرچاو گرتووە،بەڵام تیۆری ڕێژەیی زمان تاکە تیۆریی نییە کە گرنگی بە پەیوەندی زمان و مەعریفە دەدات،بەڵکوو ئاڕاستەیەکی کۆمەڵایەتی تر لە زانستی زمانی کۆمەڵایەتی گرنگی بە پەیوەندی زمان و مەعریفە و پشکنینی حەقیقەت دەدات، بۆنموونە (ویلیام لابۆڤ) (labbov) پێیوایە گۆڕان لە هەموو زمانەکاندا پرۆسەیەکی بەردەوامە بە تێپەڕبوونی کات کاریگەری بە سەر کۆمەڵگا بەجێ دەهێڵێت*، کۆمەڵگا جیاوازی ئەلەفۆنی دروستی دەکات هەربۆیە باس لەوە دەکات کە فۆنیم ،بەشێکە لە بونیادی ئاوەزی و کۆمەڵایەتی، گۆڕانی بە سەردا دێت ،چونکە کۆمەڵگا لە توانایدایە گۆڕان لە شێواز و ڕەفتاری ژیان و پەیوەندیکردن دا بکات [□]،هەروەها تێڕوانینی کۆمەڵایەتی لای سۆسێر بۆ وشە بریتییە لە ڕێککەوتنی پەیڕەوبەندانە و یاسابەندانە لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵگا لە سەر واتایی وشەکان،بەڵام لە زانستی زمانی کۆمەڵایەتی بریتییە لە یەکگرتنەوەی نێوان هێما بۆ دانراو-مدلول و وێنەی دەرەکی (ئاوەزی بێت یان هەستپێ

[□] جمعە سید یوسف(□□□□:□□□).

[□] سولو روبرت(□□□□:□□□ – □□□).

* بوارەکانی لێکۆڵینەوەی زمانی کۆمەڵایەتی واتە زانستی زمانی کۆمەڵایەتی بریتییە لە □- تاکزمانی(uni lingue))کە هەموو خەڵکی وڵاتێك یان چەند وڵاتێك بەیەك زمان ئاخاوتن دەکەن،سەرەڕای نەبوونی جیاوازی زمانی،بەڵام هەندێ دیاردەی تر کە بەهۆیەوە جیاکاری دەکرێت لە نێوان چینەکانی کۆمەڵگا وەکو دیاردەی (جیاوازی زمانی)،وەکو زمانی تایبەت بە ژن،پیاو یان گەورە و بچووك یان پیاوی سیاسی و پیاوی ئاینی . جیاوازی زمانی- ڕەگەزی زانایەکی وەکو ئۆتۆیسبرسن دەیگەڕێنێتەوە بۆ (تابۆ)،بەڵام هەندێکی تر هۆکاری جیاوازی چینایەتی دەستنیشان دەکەن،بۆ نموونە ئافرەت لە کۆمەڵگای ئینگلیزی زۆر بە ئاگاییەوە مامەڵە لەگەڵ دەربڕاوە زمانییەکان دەکات لە کاتی ئاخاوتنی لەگەڵ ڕەگەزی بەرامبەر □- فرەزمانی(multi lingue):چەند زمانێك لە وڵاتێك پێکەوە بەکاردێن وەکو زمانی کوردی و عەرەبی لە عیراق □-دووفلیقانی زمانی(diglossie):لە وڵاتێك یەك زمان بەکاردێت بەڵام بەشەزاری لێدەکەوێتەوە،ولیام مارسیە(□□□□) یەکەم کەس بووە ئەم زاراوەیەی لە ئەدەبی فەرەنسی بەکارهێناوە ،وەکو ج یاکارییەك لە نێوان زمانی ستاندار و زمانی ئاسایی □-کارلێکەر نێوان دوو زمان(linguistic interference).بڕوانە :محمود ابوزید(□□□□:□□-□□).\ مۆید ئاڵ صوینت و خالد خلیل هویدی (□□□□:□□).

[□] William labov(□□:□□□).

کراو)،چونکە دنیای دەرەکی ڕەنگە بەهەست درکپێبکرێت یان وێنا بکرێت،لێکۆڵینەوە لە زمان لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە ئێستا زۆر گرنگی پێدەدرێت،بەڵام بە ئاسانی ناتوانرێت جیاکاری بکرێت لە نێوان لایەنی کۆمەڵایەتی لای (سۆسێر و فیرس(firth)،و ورف و ساپیر)بۆیە دەبێت پرسیار بکرێت ئایە واتایی کۆمەڵایەتی چییە؟هەندێك لە لێکۆڵەران واتایی کۆمەڵایەتی دەستنیشان ناکەن و بەکراوەیی دەمێنێتەوە،بەڵام هەندێکی تر بە تابۆ (taboo) ناوی دەبەن،[] بەڵام باشتروایە بووترێت ئەم واتایە واتایەکی کۆمەڵایەتی پەتییە کە جیاکارە لە واتایی هەستی و نەستی* و سایکۆلۆجی و جۆرەکانی ترو نرخی ڕاستی و حەقیقەت بە سەریدا جێبەجێناکرێت.

(/)پشکنینی حەقیقەت پەیوەست بە نرخی زمانی *

ئەرکی سەرەکی زمان لای زمانەوانەکان تاوەکو سەردەمی سۆسێر بریتی بوو لە ناو لێنان (nomencLaturism) ، یان پەیوەندیەکی لە بریدانان (surrogationalism) لە نێوان ناو لێنەرو ناو لێنراو ،بەڵام هێما لای سۆسێر بریتییە لە هێما (sign) یان وێنەیەکی دەنگی(image acoustiqne) و هێمابۆدانراو (مدلول) (چەمك –concept).نواندنی ئاوەزی یان تەسەور بریتیە لە مدلول (Signifie)، بەڵام نووتقکراو بریتییە لە (دال -Signifiant) [](سۆسێر) جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە هێمای زمانی فۆرم (form) ە ، مادە (substance)نیە.ناتوانین پێناسەی وشە بکەین بەوەی کە دەنگێکی دەربڕاوە ، چونکە دەنگێکە بۆ ئاشکراکردنی تەسەورە ئاوەزیەکان و یەکەیەکی واتاییە ، هەر بۆیە کاری زمانەوان لێکۆڵینەوەیە لەو دەنگانەی هەڵگری واتان.[] هەرچەندە زمان کۆمەڵە وشەیەکە بۆ ناولێنانی شتەکانی دنیا بەکاردێت ، بەڵام چەمکەکان لای میللەتان جیاواز بەرجەستە دەبن (پیاو – رجل –man) تەنانەت کێڵگە واتاییەکان لە زمانێکی دیاریکراودا بە تێپەڕبوونی لەت گۆڕانکاریان بەسەردا دێت،خاسیەتی دەستوور بەدەری و لە خۆوە بەتەنها سنووری پەیوەندی نێوان هێمادانراو(دال) و هێما بۆدانراو(مدلول)دیاری ناکات،بەڵکو کار لەسەر پۆلێنکردنی شتەکانی دەوروبەردەکات(موجودات– هەبووەکان).[]

هەرمیللەتێك بە شێوەیەکی تایبەت تەسەوری دنیا دەکات ، سەرەڕای ئەوەی لە بوونی حەقیقی(دنیا)دڵنیاین بەڵام دەستوور بەدەریی دەمانخاتە گومان لە بوونی دنیایی دەرەکی بۆ نموونە لە ئاماژەکردن بە ڕەنگەکان فاکتەرە دەرەکییەکان لە دنیادا ناتوانن واتایی ڕەنگەکان دیاریبکەن [].سوسێر زمان بە پەیرەوێك لە هێما پێناسە دەکات، دیاریکردنی نرخی هەر هێمایەك پەیوەستە بە پەیوەندی بەهێماکانی

[] صلاح الدین زرال( ).

*گریمانەی نرخ لەلایەن سۆسێر بەکارهاتووە زۆربەی لێکۆڵەران باس لەوە دەکەن کەلەتیۆری ئابووری سیاسی (EconomicPoLitiqal)وەرگیرتووە، کە ئاماژەی بەیاری شەترەنج کردووە کە نرخی هەر پارچەیەك لە یارییەکە پەیوەستە بەجێکەوتەی لە یارییەکە، هەروەك لە زمانیش نرخی هەر وشەیەك پەیوەستە بە وشەکانی تر لە پەیرەوێکی هێمایدا .بڕوانە : ئ‌ن روبل، جاك موشلار( ).| صلاح الدین زرال( ). |( ) Ferdinand de Saussure( )

[] سمیر شریف استیتیە( )./ سعد العبداللە الصویان( ).

[] ( ) David Holdcroft( )

[] سعدالعبداللە الصویان( ).

[] مۆید ئ‌ل صوینت/ خالد خلیل هویدی( ).

تر لەچواچێوەی پەیڕەوێکدا،کە زاراوەی بەها (value) بەرانبەر بە خەسڵەتی جیاکاری لە نێوان هێماکان بەکاردەهێنێت و(سۆسێر) ئەم زاراوەی لە گریمانەی ئابووری لەسەرەتایی سەدەی بیست دا وەرگرتووە.()
لەپەیڕەوی زمانی دەربڕاوەکان و واتاکان پێکەوە پەیوەستن ،ئەگەر هێما بۆدانراو-مدلول گۆڕانی بەسەردا بێت کاریگەری دەبێت لە سەر ئەوەی تەنیشتی ئەم جۆرە پەیوەندیە کە بە پەیوەندی پێکەوەبوون (associative) ناو دەبرێت پەیوەندی هەیە بە تیۆریی نرخی زمانی ()سۆسێر بیرۆکەی نرخ بەم شێوە دەخاتە ڕوو ،کەلە یاری شەترەنج گرنگی نادرێت بەوەی پارچەیەك لە یارییەکە بگۆردرێت بە پارچەیەکی تر کە لە عاج دروستکرابێت، چونکە یاسایی یارییەکە وەك خۆی دەمێنێتەوە. ()هەر بۆیە قسە کەر لە بەکارهێنانی ڕستەیەك یان وشەیەك،هیچ بیرۆکەیەکی نییە ،کە پێشووتر چۆن بەکارهاتوون، چونکە پەیوەندییەکە لە نێوان ئیلمێنتە زمانییەکان ئاشکرا دەبێت ،واتە پەیوەندی ئیلمێنتیك لەگەڵ ئەویتر، بۆ نموونە پەیڕەوی ڕەنگەکان لە زمانی یابانی و کوردی جیاوازە چونلە ڕەنگی شین لە کوردی مەبەستمان لە ڕەنگێکە کە نەسوورە ، نە سەوز، بەڵام لە یابانی ڕەنگی شین (aoi) ڕەنگێکە لە نێوان سەوزو شینە،کە لە زمانی کوردی بە پیرۆزەیی ناودەبرێت،هەروەها بەتەنها لە چوارچێوەی پەیوەندی جێنشینی ناتوانرێت بونیادی رەنگەکان لە زمانی کوردیدا قەید بکرێت، بەڵکو پەیوەندی رەنگەکان بە وشەکانی پێش خۆیان و دوای خۆیان بەهەمان شێوە گرنگە، هەر بۆیە دیاریکردنی واتایی ئاوەزیی و سینتاکسی بۆ توخمێکی زمانی دیاریکراوە پەیوەستە بە پەیوەندی تەکنشینی و جێنشینی و ئەم دوو پەیوەندیە پێکەوە (بونیاد) پێك دەهێنن ،بۆ نموونە لە پەیوەندی تەکنشینی دەوترێت سووری تۆخ، بەڵام (سپی تۆخ) ناوترێت،() هەروەها وشەی مریشك لەلایەك ناولێنانە بۆ گیاندارێك لەلایەکی تر ناولێنانە بۆ چەشنی گۆشتەکەی وەکو دەوترێت(مریشکم لێناوە) یان (ماسیم لێناوە) بەڵام ناوترێت(مەڕم لێناوە)هەربۆیە وشەی (مریشك و ماسی) هاونرخی وشەی(گۆشتی مریشك و ماسی) یە، کە نرخی وشە جیاوازە لەواتای وشە بۆنموونە:-

پ\چیت لێناوە؟

و\ماسیم لێناوە یان مریشکم لێناوە

و\ گۆشتم لێناوە(ناوترێت مەڕم لێناوە)

و\قوبڵی و گۆشتم لێناوە بە گۆشتی بەرخ

() ئێن روبل، جاك موشلار().

() ئێن روبل، جاك موشلار().

() قدادرە عبدالسلام().

() بوونیادگەرییەکان بە پێچەوانەی قوتابخانەی گفتوگۆ لە بەیەکگەیشتن گرنگی بە زمان دەدەن نەك بە ئاخاوتن و بەکارهێنان کە هەندێ لەم لێکۆڵینەوانە دەچێتە چوارچێوەی زانستی زمان و مایکرو زانستی زمان (micro Linguistics). بونیادگەریی ئەوروپی گرنگی بە پەیوەندی جێنشینی دەدەن، بەڵام ب ونیاد گەریی ئەمریکی (بلۆم فیلْد) گرنگی بەپەیوەندی تەکنشینی دەدات .بونیادگەریی ئەمریکی بەسەرکردایەتی بلۆم فیلْد بەکاریگەری قوتابخانەی ڕەفتاری واتسن (Watson)لە چارەکی یەکەمی سەدەی بیست دا سەری هەڵدا، هەرچەندە فرانز بواز و إدوارد ساپیر سەربەم قوتابخانەیەن بەڵام گرنگی بە زانستی زمانی فراوانکراو دەدەن.بڕوانە:محمد محمد یونس().

□ □□□□ /) پشکنینی حەقیقەت لەکێڵگە واتاییەکان *

بیرۆکەی دنیابینی کاریگەری هەبوو لەسەرهەڵدانی تیۆریی کیڵگە واتاییەکان و بیرۆکەی پەیوەست کردنەوەی زمان بە ڕۆشنیریی بووە هۆی سەرهەڵدانی کێڵگەی واتایی هاوچەرخ بەتایبەتی لای زانا ئەڵمانییەکان ،جورج ماتوری (Georgmatoure) پێیوایە ئپسین (Ipsen) و تریێر (Trier) لە سەرەتایی ساڵی □□□□ بەشێوەی جیاواز چەمکی کێڵگەی واتاییان بەکاردەهێنا، تەسەوری تریێر لەسەر بنەمایی بیرۆکەی هەمبولت بوو کەباس لەوە دەکات ،کە ناوەرۆك و فۆرمی زمانی بۆ ژیانی دەروونی مرۆڤ پەیوەستن بەیەکەوەو پێکەوە گرێدراون وە بەهۆیانە وە تاك سەیری دنیا دەكات دواتر لە ناخیدا هەڵیی دەگرێت.[□]

لێکۆلینەوە لە کێڵگەی واتایی بەتایبەتی لای ئەڵمانییەکان لە دوو توێی لێکدانەوەی ژیربێژیانەی پەتی چەقی بەستبوو، کە زمان بە تەنها وەکو ئاوێنەی بیر سەیر دەکرا هەر بۆیە ژیربێژی شیکاری (فریگە) و زانستی زمانی کۆمەڵایەتی باسیان لە ڕاڤەکردنی زمان دەکرد نەك وەك ئاوێتەی بیر، بەڵکو وەکو کردە (فعل) و ڕووداو (حەدەس).ساپیر (Sapir) لە زانستی زمانی نوێ یەکێکە لەلایەنگرانی ئەو تیۆرەی کە دەڵێت زمان چۆنێتی بیرکردنەوە و شێوازی بیرکردنەوەی کۆمەڵگا دەستنیشان دەکات و کۆمەڵگا دەتوانێت بەڕێگەی زمانەکەی سەیری دنیا بکات[□] ،هەروەها هێردەر (herder) باس لەوە دەکات کە زمان بە تەنها ئامانجی گەیاندن نیە بەڵکو کۆگا و فۆرمی بیرە،چونکە هیچ زمانێك بێ بیرکردنەوە نابێت و هەروەها هیچ بیرکردنەوەیەك دابڕاو نیە لە زمان و پێکەوە ئاوێتەبوون هەربۆیە دوو پەیوەندی لە نێوانیان دەستنیشان دەکرێت:-[□]

□-ڕەنگدانەوەیی:هەردووکیان کاریگەرن بە یەکتری.

□-ڕێکاری(ئیجرائاتی):تێگەیشتن لە بەرانبەر و لە بیرکردنەوەی بەرانبەر بە ڕێگەی زمان دەبێت.هەر بۆیە گریمانەی کێڵگەی واتایی لە دووتۆیی (ژیربێژی دنیابینی ، کۆمەڵناسی ۆ تیۆریی ئابووری نرخی زمانی) هاتۆتە ئاراوە.[□] کێڵگەی واتایی یان سیمانتێکی (Semantic,LexicaL field) کۆمەڵێکی تەواوە لەوشە ،کە لە دەلالەت دا هاوبەشن، پەیوەندی ئەم تیۆرییە بە واتا وە ئەوەیە،کە زانینمان بە کێڵگەی واتایی

---

*سەرەتایی ئەم گریمانەیە دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی □ (□□□□)، هەروەك تێگنر (Tegner) زاراوەی (کێڵگەی) لە وتارێك بەناوی (پێشکەش کردنی بیرۆکەی کێڵگەی زمانی- Pie idee des sprachlichen) خستەڕوو، بەڵام ئۆلمان پێی وایە کە ئەم گریمانەیە لە زمانی ئەڵمانیدا دەگەڕێتەوە بۆ هێردر Herder(□□□□) و . هامبوڵدت (□□□□-□□□□) بەڵام بەکارهێنانی زاراوەکە وەکو چەمکێکی زمانی دەگەڕێتەوە بۆ هەسرەڵ(Husserl)و سۆسیر، هەروەك سۆسێر بیرۆکەی نرخی زمانی داهێنا لە تیۆری کێڵگەی واتایی، چونکە نرخی وشە توخمێکە لە توخمەکانی (واتا) و بەهای ئەم نرخە زیاد دەکات بە پەیوەندی کردنی بەوشەکانی تر. بڕوانە :- فرید عوچ حیدر(□□□□:□□□□-□□□).|سمیر شریف استیتە(□□□□:□□□□-□□□).

[□] قوتابخانەی زمانەوانی کۆمەڵایەتی – فەرەنسی، باس لەوە دەکەن کە چەمکی کێڵگەی ئاوەزی لەسەر بنەمایی دابەشکردنی وشەو (مفردات) ە بۆ کۆمەڵێك کێڵگەی بە گوێرەی تەسەورو چەمکی تایبەت بەهەر کۆمەڵگایەکەوە، لە قۆناغێکی مێژوویی دیاریکراو کە ئەمە لەگەڵ چەمکی (دنیا بینی) یەکدەگرێتەوە.بڕوانە: جورج ماگوری(□□□□،□□).

[□] نایف خرما(□□□□:□□).

[□] عبدالسلام المسدی(□□□□:□□-□).

[□] صلاح الدین زرال(□□□□:□□).

وشەیەك ڕێگایەكە بۆ پێناسەی واتا كەی.تیۆریی كێڵگە واتاییەكان باشترین بواری لێكۆڵینەوەیە لە واتا (□)
چەند جۆرێك لە كێڵگەی واتایی دەستنیشان دەكرێت :-

□-**دەستنیشان كردنی هاو واتایی و دژ واتایی لەناو كێڵگەی واتایی لەلایەن** (A.jolles) **كراوە.**

□-**مۆرفۆ – كێڵگەی سیمانتیكی**(Morpho – semantic fields).

□-**بەشەكانی ئاخاوتن و پۆلینكردنی ڕێزمانی.**

□-**كێڵگەی سنتاگماتی** (syntagmatic fields):- **كۆمەڵێك وشە كە بە ڕێگەی بەكارهێنان پەیوەستن بەیەكەوە، كە پارزیگ**(parzig)**یەكەم كەس بوو لێكۆڵینەوەی لەم كێڵگەیە كردو گرنگی بەوشەكانی وەكو (سەگ –وەڕەوەڕ)** (□) **دەدا. زمان لە كێڵگەی واتایی پەیڕەو بەندانە ڕێكدەخرێت و كێڵگەیەكی واتایی دوولایەن لە خۆدەگرێت :**□-**كێڵگەی تەسەوری**(conceptual field)□-**كێڵگەی ئاوەزی**(Lexical field)**،كە** دوو وشە **یین،** سەر بەهەمان كێڵگەی واتا ئەگەر شیكار بكرێن بۆ ڕەگەزێكی تەسەوری هاوبەش(□).

وشەكان لە ئاوەزدا پەیوەستن بەیەكەوە، هەروەها ئایتمە ئاوەزییەكان (Lexical items) **یان لێكسیمەكان**(lexemes) **تۆڕێك لە پەیوەندی واتایی پێك دەهێنێنن، كە مێشكی مرۆڤ بەڕێگەی زمان كاردەكات ئایتمەكان لە یادگە دەپارێزێت و لە كێڵگەو بواری واتایی پەیوەندیدار ئەم ئایتمانە هەڵدەگرێت و** (□) **لە فەرهەنگی ئاوەزی گرنگی پێپەیوەندییە واتاییەكانە دەدرێت و بە ڕێگەیەوە نرخ و واتای فۆرمە زمانییەكان دیاریدەكرێت** (□) **.لە وەرگێڕانی وشەی(uncle)ی ئینگلیزی لە زمانی كوردی جیاوازی بەدی دەكرێت،كە بەتەنها لەرووی فۆر مەوە نییە**

(□) **محمود سلیمان یاقوت**(□□□:□□□).

(□) **أحمد مختار عمر**(□□□□:□□ –□□).

(□) **عبدالقادر الفاسی الفهری**(□□□□:□□□).

(□) **ڕێگاكانی شیكاریكردنی واتایی لە كێڵگەی واتایی بەم شێوەیە** □- **هۆمۆنیوم** (homonymy) **یان پۆلوسیمی** (POLysemy□)- **هاو واتایی** (synonymy)□- **وشەیەك واتایەكی لێكدراوی هەیەبۆ نموونە ئایتمی (ا-ب)دەتوانێت شیكار بكرێت بۆ (كوڕ ، نێر)**□- **ئەگەر ئایتمەكان لێكدراو بوون ئەوە ئاماژەكانیان دەگۆڕێت (كۆتر، سپی) لە (كۆتری سپی) ئاماژەیەكی تری هەیە**□- **دژ واتایی (ژن و مێرد، مردن و ژیان)**□- **هایپۆنیمی وەكو ڕووەك (دار) لە خۆدەگرێت**□-**پەیوەندی بەش لەگەڵ گشت وەكو دەست لەگەڵ لەش.بڕوانە:حلمی خلیل**(□□□□:□□□ –□□□).|**منقور عبدالجلیل**(□□□□:□□–□).

(□) **تیۆری پەیوەندیە واتایەكان :- تیۆرێكی نوێیە لە بواری لێكۆڵینەوەی زمانەوانی و فەرهەنگی ئاوەزی هاوچەرخ ، كە زانستی زمان دیاردەی هاو واتایی دژواتایی پۆلوسیمی لە چێوەی تیۆریی پەیوەندییە سیمانتكییەكان** (semantic relation) **لێكدانەوەی بۆ دەكات كە پەیوەستە بەفرە واتایی ۆ واتا نادیاریی وشەكان، هەر وەك ئەم تیۆریە بەشێكە لە لێكۆڵینەوەی سیمانتیكی، كە تیۆریی پەیوەندی سیمانتیكی گرنگترین بنەمایی سیمانتێكە كە لێكۆڵینەوە لە وشەكان دەكات لە چێوەی كێڵگە واتاییەكان كە دەتو انرێت واتایی فەرهەنگی وشەیەك شیكار بكرێت بۆ پێكهاتەكانی كە سیمانتیكی پێكهاتە** (Structural semantics) **پێی دەوترێت، كە واتایی وشەكان لە یەكەی واتایی و توخمی واتایی كە بە پێكهاتەی واتایی** (Componet of meaning) **ناو دەبرێت كە بریتیە واتایی تەواوی وشەكان.بڕوانە:حلمی خلیل** (□□□□:□□□).| **احمد محمد قدور**(□□□□:□□).| **صلاح الدین زرال**(□□□□:□□□).

به لْكو جياوازيەكە لە تێڕوانینی کورد ورۆژئاواییەکە دەربارەی چەمکی خزمایەتی ، () هەربۆیە بە رانبەر بە فۆرمی خۆشك و برا بەپێ ی ڕەگەز و تەمەن لە زمانی تورکی وکوردی فۆرمی تر بە کاردێت ،بۆ نموونە لای قسەکەری کورد (تاتی ،کاکە ،دادە،باجی)بەکادێت.

ئەو کەلێنانەی (پغرە) لە کاری کێلگەی واتایی دا هەستی پێ دەکرێت، پەیوەست نییە بەلایەنێکی زمانی بەلْكو پەیوەستە بە تەسەورکردنی چەمکەکان و چۆنێتی مامەڵەکردن لە گەڵیداو جێ بەجێ کردنیان ، پڕکردنەوەی ئەو کەلێنانە لە زمان دا، پەیوەستە بە پڕکردنەوەی کەلێنی ڕۆشنبیری، چونکە بەرانبەر بە چەمکە نوێکانی زمانێکی بێگانە لە بوارێکی مەعریفی دیاریکراو لە زمانێکی دیاریکراو هیچ شتێك نییە لەبەرانبەری دابنریت وەکو ئەو زاراوانەی لە لێکۆڵینەوە زانستییەکان بەرچاو دەکەون (دال،مدلول،کفاوە،دەلالەت....)،هەر کاتێك پێویستییمان بە ڕۆشنبیرییە کی دیاریکراو یان جۆرێك لە مەعریفە هەبوو، ئەوە پێویستە کێڵگە یان فەرهەنگی ئاوەزی پەیڕەو بەندانە ڕێکبخرێتەوە،بۆنموونە لەدنیایی ئەمڕۆدا بەکاریگەری پێشکەوتنی تەکنەلۆجیا دەربڕاوەکانی وەکو(کۆمێنتێکی نوسیوە، تویتێکی کردوە،لایکی کردوە) بەرچاو دەکەوێت ،ئەمەش خواستنی بوارێکی مەعریفییە، کەپێویستە لە چوارچێوەی کێڵگەی واتایدا گرنگی بە ڕێکخستنی ئەم زاراوانە بدرێت. ()

لەم بوارەدا لێکۆڵینەوەی لە کێڵگەی واتایی فراوانکراوە،کە ئاماژە بە سێ ڕێگا دەکرێت: -فۆرمی - بوارە واتاییەکان - دەوروبەری زمانی و بەکارهێنان.

ڕیگای سێیەم زیاترکاری پێ دەکرێت،کە وشە بە گەڕانەوە بۆ هەموو بەکارهێنانەکانی لە زمان دا واتاکەی دیاریدەکرێت،میللەت (meillet) و برتراند ڕاسڵ و ئۆلمان لەم بوارەدا کاریگەرییان هەبوە ،راسل باسی ئەوە دەکات کە واتای وشە لە بەکارهێنان دا ئاشکرا دەبێت، () هەروەها ئۆلمان (ulmann) باسی ئەوە دەکات کە لێکۆڵەر لە بواری فەرهەنگی ئاوەزی دەبێت لە دەورو بەری زمانی تێبینی وشە بکات هەر بۆیە لێرەدا لەبەرانبەر ڕێبازێکی شیکارییین،کە ئەم ئاڕاستەیە بە زانستی زمانی دابەشکەرانە ناودەبرێت،بنەمایی هاوواتایی لە زماندا ڕەتدەکەنەوە،بۆنموونە:-

ا-دانم ئێش دەکات.

ب-سەرم ئێش دەکات.

پ-دەستم ئازاری هەیە.

(ئێش،ئازار)هەمان واتایان نیە لەدەقە زمانییەکان ،کەموکورتی ئەم ڕێبازە لەوەدایە کە بەتەنها لە دەقێکی کورت دا دەتوانرێت جێبەجێ بکرێت و بەشێوەیەکی گشتی ناتوانرێت بەکاربهێنرێت.() واتای سیمانتیکیی لەفەرهەنگدا تۆمار کراوە ناوی واتای فەرهەنگیی/لێکسیکیی ،لێنراوە .لە ناو کێڵگەی واتایی هەم واتای فەرهەنگی وشەیەك هەم بەهای نیشانەکانی (+،-)دیارییکراون،بەلأم واتا لاوەکییە پەیدابووەکان لە بەکارهێنانەکاندا(مۆرفۆلۆجی و سینتاکس و مۆرفۆسینتاکس) ئاشکرا دەبێت.

() سعدالعبد الله الصويان().

() ، مۆيد ال صوينت و خالد خليل هويدى().

() احمد مختار عمر().

() صلاح الدين زرال().

□/□)گرنگترین لێكدانەوەكان بۆ پەیوەندی (فۆرم) و (واتا)

(ئۆگدن و ڕیچاردز)،كەلە كتێبی(واتای واتا) سیانزدە جۆر پێناسەیان بۆ واتا پێشكەش كردوە لە كۆتایدا گەیشتن بەوەی كە (واتا) بە گۆڕانی وێنەی ئاوەزی یان بە گۆڕانی پەیوەندی نیوان فۆرم و وێنەی ئاوەزی دەگۆڕێت،(□) هەرچەندە زاراوەی (فۆرم) و (واتا) بە گشتی لە لێكۆڵینەوە زمانییەكان بەكاردێت بەلاّم ئەم دوو زاراوە هەندێ جار لای زمانەوان بەشێوەی جیاواز ناوی هاتووە كە فۆرم بەرانبەر بە هێما یان ئاماژە و واتا بەرانبەر بەمەبەست وهێمابۆدانراو(مدلول) بەكارهاتووە.لێرەدا ئەو لێكدانەوانەی كە بۆ (فۆرم) و(واتا) دەكرێن لە چوارچێوەی سیمانتیك * و دەلالەت* ،گرنگترینیان دەخەینە ڕوو:-

---

(□) احمد مختار عمر(□□□□:□□).

* سەرەتاكانی گرنگی دان بەم زانستە (سیمانتیك)دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتایی سەدەی نۆزدە كەلەلایەن ماكس مۆلر (maxmuller) لە هەردو كتێبی (The science of Langue □□□□)، (The science of Thought □□□□) باس لەوە دەكرێت كە ئاخاوتن وبیر پەیكاڵن لەگەڵ یەك ، هەروەها بریال (Michel Breal) لێكۆڵینەوەیەكی بەناوی Essaidese matique) □□□□)بلاّوكردەوە یەكەم كەسە زاراوەی سیمانتیك بۆ لێكۆڵینەوە لە (واتا) بەكارهێناوە ، لە سەرەتایی سەدەی □□ دا(Adolf Noreea □□ □□□□ – □□□□)) زاراوەی (semology)بەكارهێناوە بۆ لێكۆڵینەوە لە واتا، لە بەشێكدا گرنگی

سۆسێر	زمان پەیوەندی لەگەڵ دنیایی دەرەوە نییە،بەڵکو بەڕێگەی نێوەندێکی زمانی و تەسەوری کە دەرەنجامی پەیوەندی هێمادانراو(دال)و هێمابۆدانراو (مدلول) ئاماژە بە واقیع دەكات.
ئەنتال	واتایی زمانی پەیکاڵە لەگەڵ خەسڵەتی ئاوەزی و چەمکی کە مەرجێکە بۆ بەکارهێنانی(هێما دانراو-دال)*
مۆریس	واتا یەکسانە بە بەکارهێنانی هێما،(واتا) بریتییە لە دەیمومە(regularite) کە لە بەکارهێنانی هێماییدا ئاشکرا دەبێت.
کلاوس	جیاکاری کردوە لە نێوان واتایی کرۆکیی و واتایی ئۆپەراسیۆنی(operatoire)*
هیلمسلایف	جیاکاری کرد لە نێوان دوو ئاست [illegible]-فۆرم و کرۆکی ناوەڕۆك [illegible]-فۆرم و کرۆکی دەربڕین.
ئاردمان(Erdmann)	سێ لایەنی واتا دیاریدەکات [illegible]-چەقی [illegible]-دەوروبەری پراکتیکی [illegible]-ئیمۆشن و هەڵچوون[1]

خشتەی([illegible]/[illegible])

بەلێکۆڵینەوەی ئەنتولوجی دەدا، بەلاّم پەیوەست بە گەشەکردنی سیمانتیکی([illegible]) گرنگی بە لێکۆڵینەوەی واتایی و گۆڕانی واتایی دەدا، ستیڤن ئولمان بە قۆناغێکی گرنگ دادەنرێت لە مێژووی سیمانتیك . هەروەها لێکۆڵینەوەکانی ئۆگدن و ڕیچارد([illegible]) کە جیاکاریان کرد لە نێوان ئەرکی ئاماژەبەندی (Referntil)و ئەرکی ئیموشنی (Emotional)ی وشەکان ، بەلاّم دواتر کارزبسکی (Korzybski)گرنگی دەدا بە حاڵەتی ڕەفتاری ،کەبە ڕێگەی گەیاندن جێبەجێ دەکرێ .لە ئەمریکا لە چوار چێوەی لێکۆڵینەوەی ئەنسترۆپۆلۆجی و سایکۆلۆجی(ساپیرو بلوم فیلد و فیرس) لێکۆڵینەوە لە واتا دەکرا، بلۆم فیلد گرنگی بە واتا نەدا، بەلاّم لە لێکۆڵینەوەکانی (Hochett([illegible]) Hill ([illegible]) و Gleason([illegible]) R- Attall ([illegible]) گرنگی بە زاراوەی (meaning) و (mentalist) دەدرا و دواتر دژایەتی بلو فیلد بووە هۆی سەرهەڵدانی زانستی زمانی بەرهەمهێنان .بڕوانە:احمد مختار عمر([illegible]).

* زاراوەی دەلالەت پەیوەستدەکرێتەوە بە مەسەلەی مەغزا (Sence) و ڕێککەوتن و بەکارهێنانی زمانی ، کە زۆرجار (دەلالەی زمانی) پێ دەوترێت،کە بەدەربڕینی دەربڕاوێك و بەرێگەی رێککەوتن لە واتاکەی تێدەگەین ئەمەش بریتیە لە دەلالەت . کە مەرجیش نییە بە تەنها پەیوەست بێت بە رێککەوتن بەڵکو ئەو واتای بەرێگەی تاکەکانی کۆمەڵ دەناسرێتەوە بریتیە لە دەلالەت هەر وەك دەلالە بریتیە لەوەی کە شتێك زانراوە دەبێت بەرێگەی زانراوی شتێکی ترەوە، کە ئەوەی یەکەم (هێما بۆدانراو — دال) و ئەوەی دووەم(هێمابۆدانراو— مەدلوول) جیاکاری دەکرێت لە نێوان دەلالەت و سیمانتیك، کە دەلالەت ن زیك دەبێتەوە لە چەمکی واتا، بەلاّم سیمانتێك ئەو ڕێگایانەیە کە دەگرێتە بەر لەبەدەستهێنانی واتا،بەلاّم دەلالەت لە بیرو بۆچوونی سیمۆتیکی گۆرانی بەسەر داهات ، کە گرنگی بەکارهێنانی واتایی دەدات وەك لای مۆریس هەستپێدەکرێت بڕوانە : صلاح الدين زرال([illegible]).| السيد الشريف الجرجاني ([illegible]).

* ل.ئەنتال(antal)لە کتێبی(content.meaning and under standing) باس لەوە دەکات کە هێما دانراو-دال بریتیە لە فۆرمی مادی زمان ،بەلاّم بار و حاڵەت (situation) ئەو دیوی زمانە (میتا زمانی) کە هێمایی بۆ دەگەڕێ تەوە بەلاّم(واتا)لایەنی سێیەمە کە پەیوەندی جێگیری نێوان هێمادانراو (دال)—هێمابۆدانراو(مدلول)دەستنیشان دەکات.بڕوانە:هربیرت برکلی([illegible]).

* ئەو واتایەی کە بەرێگەی کۆمپیوتەرەوە پێمان دەگات بریتییە لە واتایی ئۆپەراسیۆنی،کە بەرێگەی پەیوەندیە سینتاکسیەکان لە زمان دا بە دەستدەهێنرێت،بەلاّم واتایی کرۆکی بریتییە لە پەیوەندی نێوان هێماکان و چەمکەکان لە لایەك و ئەو بابەتانەی کە چەمکەکان دەینوێنێ لە لایەکی ترەوە.بڕوانە:هربیرت برکلی([illegible]).

[1] ستیفن اولمان ([illegible]).

بە گشتی چەند جۆرێك واتا دەستنیشان دەکرێت وەکو واتای بنەڕەتی و تەسەوری (ئاوەزی)،واتای لاوەکی (بەرێگەی بەکارهێنان لەڕستەدا)،واتایی شیۆازی (تایبەتە بەلایەنی ڕۆشنبیری و کۆمەلآیەتی)،واتایی دەروونی .....چەند جۆرێکی تر لە واتا ،بەلأم لێکۆڵینەوە نوێکان لە م بوارەدا پەیوەست بەپەیوەندی هێمادانراو -دال و هێما بۆ دانراو-مدلول دابەشکردنیکی تر بۆ واتا دەکەن کە دەتوانین لێرەدا بخرێتە ڕوو[1] :-

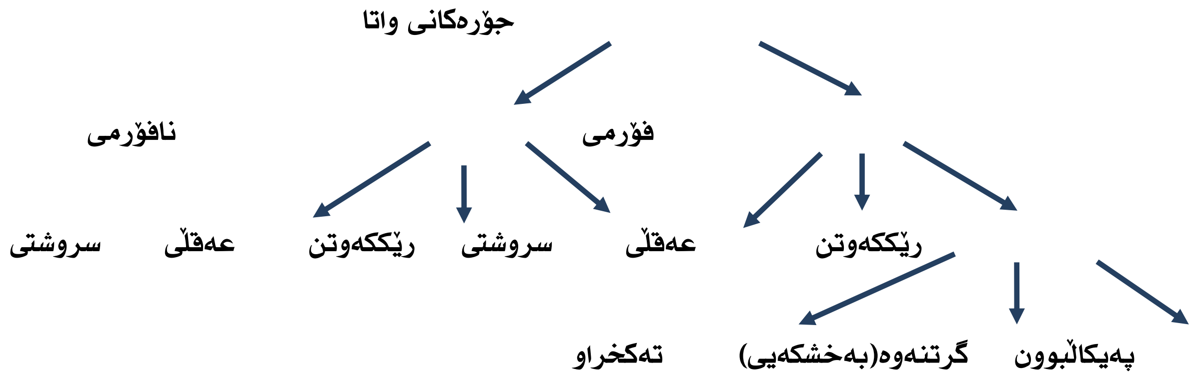

هێلکاری (/)

لە واتای فۆرمی ریککەوتنی پەیوەندی نێوان هێما دانراوو هێمابۆدانراو لەسە بنەمایی ڕێککەوتنە لەنێو تلکەکانی کۆمەلگا ،بەلأم لەواتایی عەقڵی (لۆژیکی) پەیوەندییەکە بەرێگەی عەقلّ درکپێدەکرێت وەکو دووکەلّ ئاماژەیە بۆ ئاگر یان لەدەربڕاوێکی وەکو (هەندێك لەخوێندکارەکان لە تاقیکردنەوەکە ئامادەنەبوون)دەزانین کە هەندێکی تریان ئامادەبوون،هەروەها لەواتای سروشتی پەیوەندییەکە سروشتییە وەکو(سووربوونەوە ،زەردهەلگەران ،شینبوونەوە)کە ئاماژەن بۆ(ترس ،شەرم ،نەخۆشی) .[2]

جۆرەکانی واتا لەڕووی چەمکەوە لە ژێرناونیشانی ڕێککەوتن دەکرێن بەسێ جۆرەوە(پەیکالّبوون ،گرتنەوە،تەکخراو)ئەگەر فۆرمێکی زمانی هەموو واتایی حەقیقی و میتافۆری تێدا دیاریبکرێت ئەوە لە سەر بنەمایی پەیکالّبوونە ،بەلأم هەندی لەواتایی حەقیقی ومیتافۆری تێدا دیاریبکرێت بریتییە لەگرتنەوە،هەروەها دەلالەت بێت بۆ واتایەیەك لەدەرەوەی واتای حەقیقی فۆرمەکە لەم حالّەتەدا بریتییە لە واتایی تەکخراو بۆ نموونە لێکسیمی مرۆڤ خاوەن نیشانەیەکی جیاکەرەوەیە (قسەکەر، هەستیار،زیندوو) ،دەلالەتکردنی فۆرمێکی زمانی بە هەموو ئەم نیشانە واتایانە بریتییە لە پەیکالّبوون،هەربۆیە وشەی (مرۆڤ) لەسەربنەمایی پەیکالّبوون دەلالەتە بۆ(گیانداریکی نوتقکەر) و لەسەربنەمایی گرتنەوە دەلالەتە بۆزیندوو یان قسەکەر،بەلأم واتایی تەکخراو بریتییە واتاداری بەشێك بەرێگەی بەشێك کە پێوەی بەستراوە لەدووتوێی کۆمەلێکی ڕێکخراو [3] ،واتای تەکخراو یان پێوەبەستراو نەواتایی بنجی و سەرەکییە نە واتایی لاوەکیی و نە واتای پراگماتیکی ،ئەم چەشنە واتایە لە ویژەوانیی کوردییدا ڕۆلّێکی گرنگی هەیە بۆ نموونە واتایی تەکخراوی وشەی /دەرزیی/ ترس وئازارە ،وشەی /شێر /ئازایەتی.[4]

---

[1] منقور عبدالجلیل( ).
[2] عبد السلام المسدی( )./منقور عبدالجلیل( ).
[3] عادل الفاخوری( ).
[4] محمەدی مەحوی( ).

لەوانەیە هێما زیاتر لە هێمابۆدانراوێکی هەبێت بە ڕێگەی دەوروبەرێکی زمانی دیاریدەکرێت،هەربۆیە دەبێت وشە خاوەنی واتایەکی سەرەکی یان لاوەکی یان ئاماژەیی بێت،کە لە کاتی بەکارهێنان دا نرخێکی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و هەڵچوونی وەردەگرێت کە وێنەدانەوەی قسەکەرە و لایەنی دەروونی ئاشکرا دەکات.[□] هەربۆیە لەپاڵ ئەم لێکدانەوانە زانایانی سیمانتیك چەند ڕێگایەکی تر بۆ پۆلێنکردنی هێما بۆدانراو دەستنیشان دەکەن:-[□]

□-فۆرمی وەکو(پێ زانین،زانست،زانا).

□-دەوروبەریی بەگوێرەی ئەو واتایەیی کە لە دەوروبەرە جیاوازەکان وەردەگرێت.

□-بار و حاڵەت و مەوقیف:ئەو مەوقیفەی کە قسەکەری تێدایە وەکو(دەست بگرە بە کلاوەکەتەوە) لەوانەیە قسەکەر لە مەوقیفێك دا ئەو ڕستەیە دەربڕێت.

□-بوارە واتاییەکان ،نزیکایەتی واتایی مەدلولەکان(چەمکەکان)ئاشکرا دەکات.

□-شیکارکردنی پێکهاتە:کە بونیادی قوڵی گوتارێك ئاشکرا دەبێت بە شیکارکردنی فۆرمێکی زمانی بۆ پێکهاتە سەرەکییەکانی بۆنموونە ژن بریتییە لە (مرۆڤ ،پێگەیشتوو، مێ).ئەمەش لەپێناو ئاشکراکردن و دیاریکردنی واتایی حەقیقی دەربڕاوەزمانییەکان.

□/□-□) دیاریکردنی واتای حەقیقی پەیوەست بەئاماژەبەندییەوە(reference)

کۆنترین تیۆری واتایی باس لەوە دەکات کە واتای وشە ئاماژەیە بۆ شتەکان لە دەرەوە(دنیا) وەکو (ناوی تایبەتی) ئاماژەیە بۆ کەسێك،(کار) ئاماژە بۆ ڕووداوێك) ئاوەڵناو ئاماژەیە بۆ خەسڵەتی شتەکان ،ئەدڤێربەڵ ئاماژەیە بۆ خەسڵەتی ڕووداوەکان،ناوی ڕەگەز وەکو درەخت ئاماژەیە بۆ شتێکی دیاریکراو لە دەرەوە، گرفت لێرەدا لەوەدایە،کە هەندێ شت لە دەرەوە ئاماژەمان لەبەرانبەری نییە وەکو (خۆزگە،بەلام،لەوانەیە)یان وشە دەلالەتی مەعنەوی و عەقڵی هەیە وەکو (ڕاست،درۆ،گۆمان.) ،یان خۆرافەن وەکو(باڵندەی مورغ)،یان غەیبین وەکو(پەری،دێو،درنج)،یان ڕەنگە دەربڕاوێك یەك واتای هەبێت بەلام ئاماژەبەند(reference) ی زۆر بێت وەکو(ئەوان) وە یان ئاماژەبەند (reference) لە ناو دەبرێت بەلام واتا هەر دەمێنێت وەکو (سەنتەری بازرگانی جیهانی)لە ئەمریکا، لە سیمالۆجیای ڕاڤەکاری/هەڵوەشاندنەوە دریدا لە سەر بنەمای هەردوو پرەنسیپی جیاوازی(difference) و لۆگۆ سەنترالیزم(ڕاڤەکردن و خوێندنەوە)، باس لە دیاریکردنی واتا دەکات ،پێیوایە کە وەرگر بە دوای ئاماژەپێکراوێکی دیاریکراو دەگەڕێت،چونکە لە پەیڕەوێکی واتایی، وشە بەرەو وشەیەکی ترمان دەبات کە ناتوانرێت لە سەر واتایەکی دیاریکراو بوەستین. دریدا ئاڕاستەیەکی جیاوازتری وەرگرتووە لە بونیادگەرییەکان هەموو پەیوەندیەك لە نێوان فۆرم و واتا هەڵدەوەشێنێتەوە کە پێیوایە سەربەخۆیی سیمۆتیکی – هێمادانان و نووسین دەتوانێت واتا بەرهەم بهێنێت کە زمان ناتوانێت خاوەن واتایەکی دیاریکراو بێت ئەگەر خوێنەر گریمانە لە واتایەکی دیاریکراو یان ئاماژە بۆکراوێکی(referent)ی دیاریکراو نەکات[□].لە بەر ڕۆشنایی تیۆریی ئاماژەبەندی(ئیشارەت)بیرۆکەی هێما و زانستی

[□] منقور عبدالجلیل(□□□□ ،□□).

[□] منقور عبدالجلیل(□□□□ ،□□).

[□] احمد عبدالحلیم عگیه(□□□□ ،□□ – □□).

هێما و سیمالۆجیا بووە بابەتی لیکۆڵینەوە و لیکۆلینەوە لەوێنەی ئاوەزی دەکرا ،کەخەسڵەتێکی ئەبستراکتی هەیە،هەروەها تیۆریی مەغزا(sense)درێژەپێدەری تیۆریی ئاماژەبەندییە. ئاماژەبۆکراو(referent) بریتییە لە دنیای نازمانی کە زۆرجار شتێکی مادی هەستپێکراو لە بەرانبەریدا نیە و بەرێگەی (هێما-sign)ی زمانی ئاماژەی پێدەکرێت،هەربۆیە ئاماژەبۆکراو (referent)ەکان لە چوارچێوەی گوتارێکی زمانیدا هەمیشە بوونیان هەیە وەکو(خۆشەویستی،هاورێیەتی) بۆنموونە:-

□-هاورێیەتی لەسەر بنەمایی ڕاستگۆییە.

کەنرخی واتایی حەقیقی لە نێو کۆمەڵگای زمانی ئاشکرا دەبێت ،کەئاماژەبۆکراو(referent) لە زماندا بە گوێرەی هێمابۆدانراو –مدلول (signfie)ئامادە دەبێت بەتەنها لە حاڵەتی ناوی تایبەتی نەبێت (ئارا،ئاگا،بالاٚ) کە ڕاستەوخۆ بە یارمەتی هێمایەك ئامادە دەبێت [□]، کەواتە بەگشتی پەیوەست بەدنیایی زمانی و نازمانی سێ ڕەگەزی سەرەکی لە لێکۆڵینەوە واتاییەکان دیاریدەکرێت:□-هێمادانراو –دال□-هێما بۆدانراو-مدلول□-ئاماژەبۆکراو(referent)،کە زۆربەی زاناکان باس لەوەدەکەن کە گرنگی دەدرێت بە لێکۆڵینەوە لە هێما بۆدانراوێکی –مدلول دیاریکراو. لە سەرەتادا گرنگی بە پەیوەندی دەربڕاو(فۆرم) و (واتا) دەدرا، بەلاٚم ئێستا لەگەڵ گەشەکردنی لێکۆڵینەوەکان باس لە هێمادانراو(دال) و هێما بۆدانراو(مدلول)دەکرێت[□] ولێکۆڵینەوە لە ئاماژەبۆکراو(referent)لە سیمانتیك پەیوەست نیە بە دیاریکردنی هەبووەکان لە دنیادا،چونکە ئاماژەبۆکراوێك لە دەورووبەریی زمانی یان لە فەرهەنگی ئاوەزی ناتوانرێت بە ئاسانی بگەڕێنرێتەوە بۆ شتێکی دیاریکراو لە دنیایی دەرەوە،بۆ نموونە ئەگەر سەیری کورسیەك بکەین ئەوە ئێمە لە هەموو تایبەتمەندی(فیزیکی و ئەرکی)کورسی و پێکهاتەکانی کۆرسییەکە ئاگادار نابین.هەربۆیە (کۆلردج)دەڵێت(واتا)ی دەربڕاوەکان بە تەنها ئەو بابەتەی کە لە بەرانبەری دانراوە لە خۆناگرێت بەڵکو هەموو پەیوەندی و پەیوەستییەکان کە (فۆرم)لە ئاوەزی ئێمەدا دروستی دەکات دەگرێتەوە.[□] سیمانتیك گرنگی بە لایەنی چەمکی هێما(دال) ەکان دەدات ،کە لایەنی چەمکی بریتییە لە هێما بۆدانراو (مدلول) کە بە سێ ڕێگە لێکۆڵینەوەی لێدەکرێت:-

□-پەیوەندی هێما بۆکراو(مدلول)بەو شتانەی کە گوزارشتی لێدەکات وەکو(چەمکەکان،ئیمۆشن،پێدراوەکانی دنیایی دەرەکی).

□-پەیوەندی هێما بۆدانراو لەگەڵ هێما بۆکراوەکانی تر.

□-پەیوەندی نێوان نیشانە بنەڕەتییەکان(نیشانە واتاییەکان) ی پێکهاتەی هێما بۆدانراوەکە.[□]

هەرچەندە لای جۆن لۆك باس لە بیرۆکەی(تەسەور) ی شتەکان کراوە،بەلاٚم سۆسێر بەشێوەیەکی جیاواز باس لەوێنەی ئاوەزی دەکات ،کەپێیوایە بونیادی هێمادانراو (دال) و هێما بۆدانراو(مدلول) لە مێشکی مرۆڤ یەکدەگرن و ئاماژەنین بۆ هیچ شتێك لە دنیایی هەبووەکان وەك لێرەدا ڕوونکراوەتەوە:-[□]

[□] منقور عبد الجليل(□□□□:□).

[□] منقور عبد الجليل(□□□□:□□).

[□] منقور عبدالجليل(□□□□:□).|موريس ابو ناچر(□□□□:□□).

[□] موريس ابو ناچر(□□□□:□).

[□] عبدالله ابراهيم سعيد الغانمى العربى(□□□□:□).

وێنەی(/)

بنفیست ڕەخنە لە سۆسێر دەگرێت بەوەی دەستووربەدەری لەخۆوە لە نێوان هێمادانراو-دال و هێمابۆدانراو-مدلول نییە،چونکە سروشتێکی دەروونیان هەیە و هەمیشە لە ئاوەزی قسەکەردا پێکەوە دێن،هەر بۆیە پەیوەندی نێوانیان پێویستێتیە،پەیوەندی دەستووربەدەری لە نێوان زمان و (دنیا)دایە[ ]،هەربۆیە جۆرج مۆنان پێیوایە کە گرنگی نەدان بە(reference)لە لایەن سۆسێرەوە،گریمانەکانی دەخاتە قاڵبی زانستی دەروونی پێکەوهاتن(psy-associationniste).[ ] ئامانجی لێکۆڵینەوەکان لەم قۆناغەدا دیاریکردنی(واتا)یە،کە بیرۆکەی(reference) لای یاکبسۆن لەم بوارەدا گرنگە،کە بە گەڕانەوە بۆ زمانی هاوبەش لە نێوان قسەکەر و گوێگر دەتوانرێت (واتا)دیاریبکرێت،بۆ نموونە:-

ا-ژنە پاشاکەم بینی.

ب-ژنەکەی پاشای ئینگلتەرام بینی.

پ-ئەڵێی ژنە پاشایە.

لە دەربڕاوێکی وەکو(ژنەپاشا) گوێگر بڕیار لە سەر ئەوە ئەدات کە ئاماژە بە چی دەکات(پاشای ئینگلتەرا-ئەلیزابیپ، کەسایەتی خەیاڵی ،هەموو ئافرەتێك کە پۆستی پاشایەتی وەردەگرێت،وێنەی سەر یاری وەرەق....) واتا نادیاری هێمابۆدانراوەکان وامان لێدەکات بە ئاسانی(reference) لە دنیادا دەست نیشان نەکەین،هەروەها نەناسینەوەی ئاماژەبەندەکان (reference)ەکان وامان لێدەکات نەتوانین بە ئاسانی هێما بۆ دانراو -مدلول ڕاڤەبکەین.[ ]

لە تیۆری گەیاندن ،پەیڕەوی هێمایی هەموو زانیاریەکان لە خۆدەگرێت ،بە کەمترین غەڵبە غەڵب(noise) یان کەمترین کرتاندن(reducing) (کرتاندنی هەندێ بەش لە نامەکە بەبێ ئەوەی کاریگەری هەبێت لە گوێزانەوەی زانیاریەکان)،بەلاَم لە سیمانتیك گرنگی بە ئەکتیڤی گوێزانەوەی زانیاریەکان نادرێت،بەڵکو گرنگی بە مەبەستی گوێزانەوەی زانیاریەکان دەدرێت،چونکە مرۆڤ بە تەنها نامەیەك ناگوێزدرێتەوە بەڵکو نامەیەك دەخولقێنێت.[ ] هەربۆیە لە سیمالۆجیای گەیاندن گرنگی بەمەبەستی قسەکەر دەدرێت وبونیادی زمانی دابەش دەبێت بۆ سێ لایەن(ئاماژە،ئاماژەپێکراوو،مەبەست)،لایەنگرانی ئەم ئاڕاستە بریتین

( ) رولان بارت([illegible]).

( ) جیرار دولودال([illegible]).

( ) امبرتو ایکو([illegible]).

( ) اف ار،بالمر([illegible]).

له(بۆیسنس،بریتوو،مۆنان،گرایس،ئۆستین ،فنگشتاین، مارتینی). لێرەدا جەختکردنەوە لە سەر ئەرکی گەیاندن و گفتووگۆکردنە لە زمان دا کە هەموو بوارێکی زمانی تێدەپەڕێنێت بۆ بوارە نازمانییەکان هەنگاو دەنێت کە(واتا)بە پێی مەبەستی قسەکەر دیاریدەکرێت.[illegible] واتایی حەقیقی فۆرمە پەیوەستە بە دنیایی زمانی و نازمانی.

[illegible]/[illegible])خورافەی دیاریکردنی (واتا)

(جیرۆئیمانە) پێیوایە کە بیرۆکەی نرخی زمانی لای (سۆسیر) بریتییە لە جێبەجێکردنی واتایی چەسپاو لە مێشك و یادگە ،بەلاّم ڕەنگە یادگەیەکی گریمانەکاری بێت و واتایی حەقیقی بەدەستەوە نەدات،هەروەك (ڕیچاردز) باس لە (خورافەی واتا)دەکات،کە پێیوایە بیروبۆچوونەکان باس لەوە دەکەن کە وشە واتایەکی جێگیریی و دیاریکراوی هەیە کە سەر بەخۆیە لە هەموو کۆت و مەرجێکی بەکارهێنان و جڵەوی بەکارهێنانی وشەی گرتووە ،بەلاّم ئەم جێگیربوونە جۆرێکە لە (خورافە)،چونکە جێگیریی واتایی وشەکان پەیوەستە بە جێگیریی ئەو دەوروبەرەی کە واتای پێدەدات پێدەبەخشێت،هەربۆیە جێگیری واتایی وشەکان کارێکی گریمانەکاری نیە،بەڵکو بنەمایەکی لێکدانەوەیی و ڕاڤەکردنی هەیە.[illegible] هەوڵی لۆژیکیناسەکان لەم بوارەدا گرنگە چونکە بەراوردیان دەکرد لە نێوان دەربڕاو (فۆرم) و واتاو شتەکان (Object) کە ئاوەز (عەقڵ) بەخاڵی هاوبەش لە نێوان ئەو سیانە لە قەڵەم دا،کەپێیانوایە شت (Object) لە دەرەوەدا بوونی هەیە،بەلاّم ڕەنگدانەوەی دەبێت لە ناوەوە،ئەویش بە دەلالەت کردنی دەربڕاوەکان بەو واتای کە لە ناخ دا هەڵگیراوە هەر بۆیە لۆژیکنیاسەکان نزیك دەبنەوە لە ڕێبازی شیکارکردنی واتایی[illegible] لە زمانەوانی نوێدا، بەتایبەتی سێگۆشەی واتایی.[illegible] لە تیۆری ئاماژەبەندی (ئیشارەت - Referential theory) یان(denotational)کەبۆ پشتگیریکردنە لە بۆچوونەکانی(سۆسێر)باس لە سێگۆشەی واتایی(سیمالۆجی) دەکرێت لای ڕیچاردز و ئۆگدن (Ogden and Richards) کە بەم شێوە دەخرێتە ڕوو :-

بیرۆکە Thought (ئەبستراکت) /reference/sense

[illegible] سیمالۆجیای گەیاندن دوو تەوەر لە خۆ دەگرێت [illegible]-هێما[illegible]-گەیاندن،کە گەیاندن دابەش دەبێت بۆ گەیاندنی زمانی نازمانی،گەیاندنی زمانی لای سۆسێر بریتیە لە ڕووداوێکی کۆمەلاّیەتی لە نێوان قسەکەر و گوێگر،بەلاّم بلۆم فیلّد FM تێڕوانێکی ڕەفتاری شیکاری بۆ دەکات کە بریتیە لە تێبینی کردنی دەرەوە،بەلاّم لای شانۆنرویفر بریتیە لە شێوازو ڕێگاکانی گوێزانەوەی هەواڵ، کە دەنگەدەنگ غەڵبە غەڵب ڕۆڵ دەگێڕن لە گەیاندنی زانیاریەکان بڕوانە :-عبدالله ابراهیم سعید الغانمی([illegible] :ص).

[illegible] مۆید ال صوینت و خالد خلیل هویدی([illegible]).

[illegible] گریمانەی شیکاری کە لای کاتز و فۆدەر بەکارهاتووە لە زمانەوانیدا بەچەند قۆناغێك دا تێ دەپەڕێت بۆ پشکنین لە واتا ([illegible]- شیکارکردنی وشەکان لە کێلگەی واتای ئاشکرا کردنی پەیوەندی نێوانیان و دیاریکردنی واتاکانیان بەناوبردنی ئەو وشانەی کە هاوبەشن لە گەڵیدا.[illegible]- شیکارکردنی واتای وشەکان بۆ توخمە پێکهێنەرەکانی.[illegible]- شیکارکردنی وشە فرە واتاییەکان بۆ پێکهاتە و واتا جۆربەجۆرەکانی.بڕوانە:جمعه سید یوسف([illegible]).

[illegible] علی زوین([illegible]).

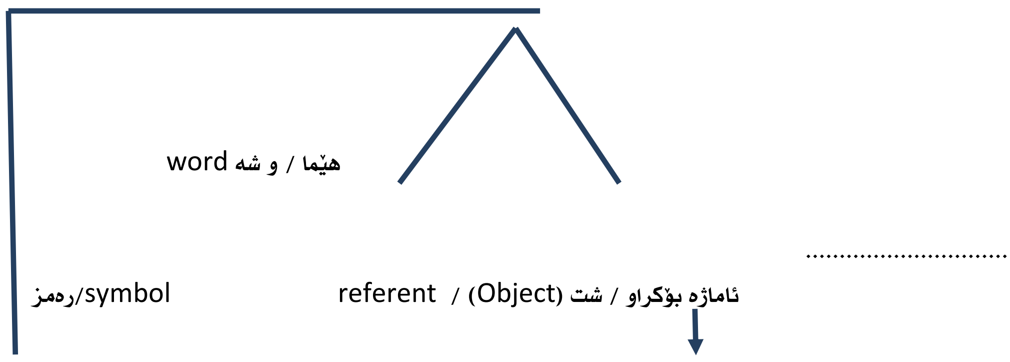

دركپێكراو بەرێگەی ئۆرگانە هەستیەكان (باعپ – حافز – المپیر)
وێنەی ([illegible]/[illegible])

كەواتە هەموو وشەیەك خاوەن چەمكێكە (تەسەور)،هەموو چەمكێك بریتییە لە واتای وشەكان، كەبیرو بۆچوونی تیۆریی ئاماژەبەندی ڕەهەندێكی مەعریفی هەیەو تییۆریی مەعریفە(ئەبستمۆلۆجیا)پیێدەوترێت[illegible]. لێكۆلینەوەكان لەم قۆناغەدا بریتیین لە هەلۆەشاندنەوەی سیگۆشەی ئاماژەبەندی (ئیشارەت)،كە دوو جۆر بۆچوون هەیە ، واتای وشەكان ئاماژەن بۆ شتێك،كە لێرەدا گرنگی بەدوو لای سیگۆشەكە دەدرێت هێما(ڕەمز) و ئاماژە بۆكراو(refrent)،یان واتای وشەكان پەیوەندییەكە لە نێوان دەربڕاو و ئاماژەی شتەكان، مەرج نیە ئاماژە پێكراوەكان شتێكی مادی هەستپێكراو بێت، بەڵكو بیرۆكەیەكی ئەبستراكتیە،كەلێرەدا گرنگی بە هەرسێ لای سێگۆشەكە دەدرێت ،چونكەپەیوەندی نێوان هێما و ئاماژەبۆكراو بەرێگەی وێنەی ئاوەزیی یان بیرۆكە لێكدەدریتەوە[illegible] ، لە تیۆری ئاماژەبەندی(ئیشارەت)، (واتا) پەیوەستە بە هەبووە دەرەكیەكان كە ئاماژەبۆكراو (Refernt) ڕەنگە (object) بێت وەكو (كورسی) یان ڕووداو (كوشتن) یان چۆنێتی (quality)(شین-سوور-سپی) یان بیرۆكەیەكی ئەبستراكتی (ئازایەتی) یان دیارینەكراوە وەكو (كتێب) ،كە هەموو جۆرە كتێبێك دەگرێتەوە،ئەو ڕەخنە زۆرەی كە ئاڕاستەی ئەم تیۆرییە دەكرێت باس لەوە دەكات،كە دەربڕاوەكانی وەكو (نەخێر، بۆ، بەلأم، یان)ئیشارەت بەشتێكی هەبوو (existing thing)،ناكەن بەلأم واتایان هەیە هەروەها ڕەخنە لەم ئاراستەیە دەگیرێت بەوەی مەعریفەی مرۆڤ كەمترە لەو واتای كە لە دەرەوەیە(دنیا).[illegible] لەكتێبی (واتای واتا)باس لەوە دەكرێت كاتێك كەسێك كە بە پەنجەی لە مێزێك دەدات بۆ پرسیار لە ناوی ئەو شتە وەلأمی جیاوازی لە كەسانی دەوروبەری دەست دەكەوێت (لێدان،ڕەقی مێزەكە،شتەكانی سەر مێزەكە)ڕەنگە دواكەس وشەی (مێز-table)بەرامبەر ئەو فۆرمە بەكاربهێنێت،[illegible] بۆنموونە كاتێك منداڵێك پێ دەكوتێت بە ئەرزدا دایكەكە ئەم لێكدانەوانەی بۆ دەكات:- (ڕەنگە قاچی ئازاری هەبێت،بێ تاقەت بێت،داوای شتێك بكات و ورگی گرتبێت)ڕەنگە هیچ لە وانە نەبێت و پێ ی نابێت بە مێرولەیەكدا و كوشتبێتی.هەربۆیە ئەم واتایەی ئەم گریمانەیە پێشكەشی دەكات دیارینەكراوو نائاشكرایە.

[illegible] صلاح الدين زرال([illegible]،[illegible])./محمودالسعران (ب-ت،[illegible]).

[illegible] بڕوانە: جمعه سيد يوسف ([illegible]،[illegible])./منقور عبدالجليل([illegible]،[illegible]).

[illegible] احمد مختار عمر([illegible]،[illegible]).

[illegible] جيرار دولودال،جوديل ريگورى([illegible]،[illegible]).

ڕەخنەی ستیڤن ئۆلمان لە سەر ئەم تیۆرییە ئەوەیە کە لایەنی سێیەم کە(reference)ە بە پێویست نازانێت،چونکە ئەوەی گۆڕانی بەسەردا دێت وێنەی ئاوەزییە بۆ نموونە(مەی خواردنەوە) لە پێش ئیسلام ئاماژە بووە بۆ (میوانداری)، بەلاّم ئێستا بیرۆکەکە گۆڕانی بەسەردا هاتۆەو مەی قەدەغەکراوە.(مالینۆفسکی) زانای ئەنسرۆپۆلۆجی ڕەخنە لە سێگۆشەی واتایی دەگرێت و پێیوایە بەتەنها یەك لایەنی واتامان پێشکەش دەکات چونکە کاردانەوەمان هەیە بەرانبەر هەندێ حالّەت وەکو(قیژە،هاوار،خۆشی،ناخۆشی)،یان کە دەستت بەر شتێکی گەرم دەکەوێت (ئۆی،ئاخ)،هەروەها منداڵ هەندێك دەنگی ئەکتیڤ بەکار دەهێنێت وەکو(دادادا،بابابا)کە ئەم دەنگانە هێما نین بەڵکو دەربڕینە لە حەزو ئارەزوو.کە دەتوانین لێرەدا ئەم ڕوونکردنەوەیە بخەینەڕوو:()

-کاردانەوەی دەنگی ← حالّەت

-Reference ← دەنگێکی ئەکتیڤ

-Reference ← هێما

خالّی سێ یەم سێ لێکدانەوەی بۆ دەکرێت ،یەکەمیان پەیوەندی نێوان هێما و(reference) ڕاستەوخۆیە بەبێ هیچ بیرۆکەیەك بۆنموونە بۆ ئەنجامدانی کارێك کەسێك داوای بزمارت لێ دەکات تۆش بزمارەکە لە مشتت دایە،دووەمیان پەیوەندی نێوان هێما و(reference)ناڕاستەوخۆیە،چونکە لە گێڕانەوەی شتەکان، شتەکان لە بەردەستمان نین بەڵکو وێنەی ئاوەزیان ئامادەیە وەکو ئەو گەشتەی هەفتەی پێشوو ئەنجامت دا ئێستا گێڕانەوەی شتەکان تەنها وێنەی ئاوەزین بۆ نموونە (فڕۆکە،کەناری دەریا،شەمەندەفەر).سێیەمیان پەیوەندی نێوان هەر سێ لای سێگۆشەکە ڕاستەوخۆیە وەکو لە بیرۆکەی سیحری باس دەکرێت بۆنموونە بەناوبردنی جنۆکە و هەورەبروسکە و گیانداری دڕندە وشەکان بەهەمان شێوەی شتەکان کاریگەری بەجێدەهێڵن،کە هەر سێ لای سێگۆشەکە لەم حالّەتەدا یەکسانن.()

هەرچەندە لەتیۆریی ئاماژەبەندی بنەمایی دیاریکردنی واتا بریتییە لە (refrence) ،بەلاّم لە تیۆریی وێنا کردن (Ideational theory) یان وێنەی ئاوەزی(imag theory) یان تیۆرییە عەقلّییەکان mentalistic) theory)کە ئەم هەولاّنە سەرەتا لەسەدەی()دا لای (جۆن لوك) دەبینرێت ، بنەمایی دیاریکردنی واتا بریتییە لە تەسەور و ئەو واتایەی کە لەئاوەزدایە بۆ نموونە ئەگەر بلّێین کورسی ئەوە هەریەك لە قسەکەر و گوێگر هەمان تەسەوریان هەیە بۆ کورسی کە بنەمایەکە بۆ پرۆسەی گەیاندن لە نێوانیان،بەلاّم ڕەخنە لەم ئاراستەیە دەگیرێت بەوەی هەندێك وشەو ئامراز ناتوانرێت تەسەور بکرێت، هەربۆیە لێکۆلینەوە کان بەرەو بە بابەتیکردن و بە زانستی کردنی (واتا) دەڕۆیشتن ،تیۆریی پراگماتیکی (شارلز پیریس) درێژەپێدەری تیۆریی (تەسەور)ە،چونکە لای (پیریس) باس لە وە دەکرێت ،ئەگەر کۆمەڵێك شت یەك تەسەوریان هەبێت ،یەك واتان هەیە ()،بەلاّم (پاتمان-putman) لە م بوارەدا تێبینی ئەوەی کرد کە دنیایی چەمکەکان (دنیایی دەرەوە)گەورەترو زیاترە لەو چەمکەکانی کە لەمێشکی قسەکەردایە ،هەربۆیە لەتیۆری مەغزا(sense) واتا نەلەدەرەوە و نەلەناخدا هەڵنەگیراوە ،بەڵکو لەدنیایی چەمکەکانە،هەروەها

() نڤریات مناهج دراسه المعنى المعنى،(www.angelfire.com).

() نڤريات مناهج دراسه المعنى المعنى،(www.angelfire.com).

() احمد مختار عمر( ).| منقور عبدالجليل( ).

فریگە پێی وایە کە چەمك ئەو نێوەندییە ،کە هەر سێ ڕەگەزی سەرەکی ئاوەز و وشەکان و شتەکان بەیەکدەگەیەنێت [1] بەگشتی لە چێوەی تیۆرییە عەقڵیەکان باس لەوە دەکرێت کە دەلالەتی دەربڕاوە زمانیەکان بەرێگەی پەیوەستبوونی دوو دیاردە (مادی و نامادی)ئاشکرا دەبێت، کە (واتا) دیاردەیەکی عەقڵییە و شت و هێما دیاردەی فیزیکیین ،لەم گریمانەیە پرۆسەی واتا ،کە دیاردەیەکی عەقڵییە دیاردە مادییەکان بەسیگناڵەکان (ڕەمز) بەیەکدەگەیەنێت، هەربۆیە پەیوەندی نێوان ڕەمزو ئاماژەبەندی (reference) ڕاستەوخۆ نییە،بەڵکو دەرکەوتەی بیرکردنەوەی عەقڵی و ڕاڤەکردنە (تأویل). [2] گرنگترین ئەو تێڕوانینە ،کەپەیوەندی (فۆرم)و(واتا) لێکدەداتەوە پەیوەست بەتێڕوانینی ڕەفتاریی و عەقڵی دەخەینەڕوو.

(/) تێڕوانینی ڕەفتاریی (شیکارکردنی واتا)

تیۆریی ڕەفتاری گرنگی بە جێبەجێکردنی بنەمای مەرجداریێتی دەدات ،لە لای بافلوف و قوتابخانەی ڕەفتارییەکان وەڵامدانەوە بۆ وروژنیەرێکی مادی وەکو (ئاگر) جیاوازە لە وروژێنەرێکی مادی زمانی بۆنموونە کاتێك گوێت لەوشەی ئاگر دەبێت جیاوازە لە بینینی ئاگرەکە،هەروەها لە دەربڕاوێکی وەکو (بەرێوبەرەکە گەندەڵە)ڕەفتارێکی نێگەتیڤی دەنووسێت بە ناوی بەرێوبەرەکە کە پێی دەوترێت واتایی مەرجی (conditioned meaning)،وشەی (بەرێوبەرەکە) وروژێنەرێکی مەرجدار نیە بەڵام وشەی (گەندەڵ) وروژێنەرێکی مەرجدارە [3]، پۆستاڵ و کارتر (postal , kartr) ئەم جۆرە واتایانە کە لە ڕێگەی ئاگادارکردنەوەو وەڵامدانەوە ئاشکرا دەبن پەیوەست دەکەنەوە بە ئاستی ڕووکەش ،هەرچەندە سکینەر ( ) باس لە بنەمای مەرجداریێتی دەکات لە وەرگرتنی زمان ،بەڵام لێکۆڵەرانی دیکەی وەکو (بۆزفیلد)، ماورز،سی ئی نۆیل ، ئوسگۆد و سۆسی تاتینباوم) لێکدانەوەی جیاوازیان دەکرد بۆ واتا- meaning و واتاپڕی (meaning fullness)سەرەڕای جیاوازییان بنەمای هاوبەشیان پابەندبوونیانە بە تیۆری فێربوونی مەرجداریێتی(s-r) و هەروەها فێربوونی نێوەندی(s-o-r). [4]

لە کتێبی(پێوەری واتا) ئوسگود و سۆسی و تاتنیۆم دەیانویست بە ڕێگەی دۆمەینی واتایی (حیز الدلالی) واتای وشەی باوك لە ڕێگەی پرسیارکردنەوە لەیەك دانەوەی بۆبکەن وەکو ئایا دڵتەنگە،یان دڵخۆشە...هتد، کە (واتا) پەیوەست دەکرێتەوە بە پێوەرێکی چەندێتی (quantitave)،کەئەم پێوەرە ناودەبرێت بە جیاکەرەوەیی سیمانتیکی (semantic differentiation) وەڵامدانەوەکان بەم شێوەیە (خۆش و ناخۆش، باشی و خراپی) دەپێورێت . کە گریمانە لە بوونی فەزایەکی سیمانتیکی (semantic space) دەکرێت، کەلێرەدا دەخرێتە ڕوو:- [5]

---

[1] منقور عبدالجليل(:).

[2] جوستون – لیرد هەندێ نموونەی نواندنی عەقڵی بۆ واتا دەخاتە ڕوو وەکو مەغزا (sense)، تۆڕی دەلالی (الشبکە الدلالیە) بە پشت بەستن بە کۆمپیوتەر ماکزیمی واتا کە فودر (fodor) و ئەوانی تر پێشکەشیان کردووە، چەشنە نموونەیەکان و هەوڵەکانی فنگشتاین (گریمانەی پێشەکی) و هەروەها ڕۆڵی سیمانتیکی فۆرمی (شێوازبەندانە) لەم بوارەدا بڕوانە: جمعە سید یوسف(:).

[3] جمعە سید یوسف،(:).

[4] اف تایلور و اخرون(:).

[5] احمد مختار عمر(: –).

	تاڕادەیەکی کەم	تاڕادەیەکی زۆر	تاڕادەیەك	هیچیان نیە	تاڕادەیەك	تاڕادەیەکی زۆر	تاڕادەیەکی کەم	
دڵخۆشە			×					دڵتەنگ
خێرا				×				هێواش
داهێنەرە		×						تەقلیدییە
کەسایەتی جێگیر			×					ناجێگیر
بەبەزەیی		×						بێ بەزەیی
پتەوە	×							شپرزە
گەشبین		×						ڕەشبین

خشتەی(/)

ئەم تاقیکردنەوە شتێکی کەم دەربارەی واتا پێشکەش دەکات و هیچ گرنگی نادات بە واتای ئیمۆشنی و میتافۆری،بۆنموونە:-

ا-سیاسەتمەدارەکان ئامادەبوون.

ب-پیاوانی دەوڵەت ئامادەبوون.

پ-مەسئولەکان ئامادەبوون.

ت-حیزبییەکان ئامادەبوون.

وشەی سیاسەتمەدار(politician)ئاستێکی نزمە،بەڵام وشەی پیاوی دەوڵەت(state man) ئاستێکی بەرزترە[ ]،کە دەتوانین بەراوردی بکەن بە وشەی (مەسئول و حزبی) لە زمانی کوردیدا ،بەڵام کەموکورتی ئەم ڕێگایە لە وەدایە کە بەتەنها وەڵامدانەوە ویژدانیەکان دەپێوێت و گرنگی بە چەمکی(عەقڵی و مەعریفی) وشەکان نادات بۆنموونە وشەی (دایك) تاڕادەیەك بە هێزی و چاکی و پۆزەتیڤی دەگەیەنێت نەك دایك وەکو (مێ، پێگەیشتوو ،شووکردن)یان چەمکی (دایك)وەکو نیشتیمان.[ ]

لای بونیاد گەریەکانی دوای سۆسیر بەتایبەتی بونیادگەریی ئەمریکی بلۆم فیلد(Bloomfield)، (واتا) بە خاڵێکی لاوازی دادەنرێت و هەروەها گومان لە زاراوە ئاوەزییەکانی وەکو عەقڵ و تەسەور و بیرۆکە دەکرێت. [ ] وە ڕەخنە لەوەدەگرن، کە ئەگەر زمان پەیوەست بێت بە عەقڵییەتەکان، عەقڵییەت بەردەوام لە

[ ] اف،ار،بالمر( ).

[ ] بە چەند ڕێگایەك واتا و وشە دەپێورێت بەڵام گرنگترینیان لە سیمانتیکی گشتوەگیریی(semantic generalization) و سیمانتیکی جیاکەرەوەیی ((semantic differenial) ئەنجام دەدرێت ، دووەمیان لە لایەن ئوسگۆد و سوسی تاتینوم بەکارهاتوە.بڕوانە :جمعە سید یوسف( ).

[ ] کەمکردنەوەی ڕۆڵی توانستی زگماکی و غەریزە و هۆهاندەر لە زمان دا و جەختکردنەوە لە ڕۆڵی فێرکردن لە وەرگرتنی نموونە ڕەفتارییەکان،کە ڕەفتار بریتیە لە وەڵامدانەوەی ئەو و ڕوژێنەرانەی کە ژینگە و دەوروبەر (environment) دروستی دەکات .ئاڕاستەیەکی بۆنیادگەریی واتا بە بەشێك لە دروستە\ڕۆنان لە قەڵەم دەدا کاریگەربوون بە ئاڕاستەیەکی ڕەفتاری (بلۆم فیلد)،کە فەرهەنگی ئاوەزییان پشتگوێ خستوو تەنانەت لە سیمانتیکی بەرهەم هێنان لەسەرەتادا وای بۆ دەچوون کە فەرهەنگی

گۆڕان دایە، هەر بۆیە زمان بەبەردەوامی خۆی دەگۆڕێت و دەبێت وشەو پێکهاتە زمانییەکان لە چێوەی مێژوو کۆبکرێتەوە.[□] بلۆم فیلد دژایەتی ئاڕاستەیەکی ئاوەزی دەکات کە پابەندن بە شیکاری عەقڵی (تەسەوری ئاوەزی) و چەمك و هەست و نەست،واتە بانگەشە بۆ ڕێبازێکی مادی بۆ شیکارکردنی دیاردەی زمان دەکات.[□]

بوونی پەیوەندی سروشتی لە نێوان وشەکان و شتەکان دەگەڕێتەوە بۆ ئاڕاستەیەکی ئەنالۆجی،کەئەنالۆجناسەکان (analogists) وای بۆ دەچن کە زمان لە ڕەچەڵەك دا سروشتیە(natural) هەر بۆیە یاسا بەندانەو (regular) و لۆژیکییە(LogicaL) ئەمەش ئەو واتایەیە کە(بلۆم فیلد) لەگفتوگۆی (کراتیلوس)بەدەستی هێنا.[□] بلۆم فیلد زمان بە ڕەفتارێکی مرۆیی دادەنێت وەکو هەموو ڕەفتارو هەڵسوکەوتێکی تری مرۆیی ،کەپێی وایە ئەگەر ڕەفتاری زمانی وەکو وەڵامدانەوە (response) ،ورووژێنەر (stimulus) تێبینی بکرێت سروشتیە و لە چیرۆکی جاك و جیل بەم شێوە ڕوونی دەکاتەوە ، کە کاتێك جیل سێوێك دەبینێت بەزمانی و لێوەکانی دەنگێك دەردەکات جاك لەبەرانبەردا سێوەکەی بۆ دەهێنێت، چونکە برسێتی وەکو وروژێنەرێك وایە، دەنگەکەی جیل وەڵامدانەوەیە و لە هەمانکات دا ئاگادارکردنەوەیە بۆ (جاك).[□]

بلۆم فیلد لە ساڵی(□□□□)تێبینی ئەوەی کردووە،کە دەربڕاوی (من برسیمە)بە تەنها مەبەست لە برسیبوون نییە،ڕەنگە منداڵێك ئەم ڕستەیە بەکار بهێنێت بە بیانووی نەخەوت[□] هەربۆیە ڕەخنە ئاڕاستەی تیۆری ڕەفتاری دەکرێت ،چونکە لەدەربڕاوی (من برسیمە)وروژێنەرەکان ناتوانرێت دیاریبکرێت،بۆنموونە(بیانووی یاریکردن بە خواردنەکە لەلایەن منداڵێك،بیانووی نەخەوتن،ڕەهەندێکی کۆمەڵایەتی وەردەگرێت).

هەروەها ناتوانرێت وەڵامدانەوەکان دیاریبکرێت ،بۆنموونە:-

ا-خواردنەکە ئامادەیە،نانەکەت بخۆ.□□

ب-ئێستا کاتی خەوە،بڕۆ بۆ ژوورەکەت.

ئاوەزی بە شێکە لە ڕێزمان و کەمتر گرنگیان بە واتای وشە و ڕستەکان دەدا،بەڵام گرنگی دانی ڕۆنانکارەکان بە فەرهەنگی ئاوەزی لەو کاتەوە دەست پێدەکات کە سیمانتیکی دروستەکاری \ڕۆنانکاری گرنگیان بە فەرهەنگی ئاوەزی و کێڵگەی واتایی دەدا کە وشەکانی زمان پێکەوە پۆلێن دەکرێت، سەربە کێڵگەیەکی واتاییە و دیاریکردنی واتای تۆخمێك پەیوەستە بە واتایی ئەویترلە چوار چێوەی پەیڕەوێکدا. بڕوانە:أحمد مختار عمر(□□□□، □□ – □□ □□).

[□] **صلاح الدين زرال(□□□□، □□).**

[□] **سمير شريف استيتة(□□□□، □□).**

[□] **صلاح الدين زرال(□□□□، □□).**

[□] **ئەمەش دەقە ئینگلیزیەکەیە**

(suppose that tack and Jill are walking down a Line. Jill is hungry. She sees an apple in a tree. She makes a noise with her Larynx, tongue and Lips. Jack vaults the fence, climbs the tree, jakes the apple, brings it to Jill, and pLaces it in her hand. Jill eats the apple). Leonard Bloom field, Language (Ogth edition; Great Britain iunwin university books, □□□□), p□□

[□] **اف،ار،بالمر(□□□□، □□).**

پ-پێشتر نانت نەخوارد.(سزا)

ت-نان بخۆ بۆ ئەوەی برسیت نەبێت.(ڕەنگە تەنها ڕستەیەك بێت،خواردنەكە ئامادە نەبێت وەكو مادە).وەهەروەها وروژێنەرەكان و وەڵامدانەوەكان لایەنی شاراوەیی وەكو(خۆشەویستی،ڕق لێ بوون....)ی تێكەڵ دەبێت،بۆنموونە:-

ا- ئینجا من چی بكەم برسیتە.

ب-دەستت نییە پارووپەك نان بۆخۆت ئامادەبكەی.

پ- ،تۆ كەی تێر دەبیت.

ت-،بەقۆربانت بم لەبەیانییەوە هیچت نەخواردووە.

/) تێڕوانینی عەقڵی(لێكدانەوەیی واتایی)

(چۆمسكی)باسی لە پەیوەندی زمان و عەقڵ و داهێنانی زمانی دەكات، هەر چەندە پێشتر لای(همبوڵدت و سۆسیر)باسكراوە،بەڵام جیاوازیەكەی لەوەدایە ، كە لای چۆمسكی (داهێنانی زمانی) بنەمایی تیۆرەكەیەتی ، میكانیزمە عەقڵیەكان و زمانییەكان پێكەوە پەیوەستن و پابەندن بە تەسەوركردن و مامەڵەكردن لەگەڵ واقیع ، ئەگەر لای هەموو مرۆڤەكان پەیوەندییەكە بەهەمان شێوە بێت، ئەمە بنەمایە بۆ دامەزراندنی رێزمانی گشتی (یونڤەرسەڵی). كاری عەقل بەتەنها بریاردان نییە لەسەر هەڵاوێركردن و پەسەندكردنی بونیادە زمانییەكان،بەڵكو لە توانایدایە بونییادە نا پەسەندەكان دەستنیشان بكات، هەر بۆیە لای چومسكی بەكارهێنانی زمانی پەسەند ڕستەی گراماتیكی (gramnaticaL sentence)،ناپەسەندیش ڕستەی ناگراماتیكی(non gramnatic sentence) پێدەوترێت.[1]

(چۆمسكی) باسی ئەوەدەكات كە قسەكەر مەعریفەیەكی ناوەكی و شاراوەی هەیە دەربارەی زمانەكەی ، ئەم مەعریفە نائاشكرایە ناو دەنێت توانست (competence)،بەڵام بەكارهێنانی ئەم مەعریفەیە لە بەرهەمهێنان وتێگەیشتنی ڕستەكان ناودەنێت توانا(performance)،كەواتە توانست گەنجینەی ئاوەزیی قسەكەرە و پەیوەستە بەپەیڕەوی زمانەكەی و تەحەكوم بە هەڵسوكەوتی زمانی لە (توانا) دا بەرجەستەبوو دەكات .[2] توانست لەسەرەتادا لە قۆناغێكی سەرەتاییدایە كە بریتییە لە یاسا ئەبستراكتی و ماتەبووەكان لە ئاوەزی قسەكەر (بونیادی بنەڕەتی دیاریكراو - بونیادی قووڵ) ، دواتر لە ڕێگەی یاساكانی گواستنەوە وە دەچێتە قۆناغی فرە بونیادی (بونیادی ڕووكەش)، ئاڕاستەی (بەرهەمهێنان) لە زمان دا گرنگی بە بەكارهێنانی فیعلی/كردەیی زمان نادەن لەلایەن قسەكەرەوە،بەڵكو بە گوێرەی یاساكانی بەرهەمهێنان(گەڕانەوە بۆ حەدسی زمانی) گرنگی بەفۆرمبەندی ڕستەی گریمانەیی دەدەن و پرسیار لەوە دەكەن ئایا ڕستە بەرهەمهێنراوەكان پەیوەست بە ڕێبازێكی ماتماتیكی پەیكاڵە لەگەڵ ڕێزمانی زمانەكە یان نە؟زاراوەی فۆرم دروستی(well formendess) لەم ئاڕاستەیەوە جێگیر بووە،هەربۆیە وەكو زمانێكی

---

[1] سمیر شریف أستیتە( ).\ جون لیونز ( ).

[2] Chomsky(:).

فۆرمی(formal language) ی داهێنراو مامەڵە لەگەڵ زمانی سروشتی دەکەن ،بەلاَم لای زۆربەی زمانەوانان پەسەند نیە و ڕەخنەی لێدەگیرێت.[]

پرۆسەی بەرهەمهێنان و ئالۆگۆڕکردنی ئەگەریانەی ڕستەکان بەتەنها بریتیە لە پرۆسەیەکی ماتماتیکی وردەکاریانە کە زمانەوان بەکاری دەهێنێت و هیچ پەیوەندیەکی بەقسەکەرەوە نیە بۆ نموونە پەیوەندی نێوان بکەر،بەرکار وکردار بەم شێوە یە شیکار دەکرێت(کردار-بەرکار-بکەر)(بکەر-بەرکار-کردار)(کردار –بکەر-بەرکار)...فۆرمە ئەگەریەکانی تر،بەلاَم ئەم فۆرمە لۆژیکییە ئەگەریانە لە هەموو زمانەکاندا پەسەند نیە بۆ نموونە ئەگەر(ئارا)بکەری لۆژیکی بێت،(ئاگا) بەرکاربێت،(بینین)کردار بێت،گریمانە لەبوونی ئەم ڕستانە دەکرێت:-

[]-ا-ئارا ئاگای بینی

ب-بینی ئارا ئاگا*

پ-ئاگا ئارا بینی.................

لە سالآنی هەشتادا ڕێزمانی بەرهەمهێنان گریمانەی نوێ ی پێشکەش کرد، کە بریتی بوون لە ڕێزمانی ئەرکی فەرهەنگی(lexical functional grammer)هەروەها ڕێزمانی دروستەی فرێزی گشتوەگیر(generalized phrase structure grammer)،لەم دوو گریمانەدا ڕێزمانی گواستنەوە واز لێ دەهێنرێت،پشت بەیاسانی بەرهەمهێنان دەبەسترێت ،ئەوەی یەکەمیان گرنگی بە نیشانە فەرهەنگییەکان دەدات،دووەمیان لە ڕوونکردنەوەی پەیوەندی نێوان ڕستە جیاوازەکان گرنگی بە نیشانە و خەسڵەتی لۆژیکی دەدات ،هەربۆیە گۆڕانکاری کرا لە بیرۆکەکانی پێشتری چۆمسکی ،کەپێیوابوو سینتاکس سەربەخۆیە پەیوەست نیە بەواتاوە،کەلە گریمانەی یەکەم گرنگی بە بیرۆکەی چۆمسکی دەدرێت بەوەی گریمانەی سینتاکسی پەیوەست بەو پەیڕەوەی کە لە مێشکی قسەکەر دایە دروست و پەسەند دەبێت.[]

زۆربەی زمانەوانەکان لە لێکۆڵینەوە سیمانتیکی لە بیرۆکەی دەوروبەر دوور دەکەونەوە،چونکە پێیان وایە کە دەتوانرێت واتای ڕستەکان خۆی لەخۆیدا ئاشکرا بکرێت و واتا نادیاری و ناوازەیی واتای تێدا چارەسەر بکرێت،بەبێ گەڕانەوە بۆ دەورووبەرێك لە دنیایی ئەزموون و شارەزایی لە دەرەنجامی مەعریفەی مرۆیی،کە پێیان وایە ، ئەگەر سیمانتیك بە گوێرەی دەوروبەر بناسینەوە ئەوە دەبێت کێڵگەی سیمانتیکی دیارنەکراو و بێ کۆتایمان هەبێت. [] ئەوانەی گرنگی بەپەیوەندی مەغزایی (sense) دەدەن ، هەندێکیان باس لە واتای ڕستە و پەیوەندارییی واتایی ڕستەکان بەواتای وشەکان دەکەن ،هەر بۆیە بیرویس([]) باس لەوە دەکات کە سیمانتیك دەبێت ئەم ڕستەیە ڕوونبکاتەوە بۆنموونە:-

[]-پیاوەکە باس لە خۆشەویستی سەرۆك دەکات. []

John Lyons([]).[]

*ئەم ڕستەیە لە ڕووی فۆرمەوە پەسەند نیە(ill-formed)

[] محمد محمد یونس([]).

[] اف،ر،بالمر([]).

[] اف، أر، بالمر([]).

لێرەدا نازانرێت باس لە خۆشەویستی سەرۆك دەكات بۆ خەڵك یان خەڵك بۆ سەرۆك، كە دەتوانرێت لە زمانی كوردیدا ئەم ڕستانە بەو شێوە بەرچاو بكەوێت كە واتا نادیاری تێدایە،بۆنموونە:-

ا-كارەباكە باش نالێت.

ب-حكومەتی عیراق نییەتی باشی نییە.

پ-قژی منداڵەكە كورتە.

ت-قژی منداڵەكە زۆر دریژنیە.

ج-زۆربەی خوێندكارەكان وەڵامەكانیان هەڵەیە.

قسەكردن و نییەت دراوەتە پاڵ شتێكی نازیندوو،(قژی منداڵەكە كورتە/قژی منداڵەكە زۆر درێژ نییە) ئەم دوو ڕستەیە هاوواتان،هەروەها ڕستەیەكی وەكو(زۆربەی خوێندكارەكان وەڵامەكانیان هەڵەیە)ئەوە ئەگەریی لەبوونی ڕستەیەكیتر یان بەخشكەیی واتای (هەندێكیان وەڵامەكانیان ڕاستە)لەخۆدەگرێت،ئەگەر سەیری لێكۆڵینەوەكانی(كاتزوفۆدەر)* ( )بكەین دەبینین(لێكدانەوە و خوێندنەوەی زۆری ڕستەكان)تاكە ئامانجی سیمانتیكە و بە تەواوەتی بیرۆكەی دەوروبەریی ڕەتدەكەنەوە بۆ نموونە:-

ا-من بەبینینی كوردستان دڵخۆش دەبم.

ب-كوردستان تاقە خوشكی منە.

پ-كوردستان نیشتیمانی منە.

لە ڕستەیەكی وەكو (من بەبینینی كوردستان دڵخۆش دەبم)،لێرە دا ئەگەر ڕستەیەكی وەكو (چونكە ئەو تاقە خوشكی منە)ئەوە بۆمان دەردەكەوێت كە كوردستان ناوی كەسێكە،بەڵام ئەگەر ڕستەیەكی وەكو(چونكە كوردستان نیشتیمانی منە)لێرەدا بۆمان دەردەكەوێت كە كوردستان ناوی شوێنێكە،بەڵام ئەگەر ئەم جۆرە لێكدانەوە ڕێگەیەكی بە سوود بێت بۆ دیاریكردنی پەیوەندیە مەغزایەكان (sense) * ، دەبێت چ جۆرە زانیاریەك بكرێتە بنەمایی ئەم پەیوەندیە كە هەموو مەغزاو ئاماژەبەندی و مەعریفەی مرۆیی لەخۆ بگرێت؟ئەگەر بگەڕێینەوە سەر ئەو ڕستەی سەرەوە(بە بینینی كوردستان دڵخۆش دەبم) وەڵامی ئەم ڕستەیە پەیوەستە بە زانینی ئێمە بەوەی كە ئایە كوردستان ناوی كچێكە یان كوردستان ناوی شوێنێكە،هەربۆیە دەتوانرێت بوترێت واتا نادیاری و ناوازەیی پەیوەستە بە مەعریفەی دنیایی،چونكە كەسیك بە ڕەگەز كورد نەبێت ڕەنگە ناوی (كوردستان)ی نەبیستبێت،بەڵام دەبێت بوترێت لای (كاتزو فودر) گرنگی بە مەعریفەی قسەكەر دەدرێت، هەربۆیە قسەكەر لە بەكارهێنانی زمان دا جیاكاری ناكات لە نێوان مەعریفەی دنیایی و

---

* تیۆری شیكاركردنی واتایی لە لایەن كاتز و فۆدەر پێشكەش كرا كە بریتییە لە شیكاركردنی وشەكان بۆ پێكهاتە سەرەكییەكانی .ئەم دوو لێكۆڵەرە بۆدیاریكردنی (واتا)سێ ڕەگەز دیاریدەكەن .-دیاریكردنی سینتاكسی - دیاریكردنی سیمانتیكی-دیاریكردنی جیاكەرەوەیی وەكو (دار،شار)كە لە بوارەكانی میتافۆر و هاوواتایی و پولیسیمی بەم تیۆریە كاردەكرێت،وە لەگەڵ تیۆری كێڵگە واتاییەكان لە زۆر ڕووەوە یەكدەگرێتەوە.بڕوانە:منقور عبدالجلیل( ).

*فریگە (واتا) بە واتایەكی دەرەكی یان سایكۆلۆجی دانانێت، بەڵكو باس لە دنیایی سێیەم دەكات كە دنیایی مەغزایە (sense) و بەرانبەر بە مەودایی واتایی و وئاماژەبەندی (reference) بەكاری هێناوە .بڕوانە:عبد القادر الفاسی الفهری(-).

مەعریفەی بونیادی واتایی. () لە بەر ڕۆشنایی ئەم لێکدانەوانە،چۆمسکی هەندێك گۆڕانکاری کرد لەتیۆرییەکانی ،کە توانستیی زمانی (language competence)پەیوەست بە ئاستی سیمانتیکیی لای ئەم ئاراستەیە گرنگی بەم لایەنانە دەدات لە پشکنینی واتادا () :-

-واتای پیتی و فەرهەنگی

-واتای میتافۆری(وشە لە بەکارهێنان دا)

-فرە واتایی و پەیوەندیە واتاییەکانی تر (هاوواتایی و دژ واتایی)

-نیشانە سیمانتیکیەکان(semantic features)

-واتای ڕستە و پەیوەندی نێوان ڕستەکان و نیشانەو خەسڵەتی ڕستەکان.

/) تێڕوانینی واقیعی بۆ ئاشکراکردنی (واتا)

ئاراستەی قوتابخانە زمانیەکان بنەمایەکی ئەنتۆلۆجی ئەبستمولۆجی دیاریدەکات،هەر بۆیەلە لێکۆڵینەوەی لە دیاردەی زمان پرسیا ر لەوە دەکرێت ،ئایا زمانەوان دەبێت بونیادە زمانیەکان پەسەند بکات یان گرنگی دەدات بە پرۆسە ئەبستراکتییەکان (لێکدانەوە / تفسیر)؟ هەروەها بەپێی لێکدانەوەی قوتابخانە زمانییەکانی * چی گرنگە،پەیڕەوی زمان ؟یان پرۆسەی بەکارهێنان؟ یان بەرهەمی بەکارهێنان چ ئاخاوتن بێت ،یان مێژووی زمان، یان بونیادی ڕێزمانی ، یان بونیادی فەرهەنگی ، یان ئەرکی زمان ؟ وە دەبێت زمانەوان لێکۆڵینەوە لە رستەی زمانی بکات یان دەربراوە (utterances) ئاخاوتنییەکان و دەقەکان یان مەعریفەی زمانی لە ئاوەزی قسەکەر ؟ ئۆڵمان(Ulmann) پیێ ی وایە کە هەردوو ڕێبازی شیکاری و دەوروبەری سەربەیەك ئاراستەن و هەربۆیە دەڵێت ،دەبێت لە واقیعی کردەیی(Inoperation)، بەو شێوەی لە ئاخاوتن یان دەقێکی نوسراو هاتووە ، لێکۆڵینەوە لە وشە بکرێت،کە ئەم ڕووداوە واقعییانە لە شێوەی واتا یان (واتاکان)ی وشە تۆمار بکرێن.() بەلاَم قوتابخانەی پراگماتیکی هەرسێ فاکتەری (لۆژیکی، بونیادی ، گفتوگۆکردن) لە ڕوونکردنەوەی پرۆسەی گفتوگۆکردن دەخاتە ڕوو، دەتوانرێت بوترێت کە سەدەی بیست و یەك(بەدەر لە قۆناغی قوتابخانەی بەرهەمهێنان)قۆناغی گواستنەوەیە بۆ لێکۆڵینەوەی واقیعی- ئەزموونی لە شیکارکردنی دەقەکان دا، بەواتا گواستنەوە لە عەقڵگەریی ئەبستراکتی بۆ ئەرکگەرایی دەوروبەریی () ،چونکە واتایی حەقیقی (کە لە فەرهەنگە زمانییەکان تۆمارکراوە) هەموو لایەنەکانی واتا ئاشکرا ناکەن بەڵکو لە ئەنجامی فرەبەکارهێناندا واتایی جیاوازتر لەم واتا حەقیقیە ئاشکرا دەبێت.()

/) واتا لەبەکارهێناندا(دەوروبەر)

() اف،ار،بالمر( ).

() شحده فارع،موسى عمايره،جهاد حمدان،محمد العناني( ).

*(قوتابخانەی بونیادگەریی - structuralism، مێژوویی، ئەرکی - functionalis، بەرهەمهێنان -generativism، پراگماتیکی- pragmatism کە جیاکاری لەژێربێژی پراگماتیکی).

() احمد مختار عمر( ).

() محمد محمد يونس( ).

() صلاح الدين زرال( ).

(واتا) پێشوتر بریتی بوو لە پەیوەندی نێوان دەربڕاوە (فۆرم) و ئاماژەپێکردن (لە دەرەوە یان لە ئاوەزی قسەکەر) کە بریتیە لە حەقیقەت (fact) و ڕووداو(event) ئەم تێڕوانینە لە ژیربێژی تەقلیدی کە لە ژیربێژی یونانی داکەوتووە هەستیپێدەکرێت و هەروەها ئەم تێڕوانینە عەقڵییە ی واتا ،بە هەمان شێوە ئۆگدن و ریتشاردز لە کتێبیی واتای واتا (meaning of meaing) باسیان کرد و بە سێگۆشەی واتایی بیرۆکەکانیان خستە ڕوو، بەڵام فیرس فۆناغێکی ئەبستمولوجی و ئەنتۆلۆجی گەورەیە لە بواری زانستی زمان،چونکە سەرەڕای ئەوەی پشتگیری لە هەڵوێستی ڕەفتارییەکان دەکات کە باس لە ئاڵۆزی لێکۆڵینەوەی واتایی دەکەن بە پشت بەستن بە تەنها بە لۆژیك و تەسەوراتی ئەنتولۆجی کە لە ژیربێژی یۆنانی پەیڕەودەکرا،لە لایەکی ترەوە دەرگایەکی واڵا کرد لەبەردەم لێکۆڵینەوە لە واتا لە بەکارهێنان. واتای وشە لەم تیۆریە بریتیە لە(بەکارهێنانی واتا لە زماندا) یان (شێوازی بەکارهێنانی واتا) یان (ڕۆڵ گێڕانی).هەربۆیە فێرس پێیوایە لە دەوروبەرە جۆراوجۆرەکان (واتا) ئاشکرا دەبێت بە تێبینیکردنی یەکە زمانیەکانی تر،کە لە تەنیشتیەوە هاتوون دیاریدەکرێت و پەسەند دەکرێت هەربۆیە واتای وشە پەیوەست ناکەنەوە بە سەیرکردنی یان پێناسەکردن و پێناسەنەکردنی ئامەژەبەند(reference).

مامۆستای زمانەوانی فیرس(J.R.firth) لە لەندەن (-) بیرۆکەی (تیۆریی دەووربەری مەوقیف(Theory of context of situation) لە زانای ئەنسروپۆلۆجی (مالینونسکی) وەرگرت، بۆیە لەبری ئەوەی باس لە پەیوەندی دوولایەنی (فۆرم) و (واتا) بکرێت، باس لە پێکهاتەیەك لە فۆرم و واتا دەکراو پەیوەندی ئەم پێکهاتەیە بە پێکهاتەکانی تر کە دەتوانرێت لە دەوروبەردا جێی بگرێتەوە. ئەرك لای (فیرس) پەیڕەوێکی سێ لایەنی دیاریدەکات :-

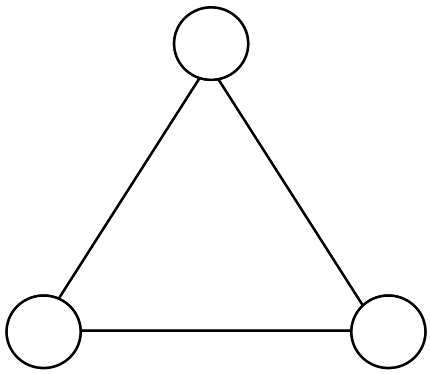

وێنەی(/)

محمد محمد یونس( ).

صلاح الدين زرال( ).|ستيفن اولمان( ).

احمد مختار عمر( ).

محمودمحمد السعران (ب-ت:).

سمير شريف استيتة( ).|

- ماده (Substamce) :- ئەو دەنگانەی کە وشەو ڕستە نوتقکراوەکان و هەروەها پیتەکان، کەلە نووسین بەکاردێت.
- فۆرم (form)ئەو فۆرمەیە کە لە مادە پێکدەهێنرێت.
- مەوقیف

زانایی ئەنسرۆپۆلۆجی (مالینوسکی) (Malinowski) ، هەستی بەوە کرد کە لە کارێکی وەرگێڕاندا ناتوانرێت واتا بگوێزرێتەوە وە وشەلێن لە دەقە زمانێك دا نەبێت واتاکانیان ئاشکرا نابێت چونکە پەیوەستە بە کەلتوری کۆمەڵگا و بارو حاڵەت و ئەو مەوقیفەی تێیدا بەکار هاتووە. [1] ، تیۆری دەوروبەری ئەو سنوورەی تێپەڕاند کە بلۆم فیلد دیاری کردبوو لە نێوان لێکۆڵینەوە لە لایەنی فۆرم و لایەنی سیمانتیکی لە زماندا ، وە باس لە بەستنەوەی زمان دەکات بە دنیای ئەزموونەوە کە هەموو ڕەهەندە سایکۆلۆجی و کۆمەڵایتیەکان لە خۆدەگرێت ،کە دەوروبەری زمانی پەیوەستە بەم لایەنانە (کەسایەتی قسەکەرو گوێگر لە کردەی ئاخاوتن ،لایەنی کۆمەڵایەتی و کەلتووری و ڕۆشنبیری ،ئەو کاریگەریەی کە ئاخاوتن دروستی دەکات (ڕازیکردن یان ڕازی نەکردن) [2] .فیرس پێ ی وایە کە ئیتر نابێت سەیری واتا بکرێت وەکو پرۆسەی ئاوەزی ماتبوو،بەڵکو دەبێت وەکو پێکهاتەیەك لەپەیوەندی دەوروبەری سەیر بکرێت. [3] بنەمای ئەم تیۆریە ڕەتکردنەوەی شیکارکردنی فۆرمییە بۆ زمان بۆیە هەوڵی ئەوە دەدات کە بە شێوەیەکی زانستی لێکۆڵینەوە لە واتا بکات.[4]

(بلۆم فیڵد)پێیوایە کەکارلێکردنی وروژێنەرو وەڵامدانەوە ڕەفتارێکی کۆمەڵایەتیە زمانەوان خۆی پێوە خەریك ناکات و واتا هیچ گرنگییەکی نییە، بەڵام دووخستنەوەی واتا لە لێکۆڵینەوەی زمانی ناتوانێت حەقیقەتی بوونی (واتا) بسڕێتەوە،چونکە زمان دەربڕینە لە واتایی کۆمەڵایەتی و دەروونی و ژیانی.هەر بۆیە ئەگەر وروژێنەرێکی وەکو (شەڕی داعش بۆ کورد زیانی هەیە) وەربگرین [5]،ئەوە لە وەڵامدانەوەیە بەپێی دەوروبەر و مەوقیفی جۆراوجۆر ئەم دەرئەنجامگیرییانە دەست دەکەوێت:-

- ڕاستە و حەقیقەتە .
- بەڵێ ئەم شەڕە زیانی هەیە.
- بەڵێ ، وایە.
- گومانی تێدا نییە
- گومان ناکەم وابێت .
- ئەمە ڕاست نیە.
- نەخێر، ئەم شەڕە زیانی نییە.

---

[1] عبده الراجحی( ).
[2] قدادره عبد السلام( ).|محمود محمد السعران(ب ت).
[3] J.r.firth(( )
[4] اف،ار،بالمر( ).
[5] سمیر شریف استیتە( ).

-گومان لەوە دەکەم، کەوابێت.

-ئەم شەڕە، زیانێکی زۆری نییە. ....

بۆ نموونە لە وەڵامدانەوەی وەکو (ڕاستە و حەقیقەتە) لە هەموو مەوقیفێك ناوترێت، بەڵکو لە مشت و مڕیی لەوەی کە ئایە ئەم شەڕە زیانی هەیە یان نە، ئەو وەڵامەمان دەستدەکەوێت،هەروەها(بەڵێ ڕاستە) بۆ ئەوەیە کە باوەڕکردنی وەرگر زۆرترە لە وروژێنەرو (گومانی تێدا نییە) بۆ ڕەوینەوەی گومانە لە ناڕاستی مەسەلەکە، بەڵام کە دەوترێت (من گومان ناکەم) کە بەتەواوەتی ناتوانرێت ڕەت بکرێتەوەو بڕیارێك و بیرو باوەڕێکی کەسییە، ئەم وەڵامدانەوانە بەهەمان شێوە لە حاڵەتی نێگەتیفی وێنەی پراگماتیکی جۆراوجۆر لە خۆ دەگرێت.کە مەوقیفە کۆمەڵایەتیەکان لە تواناییدایە لە یەك واتایی دیاریکراو واتایی جۆرجۆراو بەرهەم بهێنێت. [1]

جۆرێك لە مەوقیفی کۆمەڵایەتی تایبەتمان هەیە کە پێ ی دەوترێت زۆر بڵێی کۆمەڵایەتی(اللغو الاجتماعی)کە لای مالینۆفیسکی بە(phatic communication) ناوی هاتوە،لە کردەی گفتۆگۆکردن کەسەکان تەنها زیاتر کات بەسەر دەبەن یان چارەسەری مەوقیفێکی کۆمەڵایەتیە ولەم حاڵەتەدا بابەتی ئاخاوتنەکان بریتین لە باسکردنی کەش و هەوا،سیاسەت و هەربابەتێکی گشتی دیکە[2] بۆنموونە:-

-ا- چۆنیت.

ب-سلاوت لێبیت.

پ-ئەم کاتەت باش.

(مالینۆفسکی)لەلێکۆڵینەوەکانی تێبینی ئەوەی کرد کە دەربڕاوەکانی وەك چۆنیت؟(How do you do?) هەروەها پرسیارکردن لە کەش و هەوا و خێزان بە(گفتۆگۆی کۆمەڵایەتی)ناودەبرێت،چونکە وشەکان هەڵگری واتا نین بەڵکو ئەرکێکی کۆمەڵایەتی پەتی جێبەجێدەکەن.[3]

لە زانستی زمانی کۆمەڵایەتی زاراوەی تۆمار دەوروبەری (REGISTER) بەکاردێت کە مەبەست لە جۆرەکانی مەعریفەیە بە گوێرەی دەوروبەری بەکارهێنان (According to use varieties)بەپێچەوانەی زاراوەی(زارەکان)کە مەبەست لە جۆرەکانی مەعریفەیە بە گوێرەی بەکارهێنەر(according to user varieties)، [4] بەلام (k.ammer) پێشنیازی ئەم دابەشکردنەی کرد بۆ دەوروبەر:-

دەوروبەری زمانی(linguistic context)

-دەوروبەری ئیمۆشنی(emotional context)

-دەوروبەری باروحاڵەت(situational context)

-دەوروبەری ڕۆشنبیری(cultural context)

---

[1] سمیر شریف استیتیە( ).

[2] تمام حسان( ).

[3] اف،ار،بالمر( ).

[4] صلاح الدین زرال( ).

هەندێ لە لێکۆڵەران ئەم دابەشکردنە بەباش نازانن و دوو جۆر دیاریدەکەن:-دەوروبەری زمانی- دەوروبەری مەوقیف کە دەورووبەری زمانی پەیوەستە بە ئاخاوتنی دەربڕدراو،بەلأم دەوروبەری مەوقیف(باروحاڵەت) هەموو جۆرەکانی تری دەوروبەری تێداجێ دەکرێتەوە و ئەو بارودۆخەیە کە دەنوسێت بە ئاخاوتنەوە. () کە دەکرێت لێرەدا پشکنینی واتا بخرێتە ڕوو:- ()

پشکنینی واتا

واتای زمانی(المعنى المقالی) ← → واتای مەوقیف(باروحاڵەت)(المعنى المقامی)

واتای ئەرکی+واتای فەرهەنگی

هێڵکاری(/)

بۆنموونە لە ڕستەیەکی وەکو(گوڵە جوانەکەم) لە مەوقیف دا دەوترێت کە ڕەنگە بۆ ستایش و یان بۆ ناسکی و نازداری منداڵێك،یان بۆ شکاندنەوە یان بۆ فێڵکردن....تاد،کەوشەی (گوڵ) هەڵگری واتایەکی فەرهەنگی نیە،هەربۆیە دەتوانرێت لە دەورووبەرە جۆرارجۆرەکان واتای فۆرمە زمانییەکان ڕوونبکرێتەوە ،کەلێرەدا خراوەتە ڕوو:-

-دەوروبەری زمانی دەتوانرێت بە وشەی(good)لە (E) یدا کە لە دەوروبەردا واتای جیاواز وەردەگرێت. () یان وشەی (دەست) لە کوردیدا بە پێ ی دەوروبەری زمانی واتای جیاواز وەردەگرێت بۆ نموونە(دەست بەسەر،دەسکی دەرگا،دەست کورت،دەستم دامێنت،دەست بلأو،دەستگیران،دەست دانە دەست،دەستکردنەوە،دەست بڕین ،دەست پانکردنەوە،دەست قورسبوون،دەست پیا ماڵین ،دەست تێوەردان ،دەست پیاهێنان ،دەست دەکات بەکونی هارو مار دا).بۆنموونە:-

ا-باوکەکە دەستی لە منداڵەکە کردەوە.

ب-ژنەکە دەست بلأوە.

- دەوروبەری ئیموشنی پلەی هێزوو لاوازی هەڵچوونەکان دیاریدەکات بۆنموونە وشەی(LOVE)ی ئینگلیزی جیاوازە لە(LIKE)،لەزمانی کوردیشدا وشەی(حەزلێکردن)و(خۆشەویستی)جیاوازن سەرەڕای ئەوە لەبنەڕەتدا هاوبەشن،هەریەك لەوشەی(تیرۆرکردن،کوشتن،ئەنفال کردن)هۆکارێکی سیاسی و کۆمەلأیەتی لەپشتەوەیان دیاریدەکرێت.هەروەها تەمەڵ خانە/خانەی بەسالأچووان،ژینگەپارێز/کرێکاری شارەوانی /خزمەتگوزار.بۆنموونە:-

ا-مامۆستایەکی زانکۆ تیرۆرکرا.

ب-کوشتنی ژنان دیاردەیەکی ناشارستانیە.

() فرید عوج حیدر(:).

() بۆ ئەم هێڵکارییە بڕوانە:صلاح الدين زرال(:).

() احمد مختار عمر(:).|فرید عوج حیدر(،)

- دەوروبەری باروحالەت/مەوقیف بریتیە لە جێكەوتەی ووشە لە مەوقیفێكی دەرەكی بۆ نموونە:-

-خوارەحمت پێبكات.

لە زمانی كوردیدا بە كاریگەری زمانی عەرەبی لە مەوقیفێكدا كە كەسێك پژمەیەك دەكات دەوترێت(خوا رەحمت پێبكات)،بەلاٌم لە مەوقیفێكی تردا كە كەسێك كۆچی دوایی كردبێت دەوترێت(خوا رەحمی پێبكات) یان لە رستەیەكی وەكو(كاری خۆی كرد) لە لە مەوقیفێكدا دەوتوێت كە كەسێك بەزمێكی نابێتەوە. یان دەوترێت (ئەوەی رۆیشت ناگەرێتەوە)كە مەبەست لە رۆیشتنی كەسێك نیە بەلٌكو لە دەستدانی شتێكە یان كەسێكە یان رووداوێكە.

-دەوروبەری رۆشنبیری پێویستی بە دیاریكردنی ئەو دەوروبەرە رۆشنبیری وكۆمەلاٌیەتیە كە وشەی تێدا بەكاردێت وەكو(Looking Glass) بۆ ئاوێنە بەكاردێت لە زمانی ئینگلیزیدا كە لە بریتانیا نیشانەی چینێكی كۆمەلاٌیەتی بالاٌیە بەلاٌم لە بەرانبەری وشەی(Mirror) بەكاردێت لای كەسانی ئاسایی،هەروەها وشەی (Rich) بەرانبەر بە(Wealthy).( )لەزمانی كوردیدا وشەی(هاسەرەكەم) بەرانبەر بە(خێزانەكەم) یان (مالٌەوە) یان (دایكی مندالٌەكان) بەكاردێت كە رەهەندێكی كۆمەلاٌیەتی وەردەگرێت.بۆنموونە:-

-ا-لەگەلٌ هاوسەرەكەم دەمەقالٌەم بووە.

ب-لەگەلٌ مالٌەوە دەمەقالٌەم بووە.

/) زمان لەبەكارهێناندا(پراگماتیك)

لێكۆلٌینەوەی پراگماتیكی لەسەر بنەمای مەبەستداریێتییە، بەلاٌم ئەو قۆناغەی كە مەبەستداریێتی تێدا زالٌبوو دژ بەراڤەكردنی (تأویل) واتایی بوو بریتیبوو لە قۆناغی ژیربێژی ئایدیالٌی،كە گرنگی دەدرا بە دەسەلاٌتداریێتی ئاخاوتنی تاكلایەن و بیریی رەها، قۆناغێكی ترمان هەیە بە قۆناغی بابەتگەریی یان بونیادگەریی ناو دەبرێت، كە بە تەنها تێیدا گرنگی دەدرێت بە دەق و دەوروبەری مێژوویی و كۆمەلاٌیەتی دەقەكە ،جیاواز لەم دوو قۆناغە لە قۆناغی سێیەم كە بە قۆناغی ژیربێژی شیكاری دەناسرێت گرنگی دەدرێت بەمەسەلەی (راڤەكردن)لە لایەن راڤەكەرەوە.( ) هەربۆیە دەتوانرێت سێ رێگا بۆ ئاشكراكردنی واتا دیاریبكرێت :-

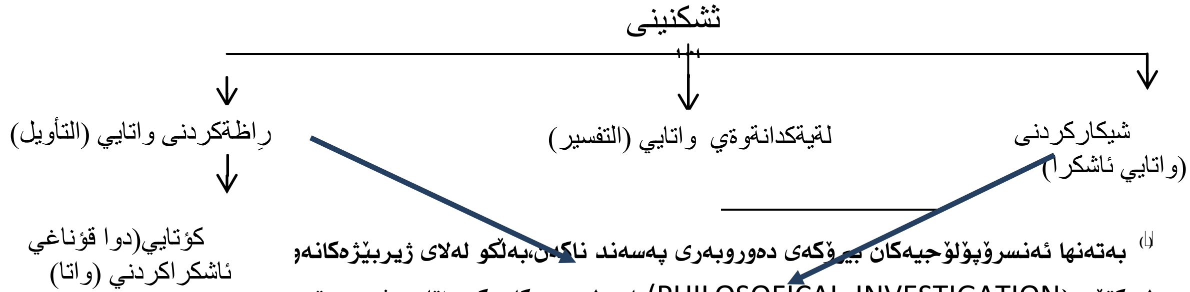

( ) بەتەنها ئەنسرۆپۆلۆجیەكان بیرۆكەی دەوروبەری پەسەند ناكەن،بەلٌكو لەلای ژیربێژەكانەو لە كتێبی(PHILOSOFICAL INVESTIGATION)باس لەوە دەكات كە واتای وشە بریتیە برتراند راسل باس لە وە دەكات كە لە بەكارهێنانی زمانیدا واتا ئاشكرا دەبێت،كە دواتر بیرۆك دەرونزانی پەسەندكرا،بروانە:احمد مختار عمر( ).

( ) صلاح إسماعیل عبدالحق( )./ صلاح الدین زرال( ).

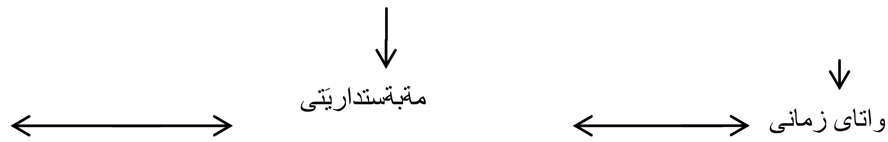

هێڵکاری(/)

هەرچەندە لێکۆڵینەوەی پراگماتیکی لە ڕۆشنبیری ئەنجلوساکسونی(anglosaxoune) داکەوتووە و لە ئەمریکاو ئینگلترا بەهۆی ژیربێژی شیکاریی گەشەی کردووە، بەڵام هۆکارێکی تری دەگەڕێتەوە بۆ کەم و کورتی قوتابخانەی بەرهەمهێنان لە نموونەی یەکەم دا کە باس لە سەربەخۆیی سینتاکس(autonomic syntaxe) دەکرێت، هەر بۆیە لە قۆناغەکانی دواتر گرنگی بە هەردوو ئاستی سیمانتیکی و پراگماتیکی دەدرا. [1]

لێکۆڵینەوە پراگماتیکییەکان ئاراستەیەکی مەعریفی (cognitive) وەرگرتووە بە تایبەتی لەگەڵ سەرهەڵدانی کارەکانی(سپیریر و ویلس)،کە بە پراگماتیکی مەعریفی ناو دەبرێت و لە ئاڕاستەکان و تەسەوری (فۆدر) دەربارەی میکانیزمی پروسێسکردنی ئاوەزی زانیارییە زمانییەکان لە قاڵبە مەعریفییە جیاکارەکان، سوودیان وەرگرتووە .تیورییە پراگماتیکییەکان پشکنین لە پەیوەندی ڕووبەڕوویی (Interface)لە نێوان پراگماتیك و فەرهەنگی ئاوەزی،پراگماتیك و سینتاکس، پراگماتیك و فۆنۆلوژی (ستریس، ئاواز . . .)،پراگماتیك و زمانبێژان،پراگماتیك و زانستی زمانی کۆمپیوتەری، هەربۆیە ئێمە لەبەردەم زاراوەی (لێکۆڵینەوە پراگماتیکییەکان) ین بە کۆ نەك بە تاك. [2] **پراگماتیك بواری لێکۆڵینەوەی هاوبەشە لە نێوان هەموو بوارە مەعریفییەکانی تر، کە لە ژیربێژی شیکاری (ژیربێژی زمانی ئاسایی) وەرگرتووە، هەروەها لە زانستی زمانی مەعریفی تیۆریی گونجاندن وەرگرتووە، کە دەتوانین لێرەدا بیخەینەڕوو:-**

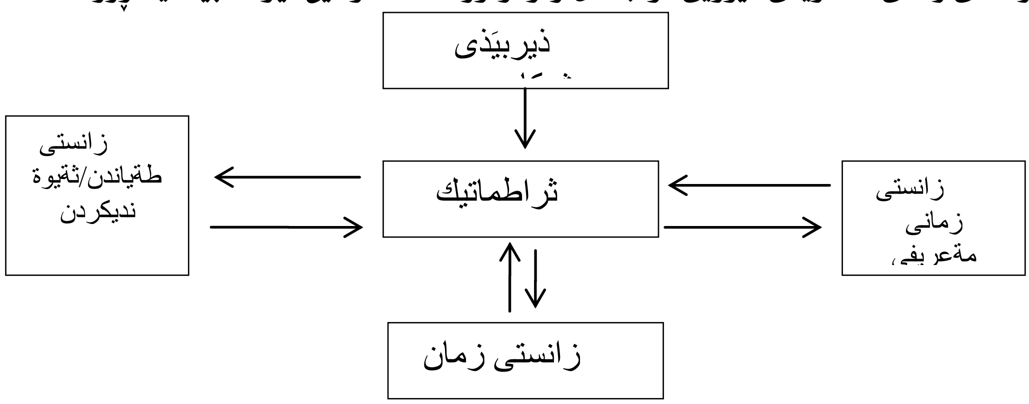

هێڵکاری(/)

کەموکورتی لۆژیك فۆرمی (ئەرستۆ) بە تا یبەتی لە لێکۆڵینەوە لە دەرەنجامگیرییەکان بەرەو ئەوەمان دەبات کە تێبینی ئەوە بکرێت،کە لە نموونەیەکی تەقلیدی گفتوگۆکردن بە تەنها گرنگی بە بونیادە زمانیەکان دەدرێت ناتوانێت نوتقکردنی قسەکەر بۆ دەربڕاوی دووەم پەیوەست بە دەربراوی یەکەم پێشبینی (استنباگ)بکرێت بۆنموونە:-

---

[1] **مقبول إدريس(:).**

[2] **حافڤ إسماعيلى علوى(:).**

ا-حەمە هەندێك قسە فێربووە.

ب-حەمە هەموو قسەیەك فێر نە بووە.

هیچ توخمێکی زمانی و هیچ بونیادێکی مۆرفۆلۆژی و ڕێزمانی و ئاوەزی لە ڕستەی یەکەمدا نییە کە ئاماژە بە دووەم بکات،یان دووەم بگرێتەوە.یەکەم هەوڵی سەرکەوتوو لەم بوارەدا لەلایەن گرایس (Paul Grice Herbert)( ) بوو بە ناوی ماکزیمی ئاخاوتن (conversational Maxims) کە دەتوانرێت بە پێی ئەم پێداچوونەوانە لە دەربڕاوی یەکەم پێشبینی لە دەربڕاوی دووەم بکەین.لێکۆڵینەوە پراگماتیکییەکان بوارێکی فراوان لە زانستی زمان داگیر دەکات کە دەتوانرێت وەکو پردێك لە نێوان لۆژیك و زانستی زمان سەیر بکەیت، هەروەها گرنگی بەوە دەدات کە کردەی گفتوگۆ کردن بە تەنها پەیوەست نییە بەپێدراوە زمانییەکان، بەڵکو پەیوەستە بە توخمە لۆژیکییەکان لەلایەك و ڕەگەزەکانی ئاخاوتن لەلایەکی تر هەر بۆیە ئەم بوارە (پراگماتیك) ڕەهەندێکی ئەبستمۆلۆجی نوێیە کەباسی لەیەکداچوونی و پەیوەندیەکی تەواوکاریی لە نێوان زمان و هەموو زانستەکانی تردەکات( ) .

زانستی زمانی بونیادگەریی گرنگی بە شیکارکردنی فۆرمە زمانییەکان دەدات ،بەڵام ئەم ڕستەیە (نرخی باجییان زیادکردووە) ڕوون ناکاتەوە بە تایبەتی روونکردنەوەی ئەو جێناوەی کە کرداری (زیاد کردن) خراوەتە پاڵی ، هەرچەندە ئەم هەوڵە لەو ساڵانەی دوایی لە زانستی زمانی ئەرکی بەرچاو دەکەوێت بەتایبەتی لە تیۆریی (ڕێزمانی ئەرکی) لای سیمون دیك(Simon Dik)کە دەتوانرێت بوترێت زیاتر ئەم تیۆرییە کاریگەرە بە پراگماتیك نەك بونیادگەریی،چۆنکە لەپراگماتیك چەند میکانیزمێکی پێویستمان هەیە بۆ لێکدانەوەی ئەو جێناوە لە واقیع و دنیای دەرەکی ، کە لە ڕاستیدا تەنها حکومەت دەتوانێت و مافی ئەوەی هەیە کە باج و گومرك زیاد بکات.( )

پراگماتیك گریمانە لە بوونی پێشبینییەکان دەکات لە نێوان قسەکەرو گوێگر، کەواتە گرنگی بە توانا دەدات نەك توانست ، ئەمەش پێچەوانەی بیرو بووچوونی بەرهەمهێنەرەکانە (التولیدیین) هەر بۆیە پراگماتیك گومان لە لێکۆڵینەوە لە توانستی زمانی بەدەر لە بەکارهێنان و دەوروبەر دەکات، ( )دوای قۆناغێکی دوورو درێژ لە لێکۆڵینەوەی فۆرمبەندانە(Formal) ی واتا کە قوتابخانەی بەرهەمهێنان پێی دەناسرێت، یەکەم کەس روبین لاکوف (Robin Lakof) بوو لەم ئاڕاستەیە کە گومانی لەوە دەکرد ،کە بتوانرێت بە دابڕاندن لە دەوروبەر لێکۆڵینەوە لە(واتا) بکرێت،ئیتر لە ساڵانی حەفتا ڕەخنە ئاڕاستەی ئەو بووچونانە دەکران کە (ڕستە)یان بەیەکەی شیکاری زمانی دادەنا و گرنگییان بە توخمەکانی تر وەکو دەوروبەرو نەدەدا، هەربۆیە زمانەوانە کۆمەڵایەتییەکان بیرۆکەی قسەکەری نموونەیی لای چۆمسکی ڕەتدەکەنەوە، هەروەها لە زانستی زمانی دەق و شیکارکردنی دسیکورس پابەندکردنی لێکۆڵینەوە زمانییەکان بە ڕێزمانی رستە(Sentence grammar) ڕەتدەکەنەوە،کە بە زۆری کاریگەربوون بەکارەکانی فێرس و

( ) محمد محمد یونس( ).

( ) حافظ اسماعیلی علوی( ).

( ) Geoffrey Leech( ).

هاليداى و ميشال (Mitchell). [□] كه له كۆتايى گرنگترين بنه‌ماكانى پراگماتيك له‌م وێنه‌يه‌دا به‌پێ ی گه‌شه‌كردنى مێژويى ده‌خه‌ينه ڕوو [□] :-

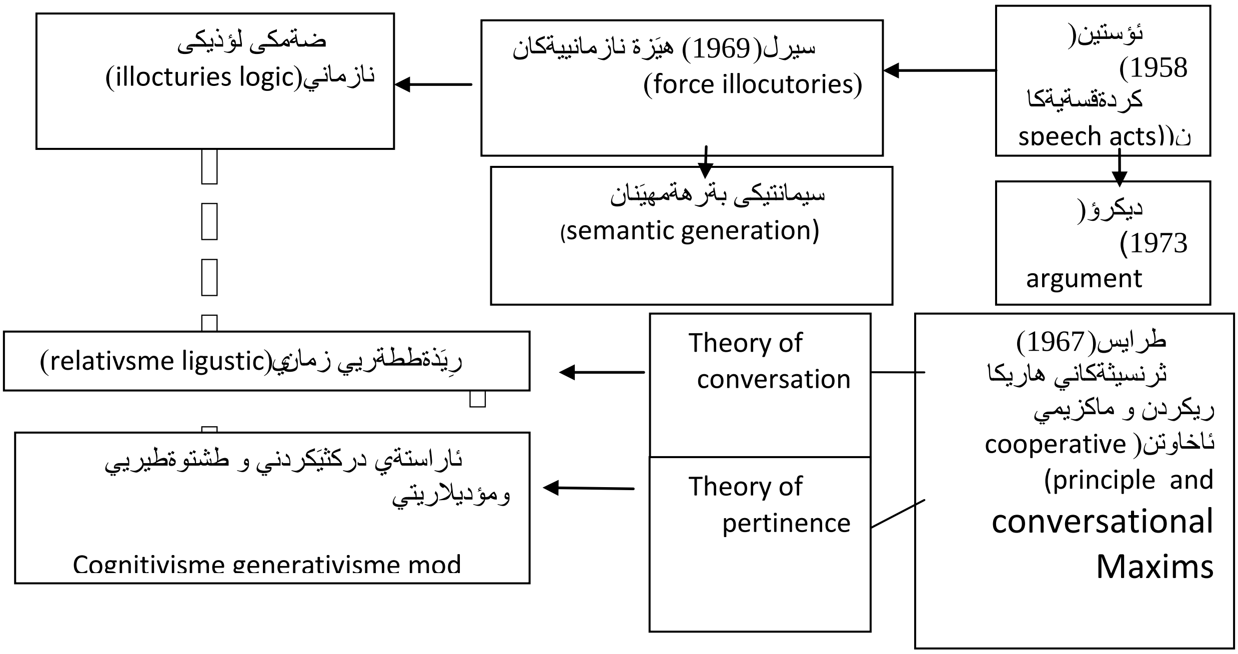

هێلكارى(□/□□)

[□] محمد محمد يونس(□□□□□□).

[□]له موشلر وه‌رگیراوه به‌ده‌ستكارييه‌وه بڕوانه: www.unge.cbLettres.phiol / حافظ اسماعیلی علوی (□□□□□).

بەشی سێیەم

بنەما ئەنتۆلۆجی و ئەبستمۆلۆجیەکانی شیکارکردنی ڕستەو دەربڕدراوەکان،ئاڕاستەکانی پەیکاڵبوونی (فۆرم) و (واتا)

[illegible]/[illegible]) بنەما ئەبستمۆلۆجی و ئەنتۆلۆجیەکان بۆپەیکاڵبوونی فۆرم و واتای ڕستەکان

بونیادگەرییە ڕەفتارییەکان گرنگی بە شیکارکردنی فۆرمی دەرەکی زمان دەدەن بە ڕێگەی پۆلێنکردن و دابەشکردن و پەسەنکردنەوە،ئەرکی سەرەکی زمان لە گەیاندن و گواستنەوەی واتا پەسەندناکەن،بەلاّم ئاوەزدارێتی ڕێبازێکە سنووری(پەسنکەرانە) دەبەزێنێت و گرنگی بە ڕاڤەکردن دەدات.[illegible] هەرچەندە باس لە بەرفراوانی و ناوبانگی لێکۆڵینەوەکانی فینگشتاین و چۆمسکی دەکرێت لەم بوارەدا،بەلاّم زۆربەی ژیربێژەکانی زمان بیرۆکەی (ئاوەزداری) پەسەندناکەن،هەربۆیە دوو ئاڕاستە درووستبوو،ئاڕاستەیەکیان سیمانتیکی ناوەڕۆکی واتایی(intensional semantics) پەسەند دەکەن و ئاڕاستەیەکی تریان سیمانتیکی مەودایی واتایی(extensional semantics). تیۆرییەکانی سیمانتیکی مەودایی واتایی باس لەوەدەکەن (واتا)بریتییە لە پەیکاڵبوون و ڕێککەوتن لە نێوان زمان و واقیع،هەروەها نرخی(حەقیقەت) خاڵی یەکەمە لە لێکۆڵینەوەکانیان ،لە ئێستادا پشتگیری کردن لەم تیۆرییە کەمی کردووە،تەنانەت هەندێکجار لە بنەمای(مەرجدارێتی-حەقیقەت)تێنەگەیشتن ڕوودەدات،بەتایبەتی لەو خاڵەدا کە دەوترێت درووستەی (س و ش) هەمان نرخی حەقیقەتیان هەیە ئەگەر ڕاست بن بەلاّم مەرج نیە هەمان واتایان هە بێت،هەروەها ئەو ڕستانەی کە پەیوەستە بە بیروباوەڕ(الاعتقاد)دەربارەی شتەکانی گەردوون تیۆری مەودایی واتایی پەسەندی ناکات، وەکو لە ئەدەبیاتی کوردیدا (ئەستێرەی ئینسان گر) و (زەوی) ئاماژەن بۆ یەك شت، بەلاّم کە دەوترێت (من پێم وانیە کە ئە ئەستێرەی ئینسان گر زەوی بێت)یان (وای بۆدەچم،بە بۆچوونم) هەموو ئەمانە پێویستی بە بۆچوونی مەعریفی هەیە[illegible]،ئیتر لێرەوە حەقیقەتی زمانی باس لە پەیکاڵبوونی فۆرم و

[illegible] إبواهیم محمد إبراهیم،([illegible]).www.omu.edu.ly

[illegible] رای جاکندوف([illegible]).

واتا دەكات نەك زمان و واقیع بەڵام لێرەدا دەبێت پرسیار بكەین بە پێی كام لێكدانەوەی زمانییە پەیكاڵبوونی فۆرم و واتا پەسەند دەكەین؟ بە پێ ی بنەمای ئەنتۆلۆجی لای قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوە كە بەتەنها گرنگی بە لێكدانەوەی عەقڵی دەدەن، یان بەپێی بنەمای ئەبستمۆلۆجی لای قوتابخانەی گفتوگۆكردن كە گرنگی بە ڕاڤەكردنی ئاخاوتن دەدەن، دەبێت لە وەڵامدا بوترێت لە بەرئەوەی مەبەستمان لەم لێكۆڵینەوە جێبەجێكردنی بنەمایەكی واقیعی وئەزموونییە بۆپەیكاڵبوونی فۆرم و واتا ،بۆیە هەردوو پرەنسیپی ئەنتۆلۆجی و ئەبستمۆلۆجی لە شیكاركردنی ڕستەو دەربڕاوە زمانییەكان دا بەكاردەهێنین،چونكە تەنانەت لێكۆڵینەوەكانی قۆتابخانەی بە رهە م هێنان ئاڕاستەیەكی ئەزموونی و مەعریفییان وەرگرت بە تایبەتی لای (كاتز و فۆدر) كە بنەمایەكی واقیعی و ئەزموونیان بۆ پەیكاڵبوونی فۆرم و واتا پەسەندكرد.

بنەمای واقیعی بۆپەیكاڵبوونی فۆرم و واتا بە شیكاركردن ولێكدانەوەی واتایی فۆرمە زمانییەكان تە واو نابێت بەڵكۆ لە پاڵ ئەم دووانە پیویستمان بە ڕاڤەكردنی فۆرمە زمانییەكان هەیە بۆ پەسەندكرنی پەیكاڵبوونی فۆرم و واتا، پراگماتیك زانستی بەكارهێنانی پێدەوترێت،هەندی جاریش زانستی گفتووگۆكردن(communication) ی پێدەوترێت،كەمەبەست،لێرەدا گرنگیدانە بەمەودایی واتایی(extention)ی دەربڕاوە زمانیەكان،نەك چەمكی واتایی(intention)دەربڕاوەزمانیەكان،چونكەئیلیمێنتەدەرەكیەكان،دەوروبەر(قسەكەر،گوێگر،مەعریفە،دەور وبەر،ئەزموون)گرنگە بۆ پرۆسەی تێگەیشتن و گفتووگۆكردن[□] ،بۆیە لە زانستی گفتوگۆكردن لە ساڵانی (□□)دا گرنگی درا بە تیۆری كردە قسەیەكان (speech act theory)،وە قۆناغی دواتر گرنگی دەدرا بە لێكۆڵینەوەی ئەزموونبەندانە (empirical)لەشیكاركردنی ئاخاوتن(conversation) بە تایبەتی لە ساڵی □□□□ لە لایەن (گرایس)ەوە گرنگی دەدرا بە ماكزیمی ئاخاوتن(maxim of conversation)، بەهۆی درككردن بەكارلیككردنی نێوان واتا و بەكارهێنان لێكۆڵینەوەكان لە چوارچێوەی سیمانتیك فراوانكرا و وەكو لێكۆڵینەوەی فۆرمبەندانە (formal)،لە چواچێوەی سیمانتنیكی بار و حاڵەت (situation semantics) و لۆژیكی نازمانی (illocutionary logic)لێكۆڵینەوەكان ئەنجام دەدرا.[□] كە دەتوانین هەرسێ تێڕوانینەكان لەم خشتەیەدا بخەینەڕوو:-

ئاڕاستەی فۆرمی	ئاڕاستەی ئاوەزی	ئاڕاستەی ئاخاوتنی
یاساكان بۆ شیكاركردنی ڕستە یاسایی سروشتین واتە یاسا پەتییە زمانییەكان وەكو یاسایی پێكهێنان (constiutivs). □-فۆرم=واتا □-واتا=واتایی فۆرمی.	یاساكان بۆ شیكاركردنی ڕستەكان یاسایی زگماكین سەلیقەی قسەكەرە وەكو یاسایی گونجاندن كە یاسا فەرهەنگییەكان دەشكێنێتەوە بەسەر فۆرمە زمانییەكان بۆ پەسەندكردنی فۆرم و واتایی ڕستە. □-فۆرم ⟶ واتا	یاساكان بۆ شیكاركردنی ڕستەو دەربڕاوەكان یاسایی زمانی+یاسایی كۆمەڵایەتی و كەلتوریین وەكو یاسایی(regulative)،كە هەندێ ڕەفتار دیاریدەكات بە بێ ئەوەی كاربكاتە سەر سەركەوتنی كردەی زمانی . □-فۆرم ⟷ واتا فۆرم پەیكاڵە لەگەڵ واتا ،(واتا)ش پەیكاڵە لەگەڵ فۆرم ، پەیوەندیەكی دووجەمسەرییە. □-واتا=

[□] بڕوانە:محمد محمد یونس(□□□□:□□)
[□] محمد محمد یونس(□□□□:□).

	فۆرم پەیکاڵە لەگەڵ واتا بەلاَم لە واتاوە دەچین بۆ فۆرم یان لە فۆرمەوە بۆ واتا. -واتا=واتایی زمانی کە بریتییە لە واتایی حەقیقی و میتافۆری.	ا-واتایی ڕستەناوەڕۆکی(propostion). ب-ناو ئاخنیینە واتاییەکان(presupposition). پ-واتایی بەخشکەیی.

خشتە(/)

/ - /گرنگترین شیکارە زمانیەکان

لۆژیکناسەکان لە لێکۆڵینەوە زمانیەکاندا باسی ئەوەدەکەن کە دەربڕاوە زمانییەکان لە دوو ئیلیمێنتی سەرەکی (بابەت—object -مسند الیە) ومەحموول-predication-مسند)پێکهاتوون، بەلاَم شیکارکردنی ڕستە بۆ ئەم دوو ئیلیمێنتە ناتوانێت هەموو ئەو پەیوەندیانەی کە هەردوو لای ئیسنادکردن بە یەکدەگەیەنێت ئاشکرا بکات هەربۆیە لە شیکارکردنی بونیادی ڕستەکان ڕێبازی جیاجیا بەکاردەهێنرێت( ) سەرەتا بە تێڕوانینی فۆرمی لای (هیمسلاف)دواتریش تێڕوانینی(گیوم،بونیادگەری،بەرهەمهێنان(generation)ودەوروبەری ئاخاوتن و دەوروبەری بارو حاڵەت) تەماشای ڕێزمان دەکرا،لەم ڕووەوە دەتوانین گرنگترین شیکارە زمانیەکان بخەینە ڕوو:( )

/ -) تێڕوانینی فۆرمی (formal)بۆشیکارکردنی ڕستەکان

مێژووی ژیربێژی ئەوەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە چەمکی (فۆرم)تەمومژاویە،چونکە ئەگەر باس لە فۆرمی هێمایەك بکرێت ئەوە بیرمان دەچێت بۆ لای فۆرمی مادی هێماکە،بەلاَم ناوەڕۆك و جەوهەر (کرۆك)ی فۆرمەکان ناتوانرێت بە ئاسانی دیاریبکرێت.( ) بە پێچەوانەی پۆلێنکارەکان لە گرنگی بە واتا (sense) نادەن، (فۆرم) لای (هیمسلاف*) بریتییە لە ئاستی دەربراوەیی (expression) و لەبەرانبەردا ئاستی ناوەڕۆکمان (content) مان هەیە. دەتوانرێت پەیوەندی نێوان ئاستی دەربڕاویی وئاستی ناوەڕۆکی هێماکان لەم خشتەیەدا بخرێتە ڕوو:-( )

ئاستی ناوەڕۆك	ئاستی دەربڕاوەیی	
پەیوەندی جێنشینی و تەکنشینی نێوان ووشەکان و ڕستەکان	پەیوەندی جێنشینی و تەکنشینی نێوان فۆنێمەکان و گرافێمەکان و هەروەها لەنێوان مۆرفێمەکان	فۆرم
کرۆکی بیرۆکەیی(کۆمەڵێك خەسڵەتی ئاوەزیی)	کرۆکی دەنگی|نووسینی (بیستراو و بینراو)	کرۆك

( ) احمد محمد مقدور(:).

( ) حافڤ اسماعیلی علوی(:).

( ) هربیرت برکلی(:).

* سەربە قوتابخانەی کوبنهاگنە (Copenhagen) کە بە گلوماستیك ناودەبرێت (gloss matic) لە زاراوەی یۆنانی (gloss) هاتووە بە واتای زمان یان ئاخاوتن (جاسیسونJespersen ، بدرسن(H. pedersan)، هیمسلاف (Hjelmslev) ئەلدال (H.J Uldall). بروندال(Brandal) لەم بوارەدا کاریان کردوە. بڕوانە :- حلمی خلیل(:).

( ) هربیرت برکلی(:).

خشتەی(□/□)

له ناواخنی خودی خۆیدا هێمایەك هیچ نرخێکی نییه، نرخی هێمایەکی زمانی له چوارچێوەی پەیڕەوێك دا دیاریدەکرێت که هێما تێدا خاوەن واتایه،هەر بۆیه ئەم جۆرە گریمانەیه خەسڵەتێکی ئەبستراکتی هەیه که کاریگەرە به داڕشتنی فۆرمبەندانەی ماتماتیکی که پەیوەندی نێوان(أ ، ب)پێوانەیه بۆ دیاریکردنی(أ) یان (ب). ئەم شیکارکردنه فۆرمیەی (هیمسلاف) سنوری شیکارکردنی دابەشکەرانه ولایەنی واتایی تێدەپەڕێنێت و هەوڵێکه بۆ پشکنینی پەیوەندی فۆرمبەندانه و لوژیکبەندانەی نێوان ئیلیمێنته زمانییەکان که دەتوانرێت بابەتیانه دیار بخرێت. [□] هەروەها دەنگ و واتایی لێك دوور خستەوە و گرنگی بەلایەنی فۆرمی دەدا و کاریگەری هەبوو لەسەر قوتابخانەی ئەمریکی لەشیکارکردنی دابەشکەرانه ی ڕسته کان،(هیمسلاف) لەم بوارەدا سێ جۆر پەیوەندی له نێوان پێکهاته زمانییەکان دیاردەکات [□] :-

□-پەیوەستبوون(inter dependence) :- بوونی (ا) مەرجێکه بۆ هاتنی (ب) له رسته دا، پێچه وانەکەشی ڕاسته وەکو پەیوەندی نیوان بابه ت(مسند) و مەحمول(مسند الیه).

□-خانووەکه دەفرۆشێت.

□-دیاریکردن (determination) :-بوونی(ا)مەرجێکه بۆ بوونی (ب) ،پێچه وانەکەی هەڵەیه وەکو پریپوزشن و ناوەکەی دوای خۆی چونکه پریپوزشنمان هەبێت له ڕستەدا ئەوە پێویستمان به ناوێك هەیه.

□- خانووەکه بەئێمه دەفرۆشێت.

□-جیاکاریی (constellation) :- بوونی (أ) مەرجیك نییه بۆ هاتنی (ب) وەکو پەیوەندی دیارخەرو دیارخراو.

□-خانووەکەی ئێمەی کڕی.

□/□-□) شیکارکردنی دابەشکەرانه (distributional)

قوتابخانەی ڕەفتاریی لەشیکارکردنی دەقەزمانییەکاندا گرنگی به جێکەوتەو دابەشکردنی فۆنۆلۆجی و مۆرفۆلۆجی وشه دەدەن له ڕستەدا [□]) شیکاری ڕستەکان ناکەن بەشێوەی به دوای یەکهاتنی ئیلمێنته زمانییەکان لەتەنیشت یەکەوە وەکو (خوێندکار + ەکه + دەخوێنێت).بەڵکو ڕسته وەکو پارچەیەکی له پێکهاتەی بەسەریەك کەڵەکه بوو لەسەرەوە بۆ خوارەوە بەشێوەی درەخت سەیر دەکات ئەم جۆرە شیکارکردنه جۆری ئیلیمێنتەکانی ڕسته ئاشکراناکات و هەروەها شێوازی پێکەوەبەستنەوەی پێکهاتەکانی ڕسته له ڕووی ڕێزمانییەوە ڕووناکاتەوە وەکو ڕستەی پرسیاری و ڕستەی بکەرنادیار.[□]

ڕێبازی دابەشکەرانه گریمانەیەکی زمانییه، که پێوانەیەکی واتایی و پێوانەیەکی دابەشکەرانەی تێدا بەکارهاتووە بەڵام (زلیج هاریس) گۆڕانکاری کرد لەم گریمانەیه و بیروباوەڕەکانی له ساڵی□□□□ له گوتارێك به ناونیشانی (Transformer Grammar) بڵاوکردەوە[□] بیرو بووچوونەکانی پێچەوانەی ڕەفتارییەکان

[□] هربیرت برکلی(□□□□: □).

[□] قدادره عبد السلام(□□□□□□: □).

[□] إبراهیم محمد إبراهیم(□).www.omu.edu.ly.

[□] ابتهال محمد البار(□□□□: □).

[□] Zelling HarrisK(□□□□: □).

بوو، چومسکی کاریگەربوو بە (هاریس)، هەر بۆیەدەوترێت هاریس خاوەنی ڕاستەڤینەی زانستی زمانی (گواستنەوە)یە،بەڵام (چومسکی)خاوەنی ڕاستەڤینەی زانستی زمانی (بەرهەمهێنان)ە[illegible] .گریمانەی دابەشکەرانە،کەبە(هاریس)ەوە پەیوەست دەکرێت گرنگی بە دابەشکردنی ئیلیمێنتە زمانییەکان(Linguistic elements)دەدات و جیاوازی لە دابەشکردنی ئیلیمێنتە زمانییەکان پەیوەستە بە ئەو دەوروبەرە زمانییەی کە دەبێتە جێکەوتە بۆی، بۆ نموونە وشەی سەگ (dog) لە هەمان دەوروبەری وشەی منداڵ (child) جێکەوتەی نییە، بەڵام لە دەوروبەری وشەی پشیلە (cat) دابەش دەبێت، ئەم گریمانەیە لەلایەن زمانەوانە بونیاد گەرییەکان گرنگی پێدەدرا، چونکە پێیانوابوو،کە دەبێت زمانەوان میتۆدێکی ئەزموونگەریی وردەکاریانە بۆ دیاریکردنی ئیلمێنتە زمانییەکان و پۆلێنکردنی لەو دەوروبەرەی کە جێکەوتەکەیەتی بە کاربهێنێت، واتە بەڕێگەی دابەشکردن دیاریبکرێت ،کە ڕێگاکانی شیکارکردنی فۆرمی لای ئەم ئاڕاستەیە بەم شێوەیە :-.[illegible]

[illegible]-کەرتکردن و بەشبەشکردن (تقگیع و تقسیم) (segmeutation) ئاڕاستەی دابەشکەرانە باس لەوەدەکات کە زمان لە کۆمەڵێك یەکەی جیاکەرەوە پێکهاتووە کە بەڕێگەی بەشبەشکردن و کەرتکردن ئاشکرادەبێت،بلۆم فیلڵد لە ساڵی[illegible] لە کتێبی (زمان)ئەم شیکارکردنە بەم شێوە ڕووندەکاتەوە:-[illegible]

[illegible]-(porr John run away) بەواتە جۆنی بێ چارە هەڵهات،کە ئەم ڕستەیە شیکاردەکرێت بۆ دووپێکهاتەی ڕاستەوخۆ (consitituants immediats) بریتیین لە :-

[illegible]- جونی بێ چارە/poor john

[illegible]- هەڵهات /run away

)، بەڵام وەچە run،away(هەروەها(poor،johnکە هەریەك لەو پێکهاتانە دابەش دەبێت بۆ( ) یەکەی مۆرفۆلۆجین(مۆرفێم)کە کۆتا شیکارکردنە.[illegible]-هات constitants-terminanxپێکهاتەی کۆتایی(

[illegible]/ مۆرفێمی سەربەخۆ run/

[illegible]-هەڵ(مۆرفێم)A+away =مۆرفێم+مۆرفێم

[illegible]-**دابەشکردن(distribution)**:-دوایی بەشکردنی ڕستەکان بۆ پێکهاتەی ڕاستەوخۆ و پێکهاتەی کۆتایی دەتوانرێت پۆلی دابەشکەرانەی(clas distribution)یەکە زمانییەکان بناسرێتەوە،مەبەست لە دابەشکردن جێکەوتەی یەکەیەکی زمانییە یان سەگمێنتێکە(segment)لە نێو یەکەکانی تر هەربۆیە هەموو ئەو یەکە زمانیانەی لە هەمان جێکەوتە لە بری یەکتری دادەنرێت سەر بەهەمان پۆلی دابەشلۆدنن.[illegible]

بۆنموونە:

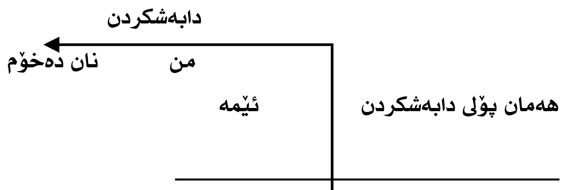

[illegible] رمچان عبدالتواب([illegible]).

[illegible] شرف الدين على الراجحى([illegible]).

[illegible] احمد محمد قدور([illegible]).

[illegible] قدادره عبدالسلام([illegible]).

تۆ

ئێوە

ئەو

ئەوان

پیاو

ژن

شیکارکردنی فۆرمە زمانیەکان بۆ وەچە پێکهاتە گەشەیەکی بەرچاوی بەخۆیەوە بینی،ئەوانەی کاریگەربوون بە ڕێبازەکەی بلۆم فیلد ئەم ڕێبازەیان پەیرەو دەکرد بەتایبەتی(زلیج هاریس- ZeligHari) ،(شارل هۆکێت Ch.Hockette)، (برنارد بلوخ B.Bloch)، (پیك* K.L.Pike) [illegible]. هاریس ئاماژە بەوە دەکات کە ڕستەو دەوروبەرە زمانیەکان کاریگەریی دەبێت لەسەر پێکهاتەو ئیلیمێنتە پێکهێنەرەکانی بۆ نموونە پاشگری (Up) لەم ڕستانەدا ([illegible]) :-

ا- ئاگا پەیوەندی بەدایکی دەکات [illegible] - Aga\ rang\ up\ his\ mather

ب-ئاگا پەیوەندی سۆزداری بچڕاند- Aga / stood / up / his / [illegible] - date

پ- ئاگا بە دوایی ژمارەی تەلەفۆنەکەی دەگەڕا [illegible]-Aga / Looked / up / her / phone / number

ئێلمێنتی (UP) لە ڕستەکانی دووبارە دەبێتەوە، لەگەڵ کردارەکەدا سێ پێکهاتەی کرداریی نوێ پێکدەهێنێت کە لە واتادا جیاوازە،هەروەها دابەشکردن گرنگی بە بنەمایی کورتبڕی دەدات لە گفتوگرکردن لە نێوان ئاخێوەران، بۆ نموونە :-

پ-بۆ کوێ ڕۆیشتن. Where / did / she / go ?/

و-سەر گردەکە Up / the / hill

کە لە بری ئەوەی ڕستەیەکی تەواوی/.Up the hill she went قسەکەر کورتبڕی دەکات لە دەربڕین ([illegible]) ، هاریس باس لەوە دەکات ئیلیمێنتەکانی دەوروبەری زمانی بە شێوەی هەرەمی ڕێکدەخرێت کە لە بچوکترین یەکەی دەنگی(فۆنێم)دەستپێدەکرێت یەکدەگرێت بۆ ئەوەی یەکەی مۆرفۆلۆجی (مۆرفێم

*** قوتابخانەی تاگمیمی ڕۆڵێکی گەورەی هەبوو بەتایبەتی لایەنی ئاوەزی بۆ قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوە ،کینیس پیك(Kenneth pike) دامەزرێنەری قوتابخانەی تاگمیم (tagmemics)ە،ئەم گریمانەیە گرنگی بە لێکۆڵینەوە لە (دەق) دەدات ،پەیوەستە بە یەکەی قاڵبیی (tagmeme)کە چوارچێوەیەکی ئاوەزی و تەسەورییە، کە دەتوانرێت بە ئیلیمێنتە زمانییە نوتقکراوەکان کە (fillers)ی پێدەوترێت پڕبکرێتەوە، توانای زمانی بەپێ ی ئەم تیۆریە شیکاردەکرێت بە گوێرەی چوار یەکە ی قاڵبی (جێکەوتە- slot،ڕۆڵ-role،پۆل-class،cohesion) بیرۆکەی ڕێزمانی گواستنەوە لە کتێبی زانستی زمانی دابەشکەرانە (Methods instrutuuraL Linguistics) لەلایەن هاریس ZellingItarris بڵاوکرایەوە کە دواتر بوە هۆی سەرهەڵدانی ڕێزمانی گواستنەوە .بڕوانە:سمیر شریف استیتیە([illegible]).و لاپەڕەکانی دواتر/ابتهال محمد البار([illegible]).**

([illegible]) احمد محمد قدور([illegible]).

([illegible])ابتهال محمد البار([illegible]).

([illegible]) محمود سلیمان یاقوت([illegible]).

)پێکبهێنێت دوا قۆناغیش ئاستی سینتاکسییە ،ئەمەش ئەو ڕێبازەیە کە بلۆم فیلد کاری پێدەکات،بەلأم هاریس و کۆمەڵێك لە هاوڕێکانی وردەکاریان کردوە لە شیکارکردنی دابەشکەرانە کە بریتییە لە سێ ڕێگا:

-کەوانە دانان(PARENTHEISATION)

-حەمە پەنجەرەکە دەشکێنێت

((حەمە)(((پەنجەرە)(ەکە)) (دە)(شکێنێت))))

(S)=,S.N=,S.V=,N.=,N=,A.P=,S.V.,=

-شارڵ هۆکێت پێشنیازی سندوقی هۆکێت دەکات بۆ شیکارکردنی ڕستەکان کە لە سەرەوە بۆ خوارەوە بێت یان لەخوارەوە بۆ سەرەوە بێت،بونموونە:-

-منداڵەکە سێوەکە دەخوات.

منداڵ	ەکە	سێو	دەخوات
N.	A.	N.	V.
منداڵەکە		سێو دەخوات	
SYNTAGMENOMINAL		SYNTAGME VERBAL	
منداڵەکە سێو دەخوات			
PHRASE			

خشتەی()

-درەختی(ARBRE)

شیکارکردن بە شێوازی درەخت لای زۆربەی ئاڕاستەزمانییەکان پەسەندە بەتایبەتی لای قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوە کە لە گەورەترین پێکهاتەی سەرەکی(ڕستە) ەوە دەستپێدەکرێت و سەرە گرێکان دەتوانرێت شیکار بکرێت تا بچوکترین یەکەی ڕێزمانی.

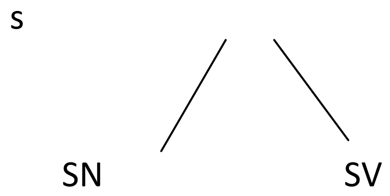

) تێڕوانینی بەرهەمهێنەری بۆ شیکارکردنی ڕستە

بەپێی تێڕوانینی بەرهەمهێنان و گواستنەوە لە شیکارکردنی ڕستەکان دەبێت باس لە دوولایەن بکرێت، لایەنی ناوەکیی (دەربڕینە لە بیرو واتا و وێنە دانەوەی بیرکردنەوەی مرۆییە) و لایەنی دەرەکی (وەرگێڕانی لایەنی یەکەمە کە بیرۆکەکان و واتاکان لە ئاوەزدا دەگۆڕێتەوە بە ئاخاوتنی ئاشکرا لە ڕووکەش دا،واتە دەربڕینە لە فۆرمی دەرەکی ڕستە)، وەك فولر (fouler) ئاماژەی پێ دەکات سنووری ئیشکردنی بونیادەکان

احمد محمد قدور().
احمد محمد قدور().
عبدە الراجحی().

بەم شێوەیە(بونیادی قووڵ بە واتا پەیوەندی دەکات و بونیادی ڕووکەش بە پەیڕەوی توخم و دەنگەکان)، بۆیە بونیادی قووڵ بریتیە لە واتایی ئەبستراکتی و لێکدراو، کە بەرێگەی بوونیادی ڕووکەش دەتوانرێت نوتقبکرێت ()

پێکهاتەی ناوەکی واتایی سەرەکی ڕستەمان پێ دەبەخشێت،کە پێکهاتەیەکی ئەبستراکتی و گریمانەییە، لەبەرانبەردا پێکهاتەی ڕووکەش چ بە نووسین یان ئاخاوتن بێت حەقیقەتێکی فیزیکیە،() بیرۆکەکان لە بونیادی قووڵ لە دەوروبەری ڕووداوێك (event)دەسوڕێتەوە وەکو(شووکردنی خوشکەکەت) ،ئەم ڕووداوە لە ئاوەزدا دەبێت بە واتای زمانی پێکەڵ(ممتزج)لەگەڵ ئیلیمێنتە زمانییەکان کە پێکهاتەی ناوەکی یان توانست و توانستگەی زمانی پێ دەوترێت کە بەشێکە لە پێکهاتەی بایلۆجی قسەکەر،هەربۆیە ڕووداوەکە لە دەوروبەری ئیلیمێنتەکانی وەکو(شوکردن،خوشك،ئامۆزا) چەقی بەستووەو بە پێ ی یاسا زمانییەکان کە لە ئاوەزی قسەکەردایە بەم شێوەیە دەربڕینی لێدەکرێت() ،یان بەگوێرەی توانستی زمانی،(توانای زمانی) لەم ڕستانەدا بەم شێوە بەرجەستە دەبێت:-

ا-خوشکەکەم شووی کرد بە کوڕی مامم.

ب-خوشکەکەم شووی بە خزم کردووە.

پ-کوڕی مامم خوشکەکەمی هێناوە.

ت-خوشکەکەم شووی کردووە بە ئامانج.

ج-ئامانج بوو بە زاوامان.

تیۆری بەرهەمهێنان و گواستنەوە دوو بنەمای هەیە یەکەمیان بەرهەمهێنان (generation) ە، واتە بەرهەمهێنانی پێکهاتەیەك یان چەند پێکهاتەیەك کە بە ڕستەی بەرهەمهێنەر (gemerative sentence) ناو دەبرێت کە خاوەن واتایەکی دروست و کەمترین ژمارەیە لە وشەو هیچ کردەیەکی گوێزانەوەی بەسەردا جێبەجێنەکراوە بۆنموونە:-

ا-ئارا هات.

ب-جگە لە ئارا کەس نەهاتووە.

(ئارا هات)،بنەمای دووەم گواستنەوەیە ڕستەی (جگە لە ئارا کەس نەهاتووە) ئەمە ڕستەیەکە یاساکانی گواستنەوەی بەسەردا جێبەجێکراوە. () لای (هاریس- Harris)، کە پێش (چومسکی) باسی لە گواستنەوە کردووە کردەی (گواستنەوە) بە داڕشتنی ڕستەیەك یان کۆمەڵە ڕستەیەك (non Kernel sentence) لە ڕستەی ناوك (Kernel sentenece) دەکرێت بۆنموونە:-

ا-خوێندکارەکە وانەکەی خوێند.

ب-وانەکە خوێندرا.

پ-حکومەتی هەرێم بە پارەی نەوت قەیرانی دارایی چارەسەر دەکات.

() see, fouler(:.).

() ابتهال محمد البار( ).

() عاصم شحاده علی( ).

() ابتهال محمد البار( ).

(خوێندكارەكە وانەكەی خوێند) ئەمە ڕستەی ناوكەو بكەردیارە،بەلاّم دەتوانین بیكەین بە بكەر نادیار و ڕستەی(وانەكە خوێنرا)ی لێدابرێژین، هەروەها ڕستەی (حكومەتی هەرێم بە فرۆشتنی نەوت قەیرانی دارایی چارەسەر دەكات.) ئەم ڕستە دەربڕاوە(نوتقكراوە) لە بناغەدا لە دوو ڕستەی ناوك (Kernal sentences) پێك هاتووە. [1] كە هەر یەكەیان واتایەك لە ئاوەزەی قسەكەر دەنوێنن، كە ئەو ڕستانە بریتیین لە :-

أ-حكومەتی هەرێم نەوت دەفرۆشێت.

ب-حكومەتی هەرێم قەیرانی دارایی چارەسەر دەكات.

هەروەك باسمان كرد ڕستەیەكی وەكو (حكومەتی هەرێم بە فرۆشتنی نەوت قەیرانی دارایی چارەسەر دەكات) لە ئاستی قووڵ دا دوو ڕستەیە، بە هەمان شێوە تاكە ڕستەیەك لە ئاستی قووڵ دەتوانێت چەند ڕستەیەك لە ئاستی ڕووكەش بەرهەم بهێنێت[2] بۆنموونە:-

أ-حەمە جانتاكەی كڕی.

ب-جانتاكە حەمە كڕی.

پ-ئەوەی جانتاكەی كڕی حەمە بوو.

ت-ئەوە حەمە بوو جانتاكەی كڕی.

وەكو لە ڕستەی(حەمە جانتاكەی كڕی)ڕستەكانی(جانتاكە حەمە كڕی،ئەوەی جانتاكەی كڕی حەمەبوو،ئەوە حەمە بوو جانتاكەی كڕی)لە ئاستی رووكەش دەستدەكەوێت ،هەروەها ڕستەی هەواڵی دەگۆڕێت بە ڕستەی پرسیاری لە ئاستی ڕووكەش ولە پرسیاری تەسدیقییەوە بۆ هەموو جۆرە پرسیاركردنێك دەربارەی تەسەوركردنی (كات،شوێن،حاڵەت،هۆ و خود)،بۆ نموونە:-

أ-ئایا حەمە جانتاكەی كڕی؟ (تەسدیقی)

ب-كەی جانتاكەی كڕی؟ (تەسەوری – كات)

پ-چۆن جانتاكەی كڕی؟ (تەسەوری – حاڵەت)

ت-بۆچی جانتاكەی كڕی؟ (تەسەوری – هۆ)

ج- كێ جانتاكەی كڕی؟ (تەسەوری – خود).

پەسەندكردنی گراماتیكی رستەكان هەروەك چومسكی باسی دەكات، دوو لایەن لەخۆ دەگرێت پێكهاتەی رووكەش كە بە ریگەی پەیرەوی دەنگی رستەكان دیارییدەكریت، بەلاّم پێكهاتەی قووڵ زیاتر چەمكێكی ئەبستراكتی هەیە بەرێگەی لێكدانەوەی (تفسیر) واتایی و سیمانتیكی دیارییدەكرێت ،كە هەندێكجار بونیادی رووكەشیش ڕۆڵ دەگێڕێت لە روونكرددنەوەی واتایی و سیمانتیكی، ئەو یاسایانەی كە پەیوەندی نێوان ئەم دوو بونیادە روونتدەكاتەوە (یاساكانی گواستنەوەی)ی پێ دەوترێت، كە واتە ئەم گریمانەیە بنەمایەك دەچەسپێنێت بەوەی كە پەسەندكردنی رێزمانی رستە كان بەریگەی ئەو یاسایانەی كە دەنگەكانی ئاخاوتن و واتایی سیمانتیكی بەیەكدەگەیەنێت دیاریدەكرێت [3].

---

[1] ابتهال محمد البار(:).

[2] إبراهيم محمد إبراهيم محمد عپمان( ).www.omu.edu.ly.

[3] محمد حماسه عبدالگیف(: –). /ابتهال مجمد البار(:).

بونیادی قووڵ ڕاڤەکردنی دروستی واتایی ڕستەکانی تێدایە ئەمەش گەڕانەوەیە بۆ لێکدانەوەی عەقڵی کە چۆمسکی پێیوایە ئامانجی لێکۆڵینەوەی زمانی پەسەنکردنی پەیڕەوی مەعریفەی زمانی خەزنکراوە لە ئاوەزی مرۆڤ کە بەکارهێنانی زمانی و تێگەیشتنی زمانی لەسەر ئەم بنەمایە بینا دەکرێت، چونکە بەهۆی بەیەکدا چوونی توانای زمانی کاریگەریی پەیڕەوەکانی تر وەکو کۆمەڵایەتی و عەقڵی بۆ سەر ڕەفتاریی زمانی لە پاڵ پەیڕەوی مەعریفەی زمانی ، توانای زمانی ناتوانێت ڕەنگدانەوەی پەیڕەوی مەعریفەی زمانی بێت،کە لە ئاوەزی قسەکەردایە ،هەربۆیە. ( ) مرۆڤ ئەگەر گەیشتە پلە و پایەی توانستی زمانی ( ). ئەوە یاساکانی زمانەکەی بە پەیڕەوە جیا جیاکانەوە خەزنکردووە و توانای بەرهەمهێنانی زمانی هەیە بەگوێرەی یاساکانی فۆنەتیك و فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆجی و سینتاکسی و فەرهەنگی و شێوازی،لەهەمان کاتدا توانایی لێکدانەوەی زمانی هەیە، کەواتە (خاوەن زمان) سەرچاوەی شیکارکردن و بڕیاردانە لەسەر ڕاست و هەڵەی جێبەجێکردنی زمانی، کە ئەمەش بە حەدس (intuition) ی زمانی ناودەبرێ ( ) (چومسکی)وهاوڕێکانی گرنگی بە ڕێزمان دەدەن لە هەردوو ئاستی قووڵ و ڕووکەش.هەرچەندە حەدس بریتییە لە حوکمدان بەسەر بەکارهێنانە زمانییە جۆراوجۆرەکان بەڵام هەندێکجار ناتوانێت واتایی تەواوی ڕستەکان دەستنیشان بکات نەك لەبەر ئەوەی پێکهاتەی زمانی ڕستەکان ڕوون و ئاشکرانییە، بەڵکو لەبەر ئەوەی ئاماژەیە بۆ چەند واتایەك هەربۆیە(چۆمسکی) ئەم دەربڕاوە (jack is easy to pleas) بە دوو شێوە لێکدانەوەی بۆ دەکات(بە ئاسانی ڕازی دەکەیت) یان (بە ئاسانی ڕازیت دەکات)،کە دەتوانین لە زمانی کوردیدا ڕستەی هاوشێوە ی ببینین وەکو:-

-منداڵەکان باس لە ڕێزی دایك و باوك دەکەن.

ئایا ڕێزی دایك و باوك بۆ منداڵ یان ڕێزی منداڵ بۆ دایك و باوك،یان ڕێزی دایك و باوك بۆ یەکتری؟چۆمسکی ئەم جۆرە دەربڕاوانە بە لێڵی (Ambiguous) ناودەبات، کە بەهەڵە لە کوردیدا بە (نادیاریی واتایی)وەرگێڕانی بۆ دەکرێت،چونکە چۆمسکی مەبەستی لە فرە واتاییە نەك نادیاری واتایی، چونکە( ) فۆرم لەگەڵ دوو جۆری واتا پەیکاڵ (واتای حەقیقی و واتایی میتافۆری).

) نموونەکانی شیکارکردنی ڕستە

چۆمسکی لە قۆناغی یەکەمی تیۆری بەرهەمهێنان و گواستنەوە سێ نموونەی شیکارکردنی ڕستە پێشکەش دەکات :-

---

مرتقی باقر( ).

توانستی زمانی مەخزونێکی مەعریفیە لە ئاوەزی مرۆڤ دا کە بریتیە لە یاساو ڕێسای زمانی ماتەبوو، کە لە تەمەنی منداڵیدا لەگەڵ گەشە دەکات وکە توانای بەرهەمهێنانی رستەی دروستی هەیە و دواتر توانایی بڕیاردانی هەیە لەسەر دروستی ئەوڕستانەی گوێی لێ دەبێت، بەلا م توانا بەکارهێنانی یاسا زمانییەکانە لەلایەن مرۆڤەوە چ بە نووسین یان ئاخاوتن، بۆ زیاتر بڕوانە:خلیل عمایرة( ).

ابتهال محمد البلار( ).

سمیر شریف استیتە( ).

-نموونەی یەکەم (Finite state Grammar) (ڕێزمانی دیاریکراو) لەسەر بنەمایی زنجیرەیەك هەڵبژاردنە کە بە هۆیەوە ڕستە بەرهەم دێت، ئەم زنجیرەیە لە ئیلیمێنتێکی سەرەتایی(InitaiaL state) بەرەو ئیلیمێنتێکی کۆتایی(Final state) دەڕوات،بەوەی مۆرفیمێك پێویستی بە مۆرفیمی تر هەیە لە ڕستەدا () وەکو (the) پێویستی بە(man) یان (men) هەیەو وە هەڵبژاردنی (man) پێویستی بە (comes) هەیە کەچی هەڵبژاردنی (men) پێویستی بە (come) هەیە () کە لە زمانی ئینگلیزی لە چەپەوە بۆ ڕاستە ،بەلاَم لە کوردیدا لە ڕاستەوە بۆ چەپ دەستپێدەکات.کە دەتوانین بەم شێوەیە لەم هێڵکارییە بیخەینەڕوو:- ()

-ا-منداڵەکە چیرۆك دەخوێنێتەوە

ب-پیاوەکە رۆمان دەخوێنێتەوە.

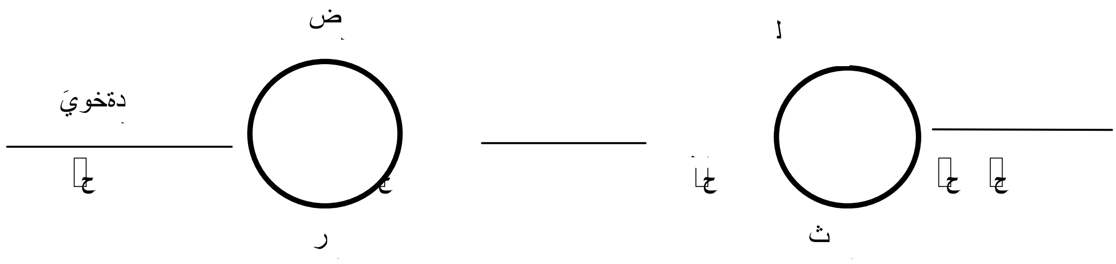

وێنە(/)

ح = حاڵەتی یەکەم، ح = حاڵەتی کۆتایی

لەو هێڵکاریەی سەرەوە یاسا ڕێزمانییەکان دیاریکراون، کە ڕێگە بە بەرهەمهێنانی ئەم جۆرە ڕستانە دەدەن بۆنموونە:-

-ا- منداڵەکە چیرۆك دەخوێنێتەوە.

ب- منداڵەکە ڕۆمان دەخوێنێتەوە.

پ- پیاوەکە چیرۆك دەخوێنێتەوە.

ت- پیاوەکە ڕۆمان دەخوێنێتەوە

(منداڵەکە چیرۆك دەخوێنێتەوە، منداڵەکە ڕۆمان دەخوێنێتەوە، پیاوەکە چیرۆك دەخوێنێتەوە، پیاوەکە ڕۆمان دەخوێنێتەوە)، سەرەڕای بازنە داخراوەکان دەتوانرێت یاساکان فراوانبکرێت بۆ ئەوەی ڕستەی زیاترمان دەستبکەوێت بۆنموونە:-

- پیاوە رۆشنبیرەکە رۆمانێکی بەسوود دەخوێنێتەوە.

() ابتهال محمد البار( ).

() عبده الراجحي(-).

() إبراهيم محمد إبراهيم محمد عيمان( ).www.omu.edu.ly

کەم و کورتی ئەم شیکارکردنە لەوەدایە کە ڕەنگە ڕستەی نا دروست لە ڕووی ڕێزمانییەوە بەرهەم بهێنێت هەروەها ژمارەی ڕستەکان کە بەرهەمی دەهێنێت دیاریکراون().

-نموونەی دووەم () ڕێزمانی دروستەی فرێزە (Pharase structure Grammar) ئەم شێوازی شیکارکردنە دەربراو و ڕستەکان شیکار دەکات بۆ وەچە پێکهاتەی ڕاستەوخۆ کە لە قوتابخانەی بونیادگەریی ڕەفتاریی بەکاردەهات بەلاَم شیکارکردنی ڕستە بەگوێرەی پێکهاتە ئەبستراکتیەکان پەیوەستە بە بونیاد(فۆرم) پەیوەست نیە بە(واتا) هەربۆیە گرفتی واتایی لەم یاسایانە بە فراوانی بەرچاو دەکەون().

کەوانەکانی شیکارکردن هاوشێوەی کەوانەکان لە ماتماتیك () بۆ نموونە ئەم هاوکێشە أ (ب + پ) جیاوازە لە هاوکێشەی أ × ب + پ ، کە چومسکی پێیوایە ئەم شێوازی شیکارکردنە دەتوانێت نادیاریی واتایی پێکهاتەکان ڕوونبکاتەوە بۆنموونە:-

ا-کتێب و (دەفتەری پراگماتیکم) هێناوە.

ب- کتێب و دەفتەری پراگماتیکم)هێناوە.

ا-(پارەی ئاو) و(کارەبا)هاتەوە.

ب- پارەی(ئاو و کارەبا)هاتەوە.

دەتوانین یاساکانی دروستەی فرێز لە شیکارکردنی ڕستە بۆ پێکهاتە سەرەکیەکانی بەم شێوەیە بخەینە ڕوو:- ()

S → NP + V
NP → T + N
VP → Verb + NP
T → The (ەکە)
N → man,(Soldier) (پێشمەرگە)(پیاو)(خوێندکار)
V → کردار (Took),(hit) ڕۆشت

هەروەها شیکارکردنی ڕستەکان بەرێگەی درەخت دەنوێنرێت و بەم شێوە دەبێت.

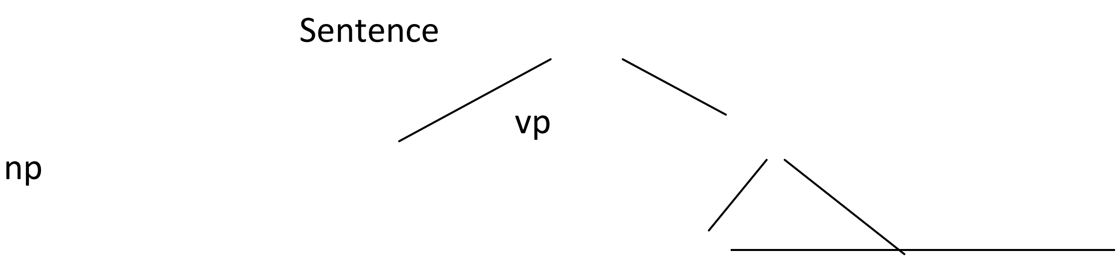

() جون لیونز( ).
() عبدە الراجحی( ).
() احمد محمد قدور( ).
() جون لیونز( ).
() ابتهال محمد البار( ).

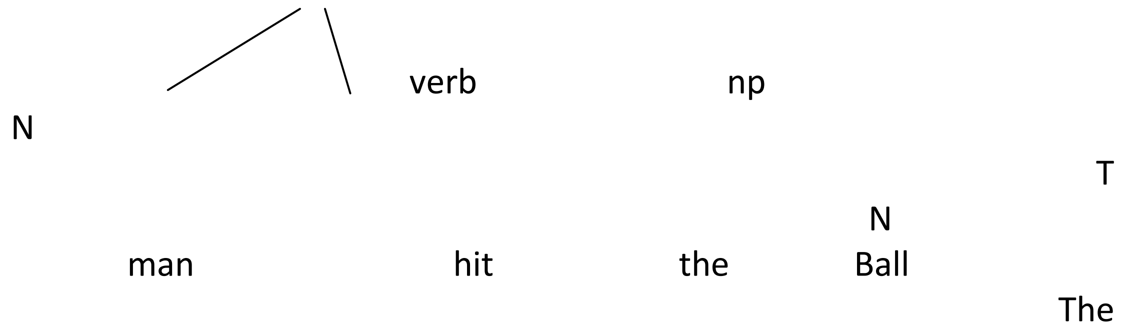

-نموونەی سێیەم :- یاساکانی گواستنەوە، کە بە ڕێزمانی گواستنەوە دەناسرێتەوە، ئامانجی شیکارکردنی بونیادی قووڵی زمانە کە بریتیە لە لایەنی لوژیکی و عەقڵی زمان، دواتر شیکارکردنی بونیادی ڕووکەش، کە چومسکی لە کتێبی دووەم (سیماکانی تیۆریی سینتاکسی) گۆڕانکاری تێدا کردوو لایەنی سیمانتیکی بۆ زیاد کردووە، کە پێیوایە سیمانتیك بەشێکی گرنگە لە شیکاری ڕێزمانی و هەروەها ڕێزمان پەیڕەوێکە لە یاسا کە (واتا) ی هەموو ڕستەیەك کە بەرهەمی دەهێنێت بە نواندنی دەنگی بەیەکدەگەیەنێت، ڕێزمانی گواستنەوە ژمارەیەك یاسایی گواستنەوە جێ بەجێ دەکات کە پێکهاتەی ناوەکی دەگۆڕێت بۆ پێکهاتەی ڕووکەش [1] بۆنموونە:-

ا- منداڵەکە شیرەکەی خوارد

ب-شیرەکە منداڵەکە خواردی

ئەم دووڕستەیە لە دروستی قووڵ هەمان لێکدانەوەی واتایی بۆ دەکرێت.یاساکانی گواستنەوە دووجۆرن یەکەمیان یاسایی سەرپشکین ڕێزمانی دروستی ڕستەکە پەیوەست نییە پێوەی وەکو یاساکانی (بکەر نادیار و نەگەتیف و پرسیارکردن)، بەڵام دووەمیان یاسایی خورتین، ڕێزمانی دروستی ڕستەکە پەیوەستە پێوەی وەکو ڕێکەوتن لە نێوان بکەر و کردار لەڕووی ژمارەو ڕەگەزو . . . . تاد ،کەواتە چۆمسکی تا دەهات یاسا ڕێزمانیەکانی فراوانتر دە کرد[2]

) ڕیاڵیتی ئاوەزی

لە ڕیاڵیتی ئاوەزی (تحقق الزهنی)بونیادی قووڵ دوو شێوەیە:-

-دەبێت بونیادی قووڵ لە بەکارهێنانە زمانییەکان خاوەن ڕیاڵێتی (تحقق)مادی بێت هەروەك لە کەمترین وشە دەتوانرێت ڕستەیەکی پۆزەتیڤی بەرهەم بهێنرێت بۆنموونە:-

-کەش و هەوا فێنکە.

(کەش و هەوا فێنکە)کە ئەم ڕستەیە ڕستەی بەرهەمهێنەر و سەرەکییە بۆ داڕشتنی ڕستەکانی تر هەروەها بریتییە لە بونیادی قووڵ و چوار خەسڵەتی تێدایەو ئاماژە بەوە دەکرێت کە بونیادی قووڵ بریتیە

---

[1] ابتهال محمد البار( ).

[2] إبراهيم محمد إبراهيم محمد عيمان( ).www.omu.edu.ly.

له (SAAD) ، واته ڕستەی سادە (simple)، بکەر دیار (Active)، پۆزەتیڤ(Affirmative)،هەواڵی/ التقریری(Determinate).

-بونیادی قووڵ مەرج نییە خاوەن ڕیالێتی(التحقق) نوتقکراوەیی بێت بۆنموونە:-

ا-کارگەکە نزیکە.

ب-قەدەغەیە.

(کارگەکە نزیکە)کە واتایی حەقیقی ئەم ڕستەیە بریتییە لە(کارگەکە+پێناسە+پەسەنکردنی هەواڵی+نزیکە) ،لە بری نوتقکردنی ئەم ڕستەیە لە ئاستی ڕووکەش،ڕستەی (کارگەکە نزیکە) نوتقدەکرێت،بەلاّم لە هەمان کاتدا ڕستەی بەرهەمهێنەرەو ڕستەی گواستنەوەنیە،هەروەها لە ڕستەی (قەدەغەیە) کە واتای ئەم ڕستەیە بەم شێوەیە: بونیادی قووڵ (شتێك(جگەرەكێشان)+ئاماژەپێکردنەکە+پەسنکردنی هەواڵی+قەدەغەیە)،هەربۆیە ڕستەی (قەدەغەیە) نوتقکراوە و بونیادی ڕووکەشە بە پێی ئەم لێکدانەوەیە، بەلاّم سەرەڕای ئەمە ئەم ڕستەیە(قەدەغەیە) ڕستەی بەرهەمهێنەرەو ڕستەی گواستنەوە نیە پەیوەندی نێوان بەرهەمهێنان و بونیادی قووڵ و هەروەها گواستنەوەو بونیادی ڕووکەش ڕوون و ئاشکرا نییە،کە (چۆمسکی)لە قۆناغەکانی دواتری تیۆرییەکانی زۆر گرنگی نەدەدا بە ئاستی قووڵ هەر بۆیە ئەم گریمانەیە بە چەند قۆناغێك دا تێ پەڕی و(چۆمسکی) گۆڕانکاری کرد لە ڕێبازەکەی ،کە ئێمە جەختکردنەوەمان لەسەر لایەنی واتایی و سیمانتیکی دەبێت وەکو بنەمایەك بۆپەیکاڵبوونی فۆرم و واتا.

/ - - -) قۆناغە کانی لێکۆڵینە وە لە فۆرم و واتای ڕستەکان

ڕێزمانی بەرهەم هێنان و گواستنەوە گۆرانکاری بەسەردا هاتووە،بەکاریگەری کتێبەکانی (دروستە سینتاکسیەکان) (syntactie structure) ، (ڕووکاری گریمانەی سینتاکسی) (Aspect of the Theory syntax) ساڵی ،(لێکۆڵینەوەی سیمانتیکی لە ڕێزمانی بەرهەمهێنان) (Studies on semantics in generative grammar) و(لێکۆڵینەوە لە فۆرم و لێکدانەوەی واتایی) (Essay on from an Interpretation). ،کە بەچەند قۆناغێك دیاریدەکرێن:

-(چومسکی) لە ساڵی لە پرۆگرامی دروستەی فرێز گرنگی دەدات بە شیکارکردنی سێ پێکهاتەی زمانی :

(پێکهاتەی بەرهەمهێنان ، پێکهاتەی گواستنەوە ،پێکهاتەی مۆرفۆفۆنیك) هەروەها پرۆسەکانی گواستنەوە ،کە لە شیکاری ڕستەکاندا بەکاردێت بەم شێوە دەخاتەڕوو :-

---

سمیرشریف استیتیە(:).

سمیر شریف استیتە(:).

مازن الوعر(:).

أحمد محمد قدور(:).

سمیر شریف أستیتیە(:).

(- - :) Chomsky/ جون لیونز(: -).

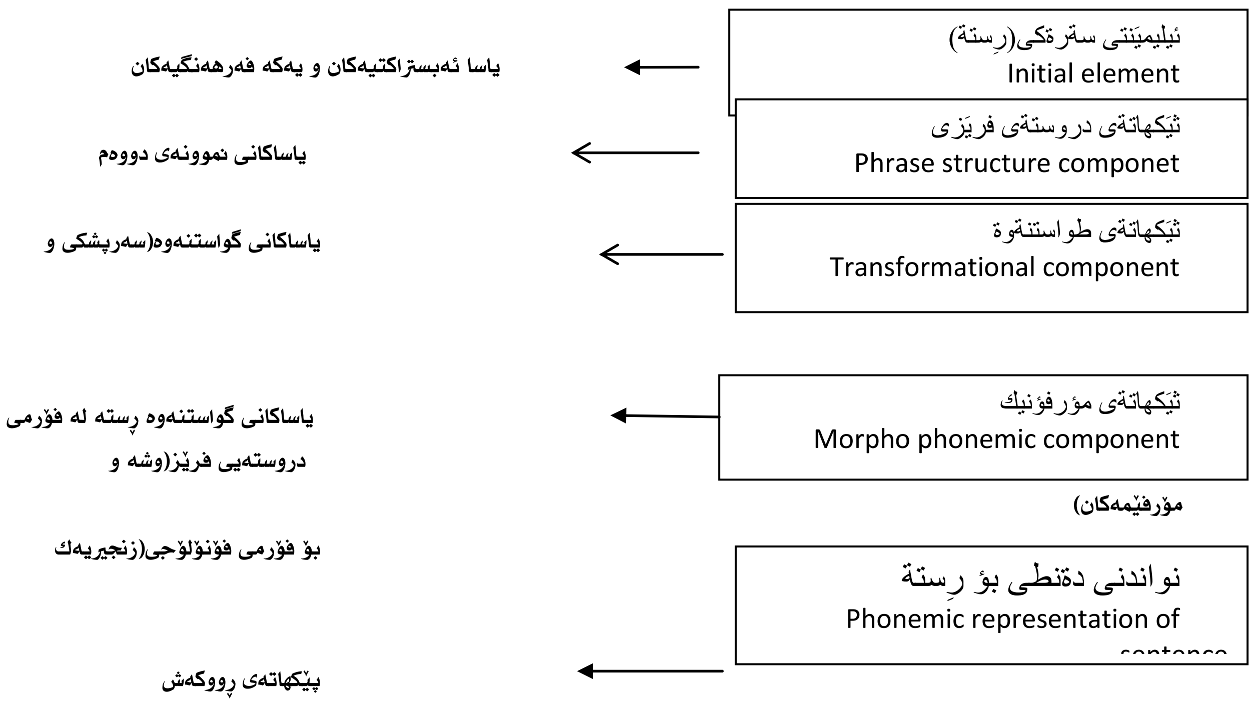

هێڵکاری([illegible]/[illegible])

[illegible]- ڕێبازی ستاندەری:هەموو لێکۆڵینەوە و ڕەخنە خوێندنەوەکانی (کاتز Katz و پۆستال Postal و فۆدۆرFodor)کاریگەریان هەبوو لەسەر گەشەکردنی تیۆری بەرهەمهێنان و گواستنەوە، کە لە کتێبی خەسڵەتەکانی تیۆریی سینتاکسی لە ساڵی ([illegible]) پێکهاتەی سیمانتیکی زیاد کرا بۆ یاساکان،هەروەها فەرهەنگ بۆ پێکهاتەی سەرەتایی زیادکرا وگرنگی دەدرا بە پەسەندکردنی ڕێزمانی ڕستەکان[1]کە یاساکان بەم شێوە بوو :-

[illegible]) ئاستی سینتاکسی کە لە دوو پێکهاتە پێك دێت :-

أ) پێکهاتەی بەرهەمهێنان کە بریتیە لە یاساکانی بەرهەمهێنان/تفریعیە (generativism) ، پۆلێنکردن، فەرهەنگی).

ب) پێکهاتەی گواستنەوە (خورتی و سەرپشکی)

[illegible]) ئاستی سیمانتیکی کە بونیادی قووڵ لێکدەداتەوە.

[illegible]) ئاستی فۆنۆلۆجی کە لە ئاستی ڕووکەش نوتقدەکرێت.

پێکهاتەی بنەڕەتی بریتیە لە کۆمەڵێك یاسای بونیادیی (هێمادانان) و فەرهەنگێك.پێکهاتەی گواستنەوە پشکنین لە پەیوەندی نێوان رستەکان دەکات،بەلاَم پێکهاتەی سیمانتیکی و فونولوجی پێکهاتەی (لێکدانەوە) ین کە لێکدانەوەی واتایی و دەنگی دەکەن بۆ ڕستەکە، هەر بۆیە پێکهاتەی سینتاکسی کۆمەڵێك ڕستە بەرهەمدەهێنێت کە نواندنی سیمانتیکی لە پێکهاتەی سیمانتیکی وەردەگرێت،هەروەها نواندنی دەنگی لە

[1]سمیر شریف استیتە([illegible]).احمد محمد قدور([illegible]).

پێکهاتەی فۆنۆلۆجی وەردەگرێت، کەواتە پێکهاتەی سینتاکسی پردێکە واتاو دەنگ بەیەکدەگەیەنێت[ ] و بەرهەمهێنانی ڕستە بەم شێوە دەبێت[ ] :

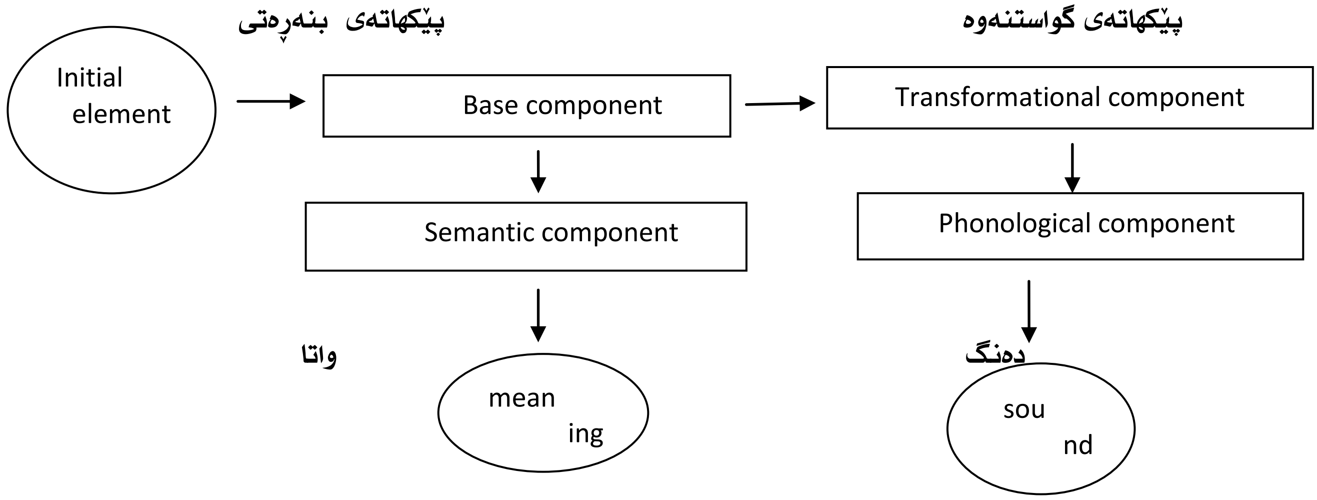

هێلکاری(/)

کاتز و فودر سالی( ) گۆڕانکاریان کرد لە یاساکانی چومسکی کە لایەنی سیمانتیکی پشتگوێخستبوو سالی( ) لەلایەن (کاتز و پۆستاڵ) و سالی( ) لەلایەن (کاتز) بە تەنها ئەو لێکۆڵینەوانە ئەنجام دران[ ] بنەمایی ئەم گۆڕانکاریانە ئەوە بوو کە ئاشکرا کردنی واتایی وشەکان بریتیە لە گەڕاندنەوەی بۆ پێکهاتە سەرەکییەکانی، هەر بۆیە واتایی وشە پێکهاتووە لە سیمایی واتایی، لە بەر ڕۆشنایی تیۆرییەکانی کاتز و فۆدەر بۆ نموونە وشەی (پیاو) و(ژن)بەم شێوە شیکار دەکرێن[ ] :-

پیاو(ناو / هەسپێکراو/ ژماردن/ زیندوو/ مرۆڤ/ نێر/ پێگەیشتوو) ،بەڵام وشەی ژن بەم شێوەیە (ناو/ هەسپێکراو/ ژماردن/ زیندوو/ مرۆڤ / مێ/ پێگەیشتوو) شیکارکردنی ڕستە لە نموونەی یەکەمی یاساکانی چومسکی ڕێگر نییە لەبەردەم بەرهەمهێنانی ڕستەیەکی وەکو (شێرەکە منداڵەکە دەخوات) هەربۆیە چومسکی بە پێویستی زانی پێش ئەوەی بگاتە ئاستی لێکدانەوەی (تفسیر) واتایی و لە بونیادی قووڵ ڕێگە بە ڕستەی نادروستی گراماتیکی نەدرێت کە ڕستەکە پەسەند بکات، هەر بۆیە (فەرهەنگ) پێویستە لە پێکهاتەی سەرەکی و بنەرەتی دابنرێت.[ ] یاساکانی شیکردنەوەی وشەکان بۆ سیما پێکهێنەرەکانی بەم شێوە دەبێت :-[ ]

-منداڵەکە شیر دەخوات.

- وشەی (شیر) خاوەنی سیمایی واتایی (- جووڵە).

- وشەی (منداڵ) خاوەنی سیمایی واتایی (- جووڵە).

[ ] میشال زکریا(:).

[ ] أحمد محمد قدور(:).

[ ] أحمد محمد قدور(:).

[ ] موریس أبو ناچر(:)./احمد مختار عمر(:).

[ ] أحمد محمد قدور(:).

[ ] میشال زکریا(:).

-وشەی (دەخوات) پێویستی بە بکەرێکی خاوەنی سیمایی واتایی (+ جووڵە) یە، کە بکەرێکی (- جووڵە) پەسەند ناکات. کەواتە پرۆسەی لکاندنی واتا بە بونیادە زمانییەکان پرۆسەیەکی ئاسان نییە بەڵکو پێویستی بە زانیاریە دەربارەی یاساکانی (پرۆژە سازدان) هەیە هەربۆیە پێکهاتەی سیمانتیکی بریتییە لە فەرهەنگێك یان لیستێك لە ئیلیمێنتە زمانییەکان و یاساکانی پرۆژە سازدان کە بەوهۆیە توانستی قسەکەر لەهەڵهێنجانی واتایی ڕستەکان بەڕێگەی واتایی یەکە زمانییەکان(مفردات) دروستدەبێت. لایەنی واتایی لەم تیۆرییە بریتییە لە یاسا فەرهەنگیەکان لە پێکهاتەی بنەڕەتی لەلایەك و هەروەها یاساکانی پرۆژە سازدانی سیمانتیکی و لێکدانەوەی واتایی لە پێکهاتەی سیمانتیکی لە لایەکی تر،بۆ نموونە وشەی(پیاو)بە پێ ی ئەرکی ڕێزمانی بریتییە لە (ناو)بەلاّم بە پێ ی سیمایی واتایی و مەعنەوی بریتییە لە(مادی،زیندوو....)هەربۆیە ئەم یاسایانە هەوڵدەدات واتایی سەرەتایی بخاتە پاڵ هەموو وشەیەك و ببێتە خاوەن سیمایی فۆنۆلۆجی و سینتاکسی و سیمانتیکی،بەلاّم یاساکانی (پرۆژە سازدان) وشەکان دەبەستێتەوە بە بونیادە سینتاکسیەکان بۆ ئەوەی بگات بە مەدلولی ڕستە بە واتا (واتا)دەشکێنێتەوە بەسەر بونیادێکی دیاریکراو. بۆنموونە:-

-پیاوەکە سێوەکە دەخوات.

-کەلەم هێڵکارییە دەیخەینە روو:-

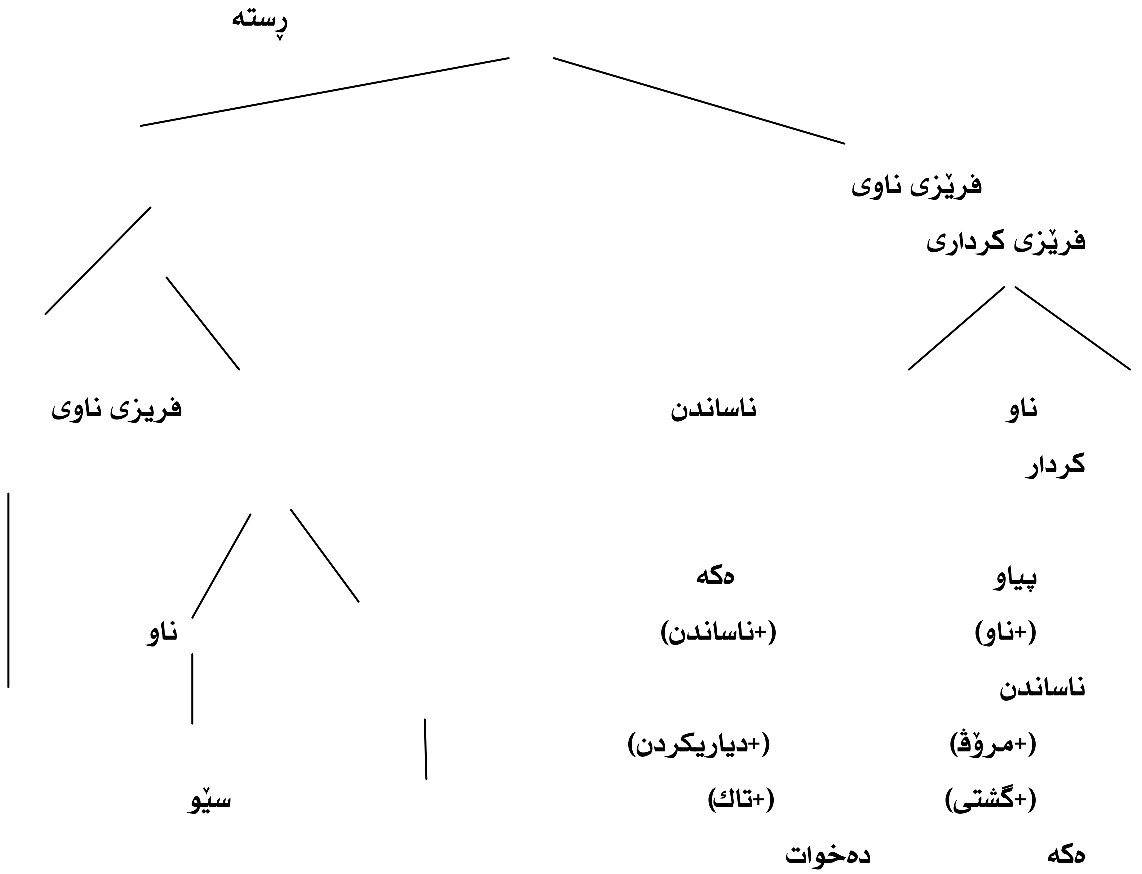

میشال زکریا( ).

میشال زکریا( ) ./احمد محمد قدور( ).

(+تاك)　　　　(.......)　　　　(+ناو)　　　　(+ناساندن)

(-ناو)

(+نێر)　　　　(-مرۆڤ)

(+دیاریکردن)　　　　(+کردار)

(+زیندوو)　　　　(+گشتی)

(+تاك)　　　　(+چالاکی)

(+جووڵە)　　　　(+تاك)　　　　(.....)

(+خواردن)

(........)　　　　(-جووڵە)

(+جووڵە)

(...........)

(.........)

-ڕێبازی ستاندەری فراوانکراو

چۆمسکی پێیوابوو،کە بونیاد بە تەنها کێشەی واتایی پێکهاتەکان چارەسەر ناکات هەربۆیە لە ساڵی(-) دا گۆڕانکاری کرد لە تیۆرەکەی،و گرنگی دا بە دەرخستنی سیمانتیکی فەرهەنگی و دوو گریمانەی دانا کە　　بریتیین لە :-

-گریمانەی فەرهەنگی کە پابەندە بە ڕۆڵی واتایی پێکهێنەرە سەرەکییەکان و ئەوانەی لێ دادەڕێژرێت .

-گریمانەی لێکدانەوە، کە پابەندە بە تێڕوانینی قسەکەر لە (جەختکردنەوە، مەبەست، گرنگی پێدان و پێچەوانەکەی).[] لە ساڵی چومسکی لە کتێبەکەی بەناوی (لێکۆڵینەوەی سیمانتیکی لە ڕێزمانی بەرهەمهێنان) باس لە ڕۆڵی پێکهاتەی سیمانتیکی دەکات لە لێکدانەوەی پێکهاتەو دروستەی ڕووکەشی ڕستەکان، کە پێکهاتەی سیمانتیکی دەتوانێت لێکدانەوە بۆ پەیوەندییە ڕێزمانییەکانی رووکەش بکات [].ئەو گۆڕانکاریە سەرەکیانەی کەبەسەر ڕێزمانی بەرهەمهێناندا هات لە ڕێبازی ستاندەرەوە تاوەکو مینیمەڵ پرۆگرام( ) و دواتر،ڕێگایەکی والأکرد لەبەردەم لێکۆڵینەوە لە توانستگەی زمانی و کارلێککردنی ئەم توانستگە لەگەڵ توانستگە ئاوەزییەکانی تر.[]

یاساکانی گونجاندن (correspondence rules)* لە بەرهەمهێنانی سینتاکسی لە لایەن بەرهەمهێنەرەکان دژایەتی دەکرا لە لە تیۆری ستاندەری لای کاتز و پوستال و (چۆمسکی)

[] سمیر شریف استیتیە(:).

[] میشال زکریا(:).

[] حافظ اسماعیلی علوی،امحمد املاخ(:).

*(یاساکانی گونجاندن) ئەو یاسایانەی نێوانگری نێوان سینتاکس و سیمانتیك دەگرنەوە کە پەیوەندی سینتاکس و سیمانتیك دەگرنەوە کەپەیوەندی سینتاکس و سیمانتیك دیاریدەکەن . بە یاساکانی (inter face) و (projection) یش ناو دەبرێت، بروانە:شیلان عومەر(:). جاکندوف(:).

یاساکانی گونجاندن بونیادی سیمانتیکی پێك دەهێنێت بە پابەندبوونی بە بونیادی قووڵ، کە بریتییە لە (واتا) و(واتا)دیاریدەکات بەڵام لە تیۆری ستاندەری فراوانکراو، کەلەلایەن (چۆمسکی)(□□□) و (جاکندوف) و ئەوانی تر پەرەی پێدرا و باسی ئەوە دەکرێت کە یاساکانی پرۆژەسازدان(گونجاندن)دەتوانرێت بکرێتە چەند پۆلێکەوە، هەندێکیان زانیاری لە بونیادی قووڵ وەردە گرن و هەندێکی تریان لە بونیادی ڕووکەش،[□] ،بەڵام لەکارە نوێکانی(چۆمسکی) (□□،□□□□،□□□□) تیۆری ستاندەری فراوانکراو و دەستپێهێنراو کارەکانی بریسنان(□□□□)لە تیۆری (فەرهەنگی ئەرکی) باس لە دابەش کردنی یاساکانی (پرۆژەسازدان) دەکەن بۆ چەند پۆلێك کە تەنها پەیوەستە بە ئاستی ڕووکەش.چۆمسکی دەڵێت(ئەگەری ئەوە هەیە کە پێکهاتەی ڕووکەش بە تەنها ڕۆڵی هەبێت لە لێکدانەوەی واتایی)،[□] لەم بوارەدا دووئاراستە درووستبوو،یەکەمیان نوێنەرانی سیمانتیکی بەرهەمهێنەریی بوون ،لە(چۆمسکی)خۆیان جیاکردەوە وەکو(لایکوف و روس ماك کۆلای و بوستال و ئەوانی تر) پەیوەندی نێوان سینتاکس و سیمانتیك پەسەند دەکەن،بەوەی سیمانتیك لە بونیادی زمانی چەقی و سەرەکییە و بەڵام بونیادی سینتاکسی لە سیمانتیك داکەوتووە چەقی وسەرەکی نییە.[□]ئاراستەیەکیتر (رای جاکندروف) بوو کە ڕابەرایەتی سیمانتیکی تەسەوری (conceptual semantics) دەکردو ستیفن بنکر(□□□□) و بوستویفسکی(□□□□) پێی کاریگەر بوون پشتکیری لە تێڕوانینی ئاوەزداری(mentalism)ی چۆمسکی دەکەن ،کەلای زۆربەی ژێربێژەکانی زمان پەسەندنە بوو[□] ،ئەم هەولانە دەخرێتە ژێر ناونیشانی سیمانتیکی لێکدەرەوەیی.

ئاڕاستەی ئاوەزی لای (جاکندوف) هەروەها پێشتر لای (چۆمسکی) و بەرهەمهێنەرەکان و مەعریفییەکان باس لەوە دەکات،کە(واتا)بریتییە لە بونیادێکی ئاوەزی لە مێشك بە واتا نوندنێکی ئاوەزییە،کەزانیارییە پێدراوەکان(تێکردەکان)بە جفرە دەکات ،لای جاکندوف نواندنی ئاوەزی هاوواتای نواندنی ڕەمزییە بە ڕێگەی درکپێکردنی هەستی هەربۆیە مەرجدارێتی واتای ڕستەکان پەیوەست نییە بە پەیوەندی ڕستەکان بە واقیع کە نرخی واتایی حەقیقی دیاریدەکات هەروەها پەیوەست نیە بە بونیادی سینتاکسی پەتی بەڵکو پەیوەستە بە(چەمکەکان) کتومت وەکو واقیع نیە،بەڵام بەتەواوەتی دابڕاونیە لە واقیع،[□] هەربۆیە لە بونیادی

[□] جاکندوف(□□□□،□:□□).

[□] هە ندێك قۆناغی ترمان هەیە بۆ لێکۆلینەوە لە واتا □-ڕێزمانی سیمانتیکی(منهج اللغوی الدلالی):-ئەم ڕێبازە بۆ پرکردنەوەی ئەوکەم وکورتیانەی لە تیۆرییەکانی چۆمسکی دا هەبووە هاتووە،هەربۆیە ئەو دەرەنجامەی کە جاکندوف (jackendoff) و گرۆبر(gruber) تا ساڵانی □□□□ بەدەستیان هێنا،چومسکی سوودی لێ وەرگرت کە ئەم ڕێبازە گرنگی بە پێدراوە واتاییەکان دەدات کە لە لایەن پێکهاتەکانەوە دەخرێتەڕوو کە هەندێك لەم پێدراوانە سەرەکین، وەکو بکەر،بەرکار و هەندێکیتر ناسەرەکی،وەکو کات و شوێن و حاڵەت و ئەوانی تر □-(چۆمسکی)لە ڕێبازی سیمانتیکی پۆلێنکاری (منهج الدلالی التصنیفی) سوودی وەرگرت کە لالەیەن کوك (cook)تەسەورێکی نوێ بۆ شیکارکردنی ڕستە خرایە ڕوو ، (چۆمسکی) ئەم تەسەورەی لە ساڵی □□□□ وەرگرت و واتایی دەربڕاوەکان بە گوێرەی جیاکاریی بزواندن و نەبزواندن و هەست و بارودۆخ و هۆ و دەرەنجام پۆلێندەکرێت. ابراهیم محمد ابراهیم محمد عپمان(□□).www.omu.edu.ly /سمیر شریف استیتە(□□□□،□:□□).

[□] بڕوانە جاکندوف(□□□□،□:□).

[□] رای جاکندوف(□□□□،□).

[□] رای جاکندوف(□□□□:□).

تەسەوری قسەکەردا دەوروبەری بیروباوەڕ کەلتوریی تێدا خەزنکراوە،لەم ڕستانەی خوارەوە گرنگی دەدرێت بە دەوروبەرێکی(سیاق)بیروباوەڕ (belive) بۆ نموونە:-

ا-خۆت بخە جێگای من.

ب-من خۆم کوشت.

پ-شێرکۆ بێکەست لە کوێ داناوە؟

ت-و/لەسەر مێزەکە دامناوە.

لەڕستەی(ا)دا لە بونیادی تەسەوریدا شوێن(جێگا)بەکاردەهێنرێت بەمەبەستی ڕوونکردنەوەی بارودۆخەکە بۆنموونە دایکێك زۆرماندووبووبێت بە ئیش و کاری ناومالَ ،بەمندالَەکانی دەلَێت(خوت بخە جێگای من).لەڕستەی(ب)دا کاتێك کەسێك زۆر ماندوو دەبێت لەکارەکەی دەلَێت(من خۆم کوشت)،کەلێرەدا ڕووداوی (کوشتن)بەکارهاتووە بۆ تەسەورکردنی هیلاکی،کەواتە چەمکەکان بەتەواوەتی دابڕاونین لە ئەزموونەکانمان،لەڕستەی(پ) دا لەبیرباوەڕیی ئێمەی کورد ناوی(شێرکۆ بێکەس،نالی،سالم) چەسپاوە و ئەزموونمان لەگەلَ ئەم ناوانە وامان لێدەکات کە بەرانبەر ناوی کتێبەکانیان بەکاریانبهێنین بەبێ ئەوەی کاربکاتە سەر تێگەیشتنی بەرانبەر.

/-)پەیکالَبوونی فۆرم و واتا پەیوەست بە بونیادە تە سەورییەکان

بەگشتی ئاڕاستەی مەعریفی ئاڕاستەیەکی ئەزموونیە باس لەوە دەکات کە سیمانتیك زۆربەی ئاستەکانی شیکارکردنی زمانی لە خۆ دەگرێت وەکو فۆنۆلۆجی سینتاکسی و فەرهەنگ ،مۆرفۆلۆجی و پراگماتیك...[1]

بە تێڕوانینی فیلوار() بونیادە تەسەورییەکان بەشێکن لە نموونە مەعریفییەکان کە بەڕێگەی هەندێ فاکتەری سایکۆلۆجی و کەلتوری کە بەستراوەتەوە بە ئەزموونەوە دیاریدەکرێت،کەواتە تەسەور بەستنەوەی کەلتورە بە ئەزموونەوە،کە مەبەستمان لە ئەزموون ئەزموونێکی فیزیکی نییە،چونکە هەموو ئەزموونێك ئەزموونێکی کەلتورییە بەتایبەتی ئەزموونمان لەگەلَ دنیا بە بەردەوامی پەیوەستە بە کەلتورەوە .[2] لێرەدا باس لە نواندنی تەسەور و واتاکان دەکەین بەواتا قسەکەر زانیارییەکان و تێکردە بیرییەکان کەلەلای هەلَگیراوە پەیوەستە بە ڕاڤەکردنی دنیایی دەرەکی،بەواتە (ڕاڤەکردن) بریتییە لە کارلێککردنی دەرەکی و نواندنێکی ناوەکیی.[3] لە ڕێگەی ئەزموونەوە (درکپێکردن،تەسەورات،چالاکی و ئاگادارکردنەوە)پەیڕەوێکی تەسەوری دیاریدەکرێت،ئەزموون کەتیگۆرییە تەسەورییەکان دیاریدەکات وەکو ئاڕاستەکان (لەپێش،لەپاش)کەلە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر جیاوازە،کە ئەگەر تۆپێك لە نێوان ئێمە و بەردێك بێت،ئێمە دەلَێین تۆپەکە لەپێش بەردەکەیە،بەلاَم لە هەندێ زماندا تەسەورێکی جیاواز دەشکێتەوە بەسەر بونیادەکان کە دەلَێین (تۆپەکە لە پاشی بەردەکەیە).[4]

---

[1] رای جاکندوف().

[2] Lakoff,g,and Johnson().

[3] رای جاکندوف().

[4] محمد غالیم().

بونیادی پەیڕەوی تەسەوری پابەندە بە پرەنسیپە میتافۆریی و میتانۆمییەکان(کنایە)،هەربۆیە باس لەوە دەکرێت کە بونیادی تەسەوری جێگیرەوەیی/بەدیلی بونیادی سیمانتیکییە،ئەمەش لەلایەن(فودر و گاریت و چومسکی)یەوە پشتگیری لێکرا یان بونیادی تەسەوری پەیوەستدەکرێتەوە بە پێکهاتەیەکی بنەڕەتی(پراگماتیك) کە واتایی زمانیی تایبەت دەکات بە گوتار و زەمینە نازمانییەکان(Extra linguistic)،ئەمەش بیروبۆچوونەکانی (کاتز و فۆدرو جاکندوف) بوو.[illegible]

[illegible]) ڕاڤەکردنی واتای حەقیقی و میتافۆری ڕستەکان

له تیۆری داڕشتنی یان بنەماکانی داڕشتنی(principle of compositionality) لای (کاتز و پوستال)[illegible] و(کاتز)[illegible] باس لە ئیسنادکردنی نواندنی سیمانتیکی ڕستەکان دەکەن لە سەر بنەمایی دیاریکردنی نیشانە ئاوەزی یەکە پێکهێنەرەکانی رستە بەتایبەتی وشەکان و ڕۆڵی یاساکانی پرۆژەسازدان لە چەسپاندنی واتایی ئەم وشانە لەڕاڤەکردن و خوێندنەوەی واتایی ڕستەکان

[illegible]-ا-ڕێویەکە دەستی لەم ئاژاوەیەدا هەیە.

ب-ئاگا مانگێکی هێناوە.

پێکهاتە میتافۆریەکان خاوەنی ڕاڤەکردنێکی سیمانتیکی نین،هەربۆیە خوێندنەوەی ئاوەزی بۆ وشەی (ڕێوی ،مانگێك)ملکەچی کۆت و بەندی هەڵاوێرکردنەکان نابن کە لەلایەن مەحمولەکان (هێنان،دواندن) دەچەسپێنرێت کە ئەم جۆرە واتایە بریتییە لە واتایی مەعریفی.[illegible]

(ڕێوی،مانگ)سیمایی واتایی لە(-مرۆڤ) دەگۆڕێت بۆ(+مرۆڤ)،چۆمسکی سێ جۆر لادان لە یاساکانی (تەفریعییە-بەرهەمهێنەری-generation) و کەتیگۆرییەکان و هەڵاوێردکردن(الانتقائیە) دەستنیشاندەکات، ئەو ڕستانەی کە واتایی میتافۆریان هەیە،یاساکانی هەڵاوێرکردن دەبەزێنن،کە چۆمسکی سێ جۆر لادان لە ڕستە زمانییەکان دەستنیشان دەکات:

[illegible]-بەزاندنی کەتیگۆریە فەرهەنگیەکان وەکو لە ناوەوە بۆ ئاوەڵناو یان لە ئاوەڵناوەوە بۆ ناو .

[illegible]-ا-لەم ولاٌتی ئێمە کاروباری سیاسی زیاتر گرنگترە لە کاروباری ئابوری.

ب-دەبێت بە :لەم ولاٌتەی ئێمە سیاسەت گرنگترە لە ئابوری.

[illegible]-بەزاندنی سیمایی گشتی (بکەر دیار،بۆ بکەر نادیار)

[illegible]-ا--منداڵەکە دۆزرایەوە

ب-دەبێت بە:دایکەکە منداڵەکەی دۆزیەوە

[illegible]-بەزاندنی سیمایی هەڵاوێرکردن(انتقاویە)وەکو گۆڕینی لە (+مرۆڤ)بۆ (-مرۆڤ)

[illegible]-ا--ڕاویژ ڕێویە.

+مرۆڤ - مرۆڤ

+نوتقکردن - نوتقکردن

ب-ڕامان گورگە.

[illegible] رای جاکندوف([illegible]).

[illegible] محمد غالیم([illegible]).

+مرۆڤ   -مرۆڤ

+نوتقکردن -نوتقکردن

بەلأم سیمایی واتایی لە یەکەمدا (+فێڵبازی)لە دووەمدا(+نەگبەت)ڕۆڵی سەرەکی هەیەلە دەرخستنی واتایی میتافۆری،لەم بوارەدا هەندێ ڕستەو لێکدانەوەی واتایی دەخەینەڕوو:-

-بالأ قوڕ بەسەر خۆی دەکات.

-هەرگیز تامی ناکەیت.

-ئەو مەیموونە چۆن ئەو هەموو مۆزەی بۆ دەخورێ؟

-فاتەی سورەوەن لە پێش خەڵکەکە وەیە.

-فیلەکە هەموو گوڵەکانی پلیشانەوە.

-پشیلەکە گۆشتەکەی خوارد

-ئەم ماستە موویەکی تێدایە.

-ساوێن خەریکی ماستاوکردنە.

ئەم ڕستانە لە هەمانکاتدا واتایی میتافۆری و واتایی حەقیقیان تێدایە،لە ڕستەی یەکەمدا (بالأ) ڕەنگە بە حەقیقی قوڕ بەسەر خۆیدا بکات،بەلأم ئەگەر مەبەست لە ڕوداوێکی ناخۆش بێت ئەوە واتایی میتافۆریە هەوروەها لە ڕستەی دووەم واتایی حەقیقی مەبەست لە تامکردنی شتێکە (میوە)بەلأم ئەگەر مەبەست لە دروستبوونی دەوڵەتی کوردی بێت ئەوە واتایی میتافۆریە.ئەم ڕستانە و ڕێزمان درووست و واتا دروست لادان لە سیمایی واتایی ڕوینەداوە،بەلأم لەهەمانکاتدا ڕەنگە واتایی میتافۆری هەبێت،بۆنموونە مەیموون ڕەنگە بەمنداڵێك بوترێت کە مۆز زۆر بخوات،هەروەها ڕەنگە (فیلەکە)بەکەسێکی کەتەو زل بوترێت یان پشیلە بەکەسێکی نەوسن هەروەها بۆ ڕستەکانی تر بەهەمان شێوە ڕەنگە موویەك لە ماستاکەدابێت،یان ساوێن بەڕاستی خەریکی ماستاوکردن بێت،یان لەبیروباوەڕی ئێمەی کورددا ئەم ڕستانە بۆ مەبەستی تر بەکاردێت ،کەواتە سیمایی واتایی ناتوانێت بەتەواوەتی واتایی میتافۆریمان بۆ ئاشکرا بکات.

ا-جانتا چوار گۆشەکە سێگۆشەیە.

ب-ڕەنگی چاوی ئارا شین و سەوزە.

ا-لە خەومدا بەسەر ئاگردا دەڕۆیشتم،پێیەکانم نەدەسووتان.

ب-ساوێن پێ ی وایە ساڵی کۆتایی دنیا دەبێت.

لە ڕستەی یەکەمدا شتێك لە یەك کات دا نابێت چوار گۆشەو سێ گوشەبێت،هەروەها (خەون،پێشبینی)ئەمانە هەرچەندە لادانە لە واتایی حەقیقی چونکە سیمایی واتایی و مەرجەکانی هەلأوێرکردن دەبەزێنێت، بەلأم بە واتایی میتافۆری دانانرێت.

لە تیۆری ستاندەر ئەو جۆرە ڕستانە کۆت و بەندی هەلأوێرکردن دەبەزێنن ،ڕستەی نادروست بەرهەم دەهێنێت چونکە یاسا واتاییەکان(داهێنراوەکان)سەربە پێکهاتەی سینتاکسی نین بۆ نموونە یاساکانی پرۆژەسازدان لە تیۆری ستاندەر،بەلأم فێرنش پێشنیازی یاسایی سیمانتیکی(گواستنەوەی سیماکان)دەکات لە

مەحمووڵەوە بۆ بابەت،هەروەها (یاساكانی ڕاڤەكردن)كە ڕێگە بەلادانی هەندێ سیما دەدات لە مەحمووڵەكان بۆ ئەوەی لەگەڵ سیما گوێزراوەكان بگونجێت.،بۆ نموونە:-

ا-لەمانگی ڕەمەزان خێروبەرەكەت بەسەر خەڵكدا دەبارێت.

ب-دەبێت ڕەگ و ڕیشەی گەندەڵی هەڵبكەندرێت.

پ-بیری تیرۆرستان ڕەشە.

ت-دنیا لەبەر چاوی پەمەییە.

لە ڕستەی یەكەم(ا-) سیمایی(بارین،شلیی،هەستپێكراو)لەمەحمووڵەوە دەگوێزرێنەوە بۆ بابەتەكان،وەهەروەها یاساكانی ڕاڤەكردن(تاویل)سیمایی (+ئەبستراكتی)لە(خێروبەرەكەت)لادەدات.

لە ڕستەی دووەم(-ب) سیمایی (+هەستپێكراو)لە لایەن مەحمووڵی (هەڵكەندن)دەگوێزرێتەوە بۆ (گەندەڵی)بەڵام سیمایی (+ڕووەك)ی لێ لادەبرێت.

لە ڕستەی سێ و چوار(-پ،-ت) سیمایی(+هەستپێكراو)لە مەحمووڵی (پەمەییبوون،ڕەشبوون) گوێزراوەتەوە بۆ(بیر) و (دنیا) بەڵام سیمایی(+مادە)ی لێ لابراوە.

بیكرتون پێشنیازی (مسند) دەكات كە بریتییە لە سیمایەكی تایبەت بە هێمایەك،[1] وەكو (+ڕەقی) كە لە زمانی كوردیدا ئیسناد دەكرێت بۆ ئاسن،بەڵام لە زمانی ئیسپانی ئەم سیمایە نادرێتە پاڵ ئاسن بەڵكو دەدرێتە پاڵ(پۆڵا)،هەروەها(گێلی بۆ كەر ،ئازایەتی بۆ شێر،فێڵبازی بۆ ڕێوی......تاد)

هەموو یەكەیەك كە پەیوەستە بە مسندەكان لە زمانێكی دیاریكراو هێمای ماركە لێدراو(هێمایی موسومە)(signes marques)ی پێ دەوترێت بۆ نموونە مسندی (چڕی)دەدرێتە پاڵ هەندێ هێما دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی ئەم دەربڕاوانە:-

ا-بارودۆخەكە تەمو مژاوییە.

ب-هەورێكی ڕەش ئاسمانی ئەم وڵاتەی داگیر كردووە.

لێرەدا مەبەست لە (چڕ)بارودۆخەكەو كێشەكانن،هەمو ئەم (مسند)انە كە هەندێ هێما ماركە لێدەدات وبەكارهێنانە میتافۆریەكان دیاریدەكەن سەر بە تۆڕی تەسەورین(شبكە تصوریە)كە بیكرتون بەم شێوەیە دەیخاتە ڕوو:-

هەستپێكراو/ئەبستراكت

زیندوو/نازیندوو

جێگیر/جووڵە

هەمەكی/هەندەكی

ئەوەی تۆڕی تەسەوری یان بونیادی تەسەور دیاریدەكات بریتییە لە پەیڕەوێكی كەلتوری(الانساق الپقافیە)ی زمان،كە بەڕێگەی بەهای كەلتوری كە دەنوسێت بە یەكە ئاوەزیەكانەوە سروشتی(مسندات) و ئەو هێمایانەی كە دەنوسێت پێوەی دیاریدەكات،بەڵام قسەكەر بەردەوام دەیەوێت ئەم پەیڕەوە كەلتورییە بەبەرد بوانە بگۆڕێت.

---

[1] محمد غالیم([illegible]).

[illegible]-ا-ساوێن خەریکی ماستاو کردنە.

ب-شیرەکەی ڕشت.

پ-زەهرەمارم لێناوە.

کەموکورتی گواستنەوەی سیمایی واتایی لەوەدایە کە لە ڕستەدا ئەگەر کۆت و بەندی هەڵاوێرکردن بشکێنرێت دەتوانیت واتایی میتافۆری دیاریبکرێت بۆ نموونە لە ڕستەی(ساوێن خەریکی ماستاو کردنە)لێرە گواستنەوەی سیمایی واتایی ڕوویندداوە،بەڵام تەنها خوێندنەوە و ڕاڤەکردنی میتافۆری بریتییە لە کاریگەری مەعنەوی(ماستاوکردن) لە سەر (ساوێن)و دەوروبەرەکەی.هەروەها ناتوانرێت خوێندنەوە و ڕاڤەکردن بۆ ئەم ڕستەیە(شیرەکەی ڕشت) بکرێت کە مەبەست (کوپە شیرەکەی ڕشت)ە،هەربۆیە گواستنەوەی سیمایی واتایی بە هەمان شێوەی تیۆری ستاندەری ڕەخنەی لێدەگیرێت بەوەی بەتەنها یەك جۆر خوێندنەوەی هەیە بۆ ڕستەکان هەروەها جیاکاری ناکات لە نێوان پێکهاتەی میتافۆری و ناکۆکی لۆژیکی ئەگەر هەمووجارێك ڕێگە بە گواستنەوەی سیمایی واتایی بدرێت،[illegible] دەبێت ڕێگە بەم ڕستانە بدرێت:-

[illegible]-جانتاکەم سێگۆشەو چوار گۆشەیە.

[illegible]-ئەو کێکەی کە خواردم گەورەو بچوك بوو.

گواستنەوەی سیمایی واتایی دەبێت خۆی بەدوور بگرێت لە بنەمای ناکۆکی لۆژیکی (گەورەو بچووك،مردن و ژیان)کە نابێت لە یەك شت دوو خەسڵەت پێکەوە ئامادەبن لە یەك کات و شوێن دا،هەربۆیە لۆژیك ڕۆڵی سەرەکی هەیە لە دیاریکردنی سیما واتاییەکان.

(مسندات)ە تایبەتەکان کە سەر بە هێمای مارکە لێدراوە(الدلائل الموسومه)لای بیکرتۆن هاوشێوەی گواستنەوەی سیمایی واتاییە لای(فیرنش)بەڵام بە جیاوازی یەك خاڵ ئەویش لای فیرنیش سیمایی گوێزەرەوە بریتییە لە سیمایی مەحمولەکان بەڵام لای بیکرتون سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ تۆڕی تەسەوری کە داڕشتەی کەلتوری زمانێکی دیاریکراوە.[illegible]

کارەکانی بیکرتون ئاماژەیە بۆ داڕشتە کەلتورییەکان کە بەرێگەی(المسندات الخاصه)کە هەندێ هێمایی فەرهەنگی مارکە لێدەدات(تسم-marked \ ness)،بەڵام نەبوونی کۆت و بەندی لە سەر ئەم مارکەلێدانە دەبێتەهۆی ئەوەی سنووری دیاریکراوی ئەم کارانە نەزانین بۆیە هەمیشە پرسیاردەکرێت ئایە هێما هەیە مارکە لێنەدراوبێت؟

جاکندوف بەپابەندبوون بە پەیڕەوی(نسق)پەیوەندیە واتاییەکان لای (گروبلو[illegible]) پێشنیازی تیۆری پەیوەندییە سێتاییەکان(العلاقات المحوریە)لە نیوان مەحموول و ئەو ڕۆڵە سێتایانەی(الادوار المحوریە) کە هەڵاوێریدەکات، وەکو ڕۆڵی شوێنی ،سەرچاوە،ئامانج و ئامراز...تاد، کە پێکهاتەی سیمانتیکی لە بونیادی قوڵەوە ئەم ڕۆڵانە دادە ڕێژێت،بەواتا کردار لەم تیۆرییە ڕۆڵی سەرەکی هەیە لە پەیوەستکردنەوەی پەیوەندیە ڕێزمانییەکان لە گەڵ پەیوەندیە سێتاییەکان بەوەی ئەم پەیوەستبوونە سیمایی گشتوەگیریی کەتیگۆری(التفریع المقولی)بۆ کردارەکان دەستنیشان دەکات.[illegible]

([illegible]) محمد غالیم([illegible]).

([illegible]) محمد غالیم([illegible]).

([illegible]) Jackendoff.([illegible])

ئەگەر تایبەتمەندیەکانی تێکردە فەرهەنگیەکان بەم شێوە بێت:-

نیشانەی فۆنۆلۆجی

نیشانەی سینتاکسی

نیشانەی سیمانتیکی

لە ڕستەی (حکومەتی هەرێم کێشەی بەنزین چارەسەر دەکات)کرداری (چارەسەرکردن) بەم شێوەیە:-

چارەسەرکردن

+کردار　　محسوس　　مجرد

(م)س　　(م س)

+　　هەستپێکراو　　ئەبستراکت

کارا(agent)　　سێتا(محور)

چارەسەرکردن(س،ص)

هەروەها هەموو کردارەکانی تر بەو شێوە پەیوەستە بە بەرانبەرکرنی سیمایی(هەستپێکراو)و (ئەبستراکتی) بۆ نموونە:-

ا-پەریا ژوورەکەی پاککردەوە.

ب-هێزی پێشمەرگە شەنگالی لە تیرۆرستان پاککردەوە.

ا-هەناسە جلەکانی لەبەرکردووە.

ب-هەناسە وانەکانی لەبەرکردووە.

ا-ڕەنجە بە قسەکردن هەموو کاتەکەی کوشت.

ب-ڕەنجە پێی نا بە مێروولەکەداو کوشتی.

ا-ڕاژۆ پارەی بەدەستەوە نەماوە.

ب-ڕاژۆ کاتی بەدەستەوە نەماوە.

ا-ئاری پەنجەرەکەی شکاند.

ب-ئاری ڕۆژەکەی شکاند.

پ-ئاری دڵی باوکی شکاند.

سیتاڕۆڵەکان یان ئەبستراکتین یان هەستپێکراون کە بە تێڕوانینی جاکندوف دەلالەی کردارێك لە بەکارهێنانە جۆراوجۆرەکان هەمان شتە،هەربۆیە تیۆری سیتاڕۆڵ باس لە توانایی نواندنێکی یەکگرتوویی لە نێوان پرۆسە ئەبستراکتیەکان و هەستپێکراوە هاوبەشەکان یان نێوان ڕووداوە فیزیکییەکان و سایکۆلۆجییە هاوبەشەکان دەکات ،هەربۆیە(روفی) ساڵی ( ) بە پشت بەستن بە پێدراوەکانی تیۆری (سێتا)لای (جاکندوف) لە پاڵ سێتاڕۆڵەکان پێشنیازی هەندێ نیشانەی هەڵاوێرکردن(سمات الانتقائیە)تری کرد

وەکو(+مرۆڤ)، +(هەستپێکراو) ،(+سایکۆلۆجی)دەکات،[1] بەڵام لای (فیلمور) ڕێزمان یاساکانی کۆت و بەندکردنی فەرهەنگی لەخۆدەگرێت و هەر پێکهاتەیەکی ناوی خاوەن کۆمەڵێك سیمایی دیاریکراوە بۆ ئەوەی لەگەڵ حاڵەتێکی(case) دیاریکراو لەیەکبدرێت،هەربۆیە پێکهاتەی ناوی دەبێت بدرێتە پاڵ حاڵەتی کارا(agent) یان داتیف(dative)،دەبێت تێکردەی فەرهەنگی ئەم ناوە نیشانەی(+زیندوو) لەخۆبگرێت بە گوێرەی یاساکانی پێویستێتی[2] کە بەم شێوەیە:-

س ⟵ [+زیندوو] [agent،dative/ س]

ئەمەش پەیوەندی نێوان ڕۆڵە سینتاکسییەکان ئاشکرا دەکات،بەڵام (روفی)پێشنیازی ئەوەی کرد،کەبەکارهێنانی ئەبستراکتی و هەستپێکراویی کردارەکان لە ئاستی قوڵدا هەمان شتە، کە بەم شێوەیە:-

[ف   م س   [م س

(هەستپێکراو)   (ئەبستراکت)

بەڵام(جاکندوف)پێشنیازی دوو تێکردەی فەرهەنگی سەربەخۆ دەکات بۆ کردارەکانی (پاککردنەوە، لەبەرکردن، کوشتن...) کە یاساکانی تێکردن (حشو)ڕۆڵی سەرەکی هەیە لە بەستنەوەی تێکردەی(س) بە(ص)،[3] کە یاساکانی بەم شێوەیە:-

س		ص
نواندنی دەنگی		نواندنی دەنگی
نیشانەی سینتاکسی	⟷	سیمایی سینتاکسی
نواندنی سیمانتیکی		نواندنی سیمانتیکی

کە یاساکانی تێکردن (حشو)ی سیمانتیکی بەم شێوەیە:-

+کردار		+کردار
+(-م س) (م س)	⟷	+(-م س) (م س)
پرۆسەیەکی هەستپێکراو		پرۆسەیەکی ئەبستراکت

مەرج نیە تەنها فراوانکردنی واتایی لە هەستپێکراوەوە بۆ ئەبستراکت بێت وەك لەم ڕستانەی خوارەوەدا ئاشکرایە:-

ا-کتێبەکەی شێرکۆ بێ کەسم خوێندۆتەوە. +مرۆڤ.

ب-شێرکۆ بێکەسم خوێندۆتەوە. -مرۆڤ.

-کوپە شیرەکەم ڕشت. + ڕەقی

-شیرەکەم رشت . -ڕەقی.

---

[1] محمد غالیم(:).

[2] Fillmore.(:)

[3] Jackendoff.(:).

لێرەدا (شێرکۆ بێ کەس)بەرانبەر (کتێبەکەی شێرکۆ بێ کەس) بەکارهاتووە،کە پێشنیازەکانی (جاکندوف) لەو یەکە فەرهەنگیانە دەکۆڵێتەوە کەلەڕووی مۆرفۆلۆجیەوە (فۆرم)لەیەك دەچن وەکو (پاککردنەوە()، پاککردنەوە() ،گرنگی نادەن بەو یەکە فەرهەنگیانەی لە ڕووی پێکهاتەی واتاییەوە/سیمانتیکییەوە لە یەك دەچن (شێرکۆ،کتێبەکەی شێرکۆ بێ کەس).

میلر پێشنیازی یاسایی ڕاڤەکردنی(القواعد التاویلیە) دەکات بۆ ڕونکردنەوەی فرەواتایی ڕستەکان،یاساکانی ڕاڤەکردن باس لە واتایی سەرەکی (چەقی)وشەیەك دەکات کە دەتوانرێت فراوانبکرێت() بۆ نمونە :-

أ-چەقۆیەکی چاك بۆ لەتکردنی شوتیەکە بەکار بهێنە.

ب-کورسیەکی چاکم کڕیوە.

پ-ئاوازدانەرەکە ئاوازێکی چاکی داناوە.

ت-دەڵێن مام بارام پیاوێکی چاکە.

لێرەدا واتایی (چاکە) بەگوێرەی سەرەناوی (پیاو،چەقۆ،مێز)دیاریدەکرێت کە بەواتای +(تیژی)،(+بەهرەمەندی) ،(+پیاوەتی) (+ تۆکمە) بەکارهاتووە.

بەهەمان شێوە (شوارتز)پێشنیازی یاسایی فرەواتایی(polysemy rules) دەکات ،کە بۆ خوێندنەوەیەکی دیاریکراوی یەکە فەرهەنگییەکان دەشێت وەکو:-

أ-دوکتۆرەکە نەخۆشەکەی چارەسەر کرد.(دیاردەیەکی فیزیکی)

ب-دوکتۆرەکە کێشەکەی چارەسەر کرد(دیاردەیەکی سایکۆلۆجی و ئەخلاقی)

لیچ پێشنیازی گوێزانەوەی واتایی دەکات که بریتییە لە گوێزانەوەی میتافۆری و میتۆنۆمی.

أ-پەرلەمانی کوردستان یاساکانی پەسەند کرد.(پەرلەمانی کوردستان=ئەندام پەرلەمانەکان)

ب-ئەندامانی خێزانەکەی لە کارەساتەکەی هەشتاو هەشت شەهیدبوون.(هەشتاوهەشت=کارەساتی کیمیابارانی هەڵەبجە)

پ-لە دوای هاتنی کۆمپیوتەر و مۆبایل ،ژیانی خەڵك گۆڕانی بەسەردا هات.(هاتنی کۆمپیوتەر و مۆبایل=دۆزینەوەی کۆمپیوتەر و مۆبایل)

هەموو جۆرە واتا فراوانکردنێك وەکو دیاردەی میتافۆر نابێت دابڕاوبێت لە بونیادی لۆژیکی و تەسەوری واتا،لایکۆف وجۆنسون سێ جۆر خواستن بەپەیوەست بە بونیادە تەسەوریەکان دەستنیشان دەکەن:-()

-خواستنی بونیادیی:لێرەدا بونیادی تەسەورێك دەخوازێت وەکو(مشتومڕی شەڕکردن)

أ-هەموو مەبەستەکانی پێکا.

ب-سەرۆکی ئەمریکا لە وتارەکەیدا هێرش دەکاتە سەر ئێران.

پ-بەقەد منداڵێکی لەدەست نایەت.

() محمد غالیم(،).

() محمد غالیم(،).

مشتومڕ شەڕێکی زمانییە،بەڵام شەڕ کردن ململانێیەکی چەکدارییە،هەربۆیە بەڕێگەی(شەڕکردن)مشتومڕەکانمان ئەنجام دەدەین.

□-خواستنی ئاڕاستەیی:ئەم جۆرە بە ئاڕاستەیی ناودەبرێت چونکەپەیوەستە بە دەربڕاوەکانی وەکو(لەسەرەوە،لەخوارەوە،لەبەردەم،چەق،دەروبەری،ڕووکەش،هتد...)کە ئاڕاستەیەکی فەزایی دەبەخشێت بە تەسەورەکان.

□□-ا-گوزەرانی خەڵك بۆ دواوە دەڕوات.

ب-زاناکە لە بۆچوونەکانی پاشگەزبوویەوە.

پ-نرخی نەوت دابەزیوە.

□-خواستنە ئەنتۆلۆجییەکان:بریتییە لە ئەزموونمان لەگەڵ شتە هەستپێکراوەکان،کە بیروبۆچوون و چالاکی و ڕووداوەکان وەکو شتێکی هەستپێکراو سەیردەکرێت.

□□-ا-بارودۆخی دارایی هەرێم تووشی هەڵاوسان بووە.

ب-پێشبڕکێکەم بینی زۆر خۆش بوو.

(باردۆخی دارایی)چالاکییەو (پێشبڕکێ)ڕووداوێکە، بەڵام وەکو شت مامەڵەیان لەگەڵدا دەکەین.

ئەگەر خواستن ڕێگایەك بێت بۆ تەسەورکردنی شتێك بە ڕێگەی خواستنی تەسەورێکی تر،ئەوە ئەرکی سەرەکی میتۆنۆمی بریتییە لە ئاماژەبەندی ،بەواتا کیانێك لەبری کیانێکی تر دادەنرێت،[□] بۆنموونە:-

□□-ا-لە زانکۆ چەند دەموچاوێکی تازەم بینی.

ب-چەند سەرێك لە ناو ئۆتۆمبێلەکەوە دیارە.

(دەم وچاو،سەر)لەبری هەموو کەسەکان بەکارهێنراوە.

ئەگەر زمان لە توانایدا بێت واقیع بابەتیانە پەسەنبکات بکرێتە بنەمای بڕیاردان لەسەر ڕاست و هەڵەیی ڕستەکان،ئەوە دەبێت بڵێین بەکارهێنانە زمانییەکانی تر بۆنموونە (ڕستەخواستنییەکان) بنەمایی ڕاستی تێدا نییە و لۆژیکی نین.[□] وەکو مەبەستی سیاسیەکان و شاعیرەکان ئەمەش ئەو تێڕوانینە بابەتیەی (ئەرستۆیە)، کە بەلایەوە بونیادی دنیا سەربەخۆیە لە تێبینی کردنی کەسەکان،کەبەتێڕوانینی(ئۆرتونی)(□□□□) ئەمە تەسەورێکی نابونیادیە(non-constractivist)،بەڵام ئێمە باس لە تەسەورێکی بونیادی دەکەین بەواتا مەعریفە لە ئەنجامی بیناکردنی ئاوەزی بەرهەمدێت و (زمان و درکپێکردن و مەعریفە)پەیوەندیان پێکەوە هەیە و ئەمەش وامان لێدەکات کە جیاکارە نەکەین لە نێوان میتافۆر و حەقیقەت،[□] چونکە مرۆڤ حەقیقەت ومیتافۆر وەك یەك درکپێدەکات.

[□] محمد غالیم(□□□□،□).

[□] Ortony(□□□□)

[□] محمد غالیم(□□□□،□□).

[illegible]/[illegible]) تێڕوانینێکی ئەرکی بۆ شیکارکردنی ڕستە و دەربڕاوەکان

ئەرکگەریی جیاواز لە قوتابخانە زمانەوانییەکانی تر باس لەوە دەکات کە بونیادی دەنگی (فۆنەتیکی) و سینتاکسی و سیمانتیکی پەیوەستە بە ئەو ئەرکانەی کە لە کۆمەڵگا جێ بەجێ دەکرێت. لە بونیادگەریی بە تایبەتی لای سۆسێر باس لەوە دەکرا کە بونیادی زمانی پەیڕەوێکی ئەبستراکتی سەربەخۆیە، بەڵام لە تێڕوانینی ئەرکی باس لەوە دەکرێت کە ناتوانرێت جیاکاری بکرێت لە نێوان بونیادی زمانی و ئەو دەوروبەری تێدا کاردەکات، هەروەها ئەو ئەرکەی کە بونیادی زمانی لە چوارچێوەی دەوروبەر (سیاق) پێ هەڵدەستێت و جێ بەجێی دەکات.[illegible] لەبەر فراوانی ئەو لێکۆڵینەوانەی لە چواچێوەی تێڕوانینی ئەرکی بۆ ڕوونکردنەوەی پەیوەندی فۆرم و واتا خراونەتەڕوو لێرەدا گرنگترینیان دەخەینە ڕوو:-

---

([illegible]) قوتابخانەی براگ (Prague School) ئاڕاستەیەکی ئەرکییە لە باوەشی بازنەی براگی زمانەوانی (Prague Linguistic cirole) لەدایك بووە،کەلەلایەن زمانەوانی چیکی (ڤالیم ما سیوس) (VilemMathesius[illegible]–[illegible]) ، دوایی مردنی (ماسێۆس) هەریەك لە هاجیکوفا (Eva. Hajicora) و بیترسگال (Petrsgall) بەتایبەتی لە دوای رووخانی نیزامی شیوعی لە ساڵی ([illegible]) دووبارە گەشەیان بەم قوتابخانە کرد.([illegible]:[illegible] Seuren)

([illegible]) تێڕوانینێکی ئەرکی بۆ ڕستە* (functional sentence Perspective)

زمانەوانی چیکی ماسیۆس خاوەنی بیرۆکەی تێڕوانینی ئەرکییە بۆ ڕستە.تێڕوانینێکی ئەرکی بۆ ڕستە درێژە پێدەری گفتوگۆیەکی تەقلیدییە کە لە سەدەی([illegible]) دا دەربارەی دوولایەنی بابەت (Subject) و مەحمول (Predicate) دەکرا،(ئەنتونی مارتینی) (Anton Marty) ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبوو لەم بوارەدا بەلاّم ماسیۆس بیرۆکەکانی دەربارەی ئەو چەمکە دوانیانەی، کە پەیوەستە بە هەردوو بەشی ڕستەوە بەم شێوە دەخاتە ڕوو:- ([illegible])

بابەت topic	کۆمێنت / تیشکۆ (Comment)یان (focus)
باس Theme	(Rhem)خواس
Givenزانیاری کۆن	Newزانیاری نوێ

خشتەی([illegible])

زانیاری کۆن(given)،ئەو زانیارییە کە قسەکەر پێشکەشی دەکات و گوێگر بە ڕێگەی سەرچاوەیەکەوە (دەوروبەر یان دەقێکی پێشووتر) درکیپێدەکات،بەلاّم زانیاری نوێ گوێگر ناتوانێت لەو سەرچاوانەوە وەریبگرێت [illegible]بۆنموونە :-

[illegible]-ا-دەمیرتاش لە هەڵبژاردنەکانی باکوری کوردستان براوە بوو.

ب-براوەی هەڵبژاردنەکانی باکوری کوردستان، دەمیرتاش بوو.

واتای ئیسنادی لەم دوو ڕستەیەدا وەك یەکن هەربۆیە ئەم دوو ڕستە هاو واتان، چونکە مەبەست لەوەیە کە (دەمیرتاش) براوەی هەڵبژاردنەکان بووە. بەلاّم زانیارییەکان پەیوەست بەو ئەرکەی کە قسەکەر لە ڕستەکان دا دەیەوێت بیگەیەنێت جیاوازە لە ڕستەی یەکەم ئەرکی ڕستەکە بریتیە لە پێناسەکردنی (دەمیرتاش) بەلاّم لە ڕستەی دووەم گوێگر (دەمیرتاش) دەناسێت،بەلاّم نازانێت کێ براوەی هەڵبژاردنەکانە،کە

---

* ئەرکگەریی (functioualism) لە زۆر لایەنەوە جیاوازە لە بونیادگەریی بەلاّم وەکو عەقلگەریی و قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوە بەلقێك لە بونیادگەریی دادەنرێت هەر بۆیە زۆربەی زمانەوانەکان بونیادگەر یی بە چوار چێوەیەکی گشتی ناودەبن کە زۆربەی ئاڕاستە زمانییەکان لە سەدەی بیست دا تێدا جێدەکرێتەوە . . قوتابخانەی براگ (ئەرکی) کارەکانی ئەم قوتابخانەیە لە چوارچ ێوەی زانستی زمانی کارەکی بوو .وەکو پەیوەندیکردن ، زمانپژاندن ، فۆنۆلۆژی ، نە و نەخۆشیانەی کە پەیوەستە بە ئاخاوتنەوە (phasie) ، زمانەوانی دەماری (nuero – linguisti) ،ڕەخنەگرتن لە جیاکردنەوەی زمان و ئاخاوتن و فۆرم و واتا .،گەشەپێکردنی زمانەوانی و بنیادنانی ئاراستەیەکی ئەرکگەرایی (fuuctionnalisme) . یاکبسۆن گرنگی بە تیۆری پەیوەندیکردن داوە ، هەروەك توخمەکان پەیوەندیکردن دیارکرد [illegible]:- نێرەر (emettenr) [illegible]- وەرگر (receptenr) ، کە نالّی پەیوەندیکردن (canal communcatif) ، پەیام (message) ، جفرە (code) ،ژێدەر (REFERANT) أحمد مؤمن ([illegible]).‌/محمد محمد یونس([illegible]).

[illegible] seuren([illegible])

[illegible] M.A.K. Haliday, R.hasan([illegible])

زانیارییە زانراوەکان زانیاری کۆن (given in formation)و زانیاریە نوێیەکان زانیاری نوێی (information new)ی پێ دەوترێت.

دەسەڵاتی قسەکەر لە ڕێکخستنی بابەت (مسند الیە) ومەحمول (مسند) بە پێ ی زمانەکان دەگۆڕێت،لە زمانی ئینگلیزی پلە (رتبە rank)ی یەکە زمانیەکان جێگیرەو (مقید) هەربۆیە پەنا دەبرێتە بەر قەرینەی ئاواز لە دیاریکردنی زانیاری کۆن و نوێ لەپاڵ ئەمەدا قەرینەی ڕێککەوتن ڕۆڵێکی سەرەکی هەیە لە پێشخستنی بکەر یان بەرکار،بۆنموونە:-

[illegible]-مشکەکە پشیلەکە خواردی.

هەروەها ئامرازی ناساندن (the) لە زمانی ئینگلیزی و (ەکە) لە زمانی کوردی ئاماژە بە وەدەکات کە قسەکەر زانیاری هەیە دەربارەی ئەو شتەی لێی دەدوێت،بۆنموونە:-

[illegible]-ا-پیاوێك لە ئاهەنگەکە ئامادەبوو.

ب-پیاوەکە لە ئاهەنگەکە ئامادەبوو.

لە زمانی ئینگلیزیدا پەنا دەبرێتە بەر ڕێژەیی بکەر نادیار (by) بۆ جیاکاری لە نێوان زانیاری کۆن و نوێ [illegible]، بۆ نموونە:.The rat was eaten by the cat

کە لە کوردیدا بەهەڵە وەرگێرانی بۆ دەگرێت (مشکەکە لەلایەن پشیلەکەوە خورا)، بەڵام لە ڕاستیدا دەبێت لە زمانی کوردی بوترێت (مشکەکە پشیلەکە خواردی) چونکە لە وەرگێڕاندا دەبێت مەبەستی گەیاندن (ئەرك)ە، کەقسەکەر مەبەستێتی بگوێزرێتەوە، لێرەدا مەبەست گرنگی دانە بە (مشکەکە)چونکە بابەتی قسەکردنە،(هالیدای) باس لەوە دەکات دیاریکردنی جێکەوتەی زانیارییەکان کە کام زانیاری کۆنە یان نوێ ،لەلایەن قسەکەرەوە دەکرێت،هیچ پەیوەست نییە بە بوونیادی گوتارەوە، [illegible] شێوازێکی تر بۆ دیاریکردنی زانیاری کۆن و نوێ دەربڕاوەکان لە شێوەی وەڵامدانەوەی پرسیار دەخرێتە ڕوو بە لە بەرچاو گرتنی ناوەڕۆکی واتایی:-

[illegible]-پ/پشیلەکە چی کرد؟

و/مشکەکەی خوارد.

پ/مشکەکە چی بەسەر هات؟

و/پشیلەکە خواردی.

زانیاریە کۆنەکان بە جێناوی لکاو ئاماژەی پێدەکرێت.تێڕوانینی ئەرکی باس لەوە دەکات کە لەکاتی کردەی گەیاندنی زمانیدا ئاستی ڕێزمانی و مۆرفۆلۆجی لە لایەك و ئاستی سیمانتیکی لە لایەکی تر کار لەیەکدەکەن بۆ بەرهەم هێنانی ئاستی ئاخاوتنی، ڕستە بە پێ ی ئەم تێڕوانینە لە دوو بەش پێك دێت باس(theme) وخواس(rheme) ،(باس) پێشدەکەوێت،چونکە قسەکەر زانیارییە زانراوەکان لە پێش دا پێشکەش دەکات. [illegible] دیاریکردنی باس و خواس لای (جان فرباس) (j.fiebas) جیاوازە لە کارەکانی (ماسیۆس)، چونکە ماسیۆس بە تەنها گرنگی بە ئیلیمێنتی زانیاریەکان دەدات لە دیاریکردنی باس و خواس ،

[illegible] محمد محمد یونس([illegible]).

[illegible] براون، ج ب، وچ پول([illegible]).

[illegible] احمد محمد قدور([illegible]).

بەلاٚم فرباس گرنگی بە ئەرکی باس و خواس دەدات لە کردەی گەیاندنی زمانی بە ڕێگەی دیاریکردنی پلەی دینامی گەیاندن(communicative dynamism) هەربۆیە (خواس) بەرزترین پلەی دینامی گەیاندنی هەیە و (باس) کەمترین پلەی دینامی گەیاندنی هەیە هەروەها ئیلیمێنتەکانی تروەکو ئەدڤێربەڵ و ئامرازەکان یەکەی گواستنەوەن(transitions) ،لێرەدا چەند نموونەیەك دەخەینەڕوو:-[illegible]

[illegible]-دەوروبەر:لە کوێ جانتاکەت بە جێهێشت.

ڕستە: جانتاکەم لە کتێبخانە بە جێهێشت

باس خواس یەکەی گواستنەوە

[illegible]-دەوروبەر:ئایا هەموو خوێندکارەکانت لە زمانی ئینگلیزیدا لاوازن؟

ڕستە: نەخێر تەنها دوو خوێندکارم لەزمانی ئینگلیزی لاوازن

خواس باس یەکەی گواستنەوە

[illegible]-دەوروبەر: ئایا دەزانیت دوێنێ شەو دەرگای ماڵم دانەخستبوو؟

-ئەی چی ڕوویدا؟

ڕستە:پشیلەیەکی بچووك چووەتە چێشتخانەکە.

هەرهەمووی (خواس)ە

لە ڕستەی یەکەم ئیلیمێنتێکی نوێ بریتییە لە (کتێبخانە) لە ڕستەی دووەم(تەنها دوو خوێندکار) لە ڕستەی سێیەم((ڕستەکە هەمووی) چونکە پێشتر لە دەوروبەردا نەهاتووە.هەروەها دەتوانین لە نێو چەند باسێك یان باسی ئاشکرا(theme proper) و خواسی ئاشکرا(rehme proper) دیاریبکەین، وەك لێرەدا ڕوونکراوەتەوە:[illegible]

[illegible]-دەوروبەر:کێ هەواڵەکەی پشت ڕاستکردەوە؟

ڕستە: سەرچاوەیەکی دبلۆماسی کوردی ئاست بەرز هەواڵەکەی پشتڕاستکردەوە.

خواس خواسی ئاشکرا باس

کە (ئاست بەرز) بەرزترین پلەی دینامی گەیاندنی هەیە لە نێو خواستەکانی تر.ئەرکییەکان سێ جۆر باس دەستنیشان دەکەن [illegible] :-

[illegible]-باسی بابەت topicaLtheme / مشکەکە پشیلەکە خواردی

[illegible]-باسی کەسێتی inter personal theme / بە ڕاشکاوی ، هەڵسوکەوتم بە دڵ نییە.

[illegible]-باسی دەقی (textual theme) :- هەرچۆنێك بێت ،هەوڵبدە پێداچوونەوە بۆ تێروانینەکانت بکەیت،بۆت دەردەکەوێت.ئەو هەوڵانەی لەلایەن قوتابخانەی براگ لە بواری تیوری ئەرکی ڕستەو شوێنی بابەت (topic) ، شووین کۆمێنت (comment) بە گرنگ دەزانرێت هەروەها هەوڵەکانی تریان لە بواری

([illegible]) يحيى احمد([illegible]).

([illegible]) يحيى احمد([illegible]).

([illegible]) D.Nunan([illegible]).

فونولوژی کاریگەر بەجێهێشت لەلای قوتابخانەی بەرهەمهێنانی و گواستنەوە بەتایبەتی ڕەتکردنەوەی بیرۆکەی ڕێژەیی و پەسەندکردنی بیرۆکەی یونڤیرسەڵی (universals). [□]

(□/□□) شیکارکردنی دەوروبەری ڕیککەوتنی جێکەوتەیی(collocations)

لەتیۆری شیکارکردنی عەروزی(prosodic analysis) ڕستە بەشێکە لە تیۆری دەوروبەری زمانی(contextual theory of language)،دابەشکردنی دەوروبەری (contextual distribution) لای فیرس پەیوەستە بە میتۆدی لە بریدانان(method of substitution)،بە واتە وشە بریتییە لە بریدانانی فەرهەنگی (lexical substitution) ی وشەکانی تر کە دەتوانرێت لە دەوروبەریدا جێی بگرێتەوە و واتاکەی بە گوێرەی ڕوودانی گۆڕانی واتایی دیاریدەکرێت ، هەروەك ئاشکرایە ئەو ڕەخنانەی ئاڕاستەی ڕێبازی(ئاماژەیی،تەسەوری،ڕەفتاری)دەکرێت بەوەی لە شیکارکردنی زمانی لە دەرەوەی بازنەی زمان کاردەکەن ،بەلاَم (فیرس) گرنگی بە پەیوەندی نێوزمانیەکان دەدات،هەربۆیە زیاتر جەختکردنەوەی لەسەر دەوروبەری زمانی و ڕێککەوتنی جێکەوتەییە(رصف)، هەرچەندە تیۆری ڕێککەوتنی جێکەوتەیی-رصف(collocational theory)دریژەپێدەری تیۆری دەوروبەریی زمانییە،بەلاَم زۆربەی زمانەوانان باس لە سەربەخۆیی ئەم تیۆرییە دەکەن کە ڕێککەوتنی جێکەوتەیی(رصف) بریتییە لە پێلەوە پەیوەستبوونی وشەیەك لە زماندا بە وشە دیاریکراوەکانی تر،[□] وەکو پەیوەندی وشەی(تواندنەوە) لە گەڵ کۆمەڵە وشەی(ئاسن،مس،ئاڵتوون،زیو) بەلاَم لە گەڵ وشەی(پێست) پەیوەندی نیە،سەرەڕایی ئەوەی (پێست) سەر بەم کۆمەڵە وشەیە نیە بەلاَم ئەوەناگەیەنێت کە ڕێلکەوتنی جێکەوتەیی لە نێوان (پێست) و (تواندنەوە)نیە هەربۆیە پەنا دەبرێتە بەر شێوەی شتەکان بۆ نموونە ئاسن و ئاڵتوون ..... لە ڕەقی و

[□] یاکبسون لە داڕشتنی بیرۆکەی یونڤرسەڵی دژ بە بیرۆکەکانی (سۆسیر) و (بواز) ە بەتایبەتی لە بوونی بیرۆکەی رێژەیی لە نێوان زمانەکان، کە هەر زمانەو خاوەنی پەیڕەوێکی تایبەت بە خۆیەتی ، هەر بۆیە(□□) خەسڵەتی هاوبەشی لە نێوان زمانەکان دەستنیشان کرد، بەلاَم دەتوانین ئەو کارانەی قوتابخانەی ئەرکی دەستنیشان بکەین :-

□-جیاکاری لە نێوان فۆنۆلۆژی و فۆنەتیك.

□-ئەرکی جیاکاری (distinctive function) زمان: سیما جیاکەرەوەکان (distinctive features) ، ترویێسکوی(□□□□ – □□□□) لە بواری فونولوژی، یاکبسون لە بواری مۆرڤولوژی بەکار هێناوە، کە لەلایەن قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوەو، هەروەها زانایانی سیمانتیك لە بواری کێڵگەی واتایی بەکارهاتووە.

□-ئەرکی دیارکردن (demarcative function) بەکارهێنانی خەسڵەتی سەرووی سەگمێنتی Prosodic یان Super segmeutaL feature کە لە زنجیرەیی دەنگی دا دەبینرێت وەکو (Length , ton , stress) کە سترێس جیاکاری دەکات لە نێوان کاری (import) و ناوی (import) قوتابخانەی ئەرکی باسیان لەوە کرد کە گۆڕانی فونیم لە وشەیەك دەبێتە هۆی گۆڕانی واتا /دار/، /شار/، بەلاَم بەرانبەرکردنی سیماجیاکەرەوەیی لە هەمان فۆنێم جۆراوجۆریی ئەلەفۆنی allophones پێدەوترێت، نابێتە هۆی گۆڕانی واتایی بەڵکو ئەرکی دەربڕاویی هەیە (expressive function) بۆ نموونە شێوازی فۆنێم / au/ لە زاری لەندەن شێوازی نوتقکردنی ئاماژەیە بۆ پلەو پای کۆمەڵایەتی قسەکەر یان گۆڕانی دەنگی رەگەزی قسەکەر دەستنیشان دەکەن.

محمد محمد یونس(□□□□□ : □□ – □□□□ -□)./.(□□ □□□ – – □□□□□□□) Lyons

[□] لە سالاَنی شەستدا هاڵیدای گۆڕانکاری کرد لە تیۆری دەوروبەری فیرس ،کە بەتەنها ڕستەی بە بچوکترین شیکارکردنی لە قەڵەم نەدا بەڵکو هەر سێ ئاستی شیکارکردنی زمانی لە فیرس وەرگرت و لە شیکارکردنی (دەق)دا بەکاریهێنا کە دواتر بە زانستی زمانی نوێی فیرس (neo firthian linguistics) ناو دەبرا و گرنگی دەدرا بە ڕەگەزی (دەوروبەر) و ئەرکی زمانی هەنگاوێك بوو بۆ سەرهەڵدانی لێکۆڵینەوەی پراگماتیکی .محمد محمد یونس(□□□□□ : □□ -□).

قورسایی و بریقە هاوبەشن،بەڵام لە پێست یان چەرم خەسڵەتی نەرمی و سوکی و بێ بریقەیی تێدا بەدی دەکرێت. بەڵام ئەوەی گرنگی پێدەدرێت دەوروبەریی زمانی و دەوروبەریی نوتقکردنە(verbal context) وەکو(شەو-تاریکی)(ڕۆژ-ڕۆشنایی)

لە بەر ئەوەی هەندێکجار وشە سەر بە چەند کۆمەڵەیەکە ولە چەند دەوروبەرێکی زمانی دەبینرێت هەربۆیە زاراوەی هاو-ڕووداویی(وقوع مشترك)(co-occurrence) و زاراوەی ئەگەریی ڕووداویی(احتمالیە الوقوع) سەری هەڵدا،فیرس لەم بوارەدا زاراوەی جێکەوتی(collocability)بەکارهێناوە کە پابەندە بە ئاڵوگۆڕکردنی یەکە فەرهەنگییەکان یان دەوروبەری زمانی.[illegible] جیاوازی لە واتا دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازیی لە دابەشکردن (distribution) لە دەوروبەرە جیاجیاکان،کە لە دوو زمانی جیاواز پەیوەندی دەوروبەری پەیکاڵ و هاوشێوە ی یەکتری نادۆزریتەوە بۆیە نابێت پەنا ببرێتە بەر وەرگێڕانی پیتی بۆ نموونە وشەی (خواردن) لە ئاخاوتن دا بەم شێوەیە:

[illegible]-ژنەکە بەگریان سەری مێردەکەی خوارد.

ب- کۆمپانیاکە پارەی خانووەکەی خواردین.

پ - ئەو خۆڵ و خاشاکە لابە مێش خواردینی.

ت - کوڕەکە بە هەس و پێستەوە باوکی خوارد.

ج - دزەکە بەدەست خاوەن ماڵەکەوە لێدانێکی باشی خوارد.

چ-نازدار دوو ڕۆژی ڕەمەزانی خوارد.

ح -لە ولاتی خۆمان بێگانە خەریکە دەمانخوات.

خ -مارەکە خواردمی و یاریەکەم دۆڕاند.

دەتوانین بەرێگەی شیکارکردنی جێکەوتەیی ئیدیۆمەکان دیاریبکرێن و وشە هۆمۆنیۆم و هاوواتاییەکان بناسرێتەوە،هەربۆیە جیاوازیەك هەیە لە نێوان شیکارکردنی ڕێزمانی و شیکارکردنی جێکەوتەیی(رصفی) چونکە شیکارکردنی ڕێزمانی گرنگی بەئەرکی (ناو،کردار،ئاوەڵناو)دەدات کە هەزارەها وشە لە خۆدەگرێت بە بێ بوونی هیچ پەیوەندیەکی ئاڵوگۆڕی لە نێوانیان کە لە ڕووی واتاییەوە گرنگ بێت،بەڵام شیکارکردنی جێکەوتەی(رصف)گرنگی بە پە یوەندی ئاڵوگۆڕی لە نێوان وشەکان دەدات کە لەڕووی واتاییەوە گرنگی هەبێت،هەربۆیە (فیرس) باس لەوە دەکات کە بەناوبردنی لیستێك لە وشە بەرێگەی ڕێککەوتنی جێکەوتەیی بەشێك لە واتای وشە ئاشکرا دەکەن . هەروەها گرنگیەکی تری ئەم تیۆرییە لە وەدایە کە ڕستە بە پڕواتا(meaning full)لە قەڵەم دەدات لە کاتێك دا ئەگەر پەیکاڵبێت لەگەڵ یاسا ڕێزمانییەکان و ڕێککەوتنی جێکەوتەیی هەبێت لە نێوان پێکهاتەکانی ڕستە،بەوشێوەی خاوەن زمان پەسەندی دەکات ولێکدانەوەی گونجاوی بۆ دەکات،ئەمەش بە پەسەندکردن (acceptability) ناودەبرێت.[illegible]

[illegible]/[illegible]) ڕێزمانی پەیڕەوبەندانەو مۆدالێتی(modality) ڕستە

[illegible] احمد مختار عمر([illegible]).

[illegible] احمد مختار عمر([illegible]).

فیرس دامەزرێنەری زانستی زمانی پەیڕەوبەندانەیە(systemic linguistics)ئەم تیۆرییە لە زمان دەکۆڵێتەوە وەکو پەیڕەوێکی دەنگی و مۆرفۆلۆجی و ڕێزمانی و سیمانتیکی،گرنگترین بنەماکانی ڕێزمانی پەیڕەوبەندانە بریتییە لە :-

- ڕیالیتی ڕێزمانی(realization)
- دەوروبەرو ئەرکی واتایی
- یەکەو پلە(rank and unit)
- مۆدالێتی(modality) ڕستەکان.

ڕیاڵیتی(realization) ڕێزمانی،ئەو ڕێگایەیە کە دەیگرینەبەر لە بەدەستهێنانی واتایی ڕێزمانی.بۆنموونە:- پیاوەکە لە ڕووداوی هاتووچۆ گیانی لەدەستدا.

پیاوەکە لێرەدا بکەرێکی ڕێزمانییە چونکە(مردن)ی دراوەتە پاڵ پیاوەکە،بەڵام پیاوەکە خۆی کردەی (مردنی)ئەنجام نەداوە. دەبێت لێرەدا ئەو پرسیارە بکرێت ئایا واتایی ڕێزمانی چۆن لە جێکەوتەی ڕاست و دروست دادەنرێت بەبێ ئەوەی قسەکەر مەبەستی بێت یان زانیاری هەبێت دەربارەی بکەری ڕێزمانی؟ئەوەی لێرەدا ڕوودەدات ئەوەیە کە پەیڕەوی زمانی ماتبوو لە ئاوەزی قسەکەر و لە نموونە(نموژج)دەوروبەرییەکان هەڵدەستێت بە ئامادەکردنی ئەم نموونانە بۆ باروحاڵەت و مەوقیفە جیاوازەکان هەروەك لێرەدا ڕوونکراوەتەوە:-

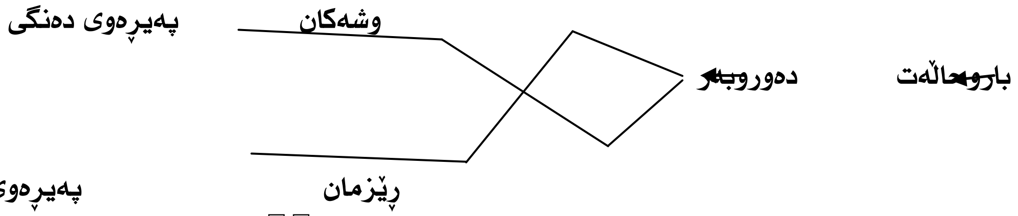

هێڵکاری(/)

چەمکی دەوروبەر لەم تیۆرییە چۆنێتی پێکەوە هاتنی ئەو وشانەیە کە هەریەکەیان جێکەوتەیەکیان لە ڕستەدا داگیرکردووە، بەواتە دەوروبەر بەتەنها زنجیرەی (SEQUENCE) ئاخاوتن نییە،بەڵکو جێکەوتەی وشەکان و پەیوەندییە ئەرکییەکان لە نێوانیان ئەم زنجیرەیە دەچەسپێنێت. بۆ نموونە:-

ا-ئارا ڕۆمانەکەی خوێندەوە.

ب-ڕۆمانەکە ئارا خوێندیەوە.

لە ڕستەی (ئارا ڕۆمانەکەی خوێندەوە)لێرەدا (ئارا) بریتییە لە بابەت(SUBJECT)بەڵام (خوێندنەوە) بریتیە لە پریدێکیت(Predicate) بەڵام مەبەست لە دەوروبەر جێبەجێکردنی ئەرکێکی سینتاکسی وسیمانتیکییە ، بۆنموونە ئەرکی بکەری لە ڕستەی(ئارا ڕۆمانەکەی خوێندەوە) جیاوازە لە ئەرکی بکەری لە ڕستەی(ڕۆمانەکە ئارا خوێندیەوە).

سمير شريف استيتة( ).

سمير شريف استيتة( ).

سمير شريف استيتة( ).

مەبەست لە مۆدالیتی بونیادی وشە نییە لە ڕووی داڕشتنی مۆرفۆلۆجیەوە، بەڵکو بیناکاری ڕستەیە،هەربۆیە بە پێی ئەم تیۆرییە ڕستە دەکرێت بە دوو بەشەوە،وەك لێرەدا خراوەتەڕوو:-

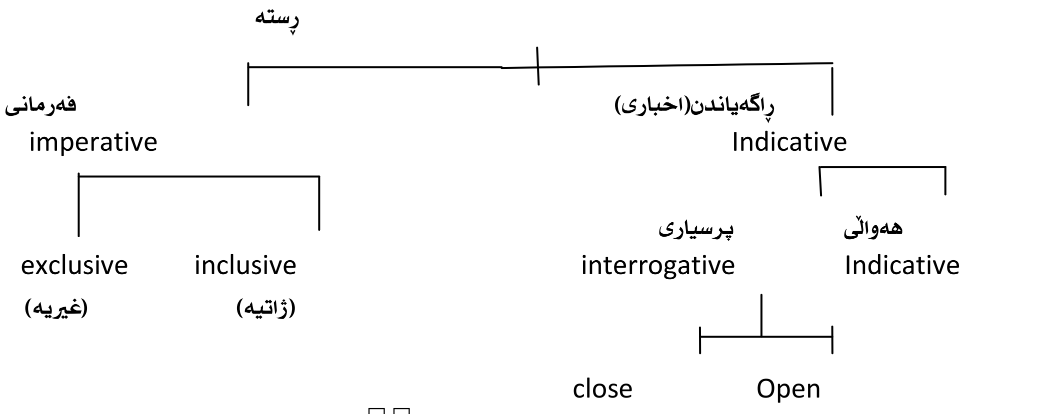

هێڵکاری(/)

ڕستەی ڕاگەیاندنی یەکەم فراوانترە لە ڕاگەیاندنی دووەم،هەروەها ڕستەی پرسیاری بەشێکە لە ڕستەی ڕاگەیاندن.ئەمەش پێچەوانەی ئەو دابەشکردنەیە کە ڕستە دابەش دەکرێت بۆ هەواڵی و ئینشائی،هەروەها ڕستەی پرسیاری سەربە ڕستەی ڕاگەیاندنە چونکە هەواڵێکی تێدایە پێویستە بگەیەنرێت ولەکۆتایدا ڕستەی پرسیاری دابەشدەکرێت بۆ پرسیاری داخراو و پرسیاری کراوە.[٢]هەرچەند ڕستە بەگوێرەی لایەنی سینتاکسی دابەشدەکرێت بۆ چەند یەکەیەك بەڵام ئەم دابەشکردنە دابڕاو نییە لە پێکهاتەی واتایی و دەلالی، هەربۆیە هەموو ڕستەیەك ئاماژەیە یان دەلالەت بە ناوەڕۆکی مادی و ئاوەزی و پەیوەندارێتی دەکات لەم ڕووەوە ڕستە دابەشدەبێت بۆ سێ جۆر وەك لێرەدا ڕووونکراوەتەوە:-[ ]

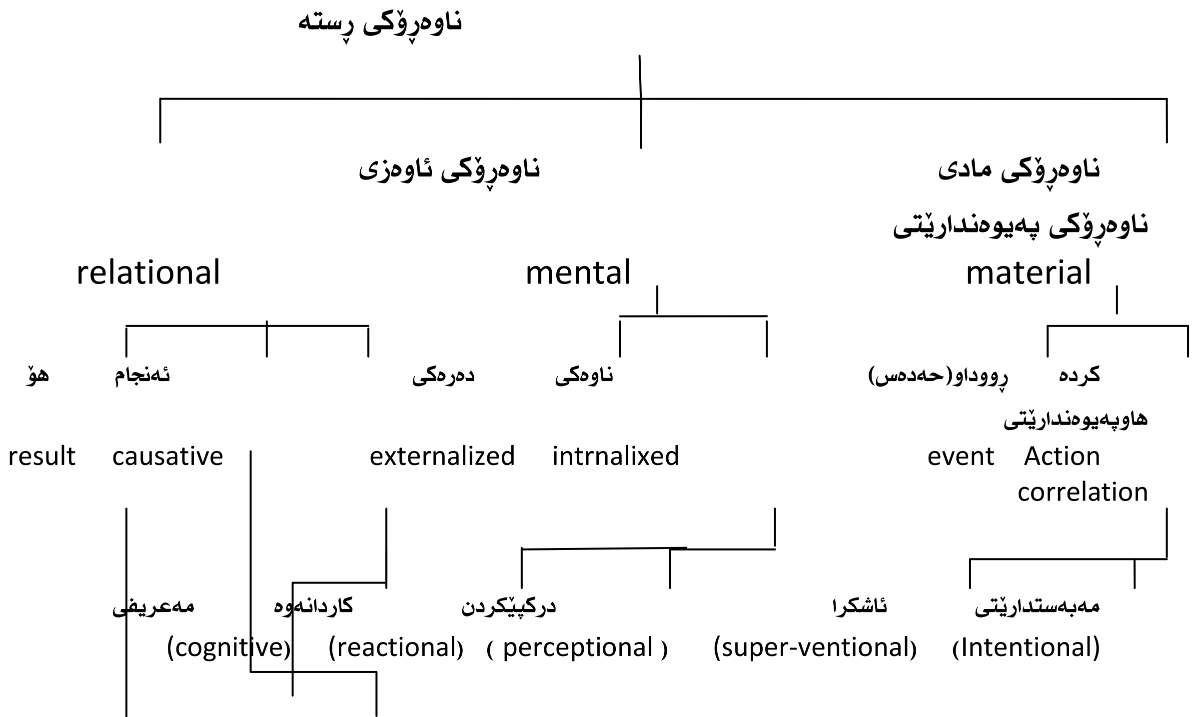

[٢] ڕستەی پرسیاری داخراوە بەرانبەر بە ڕستەی پرسیاری تەسدیقی کە وەلامەکەی بە بەڵێ و نەخێرە بەلاَم ڕستەی پرسیاری کراوە بەرانبەرە بە پرسیاری ڕێژەیی.سمیر شریف استیتە(:).

[ ] سمیر شریف استیتە(:).

ناچالاك چالاك ناچالاك چالاك ناچالاك چالاك

(inactive) (active) (inactive) (active) (active) (Active)

هێلکاری(/)

ئەم ڕستانە بە پێی ناوەڕۆك بەم شێوەیە دەخرێنە ڕوو:-

ڕستە	ناوەڕۆکی ڕستە
کۆمپانیاکە بەجوانی خانوەکانی دروستکردووە.	-مادی
هەمووان باس لە ئازادی دەکەن.	-ئاوەزی
نەمتوانی لە ئاهەنگەکە ئامادەبم،چونکە نەخۆش بووم.	-ناوەڕۆکی پەیوەندارێتی
مەلەوانەکە لە ڕوبارەکە پەڕییەوە. فوتابخانەکە لە پێشبڕکێکە براوەبوو.	/ -مادی کردەیی(action)
هەڵبژاردنەکە ڕۆژێکی خایاند. منداڵەکە تاکەی دابەزی.	/ -مادی ڕووداویی (event)
کۆمپانیەکە داشکانی کرد. خوێندکارەکە ڕووبەڕووی مامۆستاکەی بوویەوە.	/ -مادی کردەیی مەبەستدار
جانتاکەی لەتەکسیەکە دۆزییەوە. بەبیستنی هەواڵی ئازادکردنی کۆبانی سەرسام بووم.	/ -مادی کردەیی ئاشکرا
دوێنێ خوشکەکەتم بینی. تادوایی گوێم لەگۆرانییەکە گرد.	-ئاوەزی ناوەکی(درکپێکراو)/هەستی(ئۆرگانە هەستیەکان)
یاریکردن منداڵەکان دەخاتە خۆشی و پێکەنین دەنگی بەرزی تەلەفزیۆنەکە میوانەکان بێزار دەکات.	/ -ئاوەزی ناوەکی(reactional)کاردانەوە
خوێندکارەکە ڕۆڵی مامۆستاکەی بەرزدەنرخێنێت. مامۆستاکە	/ -ئاوەزی ناوەکی مەعریفی

(/ -) ڕاڤەکردنی واتایی ڕستەو دەربڕدراوەکان

هەروەك لە تێڕوانینە ئەرکییەکانی پێشتر ،کە خرایەڕوو گەیشتینە ئەنجامی ئەوەی کە لەلێکۆڵینەوە نوێیەکان لە بواری واتایی زمانی یان واتایی ڕێزمانی باسی ئەوە دەکرێت کە دیاردە زمانییە ئاڵۆزەکان و لێکدراوەکان ناتوانرێت بە ئاسانی شیکاربکرێت،بۆیە دەبێت قۆناغ قۆناغ دارشتنی بۆ بکرێت،لەم بوارەدا زمانەوانی هاوچەرخ(فیرس) (Firth) بانگهێشەی ئەوەی کرد کە لەلایەوە دەبێت واتایی زمانی بۆ ئێلمێنتە سەرەکییەکانی شیکاربکرێت و لەلایەکی ترەوە پابەند بین بە دەوروبەرو بارو حاڵەت (context

of situation) بۆ ئاشکراکردنی بارودۆخی قسەکردن. [□] واتایی زمانی بریتیە لەو واتایانەی کە بەڕێگەی پێکهاتە زمانیەکان لێی تێدەگەن.لە چێوەی سیمانتیك گرنگی پێدەدرێت ،کە پێویستی بە ئیلیمێنتی دەرەکی نییە لە دەرەوەی بونیادی زمانی،بەلاّم لەئاخاوتن دا مەبەستی قسەکەر بە ڕێگەی ئەو دەوروبەرەی کە ئاخاوتنەکەی تێداکراوە ئاشکرا دەبێت،هەربۆیە ڕستە کیانی زمانی ئەبستراکتییە سەر بەزمانە،بەلاّم دەربڕدراوەکان(القولات)بەرجەستە بوونی کردەیی ڕستەیە سەر بە (ئاخاوتن)ە،واتە(واتایی)ڕستەکان بابەتی لێکۆڵینەوەی سیمانتیکە بەلاّم واتایی دەربڕاوەکان بابەتی لێکۆلینەوەی پراگماتیکە،بەگشتی ڕاڤەکردنی واتای لەئاستەکانی زمان بە پێی تێڕوانی ئەرکی بە م شێوە دەخرێتە روو:-

ژ	واتای لە ئاستەکانی زمان	جۆری واتا	ڕوونکردنەوە
□	دەنگی	واتای ئەرکی	دەنگ خۆی خاوەن واتا نیە بەڵکو واتا دەیبەخشێت*
□	مۆرفۆلۆجی	واتایی ئەرکی	بونیادە مۆرفۆلۆجیەکان کە بریتین لە فۆرم و هێما بەڕێگەی ئەرکەکانیەوە واتا دەبەخشن
□	سینتاکسی	واتای ئەرکی	پەیوەندیە سینتاگمیەکان(syntamatic) بریتیە لە پەیوەندی پێکەوە لکاندنی بونیادە زمانیەکان کە خاوەن واتای ئەرکی دەنگی و مۆرفۆلۆجین.
□	فەرهەنگی	واتایی کۆمەلاّیەتی	واتایی ڕێزمانی(زمانی)پەتی پەیوەستە بە واتایی فەرهەنگی.
□	باروحاڵەت /دەوروبەر(context)	ئەم جۆرە واتایە لەگەڵ واتاکانی تر لە سەرەوە یەکدەگرێت،دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی واتایی (دەلالی)	کۆمەڵێك پەیوەندیی و بارودۆخی کۆمەلاّیەتییە کە دەنووسێت بە ئاخاوتنەوە.

خشتەی(□/□)

زۆربەی زمانەوانەکان بە تایبەتی (لاکۆف) (lakoff)،هەرچەندە باس لە جیانەکردنەوەی واتا و ڕێزمان دەکات، بەلاّم گرنگی نادات بە ئیلیمێنتە دەرەکییەکان لە دەرەوەی بونیادی زمان وەکو (قسەکەر،گوێگر ،ئاخێوەر،دەوروبەری دەرەکی(نازمانی))،بەلاّم لیچ (Leech) باس لەوە دەکات کە لە کۆتایی ساڵی(□□□□)، کاتز و ئەوانەی هاوڕانەبوون لەگەڵی هەوڵی هێنانە ناوەوەی (واتا) دەدا لە گریمانە زمانییەکان، هەروەك ئاماژە بەوە دەکرێت کە (لاکوف)(□□□□) گفتوگۆ لەوە دەکات کە جیا کردنەوەی پێکهاتە گراماتییەکان لە بەکارهێنانی زمانی بنەمایەکی نالوژیکیە، ئیتر لەو کاتەوە لێکۆڵینەوەی پراگماتیکی لەسەر نەخشەی زانستی زمانە. [□] زمانەوانەکان لێکۆڵینەوە لە ڕستەی زمانی بە پابەندبوونی بە ڕێزمانێکی ئەبستراکتی دابڕاو لە

[□] أحمد محمد قدور(□□□□:□□).

* لە بەکارهێنان دا دەنگ واتای دەلالی (سیمانتیکی)وەردەگرێت وەکو سترێس و ئاواز لە وشەو دەربڕاوەزمانیەکان .احمد محمد قدور(□:□□).

[□] عبدالرحمن بشلاغم(□□□□:□ – □).

دەوروبەر ڕەتدەکەنەوە هەربۆیە بیرۆکەی چۆمسکی دەربارەی قسەکەر و گوێگری نموونەیی (ideal native speaker\hearer) پەسەند ناکەن.[] پراگماتیك جیاوازە لە سینتاکس چونکە پراگماتیك لە ئاستێکی واقیعیتر لە ڕێزمان مامەڵە لەگەڵ زمان دەکات ،ڕێزمان مامەڵە لەگەڵ چەمکە ئەبستراکتییەکانی وەکو (ڕستە، وشە، پیتەکان . .) دەکات،هەرچەندە پراگماتیك مامەڵە لەگەڵ دەربڕاوەکان دەکات لە هەڵوێستێك/ مەوقیفێکی دیاریکراو، بەڵام زۆربەی لێکۆڵینەوەکان باس لەوە دەکەن،کە پراگماتیك دژ بە سینتاکس و واتا نییە بەڵکو هەردووکیان لە خۆ دەگرێت ،هەروەك لێکۆڵینەوە لە پێدراوە زمانییەکانی وەکو دەربڕاوە ئینشائییەکان و لایەنەکانی تر، وامان لێ دەکات کە بە پێویستی بزانین،کە پراگماتیك پەیوەست بکرێتەوە بەسینتاکس،چونکە ئەم پێدراوانە دیاردەی سینتاکس و فۆرمیین کە لەلایەن دەربڕاوەکانەوە بەرهەمدەهێنرێن،هەر بۆیە ناتوانرێت لەشیکارکردنی دەق و گوتارەکان پێکهاتەی پراگماتیکی لەپێکهاتەی سینتاکسی و سیمانتیکی جیا بکرێتەوە [] وەك لەم وێنەیەدا ڕوونکراوەتەوە:-

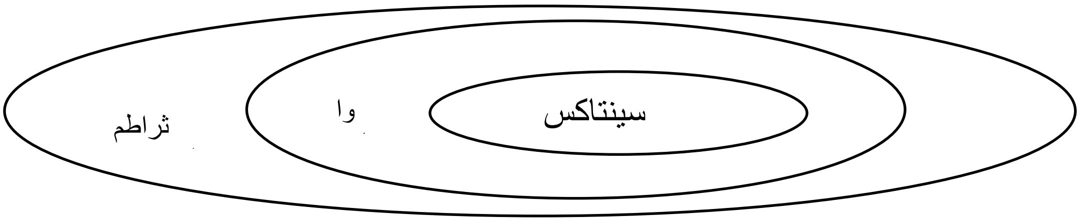

وێنە(/)

/ -)ڕاڤەکردنی واتایی دەربڕدراوەکان پەیوەست بەجۆری قەرینەکان(INDICE)

بەپێی ئەرك لەکەرتکردنی(تقگیع)ی سەرەتایی(PREMIERE ARTICULATION)دەربڕاوە زمانیەکان شیکاردەکرێت بۆ یەکەی دەنگی کە خاوەنی فۆرمی دەنگی و واتان لەوە زیاتر ناتوانرێت کەرتبکرێت،یەکەکانی کەرتکردنی سەرەتایی بریتییە لە وشە و مۆرفێمەکان[] کە خاوەنی واتا و ناوەڕۆکن.٣ بۆنموونە:-

---

[] محمد محمد یونس( ).

[] عیمان بن گالب(—). | حافف إسماعیل علوی( ).

[] مۆرفێمەکان لە کەرتکردنی یەکەم دەتوانرێت لە پەیوەندی جێنشینی لە بری یەکترین دابنرێت کە لە ڕووی واتاوە دابەشدەکرێت بۆ چەند جۆرێك: -مۆرفێمی(مۆنێم-MONEME)ی المتزجە(AMALGAME)وەکو (خوێندکار) دوو واتای هەیە واتای(خوێندن)،واتای ئەو کەسەی کە خاوەن پیشەی خوێندنە،کە واتای ئەم مۆرفێمە زیاتر لە (مدلول)ێکی هەیە -مۆرفێمی جیاکار(MONEME DISCOUNTINUE) دوو مۆرفێم لە زنجیرەی ئاخاوتن لە دوای یەکدا نەهاتوون بەڵام هەمان واتایان هەیە(مامۆستاکان وانەکانیان بە جوانی پێشکەشدەکەن)کە مۆرفێمی کۆ چەند ئاماژەی هەیە(ان) لە وشەی (مامۆستا) هەروەها (ان)،یان لە وشەی وانەکان،(ن) لە کرداری(پێشکەشدەکەن) -مۆرفێمی هاوبەش(SYNCRETISME) تاکە مۆرفێمێك دوو مەدلول-هێما بۆکراویی یان زیاتری هەیە بەڵام بە ڕێگەی دەوروبەریی زمانی دیاریدەکرێت وەکو بکەر لە نان دەخۆن سێمەدلولی هەیە(ئەوان ،ئێوە،منداڵەکان) -مۆرفێمی بەتاڵ یان سفر(MONEME ZERO) -داڕشتنێکی قایم بوو(SYNTHEME)مۆرفێمەیەکە لە ڕووی فۆرمەوە دەتوانرێت شیکاربکرێت بۆ دوو یەکە یان زیاتر بەڵام لە ڕووی واتاوە یەك مۆرفێمە بۆنموونە(بەردەرکی سەرا،ئیشی دەستی) سلیم باباعمر و بانی عمیری( ) ومابعدها

□□-کوشتنی ژنان تاوانێکی مرۆڤایەتیە)

بەمشێوە کەرتدەکرێت:

کوشتن\ی\ژنان\تاوان\ێک\ی\مرۆڤایەتی\یە

ئەندریە مارتینی سەربەزانستی زمانی ئەرکییە چەمکی ئەرك لای ئەم فراوانتر بەکارهات تەنها پەیوەست نەبوو بە دەنگسازی بەڵکو ئاستی سینتاکسیش دەگرێتەوە،وە گرنگی بە پەیوەندی سینتاکسی مەحموول(SYNTAGME PREDICATION)دەدات کە هەردوو لای ئەم پەیوەندیە پەیوەستە بەمەحموول(PREDICAT) و بکەر(SUBJECT).[□] بۆ نموونە:-

□□-ئاگا لەگەڵ هاوڕێکانی دەچێت بۆ قوتابخانە.

ئیلیمێنتەکانی ئەم ڕستەیە پەیوەستە بە مەحموول (مسند)(دەچێت)بەڵام کرۆکی ئیسنادکردن بریتیە لە(ئاگا دەچێت)،هەربۆیە ئەو بەشانەی لە کردەی ئیسنادکردن ئەرکی سەرەکی(FUNCTIO PTINCIPLE) یان هەیە دەبێت هەمیشە ئامادە بن بەڵام ئەرکە نا سەرەکیەکان تەواوکەری(مەحموول و بکەر)ن کە دەتوانرێت بکرێت بە دوو بەشەوە (ئەرکی سەرەتایی-FUNCTIONS PRIMAIRES) کە ڕاستەوخۆ پەیوەستن بە مەحموول وەکو بەرکار و ئەدڤێربەڵ بەڵام ئەرکە ناسەرەتاییەکان(FUNCTION NON PRIMAIRES) پەیوەست نین بە مەحموول(مسند) بۆنموونە:-

□□-ئارینا کتێبی چیرۆك بۆ منداڵە چوار ساڵەکەی دەکڕێت.

(کتێب) و (بۆ منداڵ) ئەرکێکی سەرەتاییان هەیە پەیوەستن بە (دەکڕێت)،بەڵام (چیرۆك) و (چوار ساڵ) ئەرکێکی نا سەرەتایی هەیە .

پەیوەندیەکی سینتاکسی کەلەلایەن ئەرکییەکان و قوتابخانەی گفتوگۆکردن گرنگی پێ دەدرێت بریتییە لەقەرینە(INDICE)،لە واتایی ڕێزمانی باس لە قەرینەی فۆرمی و مەعنەوی و باروحاڵەت دەکرێت،ئەگەر باس لە قەرینەی باروحاڵەت، کە پەیوەستە بە دەوروبەری مەوقیف(مقام) و ئیلیمێنتە کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری،نەکەین ئەوە دوو جۆر قەرینەی زمانیمان هەیە[□]:-

□- قەرینەی مەعنەوی: واتای ڕێزمانی یان پەیوەندی سینتاگماتیکییەکان(SYNTAGMATIC RELATIONS).

□-قەرینەی فۆرمی:بریتین لە قەرینەی دەنگی و مۆرفۆلۆجی کە لەلایەن زانستی فۆنەتیك و مۆرفۆلۆجی پێشکەش بە ڕێزمان دەکرێن.

---

[٢] قدادره عبدالسلام(□□□□□،□□).

[□] (مارتینی) مۆرفیمەکان بە گوێرەی پەیوەندی سینتاکسی دابەش دەکات بۆ مۆرفیمی سەربەخۆ (autonome) بە گۆڕینی شوێنەکەی واتای ڕستەکە ناگۆڕێت (ئەمڕۆ ، سبەی).مۆرفیمی ئەرکی (function) ئەرکی یەکەکانی تر لە ڕستەدا بەگوێرەی ئەم مۆرفێمانە دیاریدەکرێت وەکو پریپۆزشەکان . مۆرفیمی پابەندبوون (dependant) بەگوێرەی جێکەوتە ئەرکی ئەم مۆرفێمانە دیاریدەکرێت وەکو دیاخەرەکان .مۆرفیمی (predicate)کردارەکان: مارتینی(□□□□،□□□،□□□). |سلیم بابا عمرو و بانی عمیری(□□□□،□□).

[□] تمام حسان(□□□□،□□).\احمد محمد قدور(□□□□،□□).

هەموو جۆرە ڕستەیەك فۆرم و داڕشتنێكی ئاوازێكی تایبەتی خۆی هەیە،هەربۆیە سترێس و ئاواز قەرینەیەكی فۆرمین كە ڕۆڵی هەیە،ئاشكراكردنی واتایی ڕێزمانی بۆنموونە لەو ڕستانەی كە كاریگەریی (EXCLAMATORY) بەجێدەهێڵن وەكو(ئەڵلا،نە،وای،توخوا) یان لە زمانی هەڵچوونی (AFFECTIVE LANGUAGE) بە ڕێگەی ئاوازی ڕستەكان واتاكان دیاریدەكرێت كە مەبەست لە سەرسوڕمانە یان گاڵتەجاری و یان ڕازیكردن و ڕەتكردنەوەیە.[illegible] قەرینەی مەعنەوی و فۆرمی پێكەوە ڕۆڵیان هەیە لە ئاشكراكردنی واتایی ڕێزمانی بەلاّم مەرج نییە هەردووكیان پێكەوە ئامادەبن قسەكەر كورتبڕی دەكات لە بەكارهێنانی قەرینەكان بۆ نموونە:-

[illegible]-قسەكەر\هەموو كتێبە ڕامیایەكانم خوێندۆتەوە.

گوێگر\نا !

لێرەدا (قەرینەی فۆرمی(ئاواز) دەریدەخات كە مەبەستی گوێگر لە(نا) سەرسوڕمانە وقسەكەر كورتبڕی كردووەو بەتەنها قەرینەی فۆرمی بەكارهێناوە، بەگشتی لای (سیرل) ئەو قەرینە زمانیانەی كە ڕۆڵیان هەیە لە دیاریكردنی هێزی بەجێهێنانی دەربڕدراوەكان دەیگەڕێنێتەوە بۆ(پەیڕەوی وشەكان ،دیوی ناوەوەیدەربڕاوەكان، سترێس،ئاواز،خاڵبەندی(punctuation) و كردەی ئینشائی(verbes perfomatives). لەكاتێكدا ئەگەر لەڕستەیەكدا قەرینەیەكی زمانیمان (قەرینەی بەجێهێنان) نەبوو كە دەلالەت لەهێزی بەجێهێنان بكات ئەوە دەتوانرێت بە ڕێگەی ئاوازی دەربڕاوەكان پەیوەست بە ناوەڕۆكی ڕستەناوەڕۆك(contenu propostion) سێ جۆر نرخی بەجێهێنان(valeurs illocutoires) دەستنیشان بكەین:

[illegible]-ا-كەش و هەوا خۆشە.(V.Assertive)

ب-كەش و هەوا خۆشە؟(V.Interrogatve)

پ-كەش و هەوا خۆشە!(V.Fxclamative)

[illegible]-چۆن ئەو دێت.

[illegible]-كەی ئەمە حاڵە.

[illegible]-كەی تۆ نەخۆش نەبویت.

[illegible]-كوا بەسەریكردوینەتەوە ناشكوری نەبێت.

[illegible]-نازانم چۆن مرۆڤێكە.

[illegible]-كێ بەدەردی كێ دەخوات.

[illegible]-كامەیە ماڵ و حاڵ.

كەمەبەست لە (كەی،كوا)بە واتایی هەواڵ گەیاندن /ڕەتكردنەوە هاتووە،نەك پرسیاركردن.[illegible]

لە زانستی گفتوگۆكردن (التخاگبیە)جۆرێكی تر لە دابەشكردنی قەرینەكانمان هەیە كە بەم شێوەیە:-[٤]

قەرینەی زمانی	ا-قەرینەی دەقی(text)	دەوروبەریی ناوەكی زمان(دەربڕدراوەكان)

[illegible] احمد محمد قدور([illegible]).

[illegible] حافف اسماعیلی علوای([illegible]).

[٤]حافف اسماعیلی علوای([illegible]).

(بەرێگەی توانستی زمانی(competencelanguage) دەناسرێتەوە)		بریتییە لە پێکهاتەی دەربڕاوەکان لە دارشتەیەکی مۆرفۆلۆجی و سینتاکسی و فەرهەنگی کە هەندێ جار پەیوەندی دەکات بە قەرینەی نیمچە زمانی (ئاواز،سترێس....)
	ب-قەرینەی دەوروبەریی(context)	دەوروبەریی دەرەکی زمان(دەربڕدراوەکان)
قەرینەی نیمچەزمانی (para-linguistics)	ا-نوتقکراوەیی(verbal)	سترێس-ئاواز-وەستاندن stop....
	ب-نانوتقکراوەیی(-non verbal)	[illegible]-پەیڕەوی نوسین(خاڵبەندی و هێڵکێشان بە ژێر نوسینەکان دا........) [illegible]-ڕەفتاری قسەکەر(جوڵاندنی دەست و دەم وچاو،ئیشارەت پێکردن)
قەرینەی دەوروبەریی (Indices contexuales)	(قسەکەر،گوێگر،کات،شوێن(ئەو فەزایەی کە قسەکەر درکی پێدەکات)،تایبەتمەندی فۆنۆلۆجی،سینتاکسی دەربڕاوەکان،ناوەڕۆکی مەعریفی دەربڕاوەکان، ناوئاخنیینە واتاییەکان(presupposition)،مەبەست،پەیوەندی دەربڕاوەکان بە قسەکەرو گوێگرەوە).	

خشتەی(/)

لەم خشتەدا دابەشکردنی قەرینەی دەوروبەریی لە لایەن فاندرلیس(wunder lich) خراوەتەڕوو ،هەروەها قەرینەی ناوئاخنیینە واتاییەکان(presupposition)دابەش دەکات بۆ پێنج جۆر -قەرینەی تایبەت بە قسەکەر-قەرینەی تایبەت بە گوێگر-قەرینەی تایبەت بە شوێنی قسەکەر(واتا چی ئامادەیە لە دەوروبەری قسەکەر)-قەرینەی کۆمەڵایەتی(پەیوەندی نێوان قسەکەر و گوێکر)-قەرینەی دەقی(text).[1]

(/) ڕاڤەکردنی ڕستە و دەربڕدراوەکان پەیوەست بە کردەزمانییەکان

شیکارە پراگماتیکیەکان بۆ ڕستەو دەربڕاوەکان لە سەر چەمکی هێزی بەجێهێنان(الانجاز)(farce illocuroire)دەوەستێتەوە کە ڕستە تێیداپەیوەستە بەکردە زمانییەکان(actes language)سەرەتا لەلایەن ئوستینەوە(austin)بنەماکانی کردەزمانییەکان دانراوە و دواتر سیریل گەشەی پێکردوە،[2] هەربۆیە ڕستە لە شیکارکردنی پراگماتیکی لای ئوستین و سیرل بریتییە لە کردەی زمانی بۆ دوو قۆناغ دابەشی دەکەین:-

-قۆناغی کردەی زمانی ڕاستەوخۆ:-کارەکانی ئۆستین بەتایبەتی تیۆری کردەزمانییەکان لەدوای مردنی لەساڵی بلاوکراوەتەوە،هەروەها کارەکانی سیرل لە کتێبە بەناوبانگەکەی(کردە زمانییەکان) .

---

[1] حافف اسماعیلی علوی(:).

[2] نعمە الزهری(:).

□-قۆناغی کردەی زمانی ناڕاستەوخۆ:- کارەکانی گرایس لە ساڵی□□□□ بەتایبەتی (لۆژیك و ئاخاوتن)و کارەکانی سیرل (کردەی زمانی ناڕاستەوخۆ)لە هەمان ساڵدا.[□]

□/□-□-□)پەیکاڵبوونی فۆرم و واتا لە کردەی زمانی ڕاستەوخۆ

بە تێڕوانینی ئوستین ژیربێژە پۆزەتیڤگەریەکان جیاکاریان دەکرد لە نێوان ڕستەی وەسفی(هەواڵی) کە پەیکاڵبوونی لەگەڵ واقیع بنەمایەکە بۆ ڕاست و هەڵەی ئەم دەربڕاوانە،بەلاّم ،ڕستەی ناوەسفی(انشائیە و ژاتیە) بەڕستەی (بێ واتا) لەقەڵەم دەدرێت چونکە پەیکاڵ نیە لە گەڵ واقیع.هەربۆیە ئوستین جیاکاری دەکات لە نێوان ڕستەی وەسفی(constative)بنەمایی ڕاست و هەڵەی بەسەردا جێبەجێدەکرێت ڕستەی ئینشائی (performative) کە بنەمایی ڕاست و هەڵەی تێدا جێ بەجێ ناکرێت و بە دەربڕینی ئەم ڕستە کردەیەکی زمانی جێبەجێدەکرێت.[□] بۆنموونە:-

□□-ا-هەموو سەروەت و سامانەکەم دەبەخشم بە ڕێکخراوێکی خێرخوازی.

ب-بەفەرمی سەربەخۆیی کوردستان ڕادەگەیەنین.

ج-بەڵێن دەدەم هەفتەی داهاتوو لێکۆڵینەوەکان ئامادەبکەم.

ئەم ڕستانە پەسنی واقیع ناکەن وبڕیاری ڕاست و هەڵەی بەسەردا جێبەجێناکرێت،بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا بەتاڵ نییە لە واتا،کە دەتوانین جیاکاری لە نێوان ئەم جۆرە دوو ڕستەیە بەم شێوەیە بخەینەڕوو:-

ڕستەی وەسفی(constative)	ڕستەی ئینشائی(performative)
□-وەسفی حەدەسێك یان حاڵەتێکی دیاریکراو دەکات کە بریتییە لە گوتە(قول) □-پێوانەی ڕاست و هەڵەی بەسەردا جێبەجێ دەکرێت هەربۆیە ئەگەر پەیکاڵ بێت لەگەڵ وەسفکردنەکە ئەوە ڕاستە و پێچەوانەکەی هەڵەیە.	□-گوتە(قول)وکردەیەك ڕادەپەڕێنێت. □-پێوانەی سەرکەوتنی بەسەردا جێ بەجێ دەکرێت ئەگەر پەیکاڵ بێت لەگەڵ مەرجەکانی بەجێهێنانی کارەکە ئەوە سەرکەوتن بەدی دەکرێت کە ئەو مەرجانە مەرجی دەوروبەری بارو حاڵەتن

خشتەی(□/□)

هەروەك چۆن پێوانەی ڕاست و هەڵە بنەمایە بۆ پەیکاڵبوونی واقیع و واتا،پێوانەکانی سەرکەوتنی(النجاح) ڕستەش بنەمایەکن بۆ پەیکاڵبوونی فۆرم و واتا کە گرنگترین ئەو پێوانانە بریتیین لە:-[□]

□-پێوانەی (مقامی-دەوروبەری باروحاڵەت).

□-پێوانەی(مقالی-دەوروبەری زمانی).

پێوانەی دەوروبەری زمانی بریتییە لە نیشانەی فۆرمی ڕستەکان وەکو:

[□] حافظ اسماعیلی علوی(□□□□:□).

[□] حافظ اسماعیلی علوی(□□□□:□).

[□] نعیمە الزهری(□□□□:□□).

- □ دەبێت کرداری ڕستە کرداری بەجێهێنان بن وەکو(بەڵێن دەدەم،ئاگاداردەکەمەوە،ڕاگەیاندن،پرسیاری لێکردین،.....).
- □ دەبێت قسەکەر بکەربێت.
- □ کرداری ڕستەکە بکەر دیاربێت.
- □ کاتی ڕوودانی کارەکە ڕێژەیی ئێستایی ئاخاوتن بێت.

هەربۆیە ئەگەر ڕستەکان یەك لەو مەرجانەی تێدا نەبوو بە ڕستەی وەسفی دادەنرێت بۆ نموونە:-

□□-هەموو سەروەت و سامانەکەی دەبەخشێت بە ڕێکخراوێکی خێرخوازی.(قسەکەر-بکەر نییە)

□□-بەفەرمی سەربەخۆیی کوردستان ڕاگەیەنرا.(بکەر نادیار)

□□-بەڵێنی ئامادەکردنی لێکۆڵینەوەکانم پێ دان.(کاتی ڕابردوو)

□□-پشیلەکە لە چێشتاخەنەکەیە.

لەڕستەیەکی وەکو(پشیلەکە لە چێشتخانەکەیە)ئەم ڕستەیە ڕستەیەکی وەسفییە،بەڵام هاوواتای ڕستەیەکی ئینشائیە،لەکاتێکدا ئەگەر نوتقکەر(متلفظ) پێیوانەبێت ،کە پشیلەکە لە چێشتخانەکەیە.

□□-پێت دەڵێم پشیلەکە لە چێشتخانەیەکەیە.

هەردوو ڕستەی (□،□)هاوشێوەی ڕستەی (بەڵێن دەدەم هەفتەی داهاتوو لێکۆڵینەوەکان ئامادە بکەم) ڕستەی ئینشائین چونکە ڕەنگە قسەکەر نیازی نەبێت بەڵێنەکەی جێ بەجێ بکات،هەربۆیە ڕستەی ئینشائی بەهەمان شێوەی ڕستەی وەسفی مەرجی ڕاست و هەڵەی بەسەردا جێ بەجێ دەکرێت،[□] بۆنموونە:-

□□-ئاگادارتان دەکەمەوە کە تورکیا دەیەوێت بۆردوومانی قەندیل بکات.

□□-پێتان ڕادەگەیەنم کە بایکۆتکردنی دەوام بەردەوامە.

لە ڕستەی (□،□) ئەگەر ئاگادارکردنەوە و پێ ڕاگەیاندن بە تەنها هەواڵێکی ناڕاست و نادروست بێت ،ئەوە لێرەدا(ئاگادارکردنەوە)(ڕاگەیاندنێکی)درۆیە هیچ مەرجێکی بەجێ هێنانی تێدا نیە ناتوانرێت بە ئاسانی جیاکاری بکرێت لە نیوان ڕستەی وەسفی و بەجێهێنانی چونکە ڕستە زمانیەکان بریتیین لە (گوتە)و (کردە)ن هەربۆیە دەتوانرێت لەیەك کات دا ڕستەیەك واتای وەسفی و بەجێهێنانی هەبێت چونکە دەوروبەری زمانی وەکو پرسیارکردن،فەرماندان،سەرسوڕمان،قەرینەی دەنگ و ئاواز[□] ،یان دەوروبەرێکی مەوقیف و ئەزموون و مەعریفەی پێشوەخت....)ڕۆڵ دەگێڕن لە جیاکاری لە نێوان ئەم دووانە وەك لەم ڕستانەدا ئاشکرایە:-

□□-ا-پێ ی ڕازیم.

ب-بڕیارم داوە پێ ی ڕازی بم.

□□-ا-لێرە بڕۆ.

[□] حافڤ اسماعیلی علوی(□□□□□،□)./لە کتێبی پراگماتیکی ڕستەی پرسیار و فەرمان لە زمانی کوردیدا باس لەوە کراوە کە بەتەنها ڕستەی (ناراپەڕاندن) مەرجی ڕاست و هەڵەی بەسەردا جێ بەجێ دەکرێت ،کە لەگەڵ ئەم تێڕوانینەدا نین : بڕوانە ئافێستا کەمال محمود(□□□□،□).

[□] حافڤ اسماعیلی علوی(□□□□،□)

ب-فەرمانت پێدەکەم لێرە بڕۆیت.

ا-بۆ فرۆشتن نیە.

ب-ئاگادارت دەکەمەوە ئەم ئامێرە بۆ فرۆشتن نیە.

لە ڕستەی(پێ ی ڕازیم) بە هاوواتای وشەی(بەڵێ)بەکارهاتووە کە کاتێك لە پرۆسەی مارەبڕین پرسیار لە کوڕێك دەکرێت (ئایا بەم کچە ڕازیت)؟ ،یان بەرانبەرە بە ڕستەی (بەبەخت و ناوچاوی خۆم ڕازیم) یان گلەیی کردن لە بارودۆخەکە(بەم حکومەتە ڕازین)،بۆ ڕستەکانی تریش بەهەمان شێوەیە کە ڕستەکانی(-ا-ا-ا)ڕستەی بەجێهێنانی نائاشکران،ڕستەکانی(-ب)ڕستەی بەجێهێنانی ئاشکران.

-گفتت پێدەدەم سبەینێ کارەکانم ئەنجام دەدەم.

-ئیتر سبەینێ کارەکانم ئەنجام دەدەم.

لە ڕستەی یەکەم کردەی بەجێهێنان(گفتدەدەم)ی تێدایە،بەلاَم لە ڕستەی دووەمدا کاری بەجێهێنانی تێدا نیە لەهەمان کاتدا ڕستەیەکی بەجێهێنانە،پێوانەکان کە بۆ ڕستەی بەجێهێنان بەکاردەهێنرێت بەتەنها پەیوەستن بەکردەی بەجێهێنانی ئاشکرا بۆیە مەرج نیە ڕستەی بەجێهێنان بەتەنها پەیوەست بێت بەو مەرجانەیسەرکەوتنی ڕستەی بەجێهێنان کە پێشتر باسمانکرد.هەروەك لەم ڕستانەدا ئاشکرایە:-

ا-پێتان ڕادەگەیەنین کە بایکۆتکردنی دەوام ئەنجامێکی باشی نابێت.

ب-سوێندم خواردووە کە بەرگری لە خاکی کوردستان بکەم.

ج-بەڵێن دراوە بە مامۆستایان کە مافەکانیان پارێزراوبێت.

ا-زۆر سوپاس،خۆشحاڵم،تۆ چۆنیت

ب-ببورە.

پ-سلاَوت لێبێت.

ا-کەی دەچیت بۆ هەولێر؟

ب-منداڵەکە چەند جوانە!

پ-منداڵەکان لەگەڵ خۆت بهێنە.

ا- تۆ پیاویت؟-بەڵی پیاوم.

ب-تۆ پیاویت! —بۆ چیم کردووە؟

-چاکە کردن لە خوێنم دایە

لە ڕستەکانی-ا-پێتان (ڕادەگەیەنین)کردەیەکی بەجێهێنانە بەلاَم بکەرەکەی کەسی یەکەمی تاك نیە بەڵکو (پێتان ڕادەگەیەنین)کەسی یەکەمی کۆیە.

ب-سوێندم خواردووە،بەڵێنم داوە،گفتم داوە،پەیمانم داوە،ئەمانە لەکاتی ڕابردوودا بەکارهاتووە.

پ-(بەڵێن دراوە)کرداری بەجێهێنان/ڕاپەڕاندن بە بکەر نادیاری بەکارهاتووە،هەربۆیە لە ڕستەکانی(-ا-ب-پ)لە مەرجەکانی سەرکەوتنی ڕستەی بەجێهێنان لادەدەن

-ئەم دەربڕدراوانە لەڕستەکانی(-ا-ب-پ)لە زۆربەی کۆمەڵگاکان بەکاردێت کردەی پێشوازیکردن و سلاَوکردن بەجێ دەهێنن،بەلاَم(ببورە)(سلاَوت لێبێت) (چۆنی چۆن) ئەمانە واتای پەسەنکەرانە و واتایی

بەجێهێنان/ڕاپەڕاندن هەڵدەگرن بۆ نموونە (ببورە)کەمەبەست داواکردنی لێبووردن بێت یان مەبەست ڕووخسەت خواستن(ببورە،دەتوانم لێرە دانیشم).

-لە ڕستەکانی(□-ا-ب)کردەی زمانی بەجێهێنانی و ڕستەی پرسیاری و سەرسوڕمان و فەرماندانە.

-لە ڕستەکانی (□-ا-ب)بەرێکەوت قەرینەی ئاوازیی پرسیارکردن و گاڵتەپێکردن و یان بەرزنرخاندن.

□□- ئیش ناکات.

لەم ڕستەدا دەوروبەری مەوقیف(قەرینەی دەوروبەری) هێزی بەجێهێنان دیاریدەکات،مەوقیف دیاریدەکات کە کردەیەکی پەسەنکەرانەی هەواڵییەلە کاتێك لە دووکانێك لە سەر تەلەفزیۆنێك نوسرابێت بۆ ئەوەی کڕیار ئاگاداربکەنەوە کە تەلەفزیۆنەکە ئیش ناکات کە لێرەدا بەواتای (بۆ فرۆشتن نییە)بەکارهاتووە،ئەگەر وەکو کردەی بەجێهێنان بەکارهات.هەندێ جار دایکێك بە منداڵەکەی دەڵێت(تولەفزیۆنەکە ئیش ناکات)کەلێرەدا بە واتایی(سەیری تەلەفزیۆنەکە مەکە)بۆ ئەوەی ئەرکەکانی قوتابخانەکەی تەواو بکات،یان بە کەسێك دەوترێت کە کاری سەرەکی چاککردنەوەی ئامێری کارەبایی بێت کەمەبەست لەم ڕستەیە (تەلەفزیۆنەکە چاکبکەرەوە)،کەواتە ئەزموون و مەعریفەی پێشوەخت لەنێوان کەسەکان ئیشارەتکردن و جوڵە..تاد ڕۆڵدەگێڕن لە دیاریکردنی واتایی ئەم ڕستەیە.

□□-ا-تەلاُقم دایت.

ب-تەلاُقم کەوتووە.

پ-سێ بەرد لەدەستت دەنێم.

ت – من تۆم ناوێت،برۆ بۆماڵی باوکت.

ج- سێ بە سێ تەلاُقم کەوتبێت.

لە ڕستەکانی(□-ا-ب)دەوروبەرێکی کەلتوری پەیوەست بە سەرچاوەیەکی ئاینی و مەعریفی لەم ڕستەیەدا ڕۆڵی هەیە،هەروەك کردەیەکی زمانی سەرکەوتووە(ڕاست)،چونکە لەکۆمەڵگای ئێمە بە دەربڕینی ڕستەکە کردەی بەجێهێنان(تەلاُقدان)دیاریدەکرێت بەلاُم لە کۆمەڵگای ڕۆژئاوایی ئەم کردەیە بەدەربڕینی (تەلاُقم کەوتووە)بەجێناهێنرێت،بەلاُم لە ڕستەی (تەلاُقم کەوتووە) واتایی وەسفی تێدایە،چونکە یەکێك بەڕاستی تەلاُقی کەوتبێت،هەروەها هەندێ جار کردەیەك جێبە جێدەکات بۆ سوێند خواردن و دەرخستنی لایەنی پیاوەتی لای ڕەگەزی نێر بەکاردێت یان بۆ هەڕەشەکردن لە ئافرەت لەلایەن مێردەکەیەوە(تەلاقم کەوتبێت نارۆیت بۆ ماڵی باوکت).یان هەندێکجار بۆ سوێندخوارد بەکاردێت.

□□□-ا-بۆ فرۆشتن نییە.

ب-قەدەغەیە.

پ-کاتی پشوومانە.

ت-داخراوە.

لەم ڕستانەی سەرەوەدا لەهەمان کات واتایی کردەی پەسەنکەرانە و واتایی کردەی بەجێهێنانی تێدایە،کە(بۆ فرۆشتنە)یان(قەدەغەیە)(کاتی پشوومانە)(داخراوە) ئەگەر ببرێتەوە دەوروبەرێکی فیزیکی کە (بۆ فرۆشتنە)لە سەر ئامێرێك یان (قەدەغەیە)لە سەر وێنەی جگەرەیەك یان (پشوومانە)لە سەر دەرگای ژووری فەرمانبەرێك یان (داخراوە)لە سەر دووکانێك هەڵواسرابێت ئەمانە واتایی کردەیەکی وەسفی

دەگەیەنن،بەلاّم لەهەمان کاتدا هەریەك لەو دەربڕاوانە ئامانجیان کردەیەکی بەجێهێنانە وەکو(نازدار کەسێکی داخراوە،ولاّتەکەم بۆ فرۆشتن نییە،لەم وولاّتەدا هەمووشتێك قەدەغەیە).

زۆری ئەو ڕەخنانەی ئاڕاستەی چەمکی دوانی وەسفی/بەجێهێنان کران وای لە ئوستین کرد کە ڕستە زمانییەکان لە ژێر ناونیشانی(کردەی زمانی)کۆبکاتەوە، کە دەتوانین لێرەدا بیخەینەڕوو:-

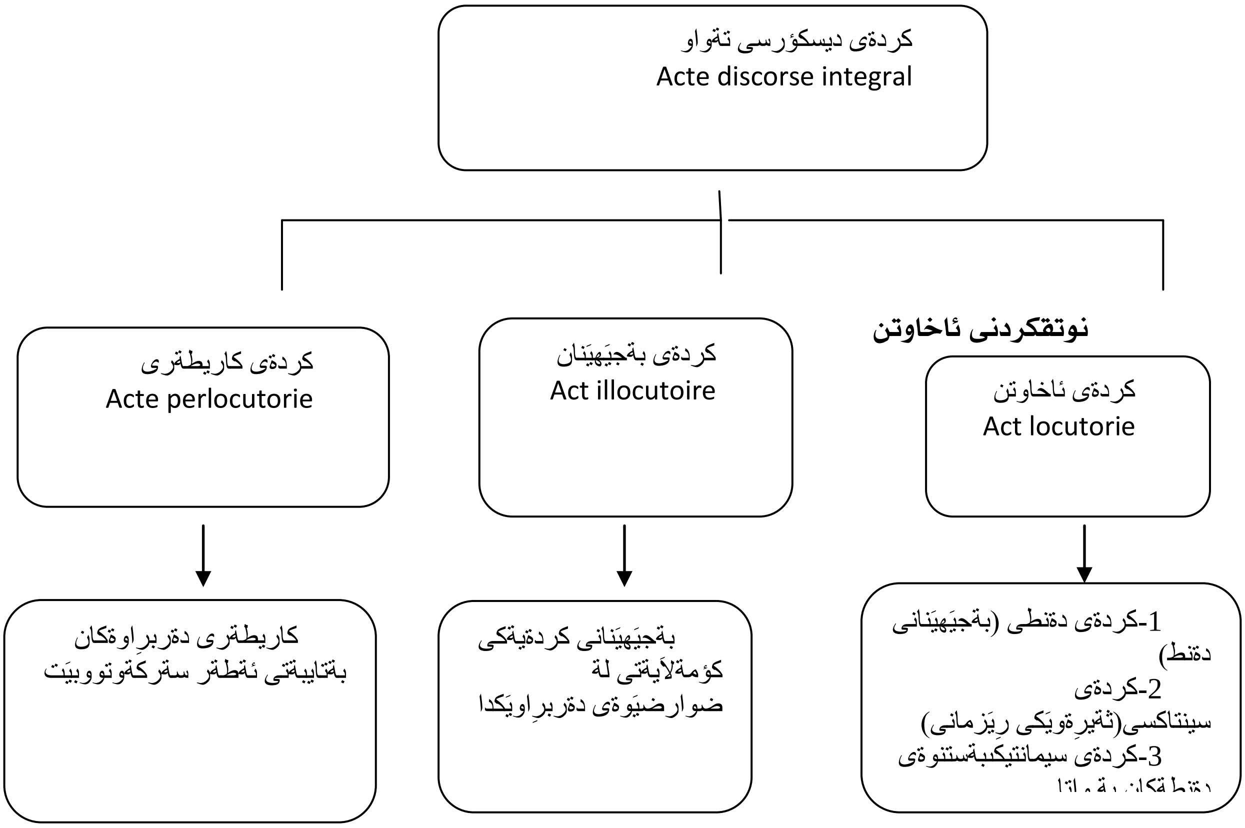

هێڵکاری(/)

-خەریکە باران تێ دەکات.

-کردەی ئاخاوتن یان(کردەی زمانی)مەبەست لە بەرهەمهێنانی دەربڕاوەکانە لە ڕستەیەکی دروست واتە خاوەن بونیادێکی ڕێزمانی دروست و واتایەکی دروست بە پێ ی ئاستەکانی زمان (سینتاکسی و فۆنۆلۆجی و سیمانتیك)کە ئوستین بە کردە(acte) ئەم ئاستانە ناو دەبات. بۆ نموونە لە ئاستی سیمانتیك دا گرنگی دەدرێت بە ئاستی فەرهەنگی ئاوەزی وشەکان و هەروەها ئاستی ئاماژەبەندی (مستوى الاحاله)وشەکانی (باران)و(تێکردن) کە لە کۆتایدا لە واتای ڕستەکان تێدەگەن.

-کردەیی بەخشکەیی ئاخاوتن:کردەیەکی بەجیهێنانی حەقیقیە،لە پشتەوەی ئەم کردەیە هێزێکی بەجێهێنان هەیە وەکو پرسیار کردن،وەلاّمدانەوەی پرسیار،ئاگادار کردنەوە،گفت پێ دان،شایەتی لە دادگاکان ،کەبەهۆ یەوە مەبەستی قسەکەر دیاریدەکرێت کە لەدەوروبەرێکی زمانی یان لە دەوروبەری باروحاڵەت دیاریدەکرێت، هەموو ئەم واتایانەش پەیکاڵە لەگەڵ فۆرمی دەربڕدراوەکان بۆ نموونە:-

---

مسعود صحراوی( ).

-ق/خەریكە باران تێدەكات.

-گ/مەبەستت چیە؟

و-ق/-باشتر وایە گەشتەكە دوابخرێت.

-چەترەكە لەگەڵ خۆت ببە.

كە لە كردەی زمانی تەنها دەربڕینی ڕووداوەكە حەدەسەكە بوونی هەیە،بەڵام لەكردەی بەجێهێنان كردەیەك ئەنجام دەدرێت،بەڵام بە ئاسانی ناتوانرێت ئەم دوانە لەیەك جیابكرێتەوە.وەكو لێرەدا ڕونكراوەتەوە:-

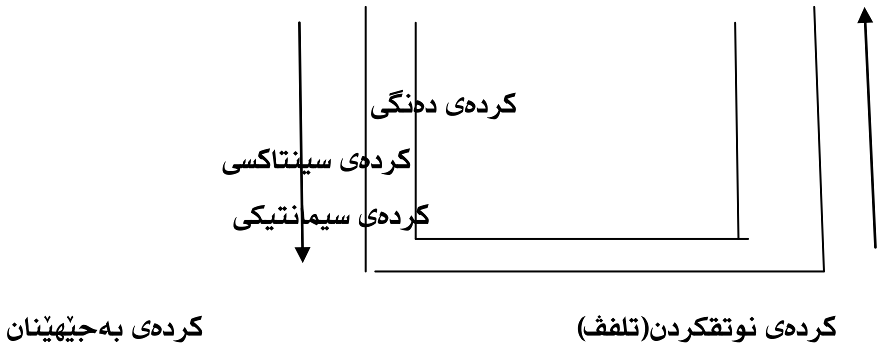

هێڵكاری(/)

-كردەی كاریگەری:-ئەو كاریگەرییەیە كە كردەی ئاخاوتن یان كردەی بەجێهێنان دروستی دەكات لە سەر گوێگر(المخاگب) كە بریتییە لە كاردانەوەی بەرانبەر بە ئاخاوتنەكە بە (ڕازیبوون ،بێزاریی ،دڵتەنگی ،تورەبوون،دڵخۆشی)وە ئەو كاریگەریەی لە ڕێكلامە بازرگانییەكان بەدی دەكرێت:-

ا-كورتەنامەیەك بنێرە دەبیت بە خاوەنی ئۆتۆمبێلێك.

ب-لەگەڵمان بەشداربەو خانویەك بەدەست بهێنە لە شاری خەونەكان.

هەرسێ جۆری كردەی زمانی(ئاخاوتنی،بەجێهێنان و كاریگەر)لە دەربڕاوێك بە ئاسانی ناتوانرێت لەیەكجیا بكرێتەوە ،بۆنموونە:-

ا-كاتی نییە.

ب-دەتبینمەوە

(كاتی نییە) بە واتایی كردەیەكی بەجێهێنان بەكارهاتووە(حەمە كاتی نییە بۆ خوێندن)بەڵام ئەگەر بۆ بێ دەنگ كردنی بەرانبەر بەكاربێت ئەوە كردەیەكی كاریگەرییە(كاتی نییە بێ دەنگ ببە)كە لە مەوقیفێكدا دیاریدەكرێت هەربۆیە ئۆستین گرنگی بەكردەی بەجێهێنان دەدا چونكە كردەی كاریگەری بەزۆری سیمایی نازمانی لە گەڵدا بەكاردێت، وەكو ئیشارەتكردن بە پەنجە لە گەڵ دەربڕاوی(دەتبینمەوە) بۆ هەڕەشەكردن،هەربۆیە كردەی بەجێهێنان/نازمانی هەروەك ئوستین دابەش دەكات بۆ پێنج جۆر بۆیە

حافظ اسماعیلی علوی(:).

حافظ اسماعیلی علوی(:).

كردەی زمانی /بەجێهێنان بریتییە لە:-

لێرەدا دەبێت پرسیاربکرێت ئایە (هیچ مەڵێ،دەتبینمەوە) لە ژێر ناونیشانی کردەی نازمانی /بەجێهێنانی ڕەفتاریی، بۆ سلاّوکردن بەکاردێت ،یان بۆ بەڵێن دان(commissive)بەکاردێت بۆ نموونە بەڵێنت بە هاوڕێکەت داوە لە کاژێر سێ بیبینیت بەلاّم بەهۆی کارێکەوە ناتوانیت ئامادەبیت پەیوەندی پێوە دەکەیت و دەڵێت (گفتت پێ دەدەم کاژێرێکی تر دەتبینمەوە) یان لە ژێر ناونیشانی کردەی جێبە جێکاری واتە جێبەجێکردنی بڕیارەکان، وەکو(دەتبینمەوە)کە بۆ هەڕەشەکردن بەکاردێت.[]

/ -)ئاڕاستەکانی پەیکاڵبوون لە دەربڕدراوەکان

کاتێك باس لە پەیکاڵبوون دەکرێت پەیوەندیەکی دوو جەمسەرییە بۆ نموونە پەیکاڵبوون لە نێوان پیاو و چاکەت دەکرێت بە واتای ئەوەی کە (پیاوەکە) پەیکاڵە لەگەڵ (چاکەتەکەی) و هەروەها چاکەتەکەش پەیکاڵە لەگەڵ پیاوەکە.[٥](ا)پەیکاڵە لەگەڵ (ب)،کەواتە (ب)پەیکاڵە لەگەڵ(ا)،کەواتە (ا،ب)پەیکاڵن، ڕستەی بەرهەمهێنان هاشێوەی ڕستەی هەواڵی دەتوانرێت بنەمای پەیکاڵبوون لەگەڵ واقیعدا بەسەردا جێبەجێبکرێت،بەلاّم لێرەدا جیاوازیەکە لەوەدایە کە پەیکاڵنەبوونەکەیان پەیکاڵبوونە لە ڕستەی بەجێهێنان،بە مەبەستەوە ناکرێت ،بۆنموونە:-

- ق/کەی کورد بەئاواتی خۆی دەگات؟

گ/ڕۆژێك دێت خۆری ئێمەش هەڵدێت.

(خۆرهەڵهاتن)پەیکاڵبوو نییە لەگەڵ واقیع ،یان دیاردەی فیزیکی(خۆرهەڵهاتن)،بەلاّم لێرەدا هەرچەندە ڕستەیەکی هەواڵییە،بەلاّم درکپێکردنی ئێمە بۆ دیاردەیەکە لەدواڕۆژ و هیواو ئاواتێکە بێتە دی ،ڕستەی بەجێهێنان بەهەمان شێوەی ڕستەی هەواڵی دەتوانێت پەیکاڵبێت لەگەڵ واقیع یان پەیکاڵنەبێت.[] دەتوانین جیاوازی ڕستەی هەواڵی و بەجێهێنان لەم هێڵکارییەدا بخەینەڕوو:

ئاخاوتن[]

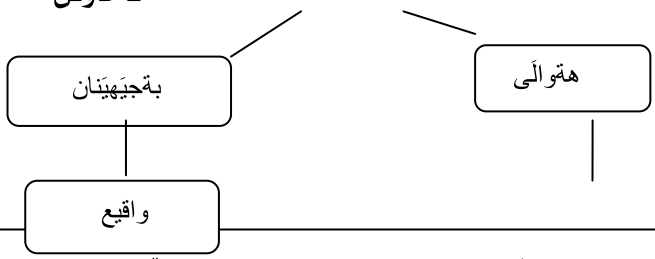

- حوکمدان(verdicatives):وەکو تێگەیشتن،فەرماندان،پێشبینیکردن،خەملاّندن،پەسەنکردن،شیکارکردن،نرخاندن.
- بەجێهێنان(exerctives):بریتییە لە بەجێهێنانی حوکمەکانی وەکو(تاوانبارکردن،ناولێنان،پاڕانەوە).
- ڕەفتاری(behabitives):هەڵوێستی قسەکەر بەرانبەر ڕەفتاری دەوروبەرەکەی وەکو(لێبوردن،سوپاسگوزاری،سەرەخۆشی.
- گفت پێ دان(commissives):(بەڵێن دان،ڕازی بوون،سوێند خواردن،ڕووخسەت دان)
- پیشاندان(expositives):-ئەوکردانەی کە ئاخێوەرەکان بەکاریدەهێنن بۆ پیشاندانی تەسەورەکان لەکاتی گفتوگۆکردن(سەلماندن،رەخنەگرتن)

[] ان روبل،جاك موشلر( ).

[٥]گالب سيد هاشم الگبگائلی( ).

[] مسعود صحراوی( )

[] مسعود صحراوی( ).

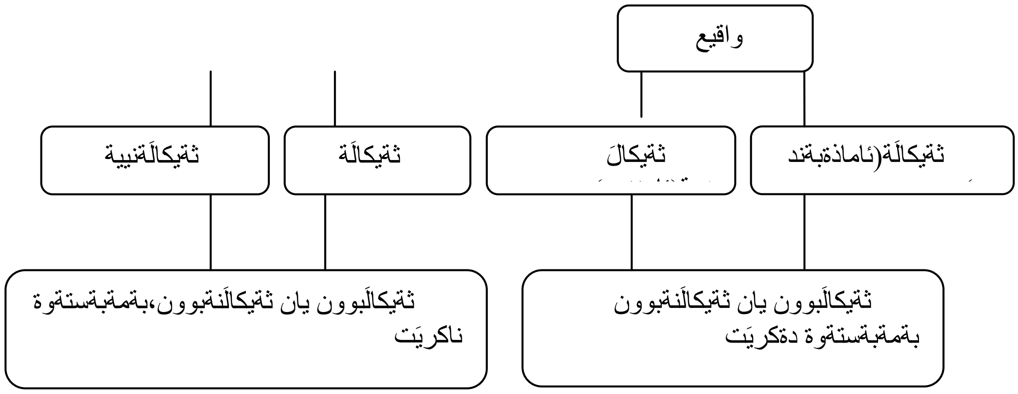

هێلکاری(/)

پەیکاڵبوونی کردەی بەجێهێنان لەگەڵ واقیع پەیوەست بە م نموونانی خوارەوە لەم هێلکارییە بیخەینە روو:-

ا-ئایا حەمە خەوتووە ؟

ب-بخەوە

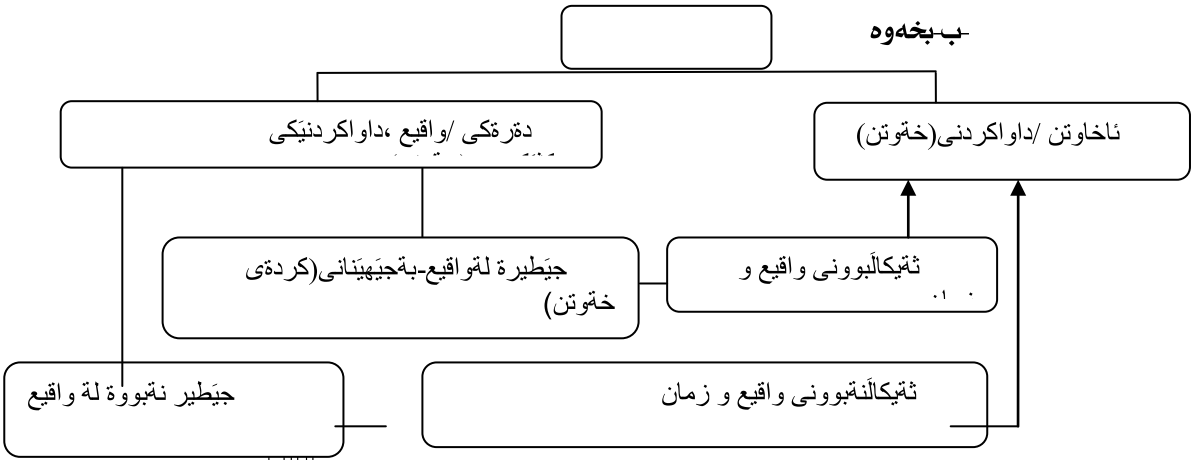

هێلکاری(/)

جێبەجێکردنی کردنی بەجێهێنان ،لە کاتێکدا دەبێت ،ئەگەر دایکیك بە مندالەکەی بڵێت (بخەوە)،ئە گەربڵێیێن (حەمە خەوی لێکەوت)،یان (حەمە خەوی لێنەکەوت) بنەمایی راست و هەڵە بە سەر کردەی بە جێهێنان جێبەجێدەبیت و واتایی ئاخاوتنە پەیکاڵە لە گەڵ واقیع ،بە لاَم ئەگەر گوێگر بڵێییت (بە خوا دایکە برسیمە خەوم لێناکەوێت ،یان سەیری پاپا (فیلم کارتون) دەکەم،تۆزیکی تر دەخەوم)،لێرەدا دەربردراوی (بخەوە)بۆ توورەبوون یان رەتکردنەوەی داواکارییەك بە کارهاتووە،پەیکاڵ نییە لەگەڵ واقیع.ئەم جۆرە واتایانە ،کە بە رێگەی فۆرمە زمانییەکان بە دەستدەهێنرین پەیوەستە بەناوئاخنینە واتاییەکان (presupposition)چونکە بە دەڕبرینی(بخەوە) پێشبینی لە نە خەوتنی کەسیك دەکرێت ،بە لاَم جۆریکی تر هەیە گوتەی les - sous entendus پێدەوترێت ،ناتوانرێت بە ریگەی فۆرمە زمانییەکان بە بە دەستبهێنریت ،بە ڵکو کۆمەلێك زانیيارییە دەنووسێت بە ئاخاوتنەوەکانەوە ،وەکو (حە مە خەوتووە) بە واتا (بێدەنگ بن دەنگە دەنگ مەکەن ،یان حەمە ناتوانیت لە گە ڵ باوکی بچێت بۆ بازار چونکە خەونووە ،یان حەمە بە بەردەوامی خەوتووە هیچ ئیشیك ئەنجام نادات) ،لیستێك لە راڤەکردن ،کە بەرێگە ری

دەوروو بەرەكان دەكرێت ئە م دوو جۆرە واتاییە،واتایی بە خشكەیی les -implication [ ] .بەگشتی ئاڕاستەكانی پەیكاڵبوون لای (سیرڵ) بەم شێوەیە دەخرێتەڕوو:-[ ]

ئاڕاستەكانی پەیكاڵبوون*

لە دنیاوە بۆ ئاخاوتن	لە ئاخاوتنەوە بۆ دنیا	دووجەمسەری
پەیكاڵبوون نییە		(لە ئاخاوتنەوە بۆ دنیا هەروەها لە دنیاوە بۆ ئاخاوتن)

هێڵكاری (/)

ئوستین باس لە ئاخاوتن(locution)دەكات بەلأم سیرل لەبەرانبەر ئەمەدا باس لە ناوەڕۆكی ڕستەناوەڕۆك دەكات ،سیرل كردە قسەیەكان(speech act) بە گوێرەی ئاڕاستەكانی پەیكاڵبوون دیاریكرد و جەختی لە سەر ئەوە دەكردەوە كە واتایی بە خشكەیی لە ئاخاوتندا،بریتییە لە بەستنەوەی ناوەڕۆكی ڕستەناوەڕك بەدنیاوە،ئەگەر ئەم هەوڵەی (سیرل) نەبوایە لەئاشكراكردنی چەمكی واتایی بەخشكەیی لە سەر بنەمای ئاڕاستەكانی پەیكاڵبوون ئەوە كردەی ئاخاوتن لای فینگشتاین دیارینەكراوبوو فۆرمیش هەمیشە لەگەڵ واتای زۆرتر و زیاتر پەیكاڵبوو. ئەو گۆڕانكاریانەی (سیرل)كردی لە كردە زمانییەكان بەم شێوە بوو[ ]:-

كردەی ئاخاوتن/زمانی

كردەی نوتقكردن (فعل التلفظ)	كردەی ڕستە ناوەڕۆك (propositional act)	كردەی بەجێهێنان (illocutionary act)	كردەی كاریگەری (perlocutionary act)
كردەی فۆنۆلۆجی		كردەی ئاماژە بەندی(reference act)	
كردەی سینتاكسی		كردەی پریدیكت(predicational act)	

هێڵكاری (/)

[ ] مسعود الصحراوی( )

[ ] ان روبل،جاك موشلر( ).

*پەیكاڵبوونی جۆری یەكەم(دنیا بۆ ئاخاوتن)لەگەڵ كردەی (فەرماندان و گفت پێدان دەگونجێت وەكو (بڕۆ دەرەوە،بەڵێن دەدەم كە ئامادە دەبم)،جۆری دووەم لەگەڵ كردەی ڕاگەیاندن (سبەینێ ئامادە دەبم) ،جۆری سێیەم ڕێككەوتنێكی ڕاستەوخۆ لە نێوان دنیاووشەكاندا هەیە وەكوكردەی(التصریحات)(شەڕمان هەڵگیرساند).

[ ] حافظ اساعیلی علوی( ).

کردەی ڕستە ناوەڕۆك(ناواخنی واتایی)بەرانبەر بە کردەی سیمانتیکی لای ئوستین ،لای ئوستین بەشێکە لە کردەی ئاخاوتن ،بەڵام لای سیرل سەربەخۆیەو لە دووبەش پێك دێت، دەتوانرێت لەم ڕستانەدا ڕوونبکرێتەوە:-

-جلشۆرەکە جلەکانی شت.

-ماسی پێ دەگیرێت.

-حەمە لەماڵەوەیە

-دیوارەکەی پێ دەڕوخێنرێت.

کردەی ڕستەناوەڕۆك کردەی ئاماژەبەندی و کردەی مەحمووڵ لە خۆ دەگرێت،بەڵام لە ڕستەکانی سەرەوە کردەی ئاماژەبەندی وەکو کردە بەکار نەهاتوە بەڵکو وەکو ئەنجام چونکە ئەگەر وەکو کردە بەکاربێت دەبێت پەیوەست بێت بە قسەکەرەوە کە شتێك تایبەت دەکات وەکو(ماسیەکەم گرت،جلەکانم بەجلشۆرەکە شت،دیوارەکەم بە چەکووشەکە ڕووخاند)بەڵام لەو ڕستانەی سەرەوە لە قسەکەر دابڕێنراوە هەر بۆیە واتایەکی گشتی وەردەگرێت بەهەمان شێوەی کردەی ئاماژەبەندی،کردەی مەحمووڵ دوو جۆری هەیە:-

-کردەی مەحمووڵی گشتی:واتای گشتی کە بریتییە لە واتای پیتی ڕستەکان و جێگیرە.

-کردەی پریدیکیتی تایبەتی:دەسەڵاتی قسەکەر بەسەر واتای گشتی وەکو مەوقیف و تێڕوانین کە دەخرێتەناوەڕۆکی ڕستەکان جێگیر نییە.

ا-شێرکۆ بێکەس شاعیرێکی بەناوبانگە.

ب-شێرکۆ بێکەس یەکێکە لە شاعیرە بەناوبانگەکان.

ڕستەی (ا لەب)جیاوازە لە ڕووی نوتقکردنەوە یان لە ڕووی دەربڕینەوە بەڵام لە ڕووی کردەی ڕستە ناوەڕۆکی(ئاماژەبەندی و مەحمووڵ)کردەی بەجێهێنان پەیکاڵن،بەڵام لەم ڕستانەی خوارەوەدا بەم شێوەنیە:-

ا-تۆ پیاویت

ا-تۆ پیاویت! ب-تۆ پیاویت؟

(سیرل) جیاکاری دەکات لەواتایی پیتی/ دەقی(مقالی)ڕستەکان و واتایی دەوروبەریی(مقامی-context).لە واتایی پیتی ئەم ڕستەیە تێدەگەین کە مەحمووڵی (پیاوەتیکردن)دراوەتە پاڵ کەسێك ،بەڵام لە سەر ئاستی کردەی ڕستەناوەڕۆك ئاماژە بەکەسێك دیاریکراو دەکرێت کە هەڵوێستی خۆمان بەرانبەر پیاوەتی گوێگر دەردەبڕین لە ستایش کردنە(تۆ پیاویت!)و ڕەخنە گرتنە لە (تۆ پیاویت؟)بەڵام لە سەر ئاستی کردەی بەجێهێنان مەبەستمان لە پرسیارکردن ڕەخنەگرتنە و لە سەرسوڕمانیش ستایشکردنە،هەربۆیە لێرەدا پێویستمان بە دەوروبەرێکی مەوقیف هەیە بۆ بەستنەوەی واتایی ڕستە ناوەڕۆك بەکردەی بەجێهێنان وەکو کەسێك جلێکی ژنانەی لەبەر کردبێت، بەڵام خۆی پیاوبێت،یان کەسێك کێشەیەکی توشبوو بێت ،بەڵام وەکو دڵدانەوە پێ ی بوترێت(تۆ پیاویت مەترسە هیچت لێ بەسەر نایەت).

ا-ئەڵلا،ماشەڵلا،وەی وەی!

ان روبل ،جاك موشلار(:).

حافف اسماعیلی علوی(:).

ب-ئاخ،ئۆف،وایی،ئای خوایە،ئەیەڕۆ.

پ-سلاو،ئەی هاوار.

ئەو دەربڕاوانەی سەرەوە کردەی زمانین لە دیاریکردنی واتاکانیان پەیوەستن بە مەوقیفێکی دیاریکراو، بەلاٚم خالّی هاوبەش لە نێوانیان ئەوەیە کە کردەی ڕستە ناوەڕۆکیان نیە واتە ئاماژەبەندی و ناوەڕۆکی-ڕستە ناوەڕۆکیان نییە، کە(سیرل) بەم شێوەیە دەیخاتە ڕوو:-

(sentence)={هێز-force {(proposition)}}.[1]

(هێز)بریتییە لەهێزی بەجێهێنانی ڕستە،هەروەها کەوانەکان ئەوە ئاشکرا دەکەن کە ڕستە ناوەڕۆک (proposition)ناوەڕۆکەکەی لەنێوهێزی بەجێهێنانە،هەروەها هاوکێشەی(proposition) بەم شێوەیە:-

P(predication،reference)=(P+r)

ا-بەلێنت پێ دەدەم کە نهێنیەکەی ئاشکرا دەکەم.

ب-بەلێنت پێ نادەم کە نهێنیەکەی ئاشکرا نەکەم.

پ-بەلێنت پێ دەدەم کە نهێتیەکەی ئاشکرا ناکەم.

لە ڕستەی (ا،ب) جەختکردنەوەیە لە سەر کردەی بەجێهێنانی(بەلێن دەدەم) کە پۆزەتیف و نێگەتیف بەکارهاتووە،بەلاٚم لە ڕستەی (پ)دا جەختکردنەوە لە سەر ڕستەناوەڕۆکی (ئاشکراکردنی نهێنیەکە)یە،بەلاٚم (بەلێن دەدەم) بە پۆزەتیڤی ماوەتەوە هەر بۆیە سیرل پێشنیازی ئەم دوو هاوکێشەیە دەکات:-[2]

- ~f(p) هاوکێشەی کردەی بەجێهێنان.
- f(~ p)هاوکێشەی ڕستە ناوەڕۆک.

لە ئەنجامدا دەبێت درکپێبکرێت ئەگەر باس لە پەیکالّبوونی فۆرمی دەربڕدراوەکان بکرێت دەبێت ئەم فۆرمە،لەگەلّ واتایی ڕستەناوەڕۆکەکان و واتانائاشکراکان پەیکالّ بێت.

/)پەیکالّبوونی فۆرم و واتا پەیوەست بە کردەی زمانی ناڕاستەوخۆ

(گرایس)پێیوایە کە دەتوانرێت دووکردەی زمانی ئەنجام بدرێت(کردەی زمانی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ) بە واتە ڕستەکانی زمانی دەتوانرێت ئاماژە بەواتایی زیاتر بکات جگە لە واتایی پیتی(ڕستەناوەڕۆک).کە گرایس ئەم کردەیە ناو دەبات بەواتایی بەخشکەیی گفتوگۆکردنەکان(implication conversational)،کە لێرەدا جیاکاری دەکرێت لە نێوان هێزی بەجێهێنانی پیتی کە بریتییە لە تایبەتمەندی بونیادی دەقەکان(ڕێژەی کاری بەجێهێنان،ئامرازەکان،ئاواز)هەروەها هێزی بەجێهێنانی بەخشکەیی-گرتنەوە کە بەڕێگەی دەوروبەری مەوقیفەکانەوە درکپێدەکرێت،[3] هەربۆیە دەبێت جیاکاریی بکرێت لە نێوان پەیکالّبوونی فۆرم لەگەلّ واتایی ڕستەناوەڕۆك واتایی بەخشکەیی.بنەماکانی هاریکاریکردن بنەمای تیۆریەکەی گرایسە،کە بنەماکانی هاریکاریکردن بریتییە لە پەیکالّبوونی بەشداریکردنەکانی قسەکەر

---

[1] نعیمە الزهری().

[2] نعیمە الزهری().

[3] حافظ اسماعیلی علوی().

و گوێگر لە گەڵ مەبەستی ئاخاوتنەکان کە لادان لەم بنەمایانە دەبێتە هۆی دروستبوونی واتایی بەخشکەیی (گرایس)لەم هێڵکارییەدا ڕوونیدەکاتەوە( ):-

واتایی دەربڕاوە زمانییەکان

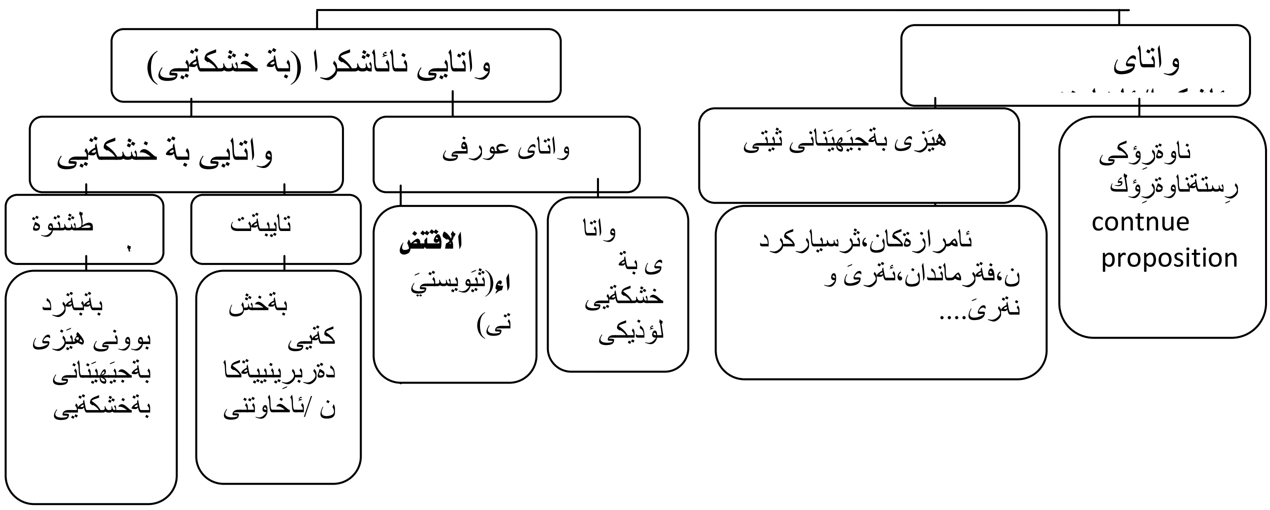

هێڵکاری(/)

-ئایە هیچ ڕێگایەکی تر هەیە بیگرینەبەر؟

واتایی ئاشکرا لەم ڕستەدا بریتییە لە ڕستەناوەڕۆکی،کە بە خستنە پاڵ یەکی پێکهاتەکانی ڕستە دروست دەبێت،هەروەها واتایی هێزی بەجێهێنانی پیتی ڕستەکان کە بە (ئایا)ئامرازی پرسیارکردن یان بە ڕێگەی ئاوازی ڕستەکە دەبێت،واتای بەخشکەیی ڕستەکان دوو واتایی عورفی هەیە واتایی پێویستێتی واتە پێویستی بوونی ڕێگایەکی تر،دووەمیان واتایی لۆژیکی کە پێویستە ڕێگایەکی تر بوونی هەبێت نەك دەریاچەیەك یان هەرشتێکی تر بێتە بەردەممان،هەروەها واتایی بەخشکەیی تایبەت بەو دەربڕینە بریتییە لە بێ چارەیی و بێزاریی بارودۆخەکە،بەڵام هێزی بەخشکەیی ،ئەوەیە کەئەم دەربڕاوە لە مێشکی هەریەکە لە قسەکەری کورد چەسپاوە و واتاکەی هەمیشە پەیکاڵە لەگەڵ(بێ چارەیی). (سیرل) دەربڕاوە بەبەردبووەکان لە دەوروبەرێکی ڕێزگرتن و ڕێگەخۆشکردن بەمەبەستی فەرمانپێکردن بۆیاساکانی (گرایس) زیادکرد،( ) بۆنموونە:-

-ا-کوێریت؟نابینیت؟

ب-دەمت داخە.

پ-دەستت لابە.

ت-بڕۆ بەولاوە.

ج-دەستت پێوەنییە.

ئەم دەربڕاوانە کە هەڵچوون و توڕەبوونی تێکەڵە بەدەربڕاوی ناڕاستەوخۆ دەردەبڕێت.

-ا-بەیارمەتیت،پێم.

ب-ئەگەر هاوکارم بیت،بامنیش دووقسە بکەم.

( ) -مسعود صحراوی(:)

( ) حافڤ اسماعیلی علوی(:).

پ-بەیارمەتیت ،قەوسێکم بدەرێ.

ت-ببورە ناتوانم ئەو کارە بکەم.

ج-ئەگەر بکرێت لە دەرەوە چاوەڕوان بە.

(سیرل)بەهەمان شێوەی(گرایس)کردەی زمانی دابەش دەکات بۆ ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ هەربۆیە باس لەمەبەستدارێتی واتایی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ دەکات، کە ناڕاستەوخۆ بریتییە لەکردەی بەجێهێنانی ئالۆز ،کە ڕستەکە تێیدا خاوەن دوو واتایە واتایی پیتی و واتایی بەخشکەیی و شاراوە.[]

ا-قسەکەر:بابڕۆین بۆ شانۆگەریەکە.

ب-گوێگر:بەیانی تاقیکردنەوەم هەیە.

لەڕستەی (ب)کردەیەکی زمانی ڕاستەوخۆی (بەیانی ڕۆژی تاقیکردنەوەیە) تێدایە وهەروەها کردەیەکی زمانی ناڕاستەوخۆ(ڕەتکردنەوەی پێشنیازی قسەکەر)ی تێدایە.

/-) میکانیزمی درکپێکردنیمان بە پەیکاڵبوونی فۆرم و واتا لە ئاخاوتنی کوردی

تیۆری گونجاندن (pertinence)تیۆرێکی مەعریفی-پراگماتیکیە،لەم ساڵانەی دوایدا گەشەکردنێکی بەرچاوی بەخۆوە بینیوە،گرنگی بەڕاڤەکردنی دەربڕدراوە زمانییەکان لەدەوروبەردا دەدات و لەپاڵی ئەمەدا باس لەکاریگەری زانیارییە کۆن و نوێیەکان دەکات لە پرۆسەی ڕاڤەکردن،[] هەربۆیە ئەم تیۆرییە دوو بوار لەخۆدەگرێت:-

-تیۆری مۆدالێتی(modularity)ی (فۆدەر) ،کەسەربە بواری زانستی زمانی مەعریفییە.

-تیۆری گفتوگۆکردنی (گرایس) .ئەم تیۆرییە سێ ئاستی پرۆسێسکردنی زانیاریەکانمان پێشکەشدەکات:-[]

-قۆناغی بەدەستهێنانی زانیاریی/اللواقگ (trandsducers)،بریتییە لە وەرگێڕانی درکپێکردنە ڕاستەوخۆکان،واتە پەیپێبردن(perception) و گوێزانەوەی زانیارییەکان بۆ مێشك.

-قۆناغی پەیڕەوی تێکردەکان(input)،بریتییە لەو پەیوەندیانەی کە دوورن لە پەیڕەوی سەنتەری،پرۆسێسکردنی ئەو پێدراوانەیە، ک... دەستمان گەیشتوون(بینینی،بیستنی و زمانی....تاد).بەمەبەستی ڕاڤەکردنی دەر... ی سینتاکس و فۆنۆلۆجی و سیمانتیك،(هاوشێوەی ڕێزمانی بەرهەمهێنان...

دةركةوتوو
سىَ بةرد
دةتيَمة دةستت

-قۆناغی پەیڕەوە سەنتەرییەکان(sentral system)،دواقۆناغی ڕاڤەکردنە،کەبریتییە لە پێکەوەلکانی(دمج) زانیارییەکان، کە بەڕێگەی پەیڕەوی تێکردەکان بەدەستمان گەیشتوون لەگەڵ زانیارییە خەزنکراوەکان لە یادگەی تەسەوری،بەمەبەستی بەرهەمهێنانی دەرەنجامگیریەکان،کەواتە تێکردەکان بریتیین لە ڕاڤەکردنێکی هێمایی ،بەڵام پەیڕەوی سەنتەری بریتییە لە ڕاڤەکردنی نا

[] حافڤ اسماعیلی علوی(:).

[] Geoffry leech and jenny Thomas:

[] مسعود الصحراوی((:).

هێمایی،هەربۆیە ڕاڤەکردن پروسەی تێکەڵکردنی هێمادانان ودەرەنجامگیرییەکانە،دەرەنجامگیرییەکان لەیادگەی سەنتەری (چەقی)دایە و سێ جۆر زانیاری تێدایە:-

[illegible]-تێکردەی لۆژیکی(پەیوەندیە لۆژیکییەکان)

[illegible]-تێکردەی فەرهەنگی.

[illegible]-تێکردەی مەعریفی /موسوعی.ئەم سیانە سەرچاوەی گریمانەی پێشەکی دەربڕینەکانن و بەپێی بنەمایی گونجاندن هەڵاوێردەکرێن.[illegible]

ئەو زانیاریانەی دەچەسپێت بەخاوتنەکانەوە بریتییە لە میکانیزمی درکپێکردنی ئێمە بۆ دیاردەکان و بابەتەکان و لایەنی کۆمەڵایەتی و ئابوری و سیاسی و کەلتوری میللەتەکەمان دیاریدەکات و درکپێکردنمان بەزانیارییەکان و ڕێککەوتنمان لەسەر زانیارییەکان دەبێتەهۆی بەرهەمهێنانی دەرەنجامگیریەکان بەڕێگەی ئاخاوتنەکان و شێوازی بیرکردنەوەمان دیاریدەکات،کە دەرەنجامگیرییەکان بە ریگەی زمان دەکرین پراگماتیك گرنگی بە مەعریفەی کۆمەڵایەتی دەدات،بۆیە دەبێت ڕێژەیی بێت ،بۆ نموونە:-

[illegible]ا-پرسیار/پەرداخێك(چا)ت بۆ بهێنم.

ب-وەڵام/خەوم لێناکەوێ.

چۆن قسەکەر دەزانێت کە مەبەستی گوێگر لە وەڵامدانەوە(چا ناخۆم)ە،وە چۆن گوێگر دەزانێت کە چاکە دەبێتە هۆی ئەوەی کە خەوی لێنەکەویت،ئایا چۆن لە سەری ڕێککەوتووین؟ ئەم مەسەلەیە پەیوەستە بە زانیاری و ئەو مەعریفەیەی کەلەدنیای دەرەوە وەرگیراوە و دەبێتە تێکردەی بیری و تاکەکانی کۆمەڵ لە سەری ڕێککەوتوون.[illegible] ئەو حوکمدانەی کە بەسەر ئاخاوتنەکان دا لە لایەن قسەکەرەوە دەدرێت وەکو (چی بڵێم،کەی بیڵێم.،چۆن بیڵێم...تاد) ،بواری لیکوڵینەوەیەکی پراگماتیکییە،[illegible] بۆنموونە:-

[illegible]-ق/ئایا زوو دەگەڕێیتەوە ماڵەوە؟

گ/پێویستت بەئۆتۆمبێلەکەیە؟

گ/چی لێدەنێیت؟

گ/کێ دێت بۆماڵمان؟

ق/ هیچم ناوێت،ویستم بزانم کەی دەگەڕێیتەوە.

لەڕستەی یەکەمدا (ئایا زوو دەگەڕێیتەوە ماڵەوە؟) قسەکەر پێشبینی داواکردنی ئۆتۆمبیلەکە،یان داواکردنی شتێك لەلایەن خێزانەکەیەوە،دەکات ،ئەو زانیاریانە دەنوسێت بەو دەربڕدراوانەوە پەیوەستن بە ئەزموونی کۆمەڵایەتی خیزانی کوردیی.

[illegible]-ق/سبەینێ دەچم بۆ ماڵی باوکم.

گ/دوێنێ لەوێ بویت.

ق/باشە،دووسبەی دەچم.

[illegible] مسعود الصحراوي([illegible]).

[illegible] حافڤ اسماعیل علوی([illegible]).

[illegible] جون لاینز([illegible]).

لەڕستەی دووەم(سبەینێ دەچم بۆ ماڵی باوکم)،قسەکەر داوایەك پێشکەشدەکات و ئاگاداری مێردەکەی دەکاتەوە،کەلە ئەزموونی ئیمەدا،هەمیشە ژن ڕووخسەت لە مێرد وەردەگرێت،واتە لەگەڵ واتایی(داواکردن)دا پەیکاڵە،بەلأم دەربڕدراوی(دوێنێ لەوێ بویت)،لەگەڵ ڕەتکردنەوەی داواکە پەیکاڵە.

□□□-ق/کوڕم دەرگای گەراجەکە بکەرەوە.

گ/هێشتا باوکم نەگەڕاوەتەوە.

ق/گوێت لە هۆرینی سەیارەکە نەبوو؟

گ/ئێستا گوێم لە هۆرینەکە بوو.

میکانیزمی درکپێکردنی ئێمە بۆهۆرینی سەیارەکە پەیکاڵە لەگەڵ واتایی(دەرگاکە بکەرەوە)،چونکە ئەگەر منداڵ گوێی لە هۆرینی سەیارەکەی باوکی بێت خێرا ڕادەکات دەرگای گەراجەکەی بۆ دەکاتەوە،بۆیە دەربڕدراوی (ئێستا گوێم لێبوو)پەیکاڵە لەگەڵ ئەنجامدانی داواکارییەکە.

□□□-ق/بابە ئەو یارییەم بۆ بکڕە.

گ/هێشتا مووچە نەهاتووە.

گ/مەعاشەکەم جوانە کوڕم.

ق/باشە بابە گیان نامەویت.

دۆخی کۆمەلأیەتی و ئەو قەیرانە ئابووریانەی بەسەر میللەتەکەماندا هاتووە فۆرمی لەم جۆرە دەخزێنێتە نێو ئاخاوتنەکانمان،کەمەبەست ڕەتکردنەوەی داواکاریەکانە،تەنانەت منداڵەکان بەریگەی ئەو دەربراوانە ، لە بارودۆخی ئابووری وهەروەها لە رەتکردنەوەی داواکارییەکان تێدەگەن.

□□□-ا-ق/کوپێ شیرت بۆ بهێنم؟

گ/دانم شوشتووە.

ب-ق/تۆزێك لەو ماستاوە بخۆ.

گ/سوپاس ماسیم خواردووە.

پ-ق/چایەکی شیرینت بۆ بهێنم؟

گ/شەکرەکەم زۆر بەرزە.

ق/تۆزێ خوێ بکەم بە چێشتەکەوە؟

گ/زەختەکەم(فشاری خوێن) زۆر بەرزە.

□□□ -ق/ئاگای مامم ئۆتۆمبێل لێدەخوڕێت.

گ/کوڕم هێشتا نەبووی بە هەژدە ساڵ.

□□□-ق/کچم نابێت شوو بەو کوڕە بکەیت.

گ/خۆ مناڵ نیم ،تەمەنم هەژدە ساڵە.

□□□-ق/تۆ لە ماڵەوە دانیشە ،ئیمە دەچین بۆ ئاهەنگەکە

گ-خۆ قازی کوێر نیم

گ -خۆ لە دایکە عەرەبەکەنیم.

فۆرمەکانی داواکردن و پرسیارکردن و فەرماندان مەرج نییە پەیوەست بێت بە بوارێکی دیاریکراو(کۆمەڵایەتی،سیاسی،ئابووری...تاد)،بەڵکو لەداواکردنێکی ئاسایی لە هەموو بوارەکانی ژیان ، دەتوانین بەشێوەیەکی نا ڕاستەوخۆ داواکارییەکان بخەینەروو لەبەر ڕەچاوکردنی ڕێزگرتن لە ئاخاوتنەکان،یان لایەنی کەلتووریی و ئاینی و نە تەوەیی وچینایەتی ....تاد، بۆنموونە:-

-ق/ئایا ئەمڕۆ بە کۆمپیوتەرەکە ئیشت دەکەوێت ؟

گ/نەخێر بەکاریناهێنم.

ق/بۆ ئەمڕۆ، با لای من نەبێت.

-ق/ئەمە ئۆتۆمبیلەکەی تۆیە ،لێرە ڕاتگرتووە؟

گ/بەڵێ.

ق/ببورە،ئەمە بەردەم دووکانی منە.

و/ببوورە نەمزانی،ئێستا لایدەبەم.

لەم دەربراوانەدا بنەمایی ریزگرتن بە دی دەکرێت.بەگشتی ئەزموونمان لەبوارە جیاجیاکانی ژیاندا ئەو تێکردەییە' کە لەپراگماتیکدا بەهەمان شێوەی(قسەکەر و گوێگر و کات و شوێن.....تاد)ڕۆڵی سەرەکی هەیە،هەربۆیە تێکردەی ئەزموونی بنەمایەکە بۆ ڕیککەوتنی کۆمەڵایەتی و مەعریفی و کەلتوری ،کەمیکانیزمی درکپێکردنیمان بۆپەیکالبوونی(فۆرم و واتا) دەچەسپێنن.

ئەنجامی لێکۆڵینەوەکە لەم خالانەی خوارەوەدا خراوەتەڕوو:-

-مەرجی ڕاستەقینەیی دەرەنجامگیرییەلۆژیکییەکان بۆ بەدەستهێنانی واتایی ڕستەناوەڕۆکەکان بەتەنها پەیوەست نییە بە تێکردەی بیری هەستی (ڕێژەیی حەقیقەت) هەروەها بەتەنها پەیوەست نییە بە درکپێکردنی عەقڵی و لۆژیکی(جێگیریی یاسا لۆژیکییەکان و حەقیقەت)،هەربۆیە میکانیزمی درکپێکردنی واتا لە فۆرمە زمانییەکان بەتەنها بریتی نییە لە درکپێکردنی حەقیقەت ، مەعریفەش یەکسان نییە بە حەقیقەت بەڵکو تێکردەی مەعریفی کە پەیوەستە بە ئەزموونی قسەکەرەوە بریتییە لە درکپێکردنی پەیپێبردن بە هەموو جۆرە زانیارییەك ڕۆڵی سەرەکی هەیە لەدیاریکردنی چەمکی وشەکان .

-بەپێی بنەما ئەبستمۆلۆجی و ئەنتۆلۆجییەکان ،قوتابخانە زمانییەکان پێوانەی جیاوازیان بۆ پشکنینی حەقیقەت لە فۆرمە زمانییەکان ئاشکرایە هیچ جیاوازیەك نییە لە نێوان حەقیقەت/ڕاستی و ناڕاستی لە ئاخاوتنی ڕۆژانە، چونکە مرۆڤ هەردووکیان وەکویەك درکپێدەکات،هەربۆیە لەئەنجامدا هیچ جیاوازیەك نیە لە نێوان واتایی حەقیقی و میتافۆری،ئەمەش بنەمایەکی واقیعیە بۆ پشکنینی واتا. لەسەردەمی ئەرستۆوە بابەتگەرییەکان باس لەتەسەورێکی نابونیادی دەکەن بۆ پەسەنکردنی واقیع ئەمەش دەکرێتە پێوانەی ڕاست و هەڵەو فۆرمە زمانییەکان هەربۆیە مەبەستی سیاسیەکان و

شاغیرەکان لە خواستن و میتافۆر...تاد،بنەمایەکی نالۆژیکی تێدایە و واتاەکی حەقیقی نیە ،ئەمە تەسەورێکی نابونیادیە(constractivist)،لەبەرانبەردا ئێمە باس لە تەسەورێکی بونیادی دەکەین بەواتا مەعریفە لە ئەنجامی بیناکردنی ئاوەزی بەرهەمدێت و (زمان و درکپێکردن و مەعریفە)پەیوەندییان پێکەوە هەیە ،هەربۆیە هیچ جیاکارییەك ناکەین لەنێوان میتافۆر و حەقیقەت.

-بەگشتی ئاڕاستەی مەعریفی ئاڕاستەیەکی ئەزموونییە باس لەوەدەکات کە سیمانتیك زۆربەی ئاستەکانی شیکارکردنی زمانی لەخۆدەگرێت وەکو فۆنۆلۆجی و سینتاکسی و فەرهەنگ و مۆرفۆلۆجی و پراگماتیك،لەم ڕوەوە سودمان لە بونیادە تەسەورییەکان وەرگرتووە بۆ لێکدانەوەی پەیوەندی (فۆرم)و (واتا)،چونکە پەیڕەوی تەسەوری پەیوەستدەکرێتەوە بە پراگماتیك کە واتایی زمانیی تایبەت دەکات بە گوتار و زەمینە نازمانییەکان(extra linguistic)،هەربۆیە دەبێت لە ڕاڤەکردنی واتای ڕستەو دەربڕاوە زمانییەکان پابەند بیت بە پەیوەندی سینتاکسی-سیمانتیك،سینتاکسی-پراگماتیك چونکە سینتاکس خەسڵەتێکی ئەبستراکتی هەیە بەڵام سیمانتیك و پراگماتیك خەسڵەتی واقیعییان هەیە لەم ڕووەوە لە شیکارکردنی ڕستە و دەربڕاوەکان لە ئاستی سینتاکسی پشکنینمان لە قەرینە زمانییەکان کردووە بۆ ئاشکراکردنی پەیوەندی(فۆرم) و (واتا)،بۆ ئەم مەبەستەش قەرینەی زمانی و قەرینەی فۆرمی و قەرینەی باروحاڵەتمان لەیەکجیاکردۆتەوە بۆ دەستنیشانکردنی جۆرەکانی واتا چ واتایی ئاشکرا بێت یان واتایی نائاشکرا،لە دیاریکردنی جۆرەکانی واتا ئاڕاستەی دووجەمسەریی پەیکاڵبوونی (فۆرم واتا) دەستنیشان دەکەین ،فۆرم هەمیشە لەگەڵ واتا پەیکاڵەکە،ئەگەر فۆرمێك پڕاوپڕ بۆ واتایەك بشێت ئەوە لە بەرانبەردا ئەو(واتا)یە بۆ هەمان (فۆرم) دەشێت.

سەرچاوەکان

-بەزمانی کوردی

ا-کتێب

-ئیمانۆئل کانت ، ڕەخنەی عەقڵی پەتی،و: سۆران عومەر حەمە،لە بڵاوکراوەکانی نێوەندی ڕۆشنگەری بۆ لێکۆڵینەوەی فکری و سیاسی ،کوردستان،□□□□.

-ئاڤێستا کەمال محمود،پراگماتیکی ڕستەی پرسیاروفەرمان لەزمانی کوردیدا،مەڵبەندی کوردۆلۆجی،چاپخانەی ڕەنج،سلێمانی،□□□□.

-محمد معروف فتاح،زمانەوانی،کۆلێجی ئاداب،بەشی زمانی کوردی،□□□□.

-محەمەدی مەحوی،زانستی هێما،بەرگی دووەم،سلێمانی،□□□□.

-محەمەد مەحوی،زانستی هێما،بەرگی یەکەم،سلێمانی،□□□□ .

-فاروق عومەر سدیق ، لەدایکبوونی وشە ، بەڕ یوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان ، چاپی یەکەم □□□□،

-عەبدولواحید موشیر دزەیی،واتاسازی ووشەو ڕستە،بەڕێوەبەرایەتی کێبخانە گشتیەکان،هەولێر،چاپی دووەم،□□□□.

-عبدالواحید موشیر دزەیی، پراگماتیکی دەق و گوتار ، زانکۆی سەلاحەدین ، هەولێر ، چاپی یەکەم،□□□□ ،

-شیلان عومەر حسەین،پەیوەندی سینتاکس و سیمانتیك لە ڕێزمانی کوردیدا،چاپخانەی کارۆ،سلێمانی،□□□□.

-سڤێن ئەریك لیدمەن،بەردەکانی ڕۆح (مێژووی چەمکە فەلسەفییەکان لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ)،وەرگێڕان:فەرشید شەریفی،دزگای چاپ و پەخشی سەردەم،سلێمانی،□□□□.

ب-نامەیی زانکۆیی

-بەکر عومەر مەعروف،میتافۆر لە ڕوانگەی زمانەوانییەوە،کۆلێژی زمان،زانکۆی سلێمانی،نامەی دوکتورا،□□□□.

□-بەزمانی عەرەبی

ا-کتێب

-ابتهال محمد البار، مظاهر نظرية التحويل، عند تشومسكي في الدرس اللغوي العربي دراسة نظرية تحليلية، جامعة - الملك عبدالعزيز، المملكة العربية السعودية، جدة، عالم الكتب الحديث، إبد – الأردن،ط□،□□□□.

- ابن رشد،تلخيص منطق ارسطو،تحقيق:جيرارجهامي،منشورات الجامعة اللبنانية،بيروت،□□□□.

- أحمد عبدالحليم عطية ،جاك دريدا والتفكيك ، الفكر المعاصر ،سلسلة أوراق فلسفية ، ط□ ،□□□□ .

-أحمد محمد قدور ، مبادئ اللسانيات ، ط□، دارالفكر ،دمشق،□□□□.

-احمد محمد قدور، مصنفات اللحن والتثقيف اللغوي حتى القرن العاشر الهجري، وزارة الثقافة، دمشق،□□□□.

- احمد مختار عمر ،علم الدلالة, كلية دارالعلوم , عالم الكتب، جامعة القاهرة , ط□,□□□□.

-احمد مؤمن ،اللسانيات النشاة والتطور،الجزائر،ديوان المطبوعات الجامعية،ط□،الجامعة القسطنتينية،□□□□.

-إدوارد سابير، اللغة مقدمة في دراسة الكلام، ت: المنصف عاشور، تونس، الدار العربية للكتاب،□□□□.

-اديث كريزويل،عصر البنيوية،ت:جابر عصفور،ط□،□□□□.

-ارنست كاسيرر،مدخل الى الفلسفةالحضارة الانسانية او مقال في الانسان،ت:احسان عباس،م:محمديوسف - نجم،دارالاندلس ،بيروت،□□□□.

- آف ،آر،بالمر ،علم الدلالة ،ت:مجيد الماشطة ،الجامعة المستنصرية،□□□□

-اف تايلور و اخرون ،مدخل الى علم النفس،ط□،ج□،ت:عيسى سمعان،منشورات وزارة الثقافة،دمشق،□□□□.

-افلاطون(محاورة ثياتيوس عن العلم)،ت:أميرة حلمي مطر،جامعة القاهرة ،دارغريب للطباعة والنشر والتوزيع ، القاهرة ،□□□□.

-إمام عبدالفتاح إمام ، مدخل إلى الميتافيزيقا ، نهضة المصر للطباعة والنشر والتوزيع ، مصر ، ط□ ،□□□□.

-امبرتو ايكو،السيميائية و فلسفة اللغة،المنظمة العربية للترجمة،ط□،بيروت،□□□□.

-امتثال زين الدين ،علم النفس المعرفي ،وصف ودراسة الهندسة المعرفة العقلية،دار المنهل،البناني،مكتبة رأس النبع،بيروت،ط□،□□□□ .

- ان رويل،جاك موشلار،التداولية اليوم،علم جديد في التواصل،ت:سيف الدين غفوسي،محمدالشيساني،دار الطليعة، بيروت،ط□،□□□□.

-اندرية مارتينى،مبادئ في اللسانيات العامة،ت:احمد الحمور،دارالافاق،□□□□.

-براون، ج ب، وض ثول، تحليل الخطاب، ت: محمد الزليطى و منير التريكى، الرياض، جامعة ملك سعود،□□□□.

-برتراند راسل ،تأريخ الفلسفة الغربية ، كتاب الأول ،ت : زكي نجيب محمود ، مطبعة لجنة التأليف والترجمة -والنشر ، القاهرة، ط□،□□□□ .

-تمام حسن،اللغة العربية معناها و معناها،دارالثقافة،المغرب،ط□،□□□□.

-جان بياجة،الابستمولوجيا التكوينية،ت :السيد نفادي،مراجعة :محمدعلي ابوزيان،التكوين للطباعةوالنشر والتوزيع، دمشق،ط□،□□□□ .

-جفري سامسون، مدارس اللسانيات، التسابق و التطور، ت: محمد زياد كبة ،الرياض ، جامعة الملك سعود،□□□□.

-جمعة سيد يوسف ، سيكولوجية اللغة و المرض العقلي،دار المعرفة،كويت،ط□،□□□□ .

-جورج ماطوري، منهج المعجمية، ت:عبدالعلي الودغيرى، الرباط ،مطبعة المعارف الجديدة،□□□□.

-جون لاينز،علم الدلالة،ت:مجيد عبد الحليم الماشطة،حليم حسين فالح،كاظم حسين،كليةالاداب،جامعة البصرة،□□□□ .

-جون ليونز ، نظرية تشومسكى اللغوية، ت: حلمي خليل،دار المعرفة الجامعية،ط□،الاسكندرية،□□□□ .

-جيرار دولودال و جوديل ريطوري،السيميائيات أو نظرية العلامات،ت :عبد الرحمن بو علي،ط □،دار الحوار للنشر و التوزيع،سوريا،لاذقية،□□□□ .

-حافظ اسماعيل علوي،التداوليات(علم استعمال اللغة)،عالم الكتب الحديث،اردن،□□□□.

-حافظ إسماعيلى علوي، امحمد املاح ،قضايا إ بستمولوجية في اللسانيات ، الدار العربية للعلوم ناشرون ، منشورات الأختلاف ، الجزائر ،□□□□.

- حسن حماد،قصة الصراع بين الفلسفة و السلطة،الهيئة العامة لقصور الثقافة،القاهرة،□□□□ .

-حسين حرب،في الفكراليوناني(افلاطون)،دارالفارابي،بيروت،□□□□ .

-حلمى خليل ، العربية وعلم اللغة البنيوي دراسة في الفكر اللغوي العربي الحديث ، الإسكندرية ، دار المعرفة الجامعية ،□□□□.

-حلمي خليل، الكلمة، دراسة لغوية ومعجمية، دار المعرفة الجامعية، الإسكندرية، ط□،□□□□

-حلمي مليجي ،علم النفس المعرفي،بيروت،دارالنهضةالعربية،□□□□.

-خليل عمايرة، حلقة الوصل بين الألسنة الحديثة والغو العربي،ج□،محاضرات النادي الأدبي الثقافي،جدة،□□□□.

-خليل عمايرة،في النحو اللغة و تراكيبها ،جدة،عالم المعرفة،□□□□.

-راى جاكندوف،علم الدلالة و العرفانية،ت :عبدالرزاق بنور،مختار كريم،المركز الوطنى للترجمة،وزارة الثقافة و المحافظة على التراث،سيناترا ،تونس،□□□□.

-رضا الصدر ، فلسفة عليا ، دار الكتاب اللبناني ، مكتبة المدرسة ، ط□ ،□□□□ .

-رمضان عبدالتواب ،مدخل إلى علم اللغة و مناهج البحث اللغوي، مكتبة الخانجي، القاهرة، ط□،□□□□.

-روديجر بونير، الفلسفة الألمانية الحديثة، ترجمة : فؤاد كامل، دار الثقافة للنشر و التوزيع، القاهرة،□□□□.

-رولان بارت،مبادئ في علم الادلة،ت:محمد البكري،بغداد ،دار الشؤون الثقافية العامة،□□□□.

-رونالد إيلور، مدخل الى اللسانيات،ت : بدرالدين القاسم، دمشق، مطبعة جامعة دمشق،□□□□.

-زكريا ابراهيم ،مشكلة البنية او اضواء على البنيوية،دار مصر ،القاهرة،□□□□.

- ستيفن اولمان ،دور الكلمة في اللغة، ،ت:كمال محمد بشير ،دارغرب،القاهرة،ط□□،□□□□.

-سليم باباعمر و بانى عميرى،اللسانيات العامة الميسرة علم التركيب،الجزائر ،مطبوعات انوار،□□□□،

-سميرشريف استيتة،اللسانيات:المجال،الوظيفة و المنهج،عالم الكتب الحديث،جدارا للكتاب العالمي،اردن ،ط□،عمان ،□□□□ .

-سولو روبرت ،علم النفس المعرفي،ت :محمد نجيب الصبوة- مصطفى عمر كامل- محمد الحسانين الدق،القاهرة،مكتبة الانجلو مصرية،□□□□

-سونايت ، البرمجة اللغوية العصبية في حل المشكلات ، المملكة العربية السعودية ، مكتبة جرير،□□□□.

-شحدة فارع،موسى عمايرة،جهاد حمدان،محمد العناني،مقدمة في اللغويات المعاصرة،دار الوائل،ط□،□□□□.

-شرف الدين علي الراجحي، في علم اللغة عند العرب و رأي علم اللغة الحديث، دار المعرفة الجامعية، الأسكندرية، □□□□.

-صابر الحباشة،مسالك الدلالة،في سبيل مقاربة المعنى،دار صفحات للنشر و التوزيع،دمشق،□□□□.

-صادق جلال العظم ،نقد الفكر الدينى،دار الطليعة للطباعة والنشر،بيروت،ط□□□، □.

- صفاء عبدالسلام علي جعفر،الوجود الحقيقي عند مارتن هيدكر ،، منشأة المعارف ،مصر،□□□□ .

-صلاح اسماعيل عبد الحق،التحليل اللغوي عند مدرسة اكسفورد،دار التنوير ،بيروت،ط□،□□□□

-صلاح الدين زرال، الظاهرة الدلالية،الدار العربية للعلوم الناشرون،منشورات الأختلاف،الجزائر،□□□□ .

-طالب سيد هاشم الطبطائى،نظرية الافعال الكلامية،مطبوعات جامعة الكويت،□□□□.

-عادل الفاخوري ،علم الدلالة عند العرب-دراسة مقارنة مع سيمياء الحديثة،دارالطليعة،بيروت،ط□،□□□□ .

-عاصم شحادة علي،اللسانيات المعاصرة للدارسين في الجامعات الماليزية،كوالالمبور:منشورات الجامعة الاسلامية العالمية،□□□□.

- عبدالرحمن البدوى،الربيع الفكر اليوناني،(خلاصة الفكر اليونان)،مكتبة النهضة المصرية،القاهرة،ط□،□□□□.

-عبدالسلام المسدي،اللسانيات و اسسها المعرفية،تونس،الدار التونسية للنشر،□□□□.

-عبدالقادر الفاسى الفهري،اللسانيات و اللغة العربية،الدار البيضاء ،المغرب،ط□،□□□□.

-عبدالكريم عينات،نيتشه والإغريق –اشكالية اصل المعرفة،الدار العربية للعلوم ناشرون،منشورات الاختلاف،الرباط ،ط□،□□□□.

-عبدالله ابراهيم سعيد الغانمي،عواد علي،معرفة الاخر:مدخل الى المناهج النقدية الحديثة،ط□،المركزالثقافي العربي،بيروت،□□□□.

- عبدة الراجحي،اللغة و علوم المجتمع،جامعة الأسكندرية،□□□□.

- عبده الراجحي، النحو العربي و الدرس الحديث، الأسكندرية، دار المعرفة الجامعية،، بيروت،□□□□ .

-عثمان أمين ، الفلسفة الرواقية ، ط□ ، القاهرة ،□□□□ .

-عثمان بن طالب، البراغماتية وعلم التراكيب بالأستناد إلى أمثلة العربية، ضمن أشغال الملتقى الدولي الثالث في اللسانيات،جامعة التونسية،مطبعة التونسية،تونس ،□□□□،

-على زوين، منهج البحث اللغوي بين التراث و علم اللغة الحديث، دار الشؤون الثقافية العامة، ط□،□□□□.

-على سامى النشار ، المنطق الصورى منذ ارسطو حتى عصورنا الحاضرة، دار المعرفة الجامعية،□□□□ .

-على وردى ، خوارق اللاشعور أو أسرار الشخصية الناجحة ، مكتبة الوراق ، لندن،□□□□ .

- علي عبدالمعطي محمد ، ماهر عبدالقادر محمد ، المنطق الصورى اسسه و مباحثه، دار المعرفة الجامعية ،الاسكندرية، □□□□ .

-عمانويل كانط ، نقد العقل المحض ، ترجمة موسى و هبة ، مركز الأنماء القومي ، بيروت ،□□□□ .

-فردينان دى سوسير،علم اللغة العام،ت:د.يوئيل يوسف عزيز،بغداد،دار افاق عربية،□□□□.

-فريد عوض،علم الدلالة،مكتبة النهضة المصرية،القاهرة،ط□،□□□□.

-فؤاد زكريا ، إسبينوزا ، دار التنوير للطباعة والنشر ، بيروت ، ط□ ،□□□□.

-فؤاد زكريا،نظرية المعرفة والموقف الطبيعي للانسان،دار مصر للطباعة،ط□،مصر،□□□□.

-فيجوتسكى،التفكير و اللغة،ت:طلعت منصور،القاهرة،مكتبة الانجلومصرية،□□□□.

-كارل بوبر ،النفس و دماغها،ترجمة:عادل مصطفى،رؤية للنشر و التوزيع،القاهرة،□□□□.

-كلود ليفي-ستروس،الأنثروبولوجيا والنبوية ، ت: مصطفى صالح ، منشورات دار الثقافة والإرشاد القومي ،دمشق ، □□□□ .

-كولينجود ، فكرة الطبيعة ، ترجمة : أحمد حمدى محمود ، مطبعة جامعة القاهرة ، القاهرة ،□□□□ .

-مازن الوعر، نحو نظرية لسانية عربية حديثة لتحليل التراكيب الأساسية في اللغة. دمشق: دار طلاس،□□□□.

-ماهر عبدالقادر ، محاظرات في المنطق ، كلية الأداب ، جامعة بيروت العربية ، الجزء الأول ، دار المعرفة الجامعية ، الأسكندرية،□□□□-□□□□ .

-مجدى كامل ، أرسطو ، المعلم الأول ، دارالكتاب العربى ، دمشق ، القاهرة ، ط□ ،□□□□ .

-محمد الغزالي،معيارالعلم في فن المنطق،دارالاندلس،بيروت،ط□،□□□□.

-محمد المبارك ، فقه اللغة وخصائص العربية ، ط□ ، دارالفكر ، بيروت ،□□□□.

-محمد ثابت فندي، أصول المنطق الرياضي (لوجستيكا)،دارالنهضة العربية،بيروت،ط□ ،□□□□.

-محمد حسن عبدالعزيز، مدخل الى علم اللغة، دار الفكر العربي،□□□□.

-محمد حماسة عبداللطيف، من الأنماط التحويلية في النحو العربي، القاهرة، مكتبة الخانجى،ط□،□□□□.

-محمد عزيز نظمي،منطق الصوري و الرياظي(دراسة التحليلية للنظرية القياس و فلسفة اللغة) ،مكتبة العربي الحديث،الاسكندرية،□□□□.

-محمد علي الفرماوى ، الاساليب المعرفية بين النظر والتطبيق ، دار صفاء للنشر والتوزيع ، عمان،□□□□.

-محمد غاليم ، النظرية اللسانية والدلالة العربية المقارنة ، دار تويقال للنشر ، ج□،□□□□.

-محمد غاليم ،مبادئ لتأصيل البحث الدلالي العربي ،ط□،عالم الكتب الحديث،عمان،□□□□.

-محمد غاليم،التوليد الدلالى في البلاغة و المعجم،ط□،دار تويقال،دار البيضاء ،المغرب،□□□□.

-محمد فتحي شنيطي ، أسس المنطق والمنهج العلمي ،دار النهضة العربية،بيروت،ط□،□□□□.

-محمد محمد يونس علي،المعنى و ظلال المعنى،الانظمة الدلالة في العربية،دار المدارس الاسلامي،ط□،بيروت،□□□□.

-محمد محمد يونس علي،مدخل الى اللسانيات،دار الكتب الجديد المتحدة،بنغازي،ط□،□□□□.

- محمد وقيدى ،ماهي الإبستمولوجيا، دار الحداثة ، بيروت ، ط□،□□□□ .

-محمود ابوزيد،اللغة في الثقافة و المجتمع مع تصور مبدئى لمشروع اطلس اللهجات الاجتماعية في مصر،دار ريب للطباعة ،القاهرة،□□□□.

-محمود السعران ، علم اللغة المقدمة للقارئ العربي ، بيروت دار النهضة العربية للطباعة والنشر.

-محمود سليمان ياقوت، معاجم الموضوعات في ضوء علم اللغة الحديث، دار المعرفة الجامعية،□□□□.

-محمود سليمان ياقوت، منهج البحث اللغوي، الإسكندرية، دار المعرفة الجامعية،□□□□.

-محمود فهمي زيدان،في فلسفة اللغة ،دار الوفاء لدنيا الطباعة و النشر،ط□□□□، □.

-مراد وهبة،ملاك الحقيقة المطلقة،دارالقباء،مكتبة الاسرة،□□□□.

-مرتظى باقر، مقدمة في نظرية القواعد التوليدية، عمان، دار الشروق،□□□□.

-مسعود صحراوي،التداولية عند علماء العرب،دراسة تداولية لظاهرة افعال الكلامية في تراث اللسان العرب،دارالطليعة،بيروت،ط□،□□□□.

-مصطفى النشار , تاريخ الفلسفة اليونانية من منظور الشرقي , الجزء الأول , السابقون على السوفسطائين , دارالقباء للطباعة والنشر والتوزيع , كلية أداب , جامعة القاهرة ,القاهرة،□□□□ .

- مصطفى النشار ، نظرية المعرفة عندارسطو ، دار المعارف ،القاهرة ،ط□،□□□□ .

-ملكاافتش،اتجاهات البحث اللساني،ت: وفاء كامل فايد،سعدعبد العزيزمصلوح،المجلس الاعلى للثقافة،ط□،□□□□.

- منذر عياشي، اللسانيات و الدلالة، مركز الإنماء الحضاري، ط□،□□□□.

-منقور عبدالجليل،علم الدلالة اصوله و مباحثه في التراث العربي،منشورات اتحاد الكتاب العرب،دمشق،□□□□.

-مؤيد آل صوينت/ خالد خليل هويدى، انتظام المعرفة اللغوية، الدار العربية للعلوم الناشرون، مكتبة عدنان للطباعة و النشر و التوزيع، بغداد، ط□،□□□□.

-ميشال زكريا، الألسنة التوليدية و التحويلية و قواعد اللغة العربية،ط□،بيروت، المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر،□□□□.

-ميشال زكريا، الالسنة التوليدية والتحويلية وقواعد اللغة العربية ، ط □، بيروت ، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، □□□□.

-ميشال زكريا، مباحث في نظرية الألسنية وتعلم اللغة العربية، بيروت، ط□، □□□□ .

-ميشال زكريا،قضايا الألسنية تطبيقية:دراسة اللغوية اجتماعية نفسية مع مقارنة تراثية،ط□،بيروت،دارالعلم للملايين،□□□□.

- ناصيف خرما , أضواء على الدراسات المعاصرة ,المجلس الوطني للثقافة والفنون والاداب، الكويت، □□□□.

-نبيل عبدالهادي وأخرون ، مهارات في اللغة والتفكير ، ط□ ، المملكة العربية السعودية ، دار المسيرة، □□□□.

-نعوم تشومسكي،افاق جديدة في دراسة اللغة والعقل،ترجمة:عدنان حسن،دار الحوار للنشر و التوزيع،سوريا،ط□، □□□□.

-نعيمة الزهري،الامر و النهي في اللغة العربية،منشورات كلية الاداب و العلوم الانسانية،جامعة الحسن الثانى،مطبعة المعارف الجديدة،الرباط، □□□□.

-هانز جورج غادامير , بداية الفلسقفة (المعرفة) , ترجمة على حاكم صالح و حسن ناظم , دار الكتاب الجديد المتحدة , ط□, داركتاب الوطنية , بنغازي – ليبيا , □□□□.

-هدسون ،علم اللغة الاجتماعي ، ترجمة : محمود عبدالغني عياد ، مراجعة وتقديم : د. عبدالأمير الأعسم ، سلسلة المائة الكتاب ، العراق (بغداد) ، ط□، □□□□.

-هربيرت بيركلي،مقدمة الى علم الدلالة الالسني،ترجمة :قاسم مقداد،دار نينوى للدراسات و النشر و التوزيع،دمشق ، □□□.

-هربيرت ماركيوز ، العقل والثورة ، هيجل ونشأة النظرية الأجتماعية ، ترجمة : فؤاد زكريا ، الهيئة المصرية العامة للتأليف والنشر ، □□□□ .

-هيكل(ج.ف.ق) ،محاظرات في فلسفة التأريخ ،ط□ ، ج□ (العقل في التأريخ)، ترجمة :أمام عبدالفتاح إمام ، التنوير للطباعة والنشر والتوزيع ، بيروت ، □□□□ .

-ولتر ستيس ، تأريخ الفلسفة اليونانية ، ترجمة:مجاهد عبدالمنعم مجاهد،دارالثقافة للنشر و التوزيع،القاهرة، □□□□.

-يوسف كرم : تأريخ الفلسفة اليونانية ، مؤسسة هنداوى للتعليم والثقافة ،القاهرة، □□□□ .

ب-فةرهةنط(موسوعات)

- اندرية لالاند ، موسوعة لالاند الفلسفية ، المجلد الأول A – G ، منشورات عويدات ، بيروت – باريس ، ترجمة: -خليل أحمد خليل ، اشراف : أحمد عويدات ،ط□، □□□□ .

- جميل صليب ، معجم الفلسفة،ج□، دارالكتاب اللبناني،بيروت،ط□، □□□□.

- عبد الرحمن البدوي ،موسوعة الفلسية،المؤسسة العربية للدراسات و النشر،بيروت،ط□، □، □□□□.

- معن زيادة ،الموسوعة الفلسفية العربية،معهد الانماء العربي،بيروت،ط□، □□□□.

- هيكل،موسوعة العلوم الفلسفية،مجلد الاول،دار التنوير للطابعة و النشر،بيروت، □□□□

-السيد شريف الجرجاني،التعريفات،ت:محمد صديق المنشاوي،دارالفضيلة، □□□□.

ث-نامەیی زانکۆیی

-بن سباع محمد،فينومينولوجيا اللغة عند ميرلوبونتى،رسالةماجستير،جامعة الجزائر،كلية العلوم الانسانية،□□□□-□□□□.

-عبدالرحمن بشلاغم، تجليات مفاهيم التداولية في التراث العربي، رسالة ماجستير، جمهورية الجزائرية، كلية الأداب و اللغات،□□□□ – □□□□

-قدارة عبد السلام ،المبحث التركيبي في الدراسة اللسانية الحديثة،رسالة ماجستير غير منشورة،جامعة منتوري-قسطنطينية،كلية الاداب و اللغات،الجزائر،□□□□-□□□□.

-محمد غاليم،تاصيل البحث الدلالي العربي،اطروحة دكتوراه،جامعة محمد الحسن الثاني المحمدية،شعبة اللغة العربية و ادابها،اللسانيات،المغرب،□□□□-□□□□.

ت-طؤظار

-أحمدمبارك،اشكالية المعرفة في الغنوزيولوجيا،مجلة(الحياة الثقافية)،وزارة الثقافة التونسية،العدد(□□)،□□□□.

-جيرار دولودال،بيرس او سوسير ،ت:عبدالرحمن بوعلي، مجلة العرب و الفكر العالمي ،بيروت،العدد الثالث،□□□□.

-خزام نجيب عيسان صالح ،إستراتيجيات التعلم والاستذكار لدى طلبة الجامعة، مجلة الدراسات ، العدد □ ، عمان ، □□□□ .

-سعدالعبدالله الصويان،النظرية اللغوية عند فردينان دى سوسير، جامعة ا لملك سعود،كلية الاداب،مجلة الدراسات اللغوية،مج□،ع□،□□□□.

-سمير احمد معلوف،الصورة الذهنية(دراسة في تصور المعنى)،مجلة جامعة دمشق،م□□،ع□+□،□□□□.

-غسان منصور،الأستدلال المنطقي وعلاقته بحل المشكلات ، جامعة دمشق،مجلة جامعة دمشق ، المجلد □□ ،العدد الأول،□□□□.

-محمد زكريا توفيق ، السفسطائيون وسقراط ، الحوار المتمدن ، العدد□□□□ ،□□/□□/□□□□ .

-مقبول إدريس، البعد التداولي عند سيبويه، مجلة عالم الفكر، العدد□، مجلد□□، سبتمبر□□□□.

-موريس أبو ناضر، مدخل الى علم الدلالة الألسني، مجلة الفكر العربي المعاصر، العدد (□□/□□) العام□□□□.

-ميشال زكريا، التطور الذاتي في الألسنية التوليدية و التحويلية، مجلة الفكر العربي المعاصر، العدد (□□)□□□□.

-ميشال زكريا،المكون الدلالي في القواعد التوليدية و التحويلية،مجلة الفكر العربي المعاصر،عدد□□ -□□،□□□□

-يحيى احمد،الاتجاه الوظيفى و دوره في تحليل اللغة،مجلة عالم الفكر،مجلد□□،عدد□□□□.

ج-ئینتەرنێت

-عبدالله عبدالرحمن البريدي،التفكير العلمي و الابداعي:www.scoutsarena.com.

-نادر البزرى،النص بين التأويل و التفكيك و مدى امتلاكنا الدلالة والمعنى:-www.daharchives – al-Hayat com.

-حامد الطاهر ، اللغة والفكر،من موقع الكتروني، www.hamedtaher.com.

-www.ar.wiki pedia.org.
-نظريات مناهج دراسة المعنى:www.angel fire.com
-بنزينب ،اللغة والفكر عند فنكشتاين : www.anfasse.org.
- إيدجر س. بولوم، اللغة والسلوك،اللغويات الأنتروبولوجية:www.mohamedrabeea.com
-ابراهيم محمد ابراهيم محمد عثمان،المدرسة التوليدية التحويلية:www.omu.edu.ly

□-بەزمانی ئینگلیزی:

-B.Russell, Logic and knowledge essay:(□□□□□□),marsh,London,□□□□

-Chomsky ,syntactic structures , Mouton publisher, the hague,paris, □□□□

-Chomsky,Aspects of the theory of syntax,third paper back printing,USA:massach usetts institute of technology,□□□□

-D.Nunan, Introducing Discourse Analys is , London, Penguin English, □□□□

-David Holdcroft, Saussure : signs , system , and Arbitrariness . cambridge university press , □□□□

-Dieter wunderlich,foundations of linguistics,roger lass (Cambridge university press ,□□□□

-Eleanor rosck ,principles ofcategorization,Rosch, Eleanor and Lloyd, Barbara,□□□□

-Ferdinand de Saussure ,course in general linguistics(trans: wade baskin)Mc Graw-Hill book -companyKnewyork,London,toronto. □□□□

-Fillmore,ch,j.The case for the case,in:bach and harms:universal in linguistic theory,HOH,rine hard and Winston,Inc,□□□□

-Fredrick copleston s.l.:history of philosophy,vol-greece and rom, Ipart,image books ,new York,□□□□

-Geoffrey.N,Leech,principles of pragmatics,newyork:long man,□□□□

-George lakoff,women,fire,and,dangerous things:what categories reval about the mind ,Chicago,the university of Chicago press,□□□□

-J.r.firth.papers in linguistics.□□□□□□(London:oxford university press.□□□□

-Jackkendoff,R:semantic interpretation in generative grammer,Cambridge mass ,M.I.T .press.□□□□

-James p. Spradley, culture and cognition , chandler , publishing company SanFrancisco , □□□□

-Jerrold.J,katz,linguistic philosophy:the under lying reality of language and its philosophical import)london:allen and unwin,□□□□)

-John Lyons,language and linguistics:an introduction,Cambridge ,cambridge university press,□□□□

-John lyons,linguistic semantic:An introduction,Cambridge,Cambridge university,□□□□

-John lyons,semantics(Cambridge:Cambridge university press),□□□□

-Johni.saeed,semantics,(uk: black well publishers,ltd,□□□□)

-JohnTaylor ,linguistics categorization prototypes in linguistic theory,(oxford,oxford university press,)

-Lakoff,G,and,Johnson,Metaphors we live by,university of Chicago press.

-Leonard Bloom field, Language (Ogth edition; Great Britaini ,unwin university books,).

-m,p,palmarin and C, Boekx, language as NaturaL object – linguistics as natural science ,the linguistics review.

-M.A.K. Haliday, R.hasan, cohesion In English (London : Long man,).

-O.jesperson languageits nature,development,andorigion(London:allen,unwin,

-Ortony,A,(ed),metaphor and thought,cambridge university press,

-Ray Tackendoff , semantics and cognition (The MIT press , Cambridge, mass,

-Raymond w.Gibbs . The fight over metaphor in Thought and Language , In Figurative Language and Thought, (oxford , oxford university press),

-Roger Fowler, An introduction to transformational syntax, Routledge & Kegan Paul, London,

-Seuren,P,A,P,western linguistics:An historical introduction,(oxsford,black wellpublish er ,LTD,

-William labov.socio linguistic patterns.university Pennsylvania press.

-ZellingHarrisK, Transformer Grammar, in IntrenationaLJornaL of Ameri Can Linguistic.

الملخص

هذا البحث بعنوان (الأدراجات الفكرية في مطابقة الشكل و المعنى)،يبحث في الادراجات الفكرية(آليات الادراك و الفهم) من خلال المبادئ الأنتولوجية و الأبستمولوجية،التي لها الدور في تحديد الاتجاهات اللسانية لدى المدارس اللسانية (الوضعية و البنيوية و العقلانية و التخاطبية)،وبالتالي طريقة تحليل تلك المدارس للجمل و القولات(التعابير)اللسانية لها الدور في تحديد اتجاهات المطابقة(الشكل) و (المعنى) في الجمل و العبارات،ثم تطرقنا الى البحث في الادراجات الفكرية في الابستمولوجيا(نظرية المعرفة) و من خلاله تم اظهار دور (التجربة) في الاستدلالات المنطقية و تعتبر اساس تحديد صدق و كذب الجمل و العبارات اللغوية ،و من ثم توسيع مبادئ المنطقية الى الى ماصدق و المفهومية و دورها في تصنيف المقولات و تحديد مفهوم الكلمات.

يتكون هذا البحث من مقدمة و ثلاثة فصول و هي كمايلي:-

الفصل الاول: بحثنا فيه آليات الادراك و الفهم من خلال نظريات المعرفة(الميتافيزيقية)لكي نبين العلاقة بين اللغة و الواقع و الانسان وذلك في مرحلتين،الأولى هي البحوث الانتولوجية-العقلية التي هي عبارة عن الجدل بين العقل و الواقع و الثاني تتضمن البحوث السايكولوجية-العقلية الذي هي عبارة عن الجدل بين الواقع و الانسان و اللغة .في كلتا المرحلتين حاولنا أن نبين انواع الادراجات الفكرية(الحسية ،العقلية و المنطقية)

الفصل الثاني:هذا الفصل يتناول الجدل بين اللغة والعقل في الابحاث اللسانية وهي تهدف الى تحديد المبادئ الابستمولوجية و الانتولوجية في الاتجاهات اللسانية ،حيث ان المدارس اللسانية يستخدمون المبادئ المختلفة بهدف البحث عن الحقيقة في الالفاظ اللغوية التي تتجسد في النظريات المختلفة كالنظرية رؤية العالم(لوحة العالم) و النسبية اللغوية و القيمة اللغوية،و نظرية الحقول الدلالية.لايكتفي البحوث بالبحث عن الحقيقة بل عرضنا في هذا الصدد اهم وجهات النظر الصورية(التحليلية)و العقلية(التفسيرية)و الواقعية-الوظيفية للاظهار المعنى الحقيقي في الالفاظ اللغوية.

الفصل الثالث:تتناول هذا الفصل اهم مبادئ الانتولوجية و الابستمولوجية لتحليل جمل و القولات اللغوية،حيث استفدنا من العلاقة مابين الدلالة و التركيب و العلاقة مابين التداولية و والتركيب حيث يشمل علاقة الاولى في تحديد المعنى الحقيقي و المجاز وعلاقة الثانية يتمثل في تحديد المعاني الصريحة و المعاني الضمنية و استخدمنا تلك التحليلات لبيان اتجاهات المطابقة بين(الشكل) و (المعنى) في الجمل و العبارات اللغوية.

Abstract

This research titled(intellectual insertion in matching the form and meaning),looking at intellectual insertion (the mechanics of cognation and understanding) through Ontological and epistemological principles, which have a role in determining the linguistic attitudes among linguistic schools (positivism, and structuralism and rationality and pragmatic), and therefore Analysis of these schools of sentences and utterances (expressions) linguistic her role in determining the corresponding directions (form) and (meaning) in sentences and utterances, and then we talked to Find in intellectual insertion in epistemology (theory of knowledge) and through him was shown a role (experience) in the logical inferences and as the basis for determining truth and a lie sentences and linguistic utterances, and then expand to the logical principles to extention and intention and its role in rating categories and define the concept of words.

This research of an introduction and three chapters consists which are as follows:-

Chapter One: we discussed the mechanics of perception and understanding through knowledge of theories (metaphysical) in order to show the relationship between language and reality and human, in two stages, the first is research Ontological-mentality that is a debate between reason and reality, and the second includes research psychology- mentality which is a dialectic between reality and human and language. In both phases we have tried to show the kinds of intellectual insertion (sensory, mental and logical).

Chapter II: This chapter deals with the dialectic between language and mind in research linguistic and aims to identify principles epistemological and Ontological in linguistic trends, as the linguistic schools using different principles in order to search for the truth in linguistic terms that are embodied in the various theories as theory view world (panel World) and linguistic relativity and linguistic value, and research semantic fields to search for the truth, but our offer in this regard the most important views as, (analytical) and mental (explanatory) and realism-functional show the true meaning in the linguistic utterances.

Chapter III: This chapter deals with the most important principles of ontological and epistemological to analyze sentences and linguistic utterances, where we have benefited from the relationship between semantic and syntax and the relationship between pragmatic and syntax where includes the first relationship in determining the true meaning and metaphor second relationship is to identify the explicit meanings and meanings implicit and we used these analyzes to demonstrate the matching between the (form) and (meaning) in sentences and linguistic utterances.